

42508.

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Coğrafya Anabilim Dalı

DENİZLİ'DE SANAYİ FAALİYETLERİ
ve SORUNLARI ÜZERİNE
BİR EKONOMİK COĞRAFYA ARAŞTIRMASI

42508

DOKTORA TEZİ

Mustafa MUTLUER

Danışman: Doç. Dr. Cezmi SEVGİ

İzmir 1995

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, son yıllarda hızlı bir gelişme sürecine giren Denizli sanayiinin tarihsel gelişimi, yapısal özellikleri ve sorunları coğrafi bir yaklaşımla irdelenmiştir. Çalışmamız kapsamında, Ege Bölgesi' nin iç kesiminde adeta bir sanayi odağı olarak ortaya çıkan Denizli' nin, İzmir-Manisa sanayi bölgesinden bağımsız bir şekilde, nasıl ve hangi koşullara bağılı olarak geliştiğı, alan araştırmalarımızdan elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Araştırma konusu olarak, Denizli sanayisinin seçilmesinin temel nedeni, sanayileşmenin sosyo-ekonomik gelişmede bir araç olarak önem kazanması ve öteden beri ülkemizin büyük kentlerinde yoğunlaşan sanayi faaliyetlerinin ülke genelinde belli bir desantralizasyon sürecine girmesidir. Bu süreç içinde Türkiye' de bazı yeni sanayi alanları oluşmaya başlamıştır. Son yıllarda ortaya çıkan bu yeni sanayi alanlarından ya da sanayi merkezlerinden birisini Denizli oluşturmaktadır.

Araştırmamız Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı' nda bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmamız aynı zamanda, E. Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu saymanlığı tarafından "araştırma projesi" olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede maddi açıdan desteklenmiştir.

Tezimizin danışmanlığını sayın hocam Doç. Dr. Cezmi SEVGİ üstlenmiştir. Türkiye sanayii konusunda değerli çalışmaları bulunan hocamın görüşlerinden büyük ölçüde yararlanma fırsatı buldum. Kendisine yol gösterici ve fikir verici önerilerinden dolayı teşekkür ederim.

Yetişmemde katkısı olan, çalışmalarım boyunca yapıcı eleştirilerini esirgemeyen ve Denizli sanayii üzerinde çalışmamı öneren sayın hocam Prof. Dr. Ahmet Necdet SÖZER' e, araştırmamı titizlikle gözden geçiren ve yalnız bu çalışmam sırasında değil, öğrencilik yıllarımdan bu yana her zaman beni yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. Asaf KOÇMAN' a ve gerek bu çalışmam, gereke diğer tüm araştırmalarımda görüşlerine gereksinim duyduğum anda, en dar zamanlarında bile bitmek bilmeyen enerjisiyle bana yardımcı olan ve yol gösteren sayın hocam Prof. Dr. İlhan KAYAN' a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Zaman zaman Ankara'ya gittiğimde, değerli fikirlerini öğrenme fırsatı bulduğum Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyelerinden sayın hocam Prof. Dr. Hamdi KARA'ya da teşekkürlerimi iletirim.

Çalışmalarım sırasında, araştırma alanına kadar gelerek anket çalışmalarında bana yardımcı olan ve büro çalışmalarında da her zaman fikir alışverişinde bulunduğum değerli arkadaşım Araş.Gör. Şevket IŞIK'a ve bölümümüzün diğer öğretim elemanlarına teşekkür ediyorum.

Bu araştırmada en önemli katkıların bir bölümü de coğrafya öğretmeni eşim Ferhan MUTLUER'e aittir. Kendisi yalnızca çalışmalarımı bilgisayarda yazmakla kalmamış, tez metnini gözden geçirmiş, tavsiyelerde bulunmuş, şekillerin ve çizelgelerin hazırlanmasında ve arazide fotoğraf çekilmesinde yardımcı olmuştur. Bu katkılarından dolayı kendisine şükranlarımı sunuyorum.

Alan araştırmalarım sırasında en büyük desteği Denizli Sanayi Odası yetkililerinden gördüm. Araştırma döneminde Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı olan sayın Feridun ALPAT başta olmak üzere, oda yetkililerinden emekli Genel Sekreter Ayşe GÖK'e, Muhasebe Müdürü Mehmet KAZAK'a ve diğer tüm oda personeline ayrı ayrı teşekkür ederim. Anket çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Önder KURAL'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Alan araştırmaları sonucunda elde ettiğimiz anket verilerinin çözümlenmesini üstlenen, bunları büyük bir titizlik ve özveriyle çözümlleyen fakültemiz öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Neşe Özgen ERTÜBEY'e, çalışmamın içeriğinde bulunan haritaları büyük bir dikkat ve titizlikle çizen bölümümüz öğrencilerinden Ömer SÜSLÜ'ye de ayrıca teşekkür ederim.

İZMİR, 1994

Mustafa MUTLUER

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	i
ÇİZELGELER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	10
1. 1. Cumhuriyet öncesi dönemde sanayileşme hareketleri	10
1. 2. Cumhuriyet Dönemi' nde sanayileşme hareketleri	17
1. 2. 1. 1923-1933 yeniden yapılanma dönemi	21
1. 2. 2. 1933-1939 dönemi: devletçilik uygulamaları	26
1. 2. 3. 1940-1950 dönemi: kooperatifçiliğin gelişmesi	27
1. 2. 4. 1950-1960 dönemi: ikinci liberal dönem	28
1. 2. 5. 1960 sonrası planlı dönemler	30
1. 2. 5. 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)	30
1. 2. 5. 2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)	32
1. 2. 5. 3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)	32
1. 2. 5. 4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1978-1984)	35
1. 2. 5. 5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1990)	36

1. 2. 5. 6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990 sonrası dönem)	38
2. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİ	48
2. 1. Hammadde kaynakları	48
2. 1. 1. Tarımsal hammaddeler	
2. 1. 1. 1. Toprakların arazi kullanımını açısından dağılımı	48
2. 1. 1. 2. Ekili alanda tarım	49
2. 1. 1. 3. Dikili alanda tarım	53
2. 1. 2. Hayvansal üretim	54
2. 1. 3. Diğer hammadde kaynakları	55
2. 1. 3. 1. Taşa ve toprağa dayalı hammaddeler	55
2. 1. 3. 2. Orman varlığı	56
2. 2. Nüfus ve işgücü	57
2. 2. 1. Nüfusun sayısal gelişimi	57
2. 2. 2. Kentsel ve kırsal nüfus	60
2. 2. 3. Nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre bölünüşü	62
2. 2. 4. Nüfus hareketleri (Göçler)	65
2. 3. Sermaye	66
2. 4. Pazar	69
2. 5. Devlet yatırımları ve teşvikler	70
2. 6. Çok ortaklı şirketlerin rolü	74
2. 7. Bireysel faktörler ve girişimcilik	77
2. 8. Denizli' nin coğrafi konumu ve ulaşım olanakları	80
2. 9. Yığılma avantajları	87

3. BÖLÜM: DENİZLİ' DE SANAYİ KURULUŞLARININ	
SEKTÖREL DAĞILIMI	89
3. 1. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii	90
3. 1. 1. Çirçir sanayii	92
3. 1. 2. İplik sanayii	92
3. 1. 3. Dokuma sanayii	94
3. 1. 4. Dokuma ve konfeksiyon sanayii	97
3. 1. 5. Konfeksiyon sanayii	97
3. 1. 6. Boya, apre, baskı ve tekstil terbiye sanayii	98
3. 1. 7. Deri sanayii	100
3. 2. Metal eşya, makine ve teçhizat sanayii	100
3. 2. 1. Makine-teçhizat sanayii	102
3. 2. 2. Tarımsal araç, yedek parça ve iş makineleri sanayii	102
3. 2. 3. Elektrikli-elektriksiz mutfak eşyaları sanayii	103
3. 2. 4. Metal ev ve el aletleri sanayii	103
3. 2. 5. Kablo ve çivi sanayii	104
3. 3. Metal ana sanayii	104
3. 4. Taşa ve toprağa dayalı sanayii	106
3. 4. 1. Tuğla ve kiremit sanayii	108
3. 4. 2. Cam sanayii	108
3. 4. 3. Mermer sanayii	109
3. 4. 4. Beton boru sanayii	109
3. 5. Gıda sanayii	109
3. 5. 1. Un sanayii	111
3. 5. 2. Alkolsüz içkiler ve meşrubat sanayi	111

3. 5. 3. Süt ve süt ürünleri sanayii	112
3. 5. 4. Baharat ve kuruyemiş sanayii	112
3. 5. 5. Şekerleme ve helva sanayii	112
3. 5. 6. Yem sanayii	112
3. 6. Kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünleri sanayii	113
3. 7. Orman ürünleri ve mobilya sanayii	114
3. 8. Kağıt ürünleri sanayii	115
4. BÖLÜM: DENİZLİ' DE SANAYİ KURULUŞLARININ ALANSAL DAĞILIŞI VE BU DAĞILIŞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	117
4. 1. Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı	117
4. 1. 1. Sanayi kuruluşlarının alansal dağılışında etkili olan faktörler	118
4. 1. 2. Sanayi alanlarının gelişimi	129
4. 1. 3. Sanayi tesislerinin yer değiştirmesi (Sanayi suburbanizasyonu)	133
4. 1. 4. Sanayi kuruluşlarının sektörlere göre alansal dağılışı	137
4. 1. 5. Sanayi kuruluşlarının sanayi akslarına göre dağılışı ve akslardaki yer seçimi nedenleri	141
4. 1. 5. 1. İzmir asfaltı ve çevresi sanayi aksı	142
4. 1. 5. 2. Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksı	144
4. 1. 5. 3. Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksı	146
4. 1. 5. 4. Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresi sanayi aksı	148
4. 1. 5. 5. Sümer mahallesi	150
4. 1. 5. 6. Kent merkezi sanayi alanı	152

4. 1. 5. 7. Organize sanayi bölgesi	154
4. 1. 5. 8. Münferit tesisler	157
5. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ ...	158
5. 1. Sanayi kuruluşlarının fiziki yapıları	158
5. 1. 1. Sanayi kuruluşlarının alansal büyüklükleri	158
5. 1. 2. Sanayi kuruluşlarının donanım ve örgütlenme yapıları	165
5. 1. 3. Sanayi kuruluşlarının çevreci gücü	170
5. 1. 4. Sanayi kuruluşlarının sahiplik ve kiracılık durumları	174
5. 1. 5. Sanayi kuruluşlarının şubeleri ve ek tesisleri	176
5. 2. Sanayi kuruluşlarının üretim yapıları	176
5. 2. 1. Sanayi kuruluşlarının üretim miktarları	176
5. 2. 2. Sanayi kuruluşlarının çalışma dönemleri, çalışma süreleri ve vardiyalar	178
5. 2. 3. Sanayi kuruluşlarının üretimlerinde meydana gelen artış ve azalışlar	181
5. 3. Sanayi kuruluşlarının istihdam yapısı	182
5. 3. 1. İşgücünün tarihsel gelişimi	183
5. 3. 2. İşgücünün sektörel dağılımı	183
5. 3. 3. Toplam işgücünün cinsiyete göre sektörel dağılımı	184
5. 3. 4. İşgücünün niteliklerine göre dağılımı	186
5. 3. 5. İşgücünün eğitim durumu	188
5. 3. 6. Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğü ve iş yeri büyüklüğünün sektörel dağılımı	190
5. 3. 7. İş yeri büyüklüğünün sanayi akslarına göre dağılışı	192

5. 4. Hammadde sağlama şekli ve hammadde alanları	196
5. 4. 1. Hammadde sağlama şekilleri	196
5. 4. 2. Hammadde alanları	198
5. 5. Pazar yapısı ve pazar alanları	207
5. 5. 1. Pazar yapısı	207
5. 5. 2. Pazar alanları	211
5. 5. 2. 1. Yurt içi pazar alanları	211
5. 5. 2. 2. İhracat yapısı ve yurt dışı pazar alanları	223
5. 5. 2. 2. 1. İhracat tutarı ve ihraç edilen türler	223
5. 5. 2. 2. 2. İhracat yapan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	224
5. 5. 2. 2. 3. Yurt dışı pazar alanları	225
5. 6. Modernizasyon ve yatırım projeleri	226
5. 6. 1. Gerçekleştirilen yatırımlar	226
5. 6. 2. Yeni yatırım projeleri	232
5. 6. 3. Yatırımları engelleyen nedenler	234
5. 7. Hukuki durum	234
6. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN EGE BÖLGESİ SANAYİİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	239
6. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi tesisi sayısı açısından karşılaştırılması	239
6. 1. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	244
6. 1. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	245

6. 1. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	247
6. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi sektöründe çalışanlar ortalaması açısından karşılaştırılması	248
6. 2. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	252
6. 2. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	253
6. 2. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	254
6. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi sektörü katma değer üretimleri açısından karşılaştırılması	255
6. 3. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	257
6. 3. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	260
6. 3. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması	261
7. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	262
7. 1. Sanayi sektörünün yapısal sorunları	262
7. 1. 1. Sorunların öncelik derecesi ve türü	262
7. 1. 2. Sorunların sektörel dağılımı	264

7. 1. 2. 1. Gıda sanayiinin sorunları	266
7. 1. 2. 2. Dokuma sanayiinin sorunları	266
7. 1. 2. 2. 1. Hammadde sorunu	267
7. 1. 2. 2. 2. Nitelikli eleman sorunu	268
7. 1. 2. 2. 3. Kredi ve sermaye sorunu	268
7. 1. 2. 2. 4. Teknoloji sorunu	269
7. 1. 2. 2. 5. Pazar ve pazarlama sorunları	270
7. 1. 2. 3. Metal ana sanayiinin sorunları	271
7. 1. 2. 3. 1. Hammadde sorunu	272
7. 1. 2. 3. 2. Talep istikrarsızlığı sorunu	272
7. 1. 2. 3. 3. Kredi ve sermaye sorunu	273
7. 1. 2. 3. 4. Enerji sorunu	273
7. 1. 2. 4. Metal eşya sanayiinin sorunları	274
7. 1. 2. 4. 1. Kredi ve sermaye sorunu	274
7. 1. 2. 4. 2. Hammadde sorunu	274
7. 1. 2. 4. 3. Metal eşya sanayiinin diğer sorunları	275
7. 1. 2. 5. Diğer sektörlerin sorunları	275
7. 2. Çevre sorunları	276
7. 3. Kuruluş yeri ile ilgili sorunlar	277
7. 4. Sorunlarla ilgili çözüm önerileri	279
SONUÇ	283
BİBLİYOGRAFYA	291
FOTOĞRAFLAR	300
EKLER	314

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge No:	Sayfa
1: 1891-1892 yıllarında Denizli' de bulunan bazı sanayi kuruluşları	14
2: 1946 yılında Denizli' de bulunan Dokumacılık Küçük Sanat Kooperatifleri	29
3: Tahıl türlerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları	50
4: Endüstri bitkilerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları	51
5: Baklagillerin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları	52
6: Yem bitkilerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları	53
7: Meyve çeşitlerinin ağaç sayısı ve yıllık üretim miktarları	54
8: Denizli ilinde toplam nüfus miktarı ve mutlak nüfus artışı	59
9: Denizli ilinin kentsel/kırsal nüfus miktarları ve oranları (1927-1990)	61
10: Denizli ilinde toplam nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı	63
11: Sanayi kuruluşlarının kurucu sermayeyi sağlama şekillerinin sektörel dağılımı	68
12: Planlı dönemlerde Denizli' de kamu yatırımlarının sektörel dağılımı	71
13: Denizli' de teşvik alan sanayi kuruluşlarının yıllara ve sektörlerle göre dağılımı	73
14: Denizli' de sanayi kuruluşu sahip yada ortaklarının sektörel bazda daha önceki mesleklerine göre dağılımı	79
15: Sanayi tesislerinin sanayi akslarına göre kuruluş yılları	125
16: Sanayi kuruluşlarının ana karayoluna olan uzaklıklarının sektörlerle göre dağılımı	128

17: Sanayi kuruluşlarının sanayi akslarında ilk kuruluş yıllarına göre dağılımı	131
18: Yer değiştiren sanayi kuruluşlarının önceki yerleşim alanları	136
19: Sanayi kuruluşlarının Denizli kent merkezine olan uzaklıklarının sektörel dağılımı	138
20: Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin kuruluş yıllarına göre dağılımı	160
21: Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin sektörlere göre dağılımı	161
22: Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımı	163
23: Sanayi kuruluşlarının sektörlere göre ana ünitelere sahiplik oranlarının dağılımı	167
24: Sanayi kuruluşlarının sektörlere göre alt ünitelere sahiplik oranlarının dağılımı	171
25: Sanayi kuruluşlarının çevirici güç büyüklüklerinin sektörlere göre dağılımı	173
26: Sanayi kuruluşlarının sahiplik ve kiracılık durumunun sektörlere göre dağılımı	175
27: Sanayi kuruluşlarında yaratılan katma değerinin sektörlere göre dağılımı	177
28: Sektörlere göre vardiya sayılarının dağılımı	180
29: Sanayi kuruluşlarında meydana gelen üretim değişmelerinin sektörel dağılımı	182
30: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün cinsiyete göre sektörel dağılımı	185
31: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sektörel bazda niteliklerine göre dağılımı	189
32: Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerinin sektörel dağılımı ...	193

33: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımı	194
34: Sanayi kuruluşlarında hammadde sağlama şekillerinin sektörel dağılımı	197
35: Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarının kuruluş yıllarına göre dağılımı	237
36: Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarının ektörlere göre dağılımı	238
37: Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1927-1990)	244
38: Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1927-1990)	246
39: Ege Bölgesi' nde metal ana sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1964-1990)	248
40: Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı (1964-1990)	252
41: Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı (1964-1990)	254
42: Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe yaratılan katma değer illere göre dağılımı (1964-1989)	259
43: Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektöründe yaratılan katma değer illere göre dağılımı (1964-1989)	260
44: Sanayi kuruluşlarının sahip olduğu sorunların sektörlere göre dağılımı	265
45: Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe, sorunların alt sanayi kollarına göre dağılımı	267
46: Metal eşya sanayii sektöründe, sorunların alt sanayi kollarına göre dağılımı	275

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil No:	Sayfa
1: Denizli' de anket uygulanan sanayi kuruluşları	Ek
2: Denizli ve çevresinin lokasyon haritası	8
3: D. İ. E. tarafından yapılan seçilmiş sanayi sayımı ve yıllık imalat sanayii istatistiklerine göre Denizli' de bulunan tesis sayısı	19
4: Anket uyguladığımız sanayi tesislerinin kuruluş yılları itibariyle ekonomik dönemlere göre dağılımı	20
5: Anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının ekonomik dönemlere göre gelişimi	21
6: 1927 yılında Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı	22
7: Denizli' de İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı	33
8: Denizli' de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı	34
9: Denizli' de Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı	36
10: Denizli' de Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı	37
11: Denizli' de Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (1990 sonrası dönem) kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı	39
12: Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 1. öncelikli faktörlere göre dağılımı	46
13: Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 2. öncelikli faktörlere göre dağılımı	47
14: Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 3. öncelikli faktörlere göre dağılımı	47

15: Denizli ili topraklarının arazi kullanımına göre dağılımı	49
16: Denizli ilinde ekili alanların ürün çeşitlerine göre dağılımı	49
17: Dikili alanların ürün çeşitlerine göre dağılımı	53
18: 1980 yılında Denizli kent merkezi nüfusunun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı	64
19: 1985 yılında Denizli kent merkezi nüfusunun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı	64
20: Sanayi kuruluşlarının kurucu sermayeyi sağlama şekillerine göre dağılımı	67
21: Antik dönemde Batı Anadolu yol sistemi ve morfografya ile ilişkisi	83
22: Güneybatı Anadolu' da ulaşım sistemleri	86
23: Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı	89
24: Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı	91
25: Metal eşya sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı	101
26: Taşa ve toprağa dayalı sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı	107
27: Gıda sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı	110
28: Kimya-plastik eşya sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı	113
29: Denizli ve çevresinin morfografya haritası	120
30: Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı ve sanayi aksları	Ek
31: Sanayi kuruluşlarının ana karayoluna olan uzaklıklarına göre dağılımı	127
32: Denizli' de sanayi kuruluşlarının kuruluş yıllarına göre alansal dağılışı	Ek

33: Denizli' de yer değiştiren sanayi kuruluşları	Ek
34: Yer değiştiren sanayi kuruluşlarının sektörlere göre dağılımı	136
35: Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörlere göre alansal dağılışı	Ek
36: Sanayi kuruluşlarının sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımı	142
37: İzmir asfaltı sanayi aksında yer alan kuruluşlarının sektörlere göre dağılımı	143
38: İzmir asfaltı sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	144
39: Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	145
40: Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	146
41: Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	147
42: Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	148
43: Göveçlik-Şirinköy- Başkarcı yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	149
44: Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşlarının yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	149
45: Sümer mahallesi sanayi alanında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	151
46: Sümer mahalesi sanayi alanında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	151
47: Kent merkezi sanayi alanında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	153

48: Kent merkezi sanayi alanında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı	153
49: Organize sanayi bölgesinde yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı	156
50: Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerine göre dağılımı	159
51: Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel bazda alansal büyüklüklerine göre dağılışı	Ek
52: Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları açık alan büyüklüklerine göre dağılımı	165
53: Sanayi kuruluşlarının ana ünitelere sahiplik oranları	166
54: Sanayi kuruluşlarının alt ünitelere sahiplik oranları	169
55: Sanayi kuruluşlarının çevirici güç büyüklüklerine göre dağılımı	170
56: Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel bazda çevirici güç büyüklüklerine göre dağılışı	Ek
57: Sanayi kuruluşlarının vardiya sayılarına göre dağılımı	180
58: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sektörlere göre dağılımı	184
59: Sektörlere göre erkek işgücü kullanım oranları	186
60: Sektörlere göre kadın işgücü kullanım oranları	187
61: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün niteleklerine göre dağılımı	187
62: Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün eğitim durumlarına göre dağılımı	190
63: Sektörlere göre ortalama iş yeri büyüklüğü	191
64: Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerine göre dağılımı	192
65: Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel bazda iş yeri büyüklüklerine göre dağılışı	Ek

66: Gıda sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	200
67: Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	201
68: Orman ürünleri ve mobilya sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	203
69: Kağıt ürünleri sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	204
70: Kimya-plastik eşya sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	205
71: Taşa toprağa dayalı sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	206
72: Metal ana sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	208
73: Metal eşya sanayii sektörünün başlıca hammadde alanları	209
74: Sanayi kuruluşlarında pazarlama kanallarını kullanım oranları	211
75: Gıda sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	213
76: Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	214
77: Orman ürünleri ve mobilya sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	216
78: Kağıt ürünleri sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	217
79: Kimya-Plastik eşya sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	218
80: Taşa toprağa dayalı sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	220
81: Metal ana sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	221
82: Metal eşya sanayii sektörünün başlıca yurt içi pazar alanları	222
83: Denizli' de 1992 yılında gerçekleştirilen toplam ihracat tutarının ihraç ürünlerine göre dağılımı	223
84: Denizli' de ihracat yapan sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı	224

85: Denizli' de 1992 yılında gerçekleştirilen toplam ihracat tutarının ülkelere göre dağılımı	225
86: Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün başlıca yurt dışı pazar alanları	227
87: Metal eşya sanayii sektörünün başlıca yurt dışı pazar alanları	228
88: Metal ana sanayii sektörünün başlıca yurt dışı pazar alanları	229
89: Taşa toprağa daşalı sanayii sektörünün başlıca yurt dışı pazar alanları	230
90: Gıda sanayii sektörünün başlıca yurt dışı pazar alanları	231
91: Sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilen yatırımlar ve yatırım oranları	232
92: Sanayi kuruluşlarının sahip olduğu yeni yatırım projelerinin yatırım alanlarına göre dağılımı	233
93: Sanayi kuruluşlarının yatırımlarını ve yatırım projelerini engelleyen nedenlerin oransal dağılımı	234
94: Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarına göre dağılımı	235
95: 1927 yılında Ege bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı	240
96: 1964 yılında Ege bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı	241
97: 1973 yılında Ege bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı	241
98: 1981 yılında Ege bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı	242
99: 1990 yılında Ege bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı	243

100: 1927 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı	249
101: 1964 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı	250
102: 1973 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı	250
103: 1981 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı	251
104: 1990 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı	251
105: 1964 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı	256
106: 1973 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı	257
107: 1981 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı	258
108: 1989 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı	258
109: Sanayi kuruluşlarında birinci öncelikli sorunların dağılımı	263
110: Sanayi kuruluşlarında ikinci öncelikli sorunların dağılımı	263

GİRİŞ

1. Amaç

Öteden beri ekonomik yapısı tarıma dayalı bir ülke konumunda olan Türkiye, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. Bu süreç içinde gerçekleştirilen çabalar sonucunda sanayi sektörü gerek üretimde, gerekse ihracatta tarım sektörünü geride bırakmış bulunmaktadır.

Türkiye' de 1960' lı yılların başında uygulamaya konulan beşer yıllık kalkınma planlarıyla desteklenen sanayi sektörünün gelişimi, ülke bütününde bazı mekansal değişimlere de yolaçmaktadır. Daha çok ülkemizin batı kesiminde yer alan ve başta İstanbul olmak üzere, Bursa ve İzmir' gibi illerde odaklaşan sanayi faaliyetleri, gelişmelerini hızla sürdürürken, diğer yandan da farklı bölgelerimizde bazı yeni sanayi merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Ankara, Gaziantep, Adana v.b.). Ege Bölgesi'nde İzmir-Manisa sanayi bölgesi bir tarafa bırakılırsa, bölgenin iç kesiminde sanayi açısından hızla gelişen ve yörede 1970'lerden sonra bir sanayi merkezi haline gelen kent Denizli' dir.

Ekonomik faaliyetlerin farklı mekanlarda yığılması, yoğunlaşması ve yayılması, ekonomik unsurların birbirleriyle karşılıklı fonksiyonel ilişkilerin onucunda ortaya çıkmaktadır. Böylece, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı ana mekanlar oluşmakta ve bu ana mekanlar her türlü ekonomik faaliyeti kendine çeken birer merkez konumuna ulaşmaktadırlar. Türkiye' de ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı en önemli merkez İstanbul' dur. Ekonomik kademelenme açısından diğer alt merkezler ise, İzmir, Ankara, Bursa ve Adana' dır. Söz konusu merkezlerin ekonomik avantajları nedeniyle, günümüzde İstanbul alansal olarak genişleyerek doğuda İzmit kenti ile bütünleşmiştir. Aynı bütünleşme İzmir ile Manisa, Adana ile Mersin arasında da ortaya çıkmıştır.

Ege Bölgesi'nde İzmir ve Manisa' nın ekonomik yığılma avantajına karşın, bölgenin iç kesiminde Denizli' nin bir sanayi merkezi olarak gelişmesi ilginç bir olgudur. Öyleki; Türkiye' nin ekonomik gelişmesini yönlendiren bir kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı' nca Denizli' deki bu gelişme bir mucize olarak değerlendirilmekte ve ülkenin geri kalmış yörelerinin

gelişmesinde model olarak önerilmektedir (1).

İşte, iletişim araçlarımızda ortaya atılan bu ve buna benzer görüşler, bir ekonomik coğrafyacı olarak bizi Denizli sanayisini araştırmaya yöneltmiştir. Acaba, Denizli sanayisinin gelişmesi gerçekten bir mucize midir? Bu gelişme birdenbire ortaya çıkan spontane bir olgu mudur? Yoksa, tarihsel süreç içinde yaratılan birikimler mi bu gelişmeyi sağlamıştır? Devletin rolü ve müdahalesi olmuş mudur? Olmuşsa bunun şekli ve boyutları nedir? Aklımıza gelen buna benzer sorular yanıt aranması gereken başlıca konular arasındadır.

Bu bağlamda, Denizli' de meydana gelen hızlı sanayileşmenin neden, niçin ve nasıl oluştuğunun ortaya konulması çalışmamızın başlıca amacını oluşturmaktadır. Bu temel hedefimizin yanı sıra, Denizli sanayiinin tarihel süreç içindeki gelişimini, yapısal özelliklerini, Ege Bölgesi içindeki yeri ve önemini, sorunlarını ve sanayi faaliyetlerinin kent içindeki ve çevresindeki dağılışı düzenini açıklamak da amaçlarımız arasında yer almaktadır. Coğrafyacı olarak görevimiz, Ekonomik Coğrafyanın bir alt disiplini oluşturulan Sanayi Coğrafyası alanında, sanayi faaliyetlerinin hangi koşullar altında başladığını, nasıl geliştiğini, alan içinde nasıl bir dağılışı düzeni gösterdiğini, üretim ve istihdam yapısını, hammadde ve pazar alanlarını, yerleşmiş oldukları alanlardaki diğer unsurlar ve diğer bölgeler arasındaki ilişkilerini ortaya koymaktır.

2. Malzeme ve yöntem

Çalışmamıza öncelikle literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Konumuzla doğrudan ilişkili olarak, H.CİLLOV' un "Denizli El Dokumacılığı Sanayii" adlı kitabı dışında hiçbir akademik çalışmaya rastlanılmamıştır. 1949 yılında yayınlanan sözkonusu kitapta, Denizli ve çevresindeki el dokumacılığı sanayii üzerinde durulmuş, özellikle Denizli sanayiini ilgilendiren devlet politikalarıyla, Denizli' deki dokumacılık kooperatifleri incelenmiştir (2). 1973 yılında Milli Prodüktivite Merkezi tarafından yayınlanan "Türkiye Pamuklu Dokuma Endüstrisi" başlığını taşıyan rapor da da, Denizli sanayisi ile ilgili olarak, yine CİLLOV' un eseri temel alınarak

(1) Ekonomik Panaroma Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 3, 20-29 Mart 1992, İstanbul, s.10-14.

(2) CİLLOV, Haluk, **Denizli El Dokumacılığı Sanayii**, İstanbul Üniv. İktisat Fak. İktisat ve İçtimaiyat Enst. Yay. No: 10, İstanbul, 1949.

bazı bilgiler verilmektedir (3).

Araştırma konumuzla doğrudan ilişkili olmamakla birlikte, S. GÖNEY'in "Büyük Menderes Bölgesi" adlı kitabında Denizli çevresine ait detaylı bilgileri bulmak mümkündür. Söz konusu kitapta, Büyük Menderes Bölgesi'nin fiziki ve beşeri özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, bölge kapsamı içinde Denizli çevresiyle ilgili olarak, fiziki özellikler, nüfus durumu, yerleşme tarihi, ziraat tarihi ve ekonomik faaliyetler incelenmiştir (4).

Konumuzla doğrudan ilişkili olmamasına karşın, yer yer Denizli'deki sanayi faaliyetlerine de yer veren bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar, Dr. Kemal ŞAKİR'in 1927 yılında yayınlanan "Denizli" adlı kitabı, Denizli Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1933 yılında yayınlanan "Broşür" başlıklı araştırması, Denizli Valiliği tarafından yayınlanan "1973 Denizli İl Yıllığı" ve Denizli Ticaret Odası tarafından her yıl yayınlanmakta olan "Ekonomik Yöntü ile Denizli" adını taşıyan raporlardan oluşmaktadır(5).Söz konusu çalışmalar yöresel bir araştırma niteliği taşıyan ve akademik olmayan çalışmalardır.

Araştırmamız çerçevesinde, literatür taramasından sonra, 1992 yılında Temmuz, Ağustos ve Eylül, 1993 yılında da Ocak ve Şubat aylarında Denizli'de alan araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmalarımızın ilk bölümünde, Denizli'de bulunan Tarım İl Müdürlüğü, Belediye, Ticaret Odası ve Sanayi Odası gibi kuruluşlardan döküman temin edilmiş, istatistiksel veriler derlenmiştir. Alan araştırmalarımızın ikinci bölümünde ise, Denizli'de bulunan sanayi kuruluşlarında anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Anket çalışmalarımızın başlangıcında, Denizli'de bulunan tüm sanayi kuruluşlarının kayıtlarının tutulduğu Denizli Sanayi Odası'na gidilmiş ve buradaki sanayi kuruluşlarına ait tüm dosyalar taranmıştır. Alan araştırması

(3) MİLLİ PRODÜKTİVİTE MERKEZİ, Türkiye' de Pamuklu Dokuma Endüstrisi,
MPM Yay. No: 125, Ankara, 1973.

(4) GÖNEY, Süha, Büyük Menderes Bölgesi, İstanbul Üniv. Yay. No: 1895, Coğr. Enst.
Yay. No: 79, İstanbul, 1975.

(5) Bu konuda bkz.

ŞAKİR, Dr. Kemal, Denizli, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1927.

DENİZLİ TİCARET ve SANAYİ ODASI, Broşür, Vilayet Matbaası, Denizli, 1933.

DENİZLİ VALİLİĞİ, Denizli İl Yıllığı, Denizli, 1973

DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü İle Denizli, (1985-1992).

döneminde, Denizli Sanayi Odası' na kayıtlı 500' e yakın tesis içinden, Denizli kent merkezi dışında faaliyet gösteren sanayi kuruluşları, maden işletmeleri, henüz üretim faaliyetlerine başlamayan veya faaliyetlerine son veren tesisler, asansör montajcısı, diş protez atölyesi v. b. gibi imalat sanayii ile ilgisi olmayan iş yerleri ve ticarethaneler ayıklanmıştır. Diğer tesisler içinden ise, 25 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar seçilmiş ve bu tesisler bir öngörü olarak büyük sanayi olarak kabul edilmiştir. Ancak, Sanayi Odası yetkilileriyle birlikte yaptığımız bu ön secimde, Denizli' de 25 kişiden daha az işçi çalıştıran birçok tesisin Denizli sanayii içinde önemli bir yerinin bulunduğu ve bu kuruluşların günümüz teknolojisine uygun olarak modern makinelerle üretim yaptıklarının hatırlatılması üzerine, bu tipte bazı sanayi kuruluşlarında incelemeler yapılmış ve anket çalışmamızın yalnızca 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislerde yapılmasından vazgeçilmiştir. Böylece, yeni bir seçime gidilmiş, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tüm sanayi kuruluşları ile 10' dan daha az işçi çalıştırılmakla birlikte, Sanayi Odası yetkililerince bilinen ve modern makinelerle üretim yapan tesislerde de anket çalışması yapılması öngörülmüştür.

Anket uygulama çalışmalarımızın ilk bölümü 1992 yılı Ağustos ve Eylül, ikinci bölümü ise, 1993 yılı Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmalarımız sırasında, sanayi kuruluşlarının çok az bir bölümü bizimle görüşmeyi kabul etmemiştir. Bazı tesislerin ise, Sanayi Odası' na kayıtlı olmakla birlikte, üretim faaliyetlerine son verdiği ve henüz kayıtlarını sildirmediği görülmüştür. Öte yandan, Sanayi Odası kayıtlarında 10 kişiden daha fazla işçi çalıştırdığı gözlenen, buna karşılık anket uygulamalarımız sırasında üretim faaliyetlerini yavaşlatan ve 2-3 işçi çalıştıran tesislere de rastlanılmıştır. Tüm bu kuruluşlar anket kapsamı dışında tutulmuştur. Anket çalışmalarımız sonucunda, Denizli kent merkezi ve çevresinde anket uygulanan tesis sayısı 173' e ulaşmıştır (Şekil 1). Bu rakam, Denizli' de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Başka bir anlatımla, araştırma evrenimiz sınırlandırmalarımız çerçevesinde Denizli' deki tüm sanayi kuruluşlarından oluşmaktadır. Araştırma kapsamımız çerçevesinde yaptığımız bütün değerlendirmeler bu kuruluşlardan elde ettiğimiz bulgulara dayanmaktadır.

Denizli' de anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunda, tesis sahibi,

tesis ortaklarından birisi veya bu kişilerin bulunmaması durumunda, genel müdür, genel müdür yardımcısı, muhasebe müdürü gibi kuruluşun en yetkili kişisiyle görüşülmeye çalışılmıştır. Anketlerimizde, sanayi kuruluşuna ait genel bilgiler, kuruluş aşaması, kuruluş yeri faktörleri, tesisin fiziki yapısı, üretim yapısı, istihdam durumu, hammadde temin alanları, pazar alanları, ulaşım durumu, yatırımları ve sorunlarını içeren toplam 57 soru yer almıştır (Bkz. Ek-1).

Denizli' de sanayi kuruluşlarında gerçekleştirdiğimiz anket çalışmalarının yanı sıra, herbir sanayi kuruluşunun bulunduğu yer, 1: 25.000 ölçekli topografya haritasına işlenmiş, böylece sanayi aksları ve sanayi bölgeleri ayırdedilmeye çalışılmıştır.

Alan araştırmalarımızın tamamlanmasından sonra diğer çalışmalara büroda devam edilmiştir. Büro çalışmalarımızın ilk aşamasında, 173 sanayi kuruluşuna ait anket verileri bilgisayara yüklenmiştir. Bilgisayara yüklenen ham veriler, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi' nde SPSS (Statistical Package For the Social Sciences) paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesi sırasında öncelikle herbir verinin frekans tabloları elde edilmiştir. Frekans tablolarının incelenmesinden sonra, herbir veri diğer bazı verilerle (sanayi tesislerinin kuruluş yılları, ana ve alt sanayi kolları, sanayi aksları) korelasyona okunmuş, veriler arasındaki ilişkileri saptamak amacıyla çapraz çizelgeler oluşturulmuştur.

Büro çalışmalarımızın ikinci aşamasında, anketlerden ve bazı istatistiksel kaynaklardan elde ettiğimiz bulgulara dayanarak harita ve şekillerin hazırlanması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Denizli' de anket uygulamalarımız sırasında sanayi kuruluşlarının buldukları yerleri işlediğimiz 1: 25.000 ölçekli topografya harita temel kabul edilerek, sanayi aksları ve topografya ile ilişkisi, sanayi tesislerinin kuruluş yıllarına ve sektörlere göre alansal dağılışı, alansal büyüklük, çevirici güç ve iş yeri büyüklüğü açısından tesislerin dağılışı ve yer değiştiren sanayi kuruluşlarına ilişkin çeşitli tematik haritalar hazırlanmıştır. Bu haritaların yanı sıra, yine anket verilerine dayanılarak sanayi kuruluşlarının hammadde ve pazar alanları haritaları da çizilmiştir.

Büro çalışmalarımızın son aşamasında araştırmanın yazılmasına

geçilmiştir. Bu çerçevede bir yöntem olarak, herbir sanayi sektörünü ayrı ayrı ele alıp, kuruluşların özelliklerini sıralamak yerine, sanayi kuruluşlarının sahip olduğu özellikler, belirli başlıklar halinde toplanmış ve farklı sanayi sektörlerinin özellikleri bu başlıklar altında incelenmiştir. Örneğin, önce dokuma sektörü ele alınarak, bu sektörün tarihsel gelişimi, alansal büyüklüğü, çevirici gücü, pazar alanları ve sorunları gibi çeşitli alt başlıklar halinde incelenmemiş; buna karşılık, tarihsel gelişim, alansal büyüklük, çevirici güç, pazar alanları v.b. gibi ana başlıklar oluşturularak, herbir sektör bu başlıklar altında irdelenmiştir. Bu sistematik yaklaşım, farklı sektörlerdeki sanayi kuruluşlarının benzer özelliklerini birbirleriyle karşılaştırmamızı da olanaklı kılmıştır.

Bu metodolojik yaklaşımla ele aldığımız araştırmamızın birinci bölümünde, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimi, tesis sayısı açısından farklı dönemler doğrultusunda incelenmiştir. Bölüm içinde, Denizli sanayisinin gelişmesinde etkili olan, Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikaları da gözden geçirilmiştir.

İkinci bölümde, Denizli sanayiinin kuruluş yeri faktörleri incelenmiş, kuruluş yeri faktörleri olan yörenin hammadde kaynakları, nüfus ve işgücü, sermaye, pazar, devlet teşvikleri, bireysel faktörler, ulaşım olanakları ve yığılma avantajları üzerinde durulmuş, bu faktörlerin Denizli sanayiinin gelişmesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde, Denizli' de faaliyet gösteren sanayi kuruluşları sektörlerine göre ele alınmış, bu çerçevede sanayi sektörleri alt sanayi kollarına ayrılarak bunların gelişimleri, işleyiş biçimleri ve bazı özellikleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, Denizli' de yer alan sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı ortaya konulmuştur. Bu kapsam içinde, Denizli' de sanayi alanlarının gelişimi ve bu gelişimi etkileyen faktörler, sanayi tesislerinin yer değiştirmesi ve sanayi aksları incelenmiştir.

Beşinci bölüm, Denizli sanayiinin yapısal özelliklerine ayrılmıştır. Alan araştırmalarından elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde, sanayi kuruluşlarının fiziki yapısı, üretim yapısı, istihdam yapısı, hammadde ve pazar alanları, yenilenme ve yatırım projeleri ile hukuki yapıları ayrıntılı bir şekilde ortaya

konulmuştur.

Altıncı bölümde, Denizli sanayiinin Ege Bölgesi sanayii içindeki yeri ve önemi tartışılmış, Ege Bölgesinde yer alan iller tesis sayısı, çalışanlar ortalaması ve katma değer üretim payları açısından, tarihsel gelişim süreci içinde değerlendirilmiştir.

Araştırmamızın son bölümünü oluşturan yedinci bölümde, Denizli sanayiinin sorunları farklı yaklaşımlar doğrultusunda gözden geçirilmiştir.

3. Araştırma alanının yeri ve sınırları

Sanayi coğrafyası ile ilgili çalışmalarda genellikle iki yaklaşım biçimi bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi, bir sanayi kolunun incelenmesi, ikincisi ise belli bir sanayi bölgesinin ele alınmasıdır (6). Bizim araştırma alanı olarak ele aldığımız Denizli, başlı başına bir sanayi bölgesidir. Başka bir anlatımla sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı bir alandır. Bu bölge, Denizli kent merkezinden başlayan ve çevreye doğru belli bir noktaya kadar yayılan bir alanı kapsamaktadır.

Biraz sonra değineceğimiz gibi, bölgenin merkezinde yoğunlaşan ve yer yer aynı yoğunlukla çevreye doğru yayılarak karayolları boyunca peş peşe sıralanan tesisler, bir noktadan sonra kesilmekte ve yerini boş alanlara bırakmaktadırlar. Böylece, Denizli kent merkezinden başlayan ve çevreye doğru sanayi tesislerinin kesildiği noktaya kadar devam eden alan, bir sanayi bölgesi olarak ayırdedilebilmektedir. Bu bölge coğrafi bütünlüğe sahip olan bir alandır ve bu nedenle araştırmalarımız bu bölge üzerinde yoğunlaştırılmış, bölge dışında kalan tesisler araştırma kapsamına alınmamıştır.

Araştırma alanımızı oluşturan Denizli, Türkiye' nin güneybatısında (Şekil 2-A), Ege Bölgesi' nin doğu- batı doğrultulu tektonik çukurluklarından birisini meydana getiren Büyük Menderes oluşuna güneyden bağlanan Çürüksu çayı vadisinin güney kesiminde yer alır (Şekil 2-B).

Büyük Menderes oluşu, kuzeyde Aydın dağları ile güneyde Menteşe dağlık kesimi arasında yaklaşık olarak 225 km boyunca uzanır. Söz konusu oluk, Sarayköy' den itibaren iki yöne ayrılmakta, kuzeye doğru uzanan olukta

(6) TUMERTEKİN, Erol, *Sanayi Coğrafyası*, İstanbul Üniv. Yay. No: 751, Coğr. Enst. Yay. No: 22, İstanbul, 1969, s. 42.

Büyük Menderes nehri yer alırken, doğuya doğru devam eden olukta ise B. Menderes nehrinin bir kolunu oluşturan Çürüksu çayı akmaktadır. Çürüksu çayının katettiği bu oluk, kabaca kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir çanağa benzemektedir. Üç tarafında yüksek kütleler yer alan oluğu, güneyden Akdağ (Karababa tepede 2.308 m), güneydoğudan Honaz dağı (2.571 m) ve kuzeydoğudan Çökelez dağı (Küçük Çökelez 1.735 m) çevrelemektedir (Şekil 2-C). Çürüksu çayı vadisini güney ve güneydoğudan çevreleyen yüksek kütlelerden, kuzeye doğru dik bir yamaçla alçak bir plato düzlüğüne geçilir. Bu düzlük, Çürüksu vadisinin alüvyal tabanı ile, güneydeki yüksek kütleler arasında alçak bir yükselti kademesi şeklindedir. Ortalama yükseltisi ise 350-400 m kadardır. Yaklaşık olarak Babadağ çevresinden başlayan bu düzlük Sarayköy ve Denizli' yi de kapsayarak Honaz' ın doğusuna kadar devam eder (Bkz. Şekil 29).

Araştırma konumuzu meydana getiren Denizli sanayi bölgesindeki sanayi kuruluşlarının hemen hemen tamamı bu morfolojik düzlük üzerinde yer almaktadır. Sanayi kuruluşlarının bir bölümü ise sözkonusu düzlüğün, Çürüksu çayı tabanına bakan alçak kesimlerinde bulunmaktadır.

Bu çerçevede , araştırma alanımızın ya da Denizli sanayi bölgesinin batı sınırını, Denizli kent merkezinden itibaren kuzeybatıya doğru İzmir asfaltı boyunca peş peşe sıralanan sanayi kuruluşlarının son bulduğu Kumkısıkkı mevkiine meydana getirir. Denizli sanayi bölgesinin güneybatıya doğru bir uzantısını meydana getiren Göveçlik ve çevresini kapsayan sanayi aksı da Göveçlik köyünde sona ermektedir. Denizli sanayi bölgesinin doğu sınırını ise, Ankara asfaltı üzerinde Gürlek mevkiinde yer alan organize sanayi bölgesi oluşturmaktadır. Araştırma alanımızın güney sınırını da eski Acıpayam yolu ve çevresinde yer alan sanayi kuruluşlarının oluşturduğu sanayi aksının son bulduğu Tekkeköy' den geçirilen doğu-batı doğrultulu bir çizgi meydana getirir. Denizli kent merkezinde ve çevresinde yer alan sanayi kuruluşlarının bir bölümü de, kuzeydeki Pamukkale yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu yol üzerinde, en son sanayi kuruluşunun bulunduğu Çürüksu çayı taşkın yatağı, çalışma alanımızın en kuzey noktasını meydana getirmekte ve Denizli sanayi bölgesini kuzeyden sınırlandırmaktadır (Bkz. Şekil 30).

Yukarıda ele aldığımız alan kabaca bir dörtgeni andırmakta ve Denizli sanayi bölgesinin tamamı bu alan içinde bulunmaktadır.

1. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimini ele aldığımız bu bölümde, tarihsel gelişim süreci boyunca Denizli sanayiinin tesis sayısı açısından gelişimi incelenerek, bu bağlamda Cumhuriyet dönemi öncesinin yapısal özellikleriyle, Cumhuriyet döneminde Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikaları da gözden geçirilmiştir. Burada amacımız doğrudan doğruya Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikalarını ele almak değil, sanayileşme politikalarının Denizli' deki sanayi faaliyetlerinin gelişmesi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çünkü, anket çalışmalarından elde ettiğimiz bulgular, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin 1950' li yıllara kadar yeterince gelişmediğini, 1950-1970 yılları arasında göreceli bir gelişim süreci içine girdiğini ve 1970' li yılları izleyerek sanayileşmenin hız kazandığını açıkça göstermektedir. Bu gelişmeler, Türkiye' nin farklı dönemlerdeki sosyo-ekonomik yapısı ve uygulanan sanayileşme politikalarıyla yakından ilgilidir. 1950' li yıllara kadar, Denizli' de sanayi faaliyetleri yeterince gelişmemiştir. Oysa, Denizli yöresinde dokumacılık el sanatının antik çağlardan bu yana yapılageldiği bilinmektedir. Bu geleneksel el sanatı modern sanayiye Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, hatta daha da önce niçin geçememiştir? Bu ve buna benzer soruları çoğaltmak mümkündür. O halde, bunların bazı nedenlerinin olması gerekir. Aklımıza gelen bu sorular, bizi Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde veya belli bir döneme kadar gelişmemesinde etkili olduğu kanısına vardığımız Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikalarını ve ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapıyı ana çizgileriyle de olsa incelemeye zorlamaktadır. Bu düşünceden hareketle, aşağıda öncelikle Denizli' de Cumhuriyet dönemi öncesi sanayileşme hareketleri ele alınmış, daha sonra ise Cumhuriyet sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmeler, bazı alt dönemlere ayrılarak gözden geçirilmiştir.

1. 1. Cumhuriyet öncesi dönemde sanayileşme hareketleri

Denizli sanayiinin temeli, günümüzden en az 2000 yıl kadar öncesine giden dokumacılık el sanatıyla atılmıştır. Gerçekten antik dönemde Anadolu' nun önde gelen tekstil merkezlerinden birisi olan Laodikeia (Denizli), ürettiği tekstil ürünleriyle ün kazanmıştır. Laodikeia' da üretilen tekstil ürünleri Ege kıyılarındaki Ephesos ve Miletos gibi liman kentlerine, buradan da Yunanistan

ve İtalya' ya gönderiliyordu. Önceleri Miletos' un öncülüğünü yaptığı tekstil üretimi, Roma döneminde Laodikeia, Hierapolis (Pamukkale) ve Kolossai' ye (Honaz) kaymıştır. Bu dönemin temel özelliği, günümüzün aksine, pamuklu dokuma yerine yörede yün dokumacılığının yapılmakta olmasıdır. Bu durum da büyük ölçüde bu çevrede yoğun bir şekilde yapılan hayvancılıkla ilgilidir (7).

H. MALAY' a göre (8), yörede yapılan yünlü dokuma ürünleri ile ilgili en güvenilir bilgi, İ. S. III. yüzyıl Roma imparatorlarından Diocletianus' un bir fiyat genelgesinde bulunmaktadır. Bu genelgede belirtilen tekstil ürünleri arasında sık dokunmuş paltolar, iki ucu tahta ile tutturulan ve bazı yerde Loodicia olarak adlandırılan pelerinler ve Birros adı verilen giysiler tekstil ürünleri arasında önemli bir yer işgal etmekteydi.

Tekstil dokumacılığının yanı sıra yörede, tekstil sanatının bir yan uğraşı olan boyacılık (Bapheis), keçecilik (Gnapheis) ve halı imalatçılığı (Kairodapistai) da oldukça önemliydi. Özellikle Hierapolis kentinin yanıbaşından çıkan sıcak su kaynaklarından yün boyamasında yararlanılmaktaydı. Öte yandan, Hierapolis yakınlarından çıkan sıcak sularda boya maddesi için gerekli olan şap' ın bol miktarda bulunması, bu kentte çok sayıda yünlü dokuma atölyesinin oluşmasına yol açmıştı (9).

Aynı döneme ait bilgileri başka kaynaklarda da bulmak olanaklıdır. Örneğin H. CILLOV (10), AKÇAKOCA' ya atfen Denizli çevresinde el dokumacılığının milattan önce bu bölgede medeniyet kuran Meonyalılar, Sartlılar, Turşalar ve Etiler tarafından yapıldığını belirtmektedir.

Antik çağlardan günümüze doğru gelindiğinde, Denizli çevresindeki el dokumacılığının, yünlü dokumalardan pamuklu dokumaya geçtiği anlaşılmaktadır. Fakat, bu dönüşümün ne zaman ve nasıl olduğu konusunda elimizde kesin bulgular bulunmamaktadır. Muhtemel olarak pamuk tarımının yörede yaygınlaşmasıyla birlikte, yünlü dokuma bırakılarak pamuklu

(7) MALAY, Hasan, "Antik Devirde Denizli yöresinde ekonomik durum", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988), Bildiriler, Denizli, 1988, s.295-298.

(8) MALAY, Hasan, A.g.e., s.295-298.

(9) MALAY, Hasan, A.g.e., s.295-298.

(10) CILLOV, Haluk, Denizli El Dokumacılığı Sanayi, A.g.e., s.29.

dokumaya geçilmiştir.

Denizli yöresinde dokumacılık sanatı önemini yitirmeksizin Osmanlı Dönemi' nde de devam etmiştir. Örneğin CILLOV' a göre, 1331' de İbni Batuta, Denizli' de dokumacılığın öneminden bahsetmekte, aynı şekilde Ramasay da yörede el dokuma tezgahlarının oldukça gelişmiş olduğundan söz etmektedir (11). Osmanlı İmparatorluğu' nun son dönemlerinde de Denizli yöresinde el dokumacılığının önemini koruduğu gözlenmektedir. Bu döneme ait bilgileri hicri tarih itibariyle 1296' dan 1326' ya (miladi 1879' dan 1908' e) kadar yayınlanan Aydın Vilayati Salnamelerinden elde etmek mümkündür. O dönemde Denizli, Aydın Vilayetine bağlı bir sancak konumundadır. Ancak sözkonusu salnamelerde yalnızca yöredeki dokumacılık değil, aynı zamanda diğer sosyal ve ekonomik yapılanmalar da ele alınmaktadır. Bu nedenle birçok salnamede konu ile ilgili doğrudan veri bulmak olanaksızdır. Bizim konumuzla ilgili veri bulabildiğimiz salnameler yalnızca hicri 1301 (1884) ve mali 1307 tarihli (1891-1892) Aydın Vilayeti Salnameleridir.

Hicri 1301 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi' nde, Denizli kasabasında dokuma ürünleri olarak alaca, kuşak, oda döşemesi, gömleklik bez ve havlu üretildiği belirtilmektedir. Denizli yöresinde sözkonusu yıllarda dokumacılığın yanı sıra deri ve kösele üreten tabakhanelerin de gelişmiş olduğu bu salnameden öğrenilmektedir. Ayrıca Sarayköy' de 2 çırçır fabrikası da bu tarihlerde faaliyet göstermektedir (12). Salnamedeki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı İmparatorluğu' nun son dönemlerinde Denizli ve yakın çevresinde dokumacılık gelişmiştir. Ancak bu üretim tarzı son derece ilkel tezgahlarda bir el sanatı şeklinde yapılmaktadır. Henüz işçi kullanımı yaygın değildir. Kapitalist üretimin başlangıcını oluşturan atölye tipi bir üretim şekline bile geçilememiştir.

Mali 1307 tarihli (1891-1892) Aydın Vilayeti Salnamesinde de konumuzla ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır. Sözkonusu salnamede ilk kez, gerek dokuma tezgahı ve gerekse bazı küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının sayısı, buldukları yerleri ve üretim miktarlarına ilişkin bilgiler

(11) CILLOV, Haluk, A.g.e., s.29.

(12) ÖZBEK, Gürhan, 1301 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), E.Ü., Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İzmir, 1991, s.128-136.

bulunmaktadır. Dokumacılık yöre ekonomisinde bu dönemde de önemli bir yer işgal etmektedir. Örneğin, bu yılda Denizli kent merkezinde 190 dokuma tezgahı bulunmakta ve bu tezgahların 100'ünde alaca, 60'ında peştemal, 30'unda da kese dokunmaktadır. Denizli'ye bağlı bulunan Tavas kasabasında ise 185 dokuma tezgahı bulunmaktadır. Bu tezgahlarda da 185 işçi çalıştırılmaktadır (13). Söz konusu salnameye göre, yörede dokumacılığın en fazla geliştiği yerlerden birisi de Sarayköy kasabasıdır. Bu kasabada 784 dokuma tezgahı bulunmakta ve her türlü dokuma üretimi yapılmaktadır. Dokumacılığın geliştiği bir diğer merkez olan Buldan' da ise bu yılda 640 dokuma tezgahının bulunduğu belirtilmektedir. Salnameden elde edebildiğimiz bir başka bilgi, Denizli çevresinde dokumacılık dışında küçük ölçekli tesislerden yağhaneler Çal' da, kereste atölyeleri Denizli ve Acıpayam' da, un fabrikaları yine Denizli' de ve kiremit fabrikaları Denizli, Buldan ve Sarayköy' de yer almaktadır (Çizelge 1). Diğer taraftan, bu salnamede, Denizli çevresinde küçük ölçekli bazı sanayi kuruluşlarının yabancı uyruklular tarafından işletildiği belirtilmektedir.

Kısaca, Cumhuriyet öncesi dönemde Denizli ve çevresinde dokumacılığın bir el sanatı olarak geliştiği, bu gelişimin temelini antik çağlarda atıldığı, önceleri yün dokumacılığına dayanan el sanatının sonradan pamuklu dokumaya dönüştüğü belirtilebilir. Ancak, bu dönemde dokumacılık ev tipi üretim tarzındadır ve üretim seviyesi oldukça düşüktür. Genellikle dokuma tezgahlarında bir kişi çalışmaktadır ve bu kişi de ücretli işçiden çok aileden birisidir. Yörede dokumacılığın yanı sıra az da olsa değirmencilik ve tabakçılık da gelişmiş bulunmaktadır. Hatta kol gücünün yerine buhar ve su gücünün kullanıldığı ilk tesisler un fabrikaları olmuştur.

Cumhuriyet öncesi dönemde sanayi faaliyetlerinin gelişmemiş olması yalnızca Denizli yöresinde gözlenen bir olgu değildir. Ülkenin büyük bir bölümünde büyük ölçekli sanayi kuruluşları bulunmamaktadır. Var olan küçük sanayi ise ilkel yöntemlerle gerçekleştirilen ev ve atölye tipi üretime dayanmaktadır. Bu durumun temel nedeni o dönemde yaşanan sosyo-ekonomik koşullardır.

Bu döneme ait sözkonusu koşullar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

(13) TUTSAK, Sadiye, Mali 1307 Aydın vilayeti Salnamesi, Cilt II, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), E.Ü. Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İzmir, 1988, s.322-323.

BULUNDUĞU YER	SAHİBİ	TÜRÜ	ÜRETİM MİKTARI	ENERJİ
Denizli Kurt köyü	Corci Ladkeni	Dakik (ım)	216.000 kıyye-i atık	Buhar gücü
Germenciler	Yazıcıoğlu Halil Ağa	Dakik (ım)	Aynı	Buhar gücü
Arap Mez. yam	Zeybekoğlu varisleri	Dakik (ım)	Aynı	Buhar gücü
Cami-i Kebir yam	Mustafa Efendi Andon Bandaza Polosi	Dakik (ım)	396.000 Kıyye-i atık	Buhar gücü
Çarşı civarı	Paymand İzarbani	Dakik (ım)	16.000 Kıyye-i atık (*)	Su gücü
Çarşı civarı	Hacı Sadık varisleri	Dakik (ım)	6.000 Kıyye-i atık	Su gücü
Kirişhane mah.	H. Fakıza M. Ağa	Dakik (ım)	108.000 Kıyye-i atık	Su gücü
Akhan köyü	Tavash Ali Efendi	Dakik (ım)	216.000 Kıyye-i atık	Su gücü
Eşme köyü	Macaryol Yaranç ve diğerleri	Tabta başkası	22.927.000 parça	Su gücü
Sarayköy	Belirsiz	Çarşu ve un	25.000 Kıyye-i dakik	Su gücü

ÇİZELGE 1- 1892-1892 Yıllarında Denizli'de bulunan bazı sanayi kuruluşları (Üretim miktarları yıllıktır).

KAYNAK: TUTSAK, Sadiye, **Malî 1307 Aydın vilayesi salnamesi**, A.Ş.e. s. 322-323.

(*) Kıyye: Osmanlı ölçü birimi olup, 1 kıyye 1,289 kg'a eşdeğerdır. Bkz. Hinz Walter, **İslamda Ölçü Sistemleri**, Marmara Üniv. Fen-Ed. Fak. Yay. İstanbul, 1990.

Osmanlı İmparatorluğu' nun kuruluşundan 1550' lere kadar olan dönem içinde en önemli üretim aracı topraktır. Toplumsal değişme çok sınırlıdır ve ekonomi genel olarak durağan bir yapı içindedir. Bu durağanlığın nedenlerinin başında toprak sisteminin niteliği gelmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu' nda toprakların büyük bir bölümü miri arazilerden oluşmaktadır. Yani toprak devletindir. Devlet bu miri toprakları bazı kategorilere ayırmış, geliri 100.000 akçeden fazla olanlara Has, 20.000-100.000 akçe arasında olanlara Zeamet ve geliri 20.000 akçeden az olanlara ise Tımar adını vermiştir. Bu topraklar mülkiyet hakkı devlette kalmak üzere birtakım yükümlülükler karşılığında bazı kişilere tahsis edilmekteydi. Sözgelimi, hasların bir bölümü şehzade, vezir ve beylerbeyi gibi kişilere verilmekteydi. Zeametler subaşı gibi memurlara, eyalet merkezlerindeki defterdarlara ve sancaklarda alaybeylerine tahsis edilmekteydi. Sayısal olarak çok fazla olan tımarlar ise savaşlarda yararlılık gösteren bazı askerlere (Sipahi) verilmekte ve bunlardan askeri hizmetler beklenmekteydi (14). Osmanlı İmparatorluğu' nun toprak sistemiyle ilgili daha fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz. Ancak, burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, yukarıda sözkonusu ettiğimiz toprak sisteminde topraktan elde edilen gelirin yeniden yatırımlara dönüştürülemediği olmasıdır. C. SEVGİ, çok sayıda araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş çalışmalarını da göz önüne alarak, bunun nedenini Osmanlıdaki üretim ilişkilerinin, batıda olduğu gibi "Serf-Seigneur" ilişkisinden farklı olmasına bağlamaktadır. Çünkü, batıda yönetici pozisyonunda olan Seigneur' ün tüm üretim araçlarına sahip olması ve ortaya çıkan artı üretime el koyarak bunu tekrar yatırımlara dönüştürmesine karşın, Osmanlı İmparatorluğu' nda topraklardan elde edilen artı ürün köylüler (Reaya), tımar sahipleri ve devlet yöneticileri tarafından paylaşılmakta, bu da gelirin yeniden üretime dönüştürülmesini engellemektedir. Dolayısıyla ticari bir sınıfın ortaya çıkması da mümkün olamamaktadır (15).

Osmanlı İmparatorluğu' nda bu klasik sosyo-ekonomik yapı 1550' li yıllara kadar devam etmiştir. 1550' lerden sonra ise imparatorluk belli bir

(14) CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 60-62.

(15) SEVGİ, Cezmi, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1994, s. 4-5.

çöküntü dönemine girmiş, Batı Avrupa Ülkeleri' nde ise 15. ve 18. yüzyıllar arasında feodalizm yıkılmış ve ekonomik açıdan yeni bir döneme geçilmiştir. Merkantilist adı verilen bu dönem, Batı Avrupa' da sanayileşmenin temelini atıldığı, başka bir anlatımla kapital birikiminin ve ticari kapitalizmin geliştiği bir devredir. Avrupa ülkeleri bu dönem içinde bir taraftan kapital birikimini arttırlarken, diğer taraftan da ticaret hacimlerini genişleterek elde ettikleri birikimleri sanayi devrimini ortaya çıkaran meta üretimine yöneltmişlerdir (16).

Osmanlı İmparatorluğu' nda ise bu dönem içinde tımar sistemi bozulmaya başlamış, devletin sınırlarının genişlemesine bağlı olarak harcamalar artmıştır. Böylece devlet büyük bir ekonomik sıkıntı içine girmiştir (17).

Osmanlı İmparatorluğu' nun içinde bulunduğu bu kötü ekonomik koşullar karşısında, batılı devletler Osmanlı devleti içinde yaptıkları ticarete vergi ödememek amacıyla kapitülasyon hakları elde etmeye çalışmışlar, bu çabaların sonucunda 1535' de Fransızlar, 1567' de Avusturyalılar ve 1592' de de İngilizler kapitülasyon hakkını elde etmeyi başarmışlardır (18).

Merkezi devletin etkisinin giderek zayıflaması ve ekonomik koşulların da kötüleşmesine bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu' nda 16. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarına kadar sosyal kargaşalıklar gündeme gelmiş, devletin işleyiş düzeni bozulmuştur(19). Tüm bu olumsuz gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu' nda sanayileşmenin başlamasını engellemiştir.

Omanlı İmparatorluğu' nda yaşanan ekonomik bunalımın 18. yüzyılda da devam ettiğini görmekteyiz. Ancak, Osmanlıdaki ekonomik bunalım daha çok devletin taşradaki gücünün zayıflamasından ileri gelmekteydi. Başka bir deyişle, merkezi gücü zayıflayan devlet taşradan vergi toplayamaz hale gelmişti. Bununla birlikte, devlet büyük bir nüfus kitlesini barındırabilmekte ve kendi kendine yeterli bir ekonomik yapıya sahip bulunmaktaydı. Avrupa

(16) SEVGİ, Cezmi, A.g.e., s. 12-13.

(17) PAMUK, Şevket, 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 100-136.

(18) PAMUK, Şevket, A.g.e. s. 178-179.

(19) AKDAĞI, Mustafa, Celali İsyanları (1550-1603), Ankara Üniv. DTCF Yay. No: 144, Ankara, 1963, s. 34.

ülkelerinin yaptığı ticaret hacmi, Osmanlı İmparatorluğu' nun toplam üretim ve tüketim hacminin yanında oldukça sınırlı kalmaktaydı. Avrupa ürünlerinin Osmanlı İmparatorluğu' nun pazarlarına gerçek anlamda girmesi ve egemenliği Sanayi Devrimi' inden sonra ortaya çıkmıştır (20).

Avrupa ülkeleri, 19. yüzyılın başlarında sanayileşme süreçlerini tamamlamışlar, kapitalist kurumlar aracılığıyla ekonomilerini güçlendirirken sanayileşmeye geçemeyen ülkeleri pazar alanları durumuna getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu' nun Avrupa ülkelerinin açık pazarı durumuna gelmesi özellikle 1838 yılında Balta Limanı' nda imzalanan Osmanlı- İngiliz Serbest Ticaret Antlaşması' ndan sonra oluşmuştur. Bu antlaşma ile fabrika ürünü ucuz İngiliz mallarının ülke içine akmasına hukuki bir zemin hazırlanmış, hammadde kaynakları da batıya açılmıştır. Böylece, 1838 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu' ndaki mevcut atölye tipindeki sanayi kuruluşları batı ürünleri ile rekabet edemeyerek kapanmışlardır (21). 1838 Balta Limanı Antlaşması' nı diğer Batı Avrupa devletleri ile yapılan antlaşmalar izlemiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu' nun son dönemlerinde sanayi daha çok dokuma sektörüne dayanmaktaydı. Sözkonusu antlaşmalarla ithal malların ucuzluğu nedeniyle binlerce pamuklu dokuma tezgahı terk edilmiştir. Aynı şekilde ipekli ve yünlü dokuma sanayiinde de önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Pek çok sanayi kuruluşu da bu dönemde yabancıların eline geçmiştir. Bu çerçevede Denizli ve çevresinde çok yaygın olan el dokumacılığının büyük bir çöküntü içine girdiği ve bir çok dokuma atölyesinin kapandığı ileri sürülebilir. Osmanlı imparatorluğu' nda sanayi faaliyetlerinin 19. yüzyılda gelişmemiş olmasının başlıca nedenleri bunlardır. Üstelik bu bozuk sosyo-ekonomik yapı, 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı yöneticileri tarafından alınan bazı kararlarla düzeltilmeye çalışılmışsa da Cumhuriyet Dönemi' nin başlarına kadar devam etmiştir.

1. 2. Cumhuriyet döneminde sanayileşme hareketleri

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin esas itibariyle gelişimi Cumhuriyet Dönemi' nde meydana gelmiştir. Ancak bu gelişme daha çok 1950' li, özellikle de 1970' li yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Denizli sanayiinin

(20) PAMUK, Şevket, A.g.e., s. 182-183.

(21) PAMUK, Şevket, A.g.e., s. 199-202.

Cumhuriyet dönemindeki gelişmesiyle ilgili olarak toplu bir bilgiyi D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistik bültenlerinden ve Denizli' de sanayi kuruluşlarına uyguladığımız anketlerden elde ettiğimiz veriler doğrultusunda inceleyebiliriz. Bununla birlikte D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistik bültenlerinde ilk yapılan sanayi sayımları ile son yıllarda yapılanlar arasında kapsam farklılıkları nedeniyle tarihsel süreç içinde bazı karşılaştırmalar yapmak oldukça güçtür. Çünkü, 1927 yılında ilk kez yapılan sanayi sayımında tüm işyerleri işçi sayısına bakılmaksızın sayım kapsamına alınırken, 1964-1980 yılları arasında yapılan sayımlarda 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisler, 1986 yılından sonra yapılan sayımlarda ise 25 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar sayım kapsamına sokulmuştur. Bu durum 1927' den bu yana sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimini tesis sayısı açısından ortaya koymamızı güçleştirmektedir. Bu nedenle, sözkonusu verileri kullanarak yapmaya çalıştığımız yaklaşımlarda belirttiğimiz bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir.

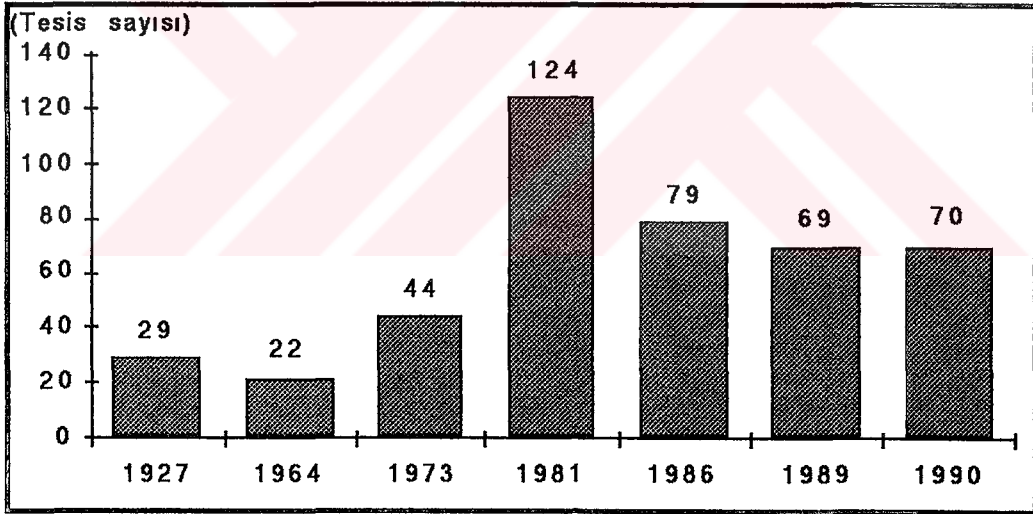
1992 ve 1993 yıllarında Denizli' de sanayi kuruluşlarında yaptığımız anket sonuçları da Denizli sanayiininin tarihsel gelişimi hakkında tatmin edici bulgular içermektedir. Ancak bizim anketlerimizde halihazırda faaliyette bulunan tesisler ele alınmıştır. Dolayısıyla bu konuda belli ölçüde de olsa bazı eksiklikler sızkonusu olabilecektir.

Aşağıda öncelikle D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistik kaynakları ve anket uygulamalarımızdan elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda Denizli sanayiinin gelişimi belli dönemlere ayrılarak ele alınmış, bir önceki alt bölümde olduğu gibi, konu Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikaları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

D.İ.E. verilerine göre, 1927 yılında Denizli' de 1.581 işyeri bulunmaktadır. Bu rakam Denizli' de bulunan işyerlerinin tümünü kapsamaktadır. Bu yılda 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarının sayısı ise 29' dur. 1927 yılında yapılan ilk sanayi sayımından sonra 1940 yılına kadar yalnızca "Teşvik' i Sanayi Kanunu" ndan yararlanan işyerlerine ait bilgiler verilmiştir. Bu nedenle 1927' den 1940 yılına kadar olan dönem içinde Denizli sanayii ile ilgili veri bulmak mümkün olmamıştır. 1940-1963 dönemine ait bilgiler ise, 1964 yılında yapılan sanayi ve işyerleri sayımında 5' er yıllık dönemler halinde verilmiştir. Buna göre Denizli' de 1964 sayımında

10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesis sayısı 22 dir. Bu tesislerin 4' ü 1950 yılından önce, 18' i ise 1950 yılından sonra üretime başlamıştır. 1964 yılındaki istatistiklerinde gözlenen 1927 sanayi sayımına göre Denizli' deki tesis sayısındaki düşme iki sanayi sayımı arasındaki kapsam farkından ileri gelmektedir. Nitekim, 1927 yılında yapılan sanayi sayımında maden çıkarma, ziraat, evcil hayvanlar ve av üretimi sanayii, ağaç ürünleri, kağıt, karton ve inşaat sektörlerinin sayım kapsamına alınmasına karşın, 1964 sayımında yalnızca gıda maddeleri, dokuma sanayii, kürk ve deri mamulleri ve metal eşya üreten tesisler sayım kapsamına alınmıştır.

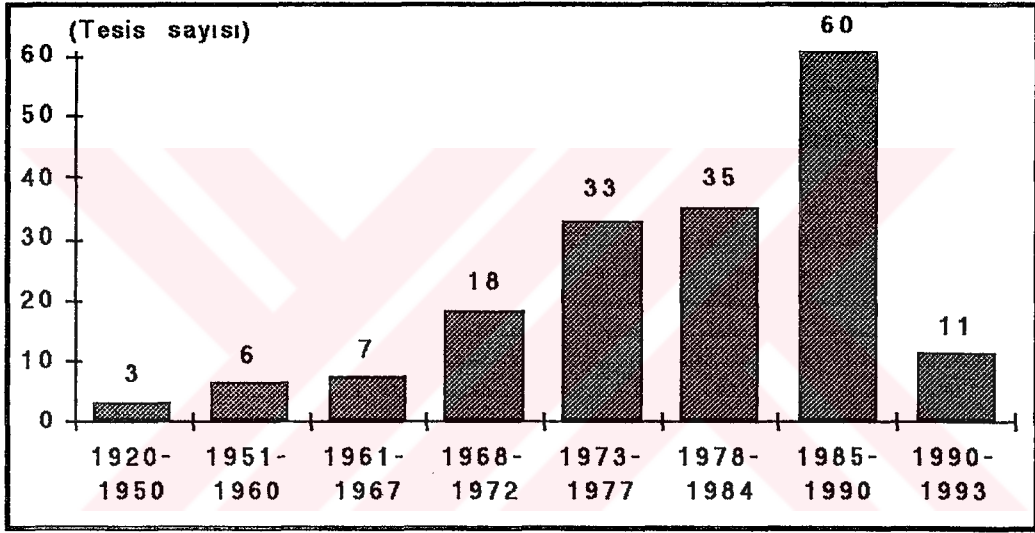
Denizli' de sanayi kuruluşlarının sayısı 1973 yılında 44' e yükselmiştir. 1981' de ise bu rakam 124' e ulaşmıştır. 1986 yılından itibaren 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislerin sayım kapsamına alınmasıyla bu yıldaki tesis sayısı 79 olarak belirtilmektedir. En son 1990 yılında yapılan sanayi sayımında ise Denizli' deki sanayi kuruluşu sayısı 70 olarak belirlenmiştir (Şekil 3).

ŞEKİL 3- D.İ.E. tarafından yapılan seçilmiş sanayi sayımı ve yıllık imalat sanayi istatistiklerine göre Denizli' de bulunan tesis sayısı.

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimi D.İ.E. verileri dışında, anket sonuçlarıyla da ortaya konulabilir. Bu bağlamda anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının kuruluş tarihleri Türkiye ekonomisinde önem taşıyan

ekonomik dönemler doğrultusunda gruplandırılmış ve sanayi tesisi sayısındaki gelişim bu doğrultuda incelenmiştir. Buna göre, Denizli' de 1920-1951 tarihleri arasında kurulan tesis sayısının yalnızca 3 olduğu görülmektedir. 1951-1960 yılları arasında kurulan tesis sayısı bir önceki döneme göre az bir artışla 6 olarak gerçekleşmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemini de kapsayan ve 1961-1967 yılları arasında ise 7 yeni tesis daha faaliyete başlamıştır. Denizli' de sanayi tesisi sayısındaki gelişme İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde başlamıştır. Gerçekten de, sözkonusu plan dönemini kapsayan 1968-1972 yılları arasında Denizli' de 18 sanayi tesisi kurulmuştur (Şekil 4)

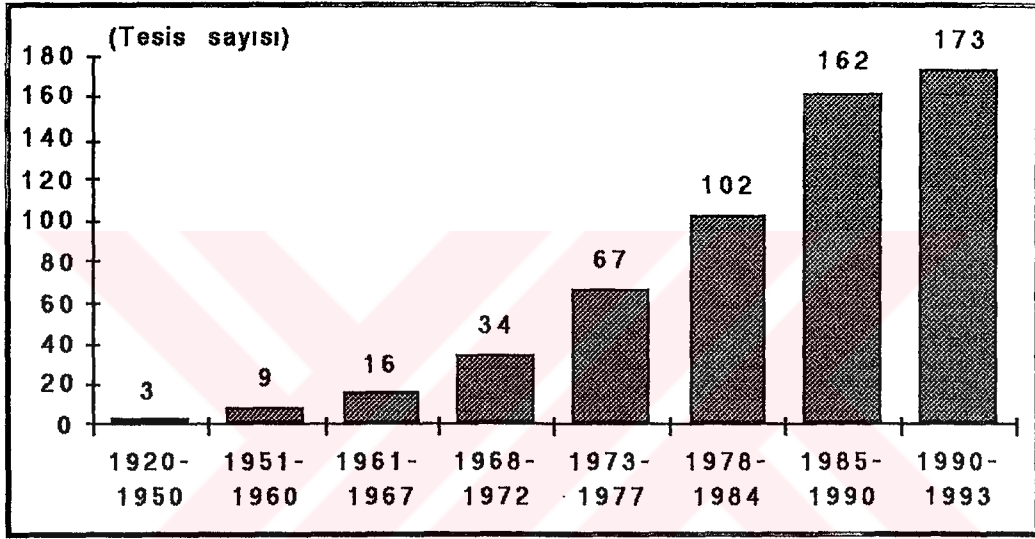

ŞEKİL 4- Anket uyguladığımız sanayi tesislerinin kuruluş yılları itibariyle ekonomik dönemlere göre dağılımı.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden sonra ise Denizli' de sanayi tesisi sayısının hızla arttığı görülmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) 33 sanayi kuruluşu işletmeye açılmış, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de (1978-1984) aynı gelişme devam etmiştir. Bu dönemde Denizli' de kurulan sanayi tesisi sayısı 35' i bulmuştur.

1985 yılından sonra Denizli' de kurulan sanayi tesisi sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. 1985-1990 yılları arasında Denizli' de kurulan tesis

sayısı 60' ı bulmuştur. Bu rakam bir önceki dönemin yaklaşık iki katıdır ve sanayileşme hızının ne denli yüksek olduğunun açık bir göstergesidir. 1990 yılından sonra anket uyguladığımız 1992 ve 1993 yılına kadar olan 2 yıllık dönemde Denizli' de yeni kurulan tesis sayısı ise 11' dir. Bu gelişmelerle 1950' lerin başında yalnızca 3 sanayi kuruluşu bulunan Denizli' de, sanayi tesisi sayısı 1973-1977 döneminde 67' ye, 1985-1990 döneminde 162' ye ve en son dönem olan 1990-1993 yılları arasında da 173' e yükselmiştir (Şekil 5).

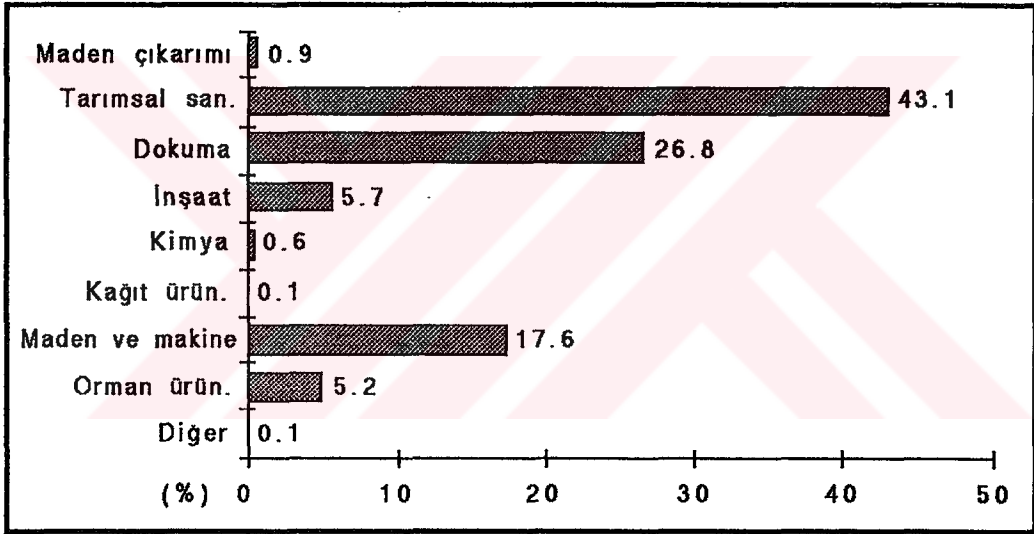
ŞEKİL 5- Anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının ekonomik dönemlere göre gelişimi.

Ana hatlarıyla Denizli' deki sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimini sanayi tesisi sayısı bağlamında ortaya koyduktan sonra, bu gelişmede rol oynayan faktörleri ortaya koymak gerekmektedir. Bu çerçevede bu gelişmede rol oynayan yerel faktörlerin yanı sıra, Türkiye' de uygulanan sanayi politikaları da belli dönemler doğrultusunda aşağıda incelenmiştir

1. 2. 1. 1923-1933 yeniden yapılanma dönemi

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Denizli sanayii, daha çok dokuma ve tarıma dayalı sanayiinin ağırlıklı olduğu ev ve atölye tipi sanayileşmenin varlığıyla belirginlik kazanmaktadır. Söz konusu dönemde ilk kez 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre , küçük sanayi kuruluşlarından meydana gelen

1.581 tesis bulunmakta, bunun % 43.1' i tarıma dayalı sanayii, % 26.8' i dokuma sanayii, % 17.6' sı da maden işletmesi ve metal eşya sanayiinden meydana gelmekteydi (Şekil 6). Öte yandan 1581 işletmeden 899' u (% 56.9) 1 kişi ve 1 kişi ile aile bireylerinden oluşan kişilerin çalıştığı işyerleri konumundaydılar. Bu durum da göstermektedir ki, bu dönemde Denizli sanayii daha çok ev tipi sanayiden oluşmaktadır. Bununla birlikte, kısmen de olsa 10 ve daha fazla işçinin çalıştığı atölye tipi sanayinin de yavaş yavaş gelişmekte olduğu dikkati çekmektedir. Gerçekten yukarıda sözkonusu edilen 1.581 işyerinin 29' u (% 1.8) 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislerden meydana gelmektedir. 20' den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı ise son derece az olup, 21-50 işçi çalıştıran 3 tesis, 51-100 kişi arasında işçi çalıştıran tesis sayısı ise yalnızca 1 dir.

ŞEKİL 6- 1927 yılında Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1923-1933 yıllarını kapsayan bu dönemde Denizli sanayii önemli bir gelişme göstermemiştir. Kuşkusuz bu durumun temel nedeni, Kurtuluş Savaşı' ndan yeni çıkmış genç bir Cumhuriyetin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullardır. Lozan Antlaşması' yla birlikte , ülkeye sokulan yabancı mallara uygulanan gümrük işlemi yetkisi Türkiye' nin elinden alınmış, böylece yerli mallar yabancı ürünlerle rekabet edemez hale gelmişlerdir. Daha önce olduğu gibi bu dönemde de sözkonusu uygulamalar

yerli sanayinin büyük bir kriz içersine girmesine sebep olmuştur. Denizli yöresinde daha önceleri bu bölgede üretilen pamuk evlerde işlenerek dokuma haline getirilirken, Osmanlı İmparatorluğu' nun dış pazara açılmasıyla yerli dokumacılar dış alım ürünlerinin rekabetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle 1920' lerde Japonya, Avusturya, Hindistan, İtalya ve İngiltere Denizli' de işlenen pamuk ipliğinin ithal edildiği başlıca ülkelerdir. Lozan Antlaşması' yla birlikte gümrük yetkisi Türkiye' nin elinden alınınca, yerli üretimin durumu daha da kötüleşmiştir.

Bu durum karşısında 1924 yılında 886 nolu bir kanun çıkartılarak "Melbusat ve sairenin yerli mallarından mübayaa ve temini mecburiyeti" getirildi. Böylece yerli mallar dış ürünlere karşı tercih ediliyor, bunun bedeli hükümet bütçesinden karşılanmaya çalışılıyordu (22). Öte yandan, 1925 tarihli başka bir kanunla ticaret ve sanayi odaları kurularak önemli sanayi faaliyetlerinin kontrol ve yönlendirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kanunla daha önce kurulmuş bulunan fakat henüz çalışmaya başlamamış olan Denizli Ticaret Odası 1926' da faaliyete başlamıştır. Aynı tarihte Denizli Borsası da faaliyete geçmiştir.

1923-1933 yıllarını kapsayan yeniden yapılanma döneminde Türkiye' de uygulanan sanayileşme politikalarını ve bu dönemde ülkenin genel ekonomik durumunu konunun bütünselliğe ulaştırılması açısından ele almak gerekmektedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu' nun son dönemlerindeki ticaret ve sanayi faaliyetlerinin dışa bağımlı bir yapı içinde bulunması, Cumhuriyet' in kurulmasıyla birlikte yöneticileri bazı ekonomik kararlar almaya zorlamıştır. Sözkonusu dönemde en önemli gelişme 17 Şubat 1923 yılında İzmir' de Birinci İktisat Kongresi' nin toplanmasıdır. Bu kongrenin öncesinde "Heyet-i Faale" adını taşıyan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon kongreye sunulmak üzere Türkiye' nin ekonomik sorunları ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, ana hatlarıyla sanayiye finansman sağlayıcı bankaların yokluğu, ülkede bulunan sanayi kuruluşlarının daha çok tarımsal ürünleri işleyen ve ilkel yöntemlerle çalışan tesislerden meydana

(22) DENİZLİ SANAYİ ve TİCARET ODASI, Broşür, A.g.e., s. 19.

geldiği, sanayinin belli merkezlerde odaklaştığı vurgulanmıştır. Öneri olarak da, sanayiye destekleyecek bazı bankaların kurulması, belli bölgelerde odaklaşan sanayi faaliyetlerinin ülke geneline dağıtılması, sanayileşmede kooperatifleşme ve anonim şirketlerin devreye sokulması ve içe dönük bir sanayileşme politikasının izlenmesi gerektiği belirtilmiştir (23).

1923 Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde yukarıda sözkonusu edilen rapor ele alınmış ve kongrede ekonominin yeniden yapılanması amacıyla bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararlar ülkedeki sanayileşme hareketinin daha çok özel girişimciler tarafından gerçekleştirilmesiyle ilgili olmuştur. Bu nedenle 1923-1933 yıllarını kapsayan döneme "Birinci Liberal Dönem" adı da verilmektedir (24). Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda devlet bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında en önemlileri, 1923 yılında Türkiye İş Bankası'nın, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın, 1926 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması ve Âli İktisat Meclisi'nin oluşturulması, 1928 yılında İktisat Vekaleti'nin kurulması, 1929 yılında Gümrük Rejimi'nin hükümetlerce düzenlenmeye başlanması, 1930 yılında Türkiye Merkez Bankası'nın kurulması ve 1931 yılında da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarına başlanmasıdır (25).

Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda konumuzla en fazla ilgisi olan gelişme 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu kanun, özel girişimciliği teşvik amacıyla şu kararları içermektedir:

- 1- Belediye sınırları dışında 10 hektara kadar arsanın badelsiz, belediye sınırları içinde de bedelleri 10 yılda ödenmek üzere özel teşebbüslere devri,

(23) Bu konuda bkz.

ÖKÇÜN, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, Ankara, 1968, s. 65-84.

SEVGLİ, Cezmi, A.g.e., s. 40-42.

(24) SAĞLAM, Dündar, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Üniv. Yay. No: 117, AÖF Yay. No: 43, Ankara, 1985, s. 47.

(25) SAĞLAM, Dündar, A.g.e., s. 48.

- 2- Bu teşebbüslerin bina, arazi, kazanç gibi vergilerden muaf tutulması,
- 3- Sınai kuruluşların yatırımda kullanacağı her türlü inşaat malzemesinin ve üretimde kullanacakları hammadde malzemelerinin gümrük vergisinden bağışık olarak ithali,
- 4- Sınai kuruluşlarının yapı, makine gibi araç ve gereçlerin yurt içi demiryolu ve deniz yollarında % 30 indirim ile taşınması,
- 5- Bakanlar kurulu kararı ile, sınai kuruluşlara yıllık imalat değerinin % 10' u kadar pirim verilmesi,
- 6- Sınai kuruluşlar için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin cari fiyatlardan indirimle ya da pirim karşılığı verilmesi,
- 7- İthal malına oranla % 10 pahalı olsa da devlet kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretim kullanma zorunlulukları (26).

1927 yında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu' nun özü, yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı gibi, özel girişimciliği teşvik etmek ve yerli malı kullanımını yaygınlaştırmaktır. Kanun her ne kadar, yerli sanayiye teşvik amacıyla çıkarılmış ise de bu kanundan bütün sanayi kuruluşları yararlanamamışlardır. Çünkü bu kanuna göre, kanun hükümlerinin tümünden yalnızca büyük işletme olarak kabul edilen, en az 10 beygirlik çevirici güçle çalışan ve yıl içinde en az 1.500 gündelik işçi çalıştıran kuruluşlar yararlanmak hakkına sahiptiler (27). Diğer sanayi kuruluşları ise kanunun yalnızca belli teşvik hükümlerinden yararlanabilmekteydiler. Denizli' de de bu dönem içinde söz konusu kanundan çok az sanayi kuruluşu yararlanabilmiştir.

1923-1933 yıllarını kapsayan dönemde, Birinci İzmir İktisat Kongresi' nde alınan bir çok kararın hayata geçirilmesine karşın, ülke genelinde beklenen gelişmeler sağlanamamıştır. Bu nedenle bu dönemin sonlarına doğru Âli İktisat Meclisi üyeleri bir rapor hazırlayarak içe dönük sanayileşme politikaları yerine, dışa dönük, yani ithal ikameci bir sanayi politikasına dönülmesini önermişlerdir (28).

(26) SAĞLAM, Dündar, A.g.e., s. 48.

(27) SEVGİ, Cezmi, A.g.e., s. 43.

(28) TEZEL, Yahya, S., Cumhuriyet Dönemi' nin İktisat Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınevi, Ankara, 1968, s. 206-207.

1. 2. 2. 1933-1939 dönemi: devletçilik uygulamaları

Türkiye' de 1923 yılından itibaren 1930' a kadar koruyucu ve özendirici tedbirler alınarak özel girişimciliğe dayanan bir sanayi politikası izlenmiştir. Fakat 1929 Dünya ekonomik bunalımı, sermaye yetersizliği, teknolojik seviye düşüklüğü, girişimci yokluğu, kalifiye eleman yetersizliği v.b. gibi nedenlerden dolayı bu politikalar başarısızlığa uğramıştır. Gerek özel kuruluşların başarısızlığı, gerekse kamu iktisadi teşekküllerinin o dönemde sağlayacağı yararları göz önünde tutarak 1930' lu yılların başında sanayileşmeyi devlet eliyle gerçekleştirme çabaları başlamıştır. Bu çabaların sonucu olarak 1931 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmaya başlanmış, ve bu plan 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu planın gerçekleştirilmi amacıyla 1933 yılında Sümerbank ve Etibank kurulmuştur. Ayrıca yine bu plan çerçevesinde devlet dokuz farklı sanayi kolunda yirmiye yakın sanayi tesis kurmuştur (29). Ancak sözü edilen yirmiye yakın fabrikanın hiçbirisi Denizli' de kurulmamıştır. Daha sonra 1938 yılında ikinci sanayi planı hazırlanmışsa da İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.

Bu dönemde Denizli sanayii genel bir toparlanma devresi geçirirken ev tipi üretimden atölye tipi üretime geçiş süreci başlamıştır. Nitekim, 1930' lu yılların başında Denizli ilinde atölye tipi üretim yapan 10 civarında iş yeri bulunmaktaydı. Dönem içinde ev tipi dokumacılığın üretim değerinin büyük bir bölümünün tüccara gitmesi iş yerinin daha da gelişmesine imkan vermemiştir. Öte yandan hammadde olan iplik alımının da son derece sınırlı olması nedeniyle ev tipi üretim atölye tipine dönüşmemiştir. Dönemin başlangıcında dokumacılığın atölye tipi üretime geçememesinin en önemli nedenlerinden birisi de 2395 sayılı "Kazanç Vergisi Kanunu" dur. Bu kanuna göre evlerdeki el tezgahlarından vergi alınmamakta, buna karşılık atölyede yapılan üretimden ise belli bir miktar vergi alınmaktaydı (30).

Bütün bu olumsuz durumlara karşın özellikle dokumacılığın hammaddesi

(29) İNAN, Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı-1933, Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. seri, Sayı: 21, Ankara, 1973.

(30) CILLOV, Haluk, A.g.e., s.46.

olan ipliğin daha kolay temin edilmesi ve pazarda tüccarın devre dışı bırakılması amacıyla 15 Şubat 1935 tarihinde ilk kez Denizli' nin Kale bucağında bir dokumacılık kooperatifi kurulmuştur. Bunu 17 Mayıs 1935 yılında Babadağ' da, 1936 yılında da Denizli merkez, Buldan ve Kızılcabölük' te kurulan dokumacılık kooperatifleri izlemiştir. 1933-1939 döneminde dokumacılık dışında Denizli' de un sanayii, dericilik ve şekerli maddeler yapımı da önem kazanmaya başlamıştır. 1932 yılında Denizli' de Teşvik-i Sanayi Kanunu' ndan yararlanan hiçbir dokuma tesisi bulunmamasına karşın, bu kanundan yararlanan 6' sı un, 2' si deri 3' ü şekerli maddeler, 2' si çırçır, 1' i de kereste fabrikası olmak üzere toplam 14 sanayi kuruluşu bulunmaktaydı (31)

1. 2. 3. 1940-1950 dönemi: kooperatifçiliğin gelişmesi

Bu dönemin başlangıcında, İkinci Dünya Savaşı' nın dolaylı etkileri ekonomik gelişmeler üzerinde olumsuz bir rol oynamış, devletçilik politikası ağır bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Örneğin özel girişimciliğin sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetleri üzerinde sıkı bir denetim kurulmuş, 1941 yılında da Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamadan kaldırılmıştır (32). Bu dönemin başlangıcında bir diğer tedbir olarak da, ülke içinde üretilen ve ithal edilen ürünlerle banka ve sigorta şirketlerinin hizmetlerine "Muamele Vergisi" konmuştur. Öte yandan 1944 yılında çıkartılan "Fevkalade Kazanç Vergisi" kanunu da sanayinin gelişmesini engellemiştir.

Ülke genelinde olduğu gibi Denizli yöresinde de özellikle dokuma atölyelerini elinde bulunduran girişimciler, yukarıda söz konusu ettiğimiz kanunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Nitekim, Denizli' de önceki yıllarda kazanç vergisini göz önüne alamayan dokumacılar atölye tipi üretimden ev tipi üretime geri dönmeye başlamışlardır. Çünkü, tezgah ve çalışan işçi sayısının 5' i geçtiği işletmeler muamele vergisi kapsamına alınmış, bu durum da büyük ölçekli işletmelerin gelişmesini engellemiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı döneminde, iplik dağıtımının devletçe yapılması ve iplik dağıtımının oldukça sınırlı tutulması da büyük ölçekli işletmelerin kurulmasında caydırıcı bir etken olmuştur (33).

(31) YURT ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: III, s.1265.

(32) SERİN, Necdet, Türkiye' nin Sanayileşmesi,Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 112-113.

(33) CİLLOV, Haluk, A.g.e., s. 80-87.

Bütün bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra, dokumacılık alanında kullanılan ipliğin gerek dış alımının ve gerekse yurt içi üretiminin azalması nedeniyle, karaborsa ve spekülasyonu önlemek amacıyla devlet bazı tedbirler de almıştır. Örneğin, 1941 yılında alınan bir kararla Türkiye' de iplik dağıtımını Ekonomi Bakanlığı' nın görevlendirdiği Sümerbank' a devredilmiş ve araçların tüm faaliyetleri yasaklanmıştır. Sümerbank' ın iplik dağıtımının ise kurulacak kooperatifler aracılığıyla doğrudan üreticiye verilmesi öngörülmüştür (34). Böylece Denizli' de bir önceki dönemde kurulan 5 kooperatife yenileri eklenmiştir. Bu kooperatiflerde tezgah sayısının en fazla olduğu kasabalar Buldan, Babadağ ve Kızılcabölük' tür (Çizelge 2).

Günümüzde Denizli' de sanayi faaliyetlerinin bu denli gelişmiş olmasının nedenlerinden birisini burada aramak gerekir. Çünkü bu kooperatifler aracı kuruluşları ortadan kaldırdığı ve sermaye birikimini arttırdığı için daha sonra kurulacak olan büyük ölçekli sanayi kuruluşlarına ilk sermayeyi oluşturmuşlardır denilebilir.

1940-1950 döneminde, Denizli' de demir ve bakır haddeciliği, metal eşya üretimi (bakır mutfak eşyaları) de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında olduğu gibi önemini korumuştur. Bu dönemde, dokuma tezgahları da Denizli çevresinde üretilmekteydi (35).

1. 2. 4. 1950-1960 dönemi: ikinci liberal dönem

1950 yılından 1960 yılına kadar geçen süre içinde devletçiliğin önemi azalmış ve özel girişimciliğe dayanan liberalizm politikasına kayma gözlenmiştir. Bu politikaların sonucunda, bazı işletmeler devletin tekelinden çıkartılarak özel sermayeye devredilmeye çalışılmıştır. Bu iyimser politikalara karşın işletmelerin özel sermayeye devredilmesi çeşitli nedenlerle mümkün olmamıştır(36).

Söz konusu özelleştirme işleminin gerçekleşmemesinin nedenleri arasında o dönemdeki sermaye yetersizliği, özel girişimcilerin özellikle dokuma fabrikalarını çok ucuz fiyatlarla ele geçirme çabaları, bu durum karşısında da devletin şüphe ve kararsızlık içinde kalması gösterilebilir.

(34) CİLLOV, Haluk, A.g.e., s. 80-81.

(35) YURT ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: III, s. 2165.

(36) SERİN, Necdet, A.g.e., s. 122.

Dokumacılık küçük sanat kooperatifleri	Üye sayısı	Tezgah sayısı
Denizli	634	819
Buldan 1	1.073	2.031
Buldan 2	244	273
Göveçlik	126	200
Güney	60	283
Tavas	149	605
Kale	224	386
Kale Çulhalar	379	454
Karahisar	222	222
Kızılcabölük	1.149	1.262
Babadağ	1.803	1.990
Sarayköy	170	130
Hisar	168	255
Acıpayam	68	66
Çal Bekilli	58	62
TOPLAM	6.527	9.038

ÇİZELGE 2- 1946 yılında Denizli' de bulunan dokumacılık küçük sanat kooperatifleri.

KAYNAK: CİLLOV, Haluk, A.g.e., s. 95.

Sözkonusu dönemde Marshall planı uyarınca Türkiye' ye A.B.D.' den para transferi gerçekleşmesi sonucunda tarımın makineleşmesi, enerji, karayolları, çimento ve şeker sanayiinde büyük çaplı yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Dönem boyunca, gerek özel sektörün gelişmesi ve gerekse sanayi alanında devlet yatırımlarının artmasıyla Türk sanayii belli bir ölçüde de olsa gelişmiştir. Özellikle dokuma, çimento, şeker, demir ve çelik üretiminde önemli artışlar kaydedilmiştir.

Ele aldığımız dönemin ikinci yarısında devlet yatırım harcamalarının artması, kötü hava koşulları nedeniyle tarımsal üretimin gerilemesi sonucunda

ülke ekonomisi büyük bir sarsıntıya sahne olmuştur.

Denizli' de sözkonusu dönem içinde sanayi faaliyetleri açısından en önemli gelişme 1953 yılında Sümerbank Bez Fabrikasının açılmasıdır. Bu fabrika ilin dokumacılık potansiyelini genişletmiş, fakat bununla birlikte el dokumacılığını da sekteye uğratmıştır. Bunun nedeni el üretiminin fabrika üretimiyle rekabet edememesidir.

1950-1960 yılları arasında Denizli' de Sümerbank Bez Fabrikasının yanı sıra biri çırçır, biri dokuma, ikisi gıda ve biri de makine parçası üreten tesisler olmak üzere 6 fabrika işletmeye açılmıştır (Bkz. Şekil 4).

1. 2. 5. 1960 sonrası planlı dönemler

Türkiye' de 1950-1960 döneminin özellikle son yıllarında baş gösteren ekonomik çöküntünün ardından, ekonominin planlı bir şekilde yürütülmesi gündeme gelmiş, 1960 yılında 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasından sonra, beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmış ve ekonomik gelişme bu planlara bağlanmıştır.

Söz konusu planların dört ortak özelliği bulunmaktadır. Bunlar, 1- Üretim yapısını veri almaları, 2- Ekonominin her yıl belli bir hızda büyümesini temel amaç edinmeleri, 3- Sanayileşmeye öncelik vermeleri, 4- Belli bir uzun dönem stratejisinin parçaları olmalarıdır. Diğer taraftan bu planların temel niteliğinin kamu kuruluşları için emredici, özel kesim için ise yol gösterici, yani yönlendirici ve teşvik edici olduğu gözlenmektedir(37).

Aşağıda her beş yıllık kalkınma planı dönemleri ayrı ayrı ele alınarak bu dönemlerde saptanan sanayileşme politikalarının Türkiye ve Denizli sanayi gelişmesindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1. 2. 5. 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Ülkemizde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu plan 15 yıllık bir süreyi kapsayan uzun dönemli plan perspektifinin ilk dilimini meydana getirmektedir. Planda temel amaç olarak, ülkenin kalkınma hızının % 7 olması öngörülmüştür. Sektörler bazında

(37) KEPENEK, Yakup, **Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, (2. Baskı), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 130-131.

büyüme hızları ise, sanayide % 12.3, tarımda % 4.2, hizmetlerde % 6.8 olarak hedeflenmiştir. Ancak plan dönemi sonunda söz konusu sektörel büyüme hızları sanayide % 10.9, tarımda % 3.4 ve hizmetlerde % 7.2 olarak gerçekleşmiştir (38). Ülkenin kalkınma hızı ise % 6.6 olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı daha çok dış yardımlara dayanmaktadır. Ancak, dış yardımlar umut edilenin çok altında olmuş, dış finansmana ihtiyaç gösteren kamu sektörüne ait büyük projelerin hemen hemen hiçbiri gerçekleştirilememiştir. Büyük kamu projelerinin gerçekleştirilememesine karşın, bu dönem özel sektör için önemli bir gelişme dönemi olmuştur. Devlet ve yabancı sermayenin desteğiyle ülkede daha çok küçük ölçekli olan çok sayıda iş yeri açılmıştır.

Söz konusu planın temel özelliklerinden birisi de, plan çerçevesinde uygulanılmaya konulan teşvik tedbirleridir. Bu çerçevede, yatırımların daha çok özel sektör aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve sanayileşmenin ülke düzeyine dağıtılması, yani desantralizasyonun sağlanması amacıyla bazı teşvik tedbirleri ortaya konulmuştur. Sözelimi tarımsal faaliyetler ve bölge kalkınması ile ilgili yatırımlarda % 40 oranında vergi indirimi hedeflenmiş, bu oran geri kalmış bölgelerde % 50, diğer yatırımlarda ise % 30 olarak belirlenmiştir (39).

Söz konusu plan döneminde, Denizli' de de özel sektörün belli bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içinde Denizli' de anketlerden elde ettiğimiz verilere göre 7 sanayi kuruluşu faaliyete başlamıştır (Bkz. Şekil 4). Bunlardan 1' i çırçır, 1' i gıda, 1' i deri işleme, 2' si dokuma ve boya, diğer 2' si de kiremit fabrikalarıdır.

Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi, Denizli yöresinde üretilen pamuğun değerlendirilmesi için ilk kurulan tesisler çırçır fabrikalarıdır. Kooperatifler aracılığıyla belli bir sermaye birikiminin sağlanmasıyla girişimciler yavaş yavaş atölye tipi üretimden fabrika tipi üretime geçmeye başlamışlardır.

Bu gelişme 1950' lerde başlamış, 1960' lı yıllarda da devam etmiştir. Öte yandan bölgede inşaat sektörünün gelişmesine bağlı olarak, tuğla ve

(38) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1972.

(39) SEVGİ, Cezmi, A.g.e., s. 64-66.

kiremit sanayiinin de gelişme gösterdiği dikkati çekmektedir. Denizli yöresinde var olan dokuma sektörü alt yapısı bu dönemde yapısal bir dönüşüme girmiş, 1970' li yıllardan sonra daha da hızlanan sanayi faaliyetlerinin temeli bu dönemde atılmıştır.

1. 2. 5. 2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, plan hedeflerine oldukça yaklaşmış olması, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' nın daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmasını gündeme getirmiştir. Böylece geri kalmış yörelerde kalkınma kutupları yaratılmaya çalışılmış, özel sektör yatırımlarının teşviklerle hızlandırılması hedeflenmiştir. Öte yandan, bu planda tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli bir şekilde büyümesi ilkesi terkedilerek sanayileşmeye öncelik verilmiştir.

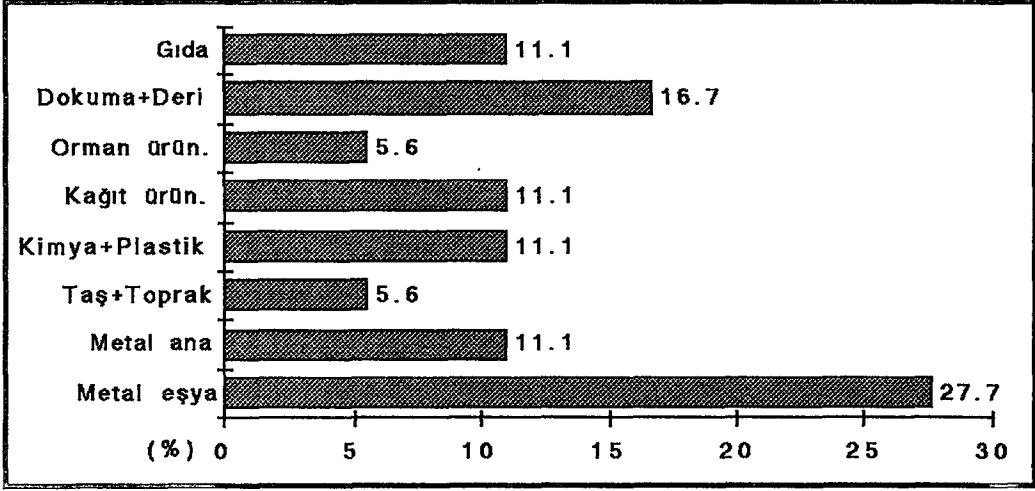
1968 yılında uygulamaya konulan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' nda, ekonominin büyüme hızı % 7.2 olarak hedeflenmiştir. Sektörlerin gelişme hızları ise, sanayide % 12, tarımda % 4.1, hizmetlerde % 6.3 olarak öngörülmüştür. Bu sektörlerde plan dönemi sonunda gerçekleşme oranları sanayide % 7.6, tarımda %3.1, hizmetlerde % 7.7 olmuştur (40).

Denizli' de sanayileşme sürecinin hız kazandığı ve üretimin çeşitlendiği dönem İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' dir. Bu dönemde Denizli' de 18 yeni sanayi kuruluşu işletmeye açılmıştır (Bkz. Şekil 4). Dönem boyunca ilk kez orman ürünleri, oluklu mukavva, plastik eşya ve metal ana sanayii alanında işletmelerin açıldığı dikkati çekmektedir. Şekil 7' de de görüldüğü gibi, bu dönem içinde en önemli gelişme metal eşya sanayiinde gerçekleşmiş, dönem içinde kurulan tesislerin % 27.7' si bu sektörde yer almıştır. Eski önemini yitirmeyen dokuma sanayii alanında da bu dönem içinde 3 yeni sanayi kuruluşu (% 16.7) hizmete girmiştir. İşçi şirketlerinin ilk örnekleri de bu dönemin sonuna doğru gözlenmeye başlamıştır.

1. 2. 5. 3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Daha önce de değindiğimiz gibi, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 15 yıllık uzun dönemli plan perspektifinin son beş yıllık dilimini oluşturmaktadır.

(40) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1967, s. 271-272

ŞEKİL 7- Denizli' de İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı.

Ancak bu plan, 1970' li yılların başında ülkemizde ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişmeler doğrultusunda yeniden hazırlanan ve 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık bir plan stratejisinin ilk dilimini meydana getirmiştir. Planda temel hedef AET' ye üye olmak ve Avrupa Ülkeleri ile gümrük birliğine gitmektir. Bu amaçla planda, sektörel bazda yeniden yapılanmaya gidilmesi kararlaştırılmıştır. Sanayi sektöründe asıl gelişmenin ise ara ve yatırım malları üreten sanayi kollarında olması öngörülmüştür (41)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı' nda, ulusal büyüme hızı daha önceki dönemlerde hazırlanan planların üstüne çıkılarak % 7.9 olarak hedeflenmiş, gerçekleşme ise % 6.5 olmuştur. Sektörel büyüme hızları ise sanayide % 11.2, tarımda % 3.7, hizmetlerde % 7.7 olarak planlanmıştır. Plan dönemi sonunda bu sektörlerde büyüme hızları sanayide % 9.9, tarımda % 4.0, hizmetlerde % 7.8 olarak gerçekleşmiştir (42).

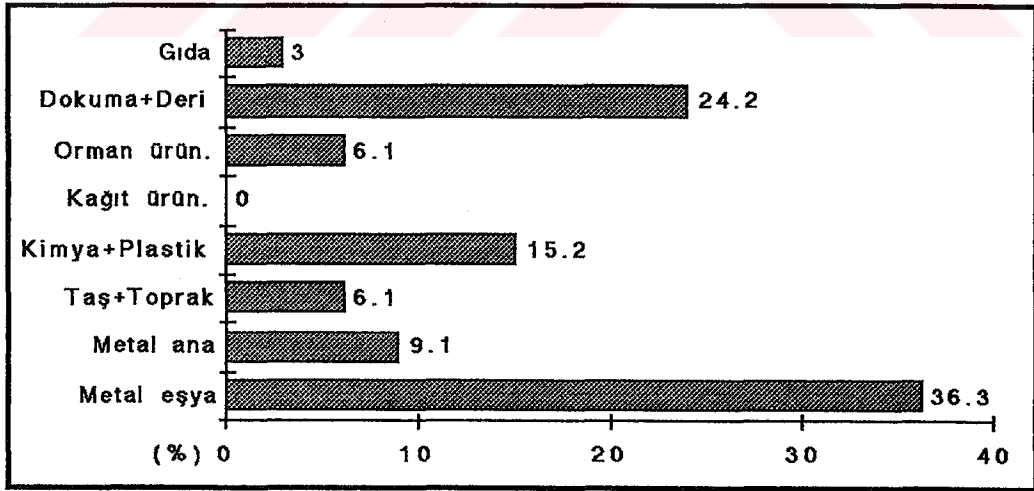
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Denizli' deki sanayi faaliyetlerini doğrudan ilgilendiren en önemli husus, ülke bütününde

(41) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1973.

(42) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1973.

oluşturulan kalkınmada öncelikli iller kapsamına 1973 yılında Denizli' nin de alınmasıdır. Bu planda, ülkenin sanayileşmesine olan gereksinimi göz önünde tutularak sanayinin yurt genelinde desantralizasyonu öngörülmüş, bu amaçla bazı özel politikaların devreye sokularak kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi düşünülmüştür. Söz konusu politikaların yaşama geçirilmesi amacıyla, iller gelişmişlik durumlarına göre sıralanarak, geri kalmış illere sanayi faaliyetlerinin yönlendirilmesi projeleri üzerinde durulmuştur. Projeler, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi tarafından yürütülmeye çalışılmıştır. Denizli' nin 1973 yılında, kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla bu ile olan yatırımlar arttırılmış, yatırımlar özellikle sanayi sektörüne kaydırılmıştır. Böylece Denizli' de sanayinin gelişmesi ve çeşitlenmesi bu dönemde hızlanmıştır. Bu durumun oluşmasında, 1970' lerde başlayan ve bu dönemde de devam eden çok ortaklı ve işçi şirketleri gibi yatırımların oluşması da etkili olmuştur.

Söz konusu dönem içinde Denizli' de 33 sanayi kuruluşu faaliyete başlamıştır. Bu 33 sanayi kuruluşunun 14' ü 1973 ve 1974 yılları arasında işletmeye açılmışlardır. Konuya daha yakından baktığımızda 1973-1977 döneminde asıl gelişmenin metal eşya sanayiinde olduğu dikkati çeker (Şekil 8). Gerçekten bu dönemde Denizli' de kurulan tesislerin % 36.3' ü (12 tesis) metal eşya, % 24.2' si de (8 tesis) dokuma sektöründe yer almışlardır. Dönem

ŞEKİL 8- Denizli' de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde kurulan tesislerin sektörel dağılımı.

içinde metal ana sanayii ile plastik eşya sanayii, az da olsa gelişme içine girmiştir.

1. 2. 5 .4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1978-1984)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ülkemizde 1970' li yılların sonlarına doğru yaşanan sosyo-ekonomik bunalımların hız kazandığı bir dönemde hazırlanarak 1979 yılında yürürlüğe konulmuştur. Planda makro hedefler olarak, büyük ölçekli yatırımların kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmesi, küçük ölçekli yatırımların ise teşvik tedbirleriyle desteklenerek özel girişimciler tarafından geliştirilmesi benimsenmiştir. Öte yandan bu plan döneminde, ekonominin büyüme hızı % 8.2 olarak öngörülmüştür. Sektörel büyüme hızlarının ise sanayide % % 9.9, tarımda % 5.3, hizmetlerde de % 8.5 olması hedeflenmiştir (43).

Ancak, bu planın hedefleri ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Sözgelimi, dönem içinde ekonominin büyüme hızları 1981' de % 4.1, 1982' de % 4.6, 1983' de ise % 3.2 olmuştur. Sektörel büyüme hızları ise sanayide 1981' de % 7.6, 1982' de % 4.6, 1983' de de % 7.6 olarak gerçekleşmiştir (44). Tarım ve hizmetler sektöründe de hedeflerin oldukça gerisinde kalınmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, belirtilmesi gereken önemli bir konu da 1980 yılında yürürlüğe konulan " 24 Ocak Kararları" ile ilgilidir. Bu çerçevede sanayileşmeyi ve sanayi ürünlerinin dış satımını teşvik eden bir istikrar programı gündeme gelmiştir. Böylece, sanayi kesimine büyük bir sermaye birikimi aktırılmıştır. Sanayi kesimine aktarılan sermayenin Denizli sanayiinin gelişmesine de büyük katkıları olmuştur. Ancak, bazı araştırmacılar, bu kararlar ile sabit gelirlilerin toplam gelirden eline geçen payın azaldığı, dış alımların yoğunlaştığı ve dönem içinde bazı spekülâtörlerin ortaya çıktığını belirterek, ülkedeki ekonomik dengenin daha da bozulduğunu savunmaktadırlar (45).

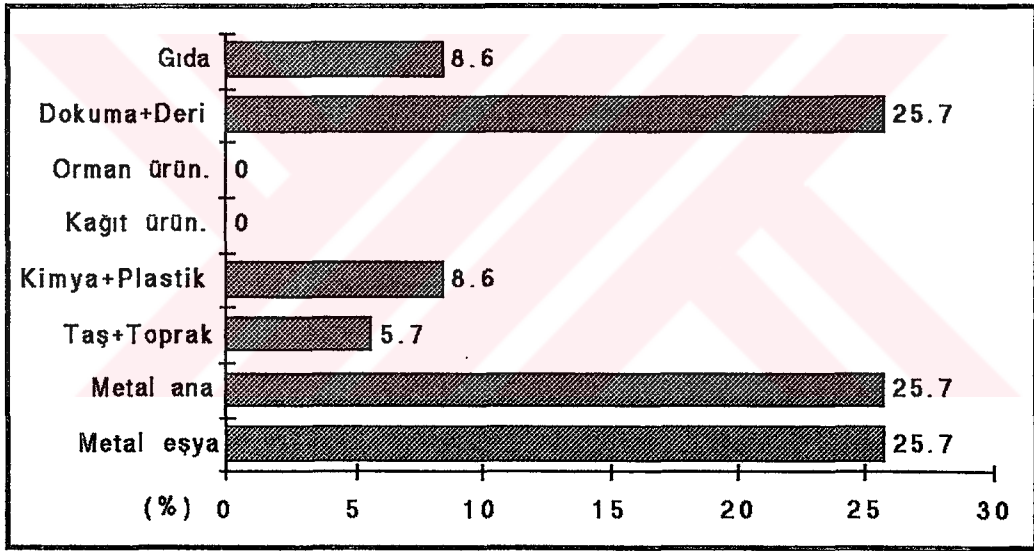
(43) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1979, s. 205.

(44) SEVGİ, Cezmi, A.g.e., s. 72-75.

(45) SEVGİ, Cezmi, A.g.e., s. 72-75.

Denizli' de bu dönem içinde de sanayileşme hızı bir önceki dönemde olduğu gibi aynen devam etmiştir. Denizli' nin kalkınmada öncelikli yöreler içinde yer almasının 1981' e kadar devam etmesi nedeniyle yatırımlar bu dönemin ilk yıllarında da devam etmiş, sanayileşme teşvik tedbirleriyle desteklenmiştir. İşçi şirketlerinin kurulması bu dönemde de devam etmiştir.

1978-1984 yılları arasını kapsayan bu dönemde Denizli' de 35 yeni sanayi tesisi kurulmuştur (Bkz. Şekil 4). Bu, bir önceki dönemde olduğu gibi sanayileşme hızının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sözü edilen sanayi tesislerinin 9' u (tüm tesislerin % 25.7' si) dokuma sanayii, 9' u metal ana sanayii, diğer 9' u da metal eşya sanayii alanında kurulmuştur (Şekil 9). Gıda, orman ürünleri, kağıt ürünleri ve taş toprağa dayalı sanayi sektörlerinde de belli bir gelişme kaydedilmiştir.

ŞEKİL 9- Denizli' de Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı.

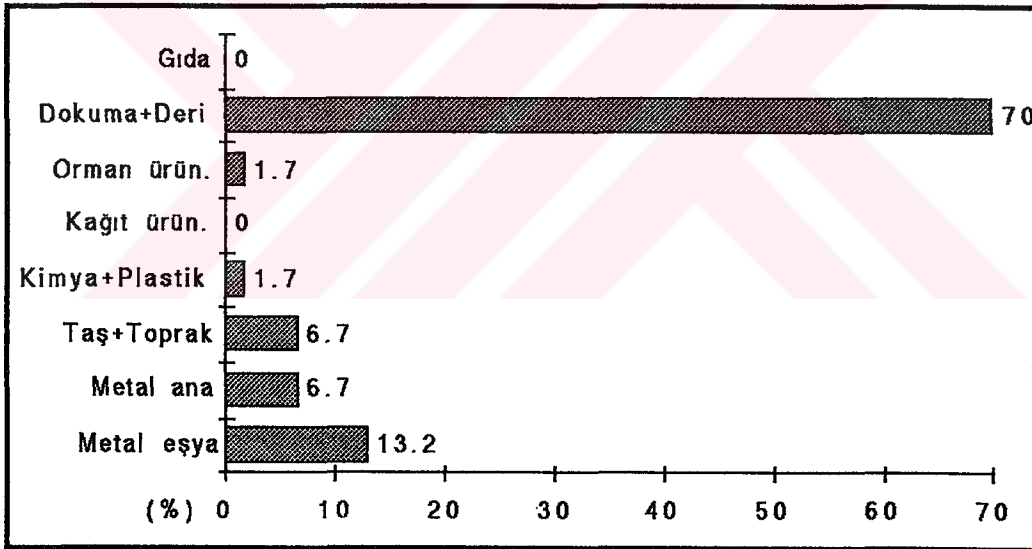
1. 2. 5. 5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1990)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' nda temel amaçlar olarak, ulusal refahın orttırılması, verimlilik ve ihracat artışının teşviki, mevcut birikimlerin değerlendirilmesi, sanayi üretiminin arttırılması hedeflenmiştir. Makro hedefler olarak da, yıllık büyüme hızının % 6.3 olması öngörülmüştür.

Sektörel büyüme hızları ise sanayide % 7.5, tarımda % 3.6, hizmetlerde % 6.5 olarak planlanmıştır (46).

Bu plan döneminde, asıl gelişmenin imalat sanayiinde sağlanması öngörülmüş ve ihracatı arttırmaya yönelik olarak yeni sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi hedeflenmiştir (47). Planda asıl ihracat gelişmesi ise pamuk dışında dokuma ve konfeksiyon sanayiinden beklenmektedir. Bu hedefler doğrultusunda, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ülke düzeyinde dokuma sanayii, özellikle de konfeksiyon sanayii teşvik edilmiştir.

Denizli' de bu dönem içinde gerçek bir sanayi patlaması yaşanmıştır. Bunda, dokuma sektörünün teşvik edilmesi çok büyük bir etki yapmıştır. Dönem boyunca Denizli' de 60 yeni fabrika üretime başlamıştır (Bkz. Şekil 4). Özellikle dokuma sanayii alanında çok büyük bir atılım gerçekleştirilmiş, bu sanayi kolunde 42 yeni sanayi tesisi hizmete sokulmuştur. Bu değer dönem içinde kurulan tesislerin % 70.0' ini meydana getirmektedir (Şekil 10).

Şekil 10- Denizli' de Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı.

(46) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1985, s. 3.

(47) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1985, s. 41

Sözkonusu sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü konfeksiyon üreten tesislerden oluşmaktadır. Aynı dönem içinde metal eşya sanayii dalında 8 (% 13.2), metal ana sanayiinde ve taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe ise (Özellikle mermer) 4' er tesis kurulmuştur.

1. 2. 5. 6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990 sonrası dönem)

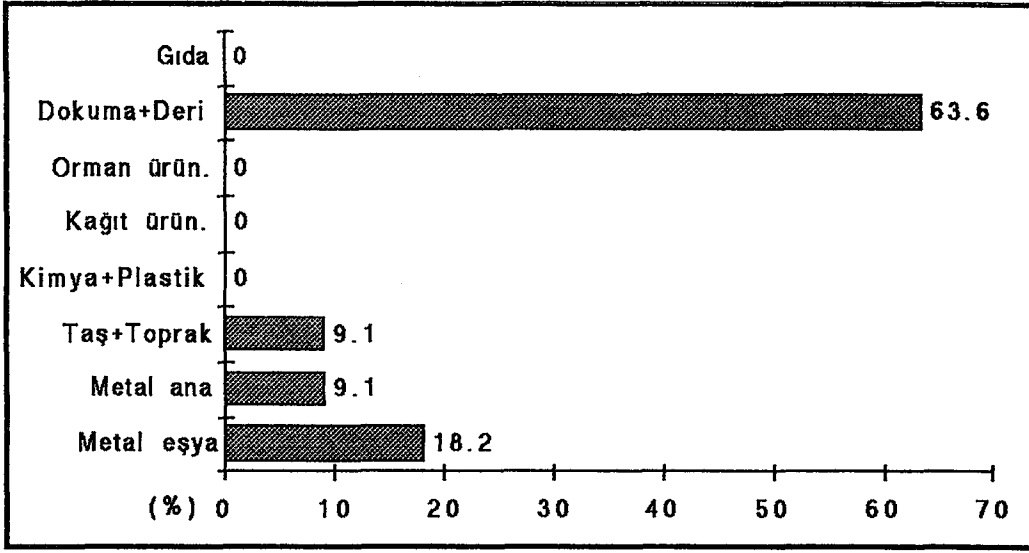
İçinde bulunduğumuz dönemi de kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, makro hedefler açısından önemli gelişmeleri içermektedir. Sözgelimi, bu planda başlıca amaçlar olarak, dengeli ve istikrarlı bir kalkınmayı gerçekleştirmek, sanayinin optimum kapasitede çalışmasını sağlamak, kamu kesiminin yatırımlarını kalkınmada öncelikli yörelere kaydırmak ve kamu yatırımlarında sağlık ve eğitime önem vermek, dış ticaret hacmini ve pazar alanlarının çeşitlendirilmesine özen göstermek, AET' ye tam üyelik bağlamında hazırlık ve uyum çalışmaları yapmak, imalat sanayiinde dışa dönük ve rekabet gücü yüksek olan bir yapıyı geliştirmek v.b. gibi ilkeler benimsenmiştir. Öte yandan, plan dönemini kapsayan yıllar içinde (1990-1994) yıllık ortalama büyüme hızı % 7 olarak hedeflenmiştir. Sektörel büyüme hızları ise sanayide % 8.4, tarımda % 4.1, hizmetlerde % 6.9 olarak belirlenmiştir (48).

Plan döneminde özel sektörün geliştirilmesinin ise daha önceki plan dönemlerinde olduğu gibi teşvik tedbirleriyle sağlanması düşünülmüştür. Bunların dışında, sanayi gelişmesinin teşviki amacıyla organize sanayi bölgeleri yapımına devam edilmesi kararlaştırılmıştır.

Denizli' de bu plan döneminin ilk yıllarında, anket uygulama dönemimiz olan 1992 ve 1993 yıllarına kadar, 11 yeni sanayi kuruluşu hizmete girmiştir. Sözkonusu 11 sanayi kuruluşunun % 63.6' sı dokuma, % 18.2' si de metal eşya sanayii sektörlerinde kurulmuşlardır (Şekil 11). Başka bir deyişle, bu dönemde asıl gelişme dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi ile metal eşya sanayiinde meydana gelmiştir.

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ile ilgili olarak, kısaca, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin modern sanayi bağlamında 1970' li

(48) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1989.

ŞEKİL 11- Denizli' de Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde (1990 sonrası dönem) kurulan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı.

yıllara kadar yeterince gelişmediği ve bunda ülkenin genel ekonomik durumunun ve uygulanan bazı ekonomik politikaların etkili olduğu gözlenmektedir. 1970' li yılların başında ise Denizli' nin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ve işçi şirketlerinin de peş peşe kurulması sanayi faaliyetlerinin gelişmesini hızlandırmıştır. 1980' li yıllarda, özellikle de 1985 yılından sonra ise ihracata yönelik teşvik tedbirlerinin devreye sokulmasıyla konfeksiyon sanayiinde önemli gelişmeler sağlanmış ve Denizli' de bulunan sanayi kuruluşu sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir.

2. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİ

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin tarihsel gelişimini ele aldığımız bir önceki bölümde, sanayi faaliyetlerinin gelişimi, tarihsel süreç içinde bazı alt dönemlere ayrılarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye' de uygulanan sanayileşmeye ilişkin politikalarla, Denizli sanayiinin gelişmesi arasındaki bağlantılar üzerinde de durulmuştur. Söz konusu politikalar makro hedefleri içermekte ve Türkiye bütünü de kapsamaktadır. Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde, bu politikaların yanı sıra, lokal ölçekte bazı faktörlerin de etkili olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Bu nedenle, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olan kuruluş yeri faktörlerini ele almak ve bu faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koymak gerekmektedir.

Aşağıda, ilk aşamada kuruluş yeri faktörleri ile ilgili genel yaklaşımlarda bulunulacak, daha sonra ise kuruluş yeri faktörleri tematik bir yaklaşımla ele alınarak incelenecektir. Bunun da dışında, Türkiyede uygulanan teşvik tedbirleri ve işçi şirketleri gibi bazı uygulamaların Denizli sanayiine nasıl yansıdığı ve bu uygulamaların Denizli' deki boyutlarını da gözden geçireceğiz.

Yeryüzünde sanayi faaliyetleri ister anakaralar, ister ülkeler, isterse bölgeler ölçeğinde ele alınsın, her alanda eşit bir dağılım göstermezler. Sözelimi sanayi faaliyetlerinin yeryüzünde dağılışı, anakaralar ölçeğinde ele alındığında, başta Kuzey Amerika, Avrupa ve Uzak Doğu' nun bazı ülkelerinde yoğunlaştığı, buna karşılık Güney Amerika, Afrika ve Asya' nın önemli bir bölümünde ise sanayileşmenin geri kaldığı ve bu geniş alanlarda oldukça az sayıda sanayi bölgesinin varlığı saptanır. Öte yandan, sanayileşmiş anakaraların bazı alanlarının sanayi faaliyetleri açısından son derece yoğun olduğu dikkati çeker. Örneğin, Kuzey Amerika' da A.B.D.' nin Atlantik kıyıları, Avrupa' nın batı ve kuzey bölgeleri (Almanya Fransa, İngiltere v.b.) oldukça sanayileşmiş alanlardır.

Aynı durum ülkeler açısından da geçerlidir. Sanayileşmemiş ülkelerde olduğu gibi, yoğun bir şekilde sanayi faaliyetlerine sahne olan ülkeler içinde de sanayi faaliyetlerinin daha az yoğun olduğu bölgeler ayırdedilebilir. Türkiye' de de sanayi faaliyetleri ülke genelinde eşit olmayan bir dağılım

göstermektedir. Nitekim, Türkiye' de sanayi faaliyetlerinin büyük bir bölümü ülkenin batı yarısında özellikle İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, İzmir ve Manisa illerinde toplanmıştır. Bunun dışında İç Anadolu Bölgesinde Ankara ve Kırıkkale, Akdeniz Bölgesi' nde Adana ve İçel, Karadeniz Bölgesi' nde Zonguldak ve Samsun sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer illerdir.

Türkiye' de yalnızca Ege Bölgesi' ni ele alarak sanayi faaliyetlerinin dağılışı gözden geçirildiğinde, özellikle İzmir' in sanayileşme açısından son derece yoğun olduğu, bu ilin yanı sıra İzmir sanayi alanının genişleyerek Manisa' ya taşıdığı ve bu ili de sanayileşmiş iller arasına soktuğu, Denizli' nin ise biraz iç kesimde ayrı bir sanayi merkezi olarak ortaya çıktığı ve giderek geliştiği gözlenir.

Yukarıdaki örneklerden de açıkça anlaşıldığı gibi sanayi faaliyetleri, ele alınan ölçek ne olursa olsun, bölgeler ve iller düzeyinde eşit olmayan bir dağılım göstermektedirler. Örneğin, bazı alanlarda sanayi kuruluşları adeta üst üste kümelenirken, bazı alanlarda ise hiçbir sanayi kuruluşu bulunmamaktadır. Kuşkusuz sanayi kuruluşlarının belli alanlarda toplanması ve yoğun sanayi bölgeleri oluşturması o bölgenin özellikleriyle yakından ilgilidir. Bu özellikler ise kuruluş yeri ya da lokasyon faktörleri ile açıklanabilir.

Kuruluş yeri faktörleri belli bölgelerde sanayi faaliyetlerinin yığılmasına neden olan. Çok çeşitli olan bu faktörler genellikle birbirleriyle ilişki içindedirler. Bu nedenle sözkonusu faktörleri bağımsız olarak ortaya koymak genellikle mümkün değildir.

Batı Avrupa' da sanayi faaliyetlerinin belli bölgelerde toplandığını öteden beri fark eden çok sayıda bilim adamı, sanayi bölgelerinin kuruluş yeri faktörlerini ayrıntılı olarak ortaya koymuşlar ve bu konuda çok sayıda teori üretmişlerdir. Kuruluş yeri faktörleri kavramını ilk kez ortaya atan A.Weber' dir (49). Weber, kuruluş yeri faktörleri kavramını maliyet üstünlükleri üzerine geliştirmiş ve teorisini bu şekilde tanımlamıştır. Buna göre, bir sanayi kuruluşu taşıma ve işgücü harcamalarının en az olduğu yerde kurulmalıdır. Böylece yoğun işgücü ve hammadde alanları sanayi kuruluşların çeken başlıca

(49) MERENNE-SCHOUMAKER, B., *La Localisation des Industries*, Nathan, Paris, 1991, s. 131.

bölgeler olmaktadır.

Weber' in teorisini geliştiren İsveçli bilim adamı Tord Palander, taşıma harcamaları fikri üzerinde durmuş, özellikle pazar alanlarına, yani tüketiciye uzakta yer alan sanayi kuruluşlarının ürettiği malların daha pahalıya mal olacağını, dolayısıyla aynı ürünü üreten iki kuruluşun pazar alanına daha yakın olanının avantajlı olacağını vurgulamıştır (50).

Kuruluş yeri kuramı üzerinde duran ve Palander' in taşıma harcamaları teorisini daha da geliştiren bir diğer araştırmacı Edgar Hoover' dir. Hoover, deri ve ayakkabı sanayii ile ilgili olarak yaptığı bir araştırmada, taşıma harcamalarını birbiriyle ilişkili beş değişkenle açıklamıştır. Bunlar, 1- Ürünün yapısı (Ürünün hacmi, bozulabilme özelliği, üretim kolaylığı v.b.), 2- Pazara sürüm miktarı, 3- Pazara veya hammaddeye uzaklık, 4- Kullanılan ulaşım aracı, 5- Aktarma olanakları veya ulaşım bağlantıları' dır (51).

Bir başka araştırmacı August Lösch ise özellikle sanayi kuruluşlarının pazar alanları üzerinde durmuştur. Lösch' e göre her bir sanayi kuruluşunun belli bir pazar alanı bulunmaktadır. Pazar alanının merkezinde bulunan kuruluşun ürettiği ürünün fiyatı pazar alanı sınırına doğru taşıma harcamalarının artması nedeniyle yükselmektedir. Pazar alanının dışında ise ürünün fiyatı çok yükseldiği için artık ürün satılamaz. Potansiyel pazar alanında gelişigüzel yerleşen sanayi kuruluşları pazardan optimum ölçüde yararlanamazlar. Bu nedenle Lösch, sanayi kuruluşlarının birbirleri arasında pazar alanı boşluğu kalmayacak şekilde yerleşmelerini önermektedir (52).

Bir coğrafyacı olan David M. Smith de lokasyon faktörleri ile ilgili olarak özellikle kar alanları üzerinde durmuş, üretim maliyetinin en aza indirildiği durumda kar marjının yükseleceğini belirtmiştir (53). Kuruluş yeri kavramı konusunda bu ve buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, asıl amacımızın kuruluş yeri teorileri olmaması nedeniyle bu kadarıyla yetineceğiz.

Yukarıda ele aldığımız çeşitli araştırmacıların kuruluş yeri kavramı

(50) MERENNE-SCHOUMAKER, B., A.g.e., s. 139.

(51) MERENNE-SCHOUMAKER, B., A.g.e., s. 141-143.

(52) MERENNE-SCHOUMAKER, B., A.g.e., s. 145.

(53) MERENNE-SCHOUMAKER, B., A.g.e., s. 147.

üzerinde ortaya koydukları teorilerde dikkati çeken en belirgin özellik, sanayi kuruluşlarının daha çok nerelerde kurulması gerektiğinin belirlenmesi ve bu konuda öneriler geliştirilmesidir. Genellikle üstünde durulan konu ise üretim maliyetleri ile ilgili olup, karın en yüksek olabildiği alanların saptanmasıdır. Teorik olarak alan boştur ve bu alan yeni sanayi kuruluşlarının yerleşeceği alanlardır. Bizim burada ele almazı gereken asıl konu ise, yerleşmiş bir sanayi bölgesinde sanayi kuruluşlarının hangi faktörler bağlamında bu alanda yerleşmiş olmalarıdır. Bu faktörler arasında en önemlisi hangileridir ve aralarında ne gibi ilişkiler bulunmaktadır?

Kuruluş yeri faktörleri her bir sanayi kolunun özelliğine göre değişik özellikler göstermektedir. Sözelimi, tarımsal hammaddeleri, doğal kaynakları işleyen sanayi kuruluşları hammadde kaynaklarına yakın alanlarda (tekstil, demir-çelik, taş toprak sanayii gibi), gıda sanayii tüketiciye yakın alanlarda, petro-kimya sanayii limanlara yakın yerlerde kurulmaktadır. Öte yandan, girişimin türü de kuruluş yerini etkileyebilmektedir. Stratejik öneme sahip olan bir ürünü üreten ve devlet tarafından kurulan sanayi tesisleri iç kesimlerde kurulurken, çok ortaklı şirketler şirket ortaklarının arzuları doğrultusunda kendi yörelerinde kurulmaktadır. Özel sektör ise kar marjının en yüksek olduğu alanı kuruluş yeri olarak tercih etmektedir. Görüldüğü gibi, sanayide kuruluş yerlerini etkileyen birbiriyle ilişkili çok sayıda faktör bulunmaktadır.

BAILLY / BEGUIN "Introduction à la géographie humaine" adlı çalışmasında bu güne kadar ortaya konulmuş önemli kuruluş yeri faktörlerini değişik araştırmacıların görüşleri doğrultusunda açıklamıştır (54). Bu çalışmaya göre, P.GEORGE (1970) kuruluş yeri faktörlerini 1- Tarihsel faktörler, 2- Teknikler, 3- Doğa, 4- Enerji ve hammadde kaynakları, 5- İşgücü, 6- Pazar olarak sıralamaktadır. Aynı eserde BALE (1976) ise bu faktörleri 1- Sermaye, 2- Doğal kaynaklar, 3- İşgücü, 4- Girişimcilik kapasitesi, 5- Pazar, 6- Ulaşım olarak belirtmektedir. DÉZERT-VERLAQUE (1978) ve SMITH (1981)' de bu ve buna benzer kuruluş yeri faktörleri üzerinde durmaktadırlar. Ancak, DÉZERT-VERLAQUE yukarıda belirtilen faktörlere ek olarak, alansal düzenleme politikaları ve diğer sanayi kuruluşlarına yakınlık faktörlerini de

(54) BAILLY, A. / BEGUIN, H, Introduction à la Géographie Humaine, Masson, Paris, 1993, s. 139.

ele almaktadır. SMITH ise bu faktörlere dışsal ekonomiler veya yığılma ekonomileri ile örgütlenme, tesadüf ve davranış faktörlerini eklemiştir.

TÜMERTEKİN, "İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri" adlı çalışmasında kuruluş yeri faktörlerini bölgesel faktörler ve lokal faktörler olarak ikiye ayırmış, bölgesel faktörlerin en önemlilerini, 1- Hammadde, 2- Enerji kaynakları, 3- İşçi, 4- Pazar olarak belirtmiştir. Bu faktörler sanayi faaliyetlerinin yer alacağı bölgeyi belirleyen faktörlerdir. Öte yandan bölge içinde sanayi kuruluşu veya kuruluşlarının bulunacağı yeri saptayan faktörler ise lokal faktörler olup, başlıcaları su, uygun arazi, yerleşme yerlerine yakınlık ve tesis sahibinin arzusudur (55).

Burada dikkati çeken önemli bir nokta, sanayi kuruluşlarının yer seçiminde ekonomik faktörler dışında bazı sosyal faktörlerin de yer seçiminde etkili olabilmesidir. TÜMERTEKİN' in belirttiği sanayi tesisi sahiplerinin kişisel arzuları, daha ileride de ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız gibi, Denizli sanayiinin yer seçiminde büyük bir etken olmuştur. TÜMERTEKİN, bu faktörün New York' da, Michigan' da ve Sydney' de sanayi kuruluşlarının yer seçiminde etkili olduğunu dikkat çekici bir özellik olarak belirtmektedir (56).

Bu genel değerlendirmelerden sonra Denizli' de kuruluş yeri faktörlerini ele aldığımızda, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde ve bu ilin sanayileşmesi açısından Ege Bölgesi' nde İzmir' den sonra ikinci bir sanayi merkezi olarak ortaya çıkmasında yukarıda belirttiğimiz faktörlerin hemen hemen tamamının birbirleriyle ilişkili olarak etkili olduğu gözlenmektedir. Ancak, yalnızca bugünkü ortamı dikkate alarak saptamalarda bulunmak bizi bazı eksik yorumlamalara götürebilir. Sözgelimi, Denizli' de başat olan sanayi kolu dokuma sektörüdür. O halde, pamuk tarımının geniş alanlar kapladığı Denizli ve yakın çevresinde, dokuma sektörünün bu hammadde kaynağına bağlı olarak burada yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Bu büyük ölçüde doğrudur da. Fakat Denizli' de sanayi kuruluşlarında yaptığımız anketlerden anlıyoruz ki, ham pamuk ya da iplik, Denizli çevresinin yanı sıra başka alanlardan, yani nereden daha ucuz ve daha kaliteli temin edilebiliyorsa

(55) TÜMERTEKİN, Erol, *İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri*, İstanbul Üniv. Yay. No: 1808, Coğrafya Enst. Yay. No: 71, İstanbul, 1972, s. 2.

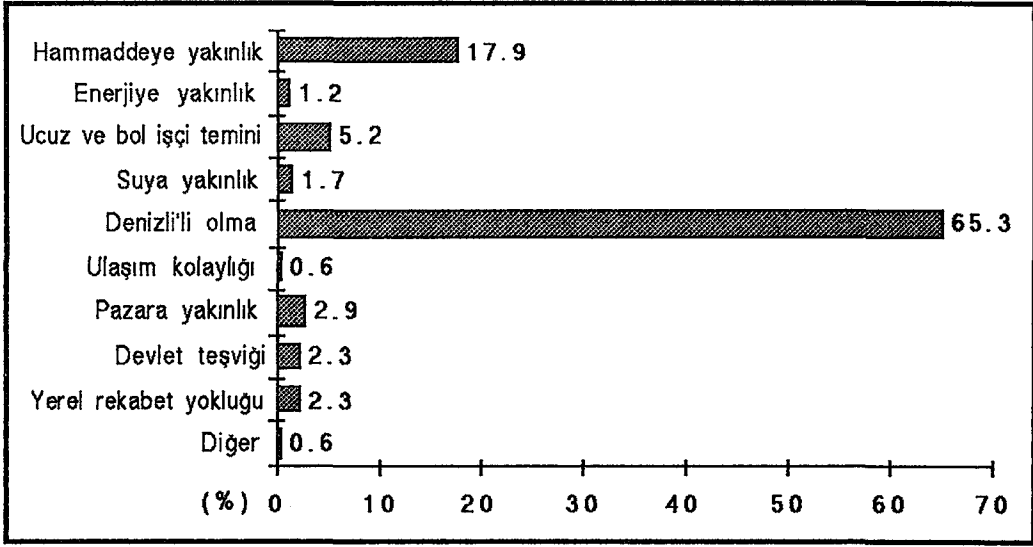
(56) TÜMERTEKİN, Erol, A.g.e., s. 2-3.

oralardan da getirilmektedir. Başlangıçta, yörenin bir pamuk üretim alanı olması dokuma sektörünü buraya çekmiş olabilir. Ancak, bu koşullar günümüzde değişme eğilimindedir. O halde, hammadde faktörünün yanı sıra burada başka faktörlerin de devreye girdiği açıkça görülmektedir. Sözgelimi bunlardan birisi yörede yıllardır yapılagelen dokumacılık sanatıdır. Bir diğeri yığılma ekonomileridir. Bir başkası devlet teşvikleri ve politikalarıdır. Hatta sanayicilerin tutum ve davranışlarıdır. Denizli' li olma, girişimcileri tesislerini Denizli' de kurmaya itmiştir. Dokuma sektöründe gözlenen bu duruma karşılık, yörede taşa ve toprağa dayalı sanayi sektörünün gelişmesinin en önemli nedeni yakın çevrenin hammadde kaynaklarıdır.

Kısaca buradan çıkaracağımız sonuç şudur; Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde çok sayıda faktör etkili olmuştur. Bu faktörler son derece karmaşık ve birbirlerini tamamlayıcı özelliktedirler. Başlangıçta üstün olan bazı faktörler zamanla geri plana itilmiş, bunların yerini diğer faktörler doldurmuştur.

Bu genel açıklamalarımızdan sonra öncelikle, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesine neden olan faktörleri, sanayi kuruluşlarında yaptığımız anketler doğrultusunda saptamaya çalışacağız. Bu bağlamda, Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarında yaptığımız anketlerde, sanayi tesislerinin Denizli' de kurulmalarının nedenleri sorulmuş, bu sorunun da önem sırasına göre yanıtlanması istenmiştir.

Anket verilerine göre, sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını birinci derecede etkileyen faktörlerin başında tesis sahiplerinin Denizli' li olmaları gelmekte, bunu hammaddeye yakınlık ve bolluk ile ucuz ve bol işçi temini kolaylığı faktörü izlemektedir. Nitekim, anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun % 65.3' ü (113 tesis) Denizli' li olmak, % 17.9' u (31 tesis) hammaddeye yakınlık ve bolluk, % 5.2' si (9 tesis) de ucuz ve bol işçi temini nedeniyle kuruluş yeri olarak Denizli' yi seçmişlerdir (Şekil 12). Görüldüğü gibi, hammadde, işgücü gibi geleneksel kuruluş yeri faktörleri önemini korumakla birlikte, Denizli' li olmak gibi sosyo-psikolojik bir faktör de kuruluş yeri seçiminde etkili olmuş, hatta tüm faktörlerin önünde ilk sırada yer almıştır. Bunun yanı sıra, enerji ve su kaynaklarına yakınlık gibi bazı geleneksel faktörler günümüzde eski önemini yitirmişlerdir. Sözgelimi, enerji kaynaklarına yakınlık nedeniyle işyerini Denizli' de kurana tesislerin oranı %

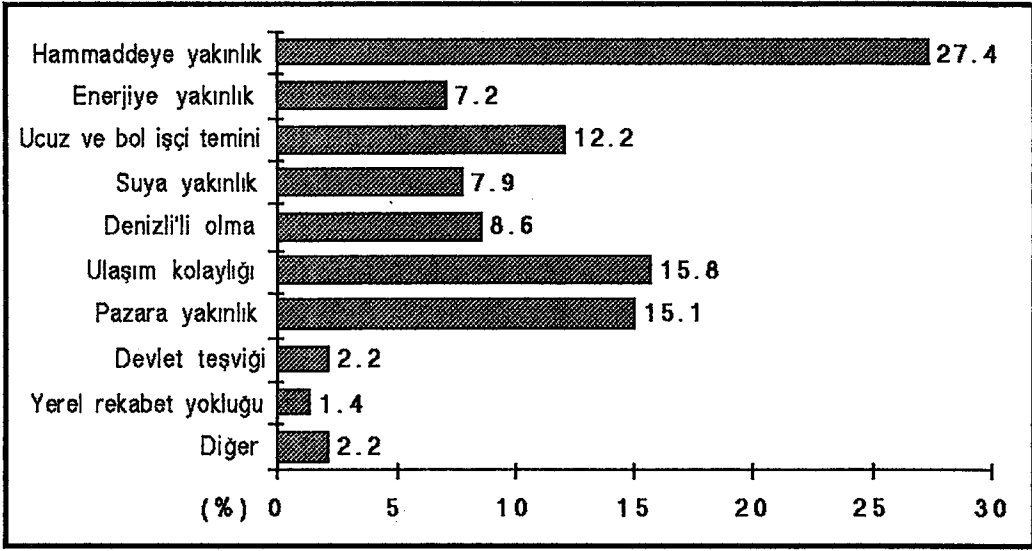
ŞEKİL 12- Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 1. öncelikli faktörlere göre dağılımı.

1.2 (2 tesis), su kaynaklarına yakınlık nedeniyle kuranların oranı ise yalnızca % 1.7' dir.

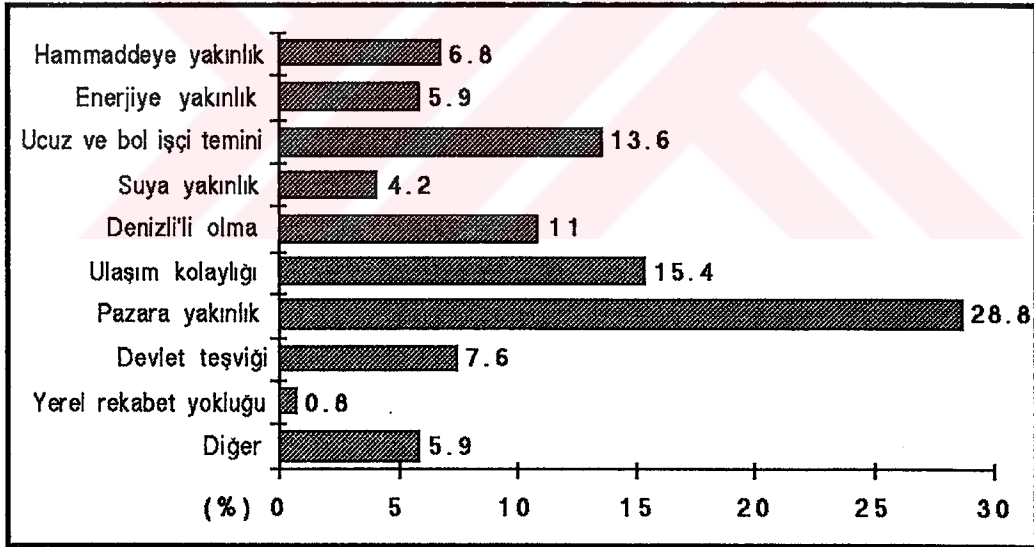
Kuşkusuz, sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarında yalnızca bir faktör değil, çok sayıda ve birbirleriyle ilişkili ikinci, hatta üçüncü derecede öneme sahip faktörler de etkili olmaktadır. Üstelik, sadece birinci derecede etkili olan faktörü ortaya koymak, diğer faktörlerin önemini gölgelemektedir. Bu nedenle, sanayi tesislerinin kuruluş yeri seçiminde ikinci ve üçüncü derecede etkili olan faktörleri de ortaya koymak gerekmektedir. Bu çerçevede, sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını ikinci derecede etkileyen faktörlere baktığımızda, bu kez ilk sırada hammadde faktörünün yer aldığı (% 27.4), bunu ulaşım kolaylığı (% 15.8) ve pazara yakınlık (% 15.1) faktörünün izlediği görülmektedir (Şekil 13).

Öte yandan, sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulma nedenlerini üçüncü derecede önem sırasını dikkate alarak incelediğimizde, % 28.8 ile pazara yakınlık faktörünün ilk sırada geldiği, bu faktörü ise % 15.4 ile ulaşım kolaylığının izlediği anlaşılmaktadır (Şekil 14).

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarında Denizli' li olmak, hammaddeye

ŞEKİL 13- Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 2. öncelikli faktörlere göre dağılımı.

ŞEKİL 14- Sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarını etkileyen 3. öncelikli faktörlere göre dağılımı.

yakınlık ve bolluk, ucuz ve bol işçi temini, pazara yakınlık ve ulaşım kolaylığı gibi faktörlerin etkili olduğu ortaya konmuştur. Bu asıl faktörlerin yanı sıra sanayi tesislerinin yer seçiminde, devletin teşvik tedbirleri, yerel

rekabetin yokluğu, enerji ve su kaynaklarına yakınlık gibi tali faktörlerin de etkili olduğu saptanmış bulunmaktadır. Bu saptamalarımız çerçevesinde, aşağıda herbir faktör ayrı ayrı ele alınarak konu ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.

2. 1. Hammadde kaynakları

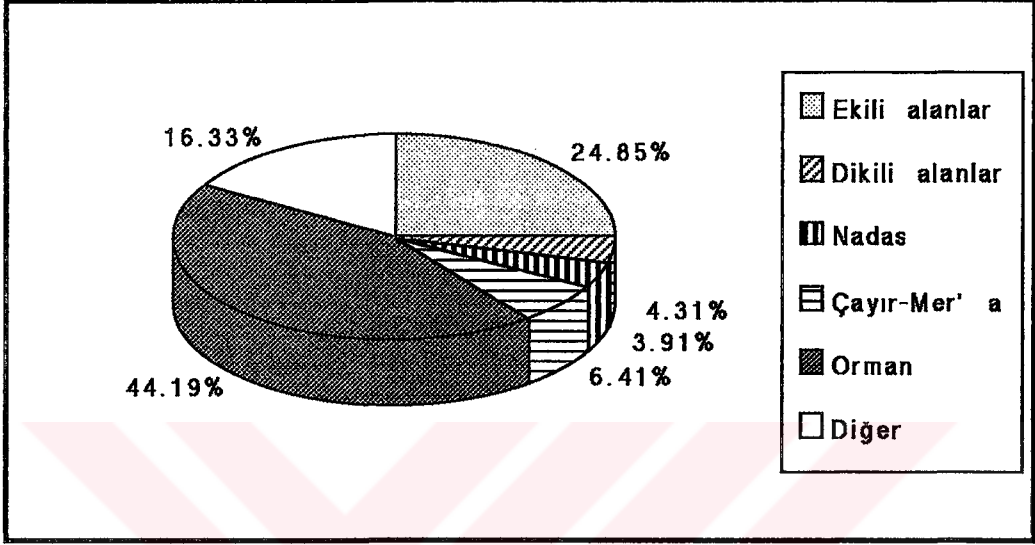
Daha önce de belirttiğimiz gibi, hammadde kaynaklarına yakın olunması, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olmuş önemli bir faktördür. Ancak hammadde faktörünün kuruluş yarı seçimindeki etkisi sektörler bazında bazı farklılıklar göstermektedir. Özellikle dokuma sanayii sektöründe hammaddenin etkisi büyük ölçüde hissedilmekte, Denizli ve yakın çevresinde üretilen pamuk çırçır fabrikalarında işlenirken, Denizli' de kurulan iplik fabrikalarının ürettiği iplik de dokuma tesislerinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Öte yandan, taş ve toprağa dayalı sanayii sektöründe de Denizli ve yakın çevresinde bol miktarda bulunan mermer ve traverten yatakları bu sanayi kolunun gelişmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Ayrıca orman ürünleri ve gıda sanayii sektöründe de Denizli ve çevresindeki hammadde kaynakları tüketilmektedir. Günümüzde Denizli sanayiinde yalnızca yakın çevredeki hammadde kaynakları kullanılmamakta, Türkiye' nin diğer bölgelerinden, hatta yurt dışından pamuk, pamuk ipliği, ham kereste gibi bazı hammaddeler Denizli' ye getirilmektedir. Bununla birlikte, Denizli ve çevresindeki hammadde kaynaklarının çekiciliği ve erişilebilirliği sanayinin gelişmesi açısından birinci derecede etkili olmuştur. Bu çerçevede, Denizli' de bulunan hammadde kaynaklarının türünü ve potansiyelini ele almak yararlı olacaktır.

2. 1. 1. Tarımsal hammaddeler

2. 1. 1. 1. Toprakların arazi kullanımını açısından dağılımı

Denizli'de toprakların arazi kullanımını açısından dağılışı, Denizli Tarım İl Müdürlüğü' nden sağlanan 1992 yılı verileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Söz konusu veriler Denizli il bütününe kapsamakta, böylece sanayi kuruluşlarının hammadde alanı olan yakın çevre de ele alınmış bulunmaktadır. Buna göre, toplam olarak 1.192.308 ha lık alan kaplayan Denizli ili topraklarının 346.164 ha' ı (% 29.1) tarım alanı olarak değerlendirilmektedir. Tarım alanı dışında kalan 846.144 ha' lık alanın 76.466

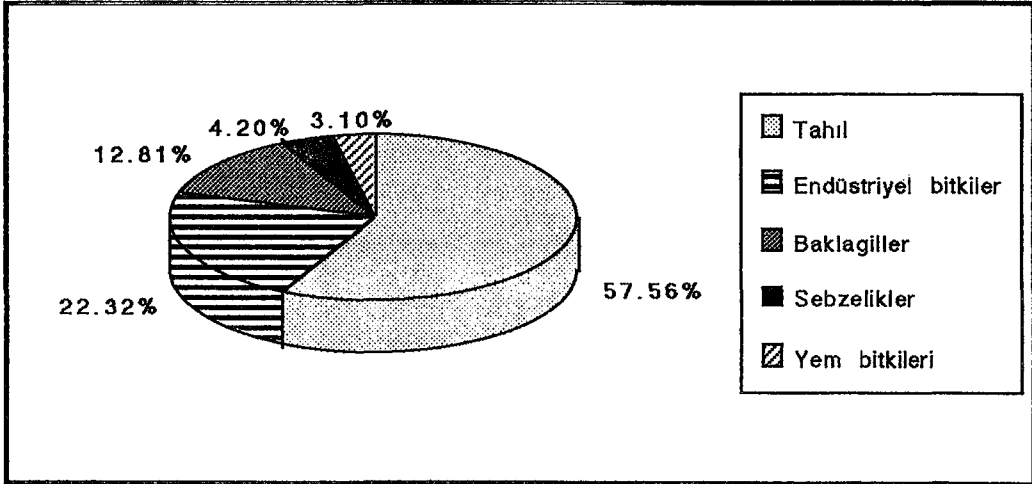
ha' ını çayır-mer' a (% 6.4), 527.467 ha' ını orman arazisi (% 44. 1) ve 47.092 ha' ını da (% 3.9) nadas alanları kaplamaktadır (Şekil 15). İl bütününde 195.119 ha' lık (% 16. 3) alanı ise tarım dışı alanlar oluşturmaktadır.

ŞEKİL 15- Denizli ili topraklarının arazi kullanımına göre dağılımı.

2. 1. 1. 2. Ekili alanda tarım

Denizli' de tarım arazisi olarak değerlendirilen 346.164 ha' lık alanın % 24. 8' i (295.102 ha) ekili alanlardan oluşmaktadır. Şekil 16' da görüldüğü

ŞEKİL 16- Denizli ilinde ekili alanların ürün çeşitlerine göre dağılımı.

gibi, bu alanın ise, 169.910 ha' ı tahıl (% 57. 5), 65.889 ha' ı endüstriyel bitkiler (%12. 8), 12.332 ha' ı sebze bahçeleri (% 4. 2), 9.120 ha' ı da yem bitkileri (% 3.1) tarımına ayrılmıştır. Bu değerlerden de anlaşıldığı gibi, ekili alanlar içinde ilk sırayı tahıl tarımına ayrılan alanlar almakta, bunu endüstriyel bitkiler, baklagiller, sebze bahçeleri ve yem bitkileri tarımı izlemektedir.

Tahıl tarımı içinde, un fabrikaları için önemli bir ürün olan buğday tarımı büyük bir yer tutar. Denizli ilinde 112.273 ha' lık alanda buğday tarımı yapılmakta ve yılda yaklaşık olarak 276.000 ton buğday üretilmektedir. Buğdaydan sonra, gerek üretim alanı, gerekse üretim miktarı bakımından arpa ikinci sırada gelmektedir. İlde arpa tarımı yapılan alan 50.834 ha olup, yıllık üretimi 147.000 ton civarındadır (Çizelge 3). Tahıl tarımına ayrılan alanlar içinde yulaf, çavdar ve mısır önemli bir yer işgal etmemektedir.

Ürünler	Ekiliş alanı (ha)	%	Yıllık üretim (ton)
Buğday	112.273	66.1	276.107
Arpa	50.834	29.8	146.977
Mısır	4.835	2.8	12.851
Çavdar	1.005	0.7	2.305
Yulaf	963	0.6	1.163
TOPLAM	169.910	100.0	

ÇİZELGE 3- Tahıl türlerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları.

Ekili alanlar içinde 65.889 ha' lık bir alanda yapılan endüstriyel bitkiler tarımı, tahıl tarımına göre ikinci sırada bulunmaktadır. Endüstriyel bitkiler arasında ise en önemli yeri tütün işgal etmektedir. Bu ürünün ekiliş alanı 29.896 ha, yıllık üretimi ise 22.000 ton civarındadır. Dokuma sektörünün ham maddesi olan pamuk üretimi ise 20.218 ha' lık alanda yapılmakta ve yılda 56.000 ton civarında kütlü pamuk üretilmektedir (Çizelge 4). Yörede şeker

Ürünler	Ekiliş alanı (ha)	%	Yıllık üretim (ton)
Tütün	29.896	45.4	22.216
Pamuk	20.218	30.7	56.773
Haşhaş	5.319	8.1	3.671
Şek. pancarı	3.961	6.0	160.450
Ayçiçeği	1.850	2.8	2.155
Susam	872	1.3	272
Diğer	3.773	5.7	
TOPLAM	65.889	100.0	

ÇİZELGE 4- Endüstri bitkilerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları.

pancarı, anason, susam gibi endüstriyel bitkilerin tarımı da yapılmakla birlikte, bunlar önemli bir yer işgal etmezler.

Ekili alanlar içinde baklagiller tarımına 37.851 ha'lık bir alan ayrılmıştır. Bu alanın büyük bir bölümünde kuruyemiş fabrikalarının ham maddesi olan nohut tarımı yapılmaktadır. Denizli' de nohut tarımının yapıldığı alan 33.289 ha, yıllık nohut üretimi ise 29.000 ton civarındadır. Ekiliş alanı itibariyle fasulye tarımının yapıldığı alanlar ikinci sırada gelmektedir (3.218 ha). Bu ürünleri ise sırasıyla yeşil mercimek (1.137 ha), bakla (124 ha), börülce (71 ha) ve kırmızı mercimek (12 ha) izlemektedir (Çizelge 5). Söz konusu ürünlerin yıllık ortalama üretimleri ise fasulye 3.110 ton, yeşil mercimek 712 ton, bakla 114 ton, börülce 45 ton, kırmızı mercimek 10 tondur.

Denizli' de yem bitkileri tarımı 9.120 ha'lık alanda yapılmaktadır. Bu alanda üretilen yem bitkilerinin ise Denizli sanayiinde önemli bir yere sahip olan yem fabrikalarına hammadde olarak büyük bir katkısı bulunmaktadır.

Ürünler	Ekiliş alanı (ha)	%	Yıllık üretim (ton)
Nohut	33.289	87.9	29.537
Fasulye	3.218	8.5	3.110
Y.Mercimek	1.137	3.0	712
Bakla	124	0.3	144
Börülce	71	0.2	45
K.Mercimek	12	0.1	10
TOPLAM	37.851	100.0	

ÇİZELGE 5- Baklagillerin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları.

Yem bitkileri tarımına ayrılan alanlar içinde ilk sırayı yonca tarımı almaktadır. Yonca tarımı il bütününde 5.842 ha' lık alanda yapılmakta ve bu alandan 55.075 ton yaş yonca elde edilmektedir. Yem bitkileri tarımında ikinci sırada 1.478 ha' lık bir alanla fiğ ikinci sırayı almaktadır. Bu iki ürün dışında korunga (940 ha), burçak (255 ha) ve kara mercimek (575 ha) tarımı da yapılmaktadır (Çizelge 6).

Denizli il bütününde bahçe tarımı yapılan alanlar 12.332 ha' dır. Bu alanda, başta domates, biber, patlıcan, taze fasulye olmak üzere her türlü sebze üretimi yapılmaktadır. Bazı ürünlerin yıllık üretimleri şöyledir: Domates 71.585 ton, biber 2.705 ton, hıyar 9.898 ton, patlıcan 7.926 ton.

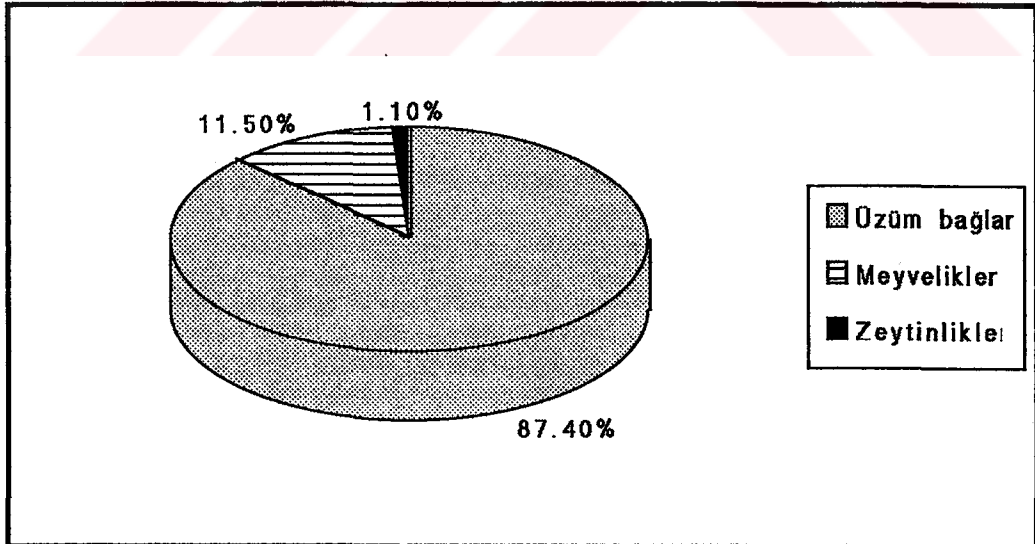
Denizli' de son yıllarda seracılık faaliyetleri de önem kazanmış bulunmaktadır. Seracılık genellikle Sarayköy, Güney ve Çameli çevresinde yapılmakta olup, seralar 5.896 dekarı cam örtülü ve 337.890 dekarı da plastik örtülü olmak üzere toplam 343.786 dekarlık bir alan kaplamaktadır. Seralarda üretilen ürünler ise genellikle sebze türleridir.

Ürünler	Ekiliş alanı (ha)	%	Yıllık üretim (ton)
Yonca	5.842	64.1	55.075
Fiğ	1.478	16.2	4.780
Korunga	940	10.3	2.285
Burçak	255	2.8	950
Kara merci.	575	6.3	747
Diğer	30	0.3	
TOPLAM	9.120	100.0	

ÇİZELGE 6- Yem bitkilerinin ekiliş alanları ve yıllık üretim miktarları.

2. 1. 1. 3. Dikili alanda tarım

Denizli' de dikili alan miktarı 51.062 ha' dır. Bu alanın büyük bir bölümünü bağ arazisi oluşturmaktadır. Verilere göre dikili alan kapsamına giren bağlar dikili alanların % 87.4' ünü (44.623 ha), meyvelikler % 11.5' ini (5.859 ha) ve zeytinlikler %1.1' ini (580 ha) oluşturmaktadır (Şekil 17).

ŞEKİL 17- Dikili alanların ürün çeşitlerine göre dağılımı.

Dikili alanlar, ağaç sayısı ve üretim miktarları açısından ele alındığında özellikle meyve çeşitlerinin fazlalığı dikkati çeker. Toplam olarak 5.859 ha alan kaplayan meyveliklerde başta elma olmak üzere armut, nar, erik, kiraz, şeftali gibi meyve üretimi yapılmaktadır (Çizelge 7).

Meyve ağaçları	Ağaç sayısı	Yıllık üretim (ton)
Elma	653.357	83.563
Nar	163.675	5.481
Armut	261.600	4.803
Kiraz	135.825	3.055
Erik	114.265	2.704
Badem	219.525	2.108
Ayva	56.660	1.386

ÇİZELGE 7: Meyve çeşitlerinin ağaç sayısı ve yıllık üretim miktarları.

Kapladığı alanlar itibariyle dikili alanların içinde ilk sırada yer alan üzüm bağlarında yılda ortalama olarak 113.000 ton çekirdekli ve 121.000 ton civarında da çekirdeksiz yaş üzüm elde edilmektedir. Zeytin üretimi ilde pek önemli olmayıp, 134.000 civarında olan zeytin ağacından 2.000 ton zeytin elde edilmektedir.

2. 1. 2. Hayvansal üretim

Denizli' de ekonomik etkinlikler içinde hayvancılık önemli bir yer işgal etmekte olup, özellikle gıda ve deri sanayii açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Denizli il bütünündeki hayvan varlığı arasında koyun ve kıl keçisi önemli bir yere sahiptir. İlde yerli ve merinos koyunlarının toplam sayısı 327.985, kıl keçisinin ki ise 234.550' dir. Yerli, saf, kültür ve kültür melezi olarak toplam sığır sayısı 98.000 civarındadır. Kanatlı hayvanlar kapsamında ise 1.000.000' un üzerinde hayvan bulunmaktadır.

Bu havan varlığından elde edilen hayvansal ürün üretimi de önemlidir.

1991 yılı verilerine göre yıllık et üretimi 2.500 ton, süt üretimi 130.000 ton, yapağı üretimi 323 ton, keçi kılı üretimi ise 118 ton civarındadır.

2. 1. 3. Diğer hammadde kaynakları

Diğer hammadde kaynakları çerçevesinde, Denizli sanayiinde önemli bir yer tutan taşa ve toprağa dayalı sanayi kolunda faaliyet gösteren ve daha çok yöredeki mermer ve travertenleri işleyen tesislerin hammadde kaynakları ele alınacaktır. Diğer taraftan yörede küçük sanayii kapsamında çok sayıda iş yeri Denizli ve çevresinin orman varlığından faydalanmaktadır. Bu nedenle Denizli çevresinin orman varlığı üzerinde de kısaca durulacaktır.

2. 1. 3. 1. Taşa ve toprağa dayalı hammaddeler

Denizli' de özellikle 1985 yılından sonra birçok mermer ve traverten işleme sanayii tesisi kurulmuştur. Bunların hemen hemen hepsinin Denizli' de kurulmasının nedeni yakın çevrenin hammadde potansiyelidir.

Gerçekten Denizli ili bütününde mermer ve traverten yatakları çok geniş alanlar kaplamakta ve bu yatakların büyük bir bölümü işletilmektedir. Kuşkusuz, Denizli ve çevresindeki mermer yataklarının varlığı öteden beri bilinmektedir. Ancak, özellikle son yıllarda inşaat sektöründe mermer levhalara olan talebin artmasıyla birlikte, yöredeki mermer yatakların işletilmesi hız kazanmış, böylece mermer ve travertenleri işleyen tesis sayısı da artmıştır.

Denizli ve çevresi, ülkemiz mermer varlığının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Nitekim, yaklaşık olarak 5.000.000 m³ olan ülkenin toplam mermer rezervinin 1.500.000 m³' ü Denizli ilindedir (57). İl bütününde bazı mermer yataklarının rezervleri ise henüz tam olarak bilinmemektedir.

Bilindiği kadarıyla, günümüzde Denizli ve yakın çevresinde saptanan en önemli mermer ve traverten yatakları Denizli' nin kuzeyinde Çökelez dağı eteklerinde bulunmaktadır. Özellikle Ankara karayolu üzerindeki Kocabaş köyü Ballık mevkiinde, Pamukkale-Karahayıt köyü çevresinde, il merkezine bağlı Gölemezli, Künarlar, Dereçiftlik ve Kınıklı köyü çevresinde bulunan mermer ve tarverten yatakları oldukça önemlidir. Bu yatakların dışında Çal

(57) MADEN TETKİK ARAMA ENSTİTÜSÜ, Maden Envanteri, MTA Yay. No: 179, Ankara, 1980, s. 198-207.

ilçesine bağlı Belevi, Ortaköy, Çalkuyucak, Buldan ilçesine bağlı Yenicekent köyü çevresinde de önemli mermer ve traverten yatakları saptanmış bulunmaktadır.

Denizli Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü'nden 1992 yılında sağladığımız verilere göre yukarıda söz konusu ettiğimiz mermer ve traverten yataklarının bulunduğu alanlarda 26 mermer ve traverten ocağı ruhsatlı olarak işletilmektedir. İşletme ruhsatlarının ise daha çok 1986 yılından sonra verildiği gözlenmektedir. Bu ocaklarda ilk işletme ruhsatı 1979 yılında verilmiş, 1986 yılına kadar verilen ruhsat sayısı 6 ya, bu tarihten sonra da bu sayı 1988 yılına kadar 26 ya çıkmıştır.

Az sayıda olmakla birlikte taşa toprağa dayalı sanayi kolunda faaliyet gösteren tuğla fabrikalarında hammadde olarak kullanılan bazı kil yatakları da Denizli çevresinde bol miktarda bulunmaktadır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz mermer ve traverten yatakları dışında bazı maden yataklarının varlığı da saptanmış bulunmaktadır. Bunlar arasında önemli olanlar, Kale ve Acıpayam yöresinde krom, Acıgöl' de sodyum sülfat, Sarayköy ve Çivril çevresindeki linyit yataklarıdır. Bu cevherlerin çıkarılarak işlenmesi veya ihracı sermaye yetersizliği nedeniyle tam anlamıyla yapılamamaktadır. Bununla birlikte, Acıgöl' den elde edilen sodyum sülfat 1974 yılında üretime geçen Sodaş Sodyum Sanayii A. Ş. tarafından işletilmekte ve yılda yaklaşık olarak 38.000 ton anhidrit sodyum sülfat üretilmektedir. Bu tesis çalışma alanımız dışında kaldığı için ele alınmamış ve araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

2. 1. 3. 2. Orman varlığı

Denizli' de orman ürünleri alanında faaliyet gösteren ve anket kapsamına aldığımız sanayi kuruluşları hammaddelerinin önemli bir bölümünü diğer illerden, hatta yurt dışından (Endonezya) karşılamaktadırlar. Denizli' de bulunan ve daha çok küçük işletmelerden oluşan orman ürünleri işleme sanayiinin önemli hammadde kaynaklarından birisini çevredeki orman varlığı oluşturmaktadır. İl bütününde 527. 467 ha alan kaplayan orman alanında, kızılçam, karaçam, sedir, ardıç, meşe ve kestane ağaçları yaygın olarak bulunmaktadır. Söz konusu ormanlardan yılda yaklaşık olarak 200.000 m³ civarında endüstriyel amaçlı ham tomruk elde edilmektedir.

2. 2. Nüfus ve işgücü

Denizli Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçiş alanı olması nedeniyle tarihi çağlardan bu yana farklı medeniyetlerin yerleştiği ve ekonomik faaliyetlerde bulunduğu coğrafi bir yöre olmuştur. Bu nedenle tarihi çağlar boyunca Denizli, sık nüfuslu bir alan olma özelliğini korumuştur. Yörede yapılan tarımsal faaliyetler zamanla gelişmiş, bazı tarım ürünleri ise ilk dönemlerde ilkel düzeyde de olsa el sanatlarının, özellikle dokumacılık el sanatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sözelimi, daha önce de altını çizdiğimiz gibi, yörede antik çağlarda yapılan hayvancılık, dericilik ve yün eğirme sanatını geliştirmiş, zamanla yöre halkı eğrilen yünü dokuyarak kumaş elde etmeyi başarmıştır. Tarla tarımının yaygınlaşması ve pamuk tarımının gündeme gelmesinden sonra yün dokuma sanatı yerini pamuk ipliği dokumacılığına bırakmıştır. Böylece ilkel el sanatı şeklinde başlayan dokumacılık faaliyetleri günümüzdeki dokuma sanayiinin çekirdeğini oluşturmuştur. İşte Denizli' de özellikle dokuma sanayiinde meydana gelen bu denli gelişmenin sağlanması, yörenin işgücü potansiyeli ve tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellik yalnızca dokuma sanayii için değil, bakırcılık ve dericilik için de geçerli olmuştur.

Denizli sanayiinin gelişmesinde iş gücünün yanı sıra yoğun bir tüketici kitlesinin bulunması da etkili olmuştur. Yörede hızla artan nüfus sanayi faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak iç göçlerin de etkisiyle kent merkezinde yoğunlaşmıştır. Bu yoğun nüfus kitlesi bir taraftan gittikçe uzmanlaşarak iş gücünün büyümesinde etkili olmuş, bir taraftan da üretme ve tüketme gibi ekonomik faaliyetlere katılarak yörenin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda aşağıda Denizli ilinin toplam nüfus gelişimini, kırsal ve kentsel nüfus yapısını, nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre gösterdiği dağılımı ve nüfus hareketlerini ana hatlarıyla ele alacağız.

2. 2. 1. Nüfusun sayısal gelişimi

Tarihi çağlarda Denizli ve çevresindeki toplam nüfusla ilgili verilere sahip değiliz. Bu yörenin toplam nüfusuyla ilgili ilk veriler Osmanlı dönemine aittir. Bu verileri o dönemi ele alan bazı araştırmalardan ve Osmanlı Devleti' nin son dönemine ait salnamelerden bulmak mümkündür.

Miladi 1883 yılını kapsayan ve 1301 hicri tarihli Aydın Vilayeti

Salnamesi' nde, Denizli sancağının toplam nüfusu 107.414 olarak verilmiştir (58). Bu nüfusa yerli müslüman halk ile Rum ve Ermeni asıllı nüfus da dahil edilmiştir. Bu tarihten 3 yıl sonrasını, yani 1886 yılını kapsayan salnamede ise Denizli' nin toplam nüfusunun 175.017 olduğu belirtilmektedir (59). 1891-1892 yıllarına ait mali 1307 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi' nde de Denizli toplam nüfusunun 212.514 olduğu kaydedilmektedir (60).

1893 ve 1894 yıllarına ilişkin Denizli' nin toplam nüfusu bazı araştırmalarda da ele alınmıştır. Bunlardan 1893 yılına ait olarak K.KARPAT' ın verdiği bilgilere göre (61) bu yılda Denizli nüfusu salnamelerdeki nüfusa oldukça yakın olup 212.493' tür. Bu tarihten bir yıl sonra V. CUINET, 1894' te Denizli ili toplam nüfusunu 213.987 olarak belirtmektedir (62).

1896-1897 yıllarına ait 1313 hicri tarihli Aydın Vilayet Salnamesi' nde Denizli sancağının toplam nüfusu 274.098' dir (63). 20. yüzyılın başlarında ise Denizli toplam nüfusunun biraz azaldığı dikkati çekmektedir. N. ÜLKER, 1917 yılında Denizli toplam nüfusunu 251.844 olarak belirtmiştir (64). Denizli toplam nüfusuna ilişkin ilk sağlıklı bilgileri Cumhuriyet Dönemi' nin başlangıcında ilk kez 1927 yılında yapılan ve her beş yılda bir tekrarlanan Genel Nüfus Sayımı Sonuçları' nda bulmaktayız.

Söz konusu Genel Nüfus Sayımı Sonuçları' na göre 1927-1990 yılları arasında Denizli ilinin toplam nüfusu 1935-1940 dönemi dışında sürekli olarak artış kaydetmiştir. 1927 yılında 243.812 olan Denizli ili toplam nüfusu, 1940 yılında 285.225' e, 1950 yılında 340.277' ye, 1960 yılında 375.127' ye, 1970 yılında 511.160' a, 1980 yılında 603.338' e ve en son sayım yılı olan 1990

(58) ÖZBEK, Gürhan, 1301 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1991, s. 128-136

(59) SÖNMEZ, Necla, 1304 Mali Aydın Vilayeti Salnamesi, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1987, s. 246.

(60) TUTSAK, Sadiye, A.g.e., s. 7.

(61) KARPAT, Kemal, Ottoman Population Records and the Census of 1881/ 82-83, IJEMES, IX, 2, 1978.

(62) CUINET, Vital, La Turquie d' Asie, III, Paris, 1984.

(63) DOĞAN, Fatih, 1313 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1990, s. 302.

(64) ÜLKER, Necmi, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge, Tarih İncelemeleri Dergisi, E.Ü. Edebiyat Fak., İzmir, 1990, s. 23-40.

yılında ise 750.882' ye yükselmiştir (Çizelge 8).

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	Mutlak Nüf. Artışı
1927	243.812	
1935	285.918	42.106
1940	285.225	- 693
1945	315.934	30.709
1950	340.277	24.343
1955	352.515	12.238
1960	375.127	22.612
1965	463.369	88.242
1970	511.160	47.791
1975	560.916	49.759
1980	603.338	42.422
1985	667.478	64.140
1990	750.882	83.304

ÇİZELGE 8- Denizli ilinde toplam nüfus miktarı ve mutlak nüfus artışı.

Yukarıda değindiğimiz toplam nüfus artışı sayım dönemleri dikkate alındığında sürekli olarak aynı hızla artmadığı görülür. Çünkü, Denizli ilinde meydana gelen nüfus hareketleri sonucunda toplam nüfus artışında belirgin değişimler meydana gelmiştir. Mutlak nüfus artışında bu değişimleri gözlemek mümkündür. 1927-1935 döneminde yaklaşık olarak 42.000 kişi artan Denizli ili toplam nüfusu, 1935-1940 döneminde 693 kişi azalmıştır. Mutlak nüfus, 1940-1945 döneminde 30.000, 1945-1950 döneminde ise 24.000 kişi civarında artış göstermiştir. 1950-1955 döneminde de mutlak nüfus

artışında bir önceki döneme göre gerileme gündeme gelmiş,1955-1960 döneminde ise tekrar eski seviyesine yükselmiştir (Çizelge 8). 1960-1965 döneminde yüksek bir nüfus artış hızı gerçekleşmiş, bu dönemde bir önceki dönemdeki nüfus 88.000 kişi civarında artmıştır. 1965-1970, 1970-1975 ve 1975-1980 dönemlerinde bu değer 50.000 kişi civarında olmuştur. 1980-1985 ve 1985-1990 dönemlerinde ise mutlak nüfus artışının yükselme eğilimine girdiği gözlenmektedir. 1980-1985 döneminde nüfus yaklaşık olarak 64.000 kişi, 1985-1990 döneminde ise 83.000 kişi artmıştır.

2. 2. 2. Kentsel ve kırsal nüfus

İdari birimler ölçütüne göre Denizli ilinin kentsel ve kırsal nüfusu bir bütün olarak değerlendirildiğinde 1927-1990 yılları arasında bazı değişmelerle birlikte, kentsel nüfus oranının sürekli olarak arttığı, kırsal nüfus oranının ise azaldığı gözlenmektedir. Kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı 1927 yılında % 16.9 iken bu oran 1950 yılına kadar bazı değişmeler göstererek bu yılda % 18.0' e yükselmiştir. 1950 yılından sonra ise, kentsel nüfus oranının hızlı bir şekilde yükseldiği dikkati çekmektedir. Kentsel nüfus oranı 1960' ta % 25.1' e,1970' te % 27.6' ya,1980' de % 34.1' e ve 1990' da da % 45.0' e yükselmiştir (Çizelge 9).

Ancak söz konusu kentsel nüfus oranında dikkati çeken en belirgin özellik,Türkiye kentsel nüfus oranından düşük kalmasıdır.Gerçekten Türkiye kentsel nüfus oranı 1950' de % 25.0, 1960' da % 31.9, 1970' de % 38.5, 1980' de % 43.9 ve 1990' da da % 59.0 olarak gerçekleşmiş, Denizli ili kentsel nüfus oranları ise bu değerlerin gerisinde kalmıştır.

Kuşkusuz, Denizli' de sanayi faaliyetleriyle asıl ilişkili olan Denizli kentinin nüfusedir. Bu bağlamda, Denizli kentinin nüfusu ele alındığında, sözkonusu kent nüfusunun 1950' lere kadar oldukça yavaş bir şekilde arttığı, 1950-1970 yılları arasında hız kazanmaya başladığı, 1970 yılından sonra ise artışın daha da hızlandığı dikkati çekmektedir. 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımında, Denizli kentinin nüfusu 15.787 dir. Bu nüfus oldukça yavaş bir artışla 1940' da 19.461' e, 1950' de de 22.017' ye yükselmiştir. 1960 yılında ise 1950' ye göre kentin nüfusu adeta ikiye katlanarak 48.925' e ulaşmıştır. Aynı şekilde, 1970 yılında da 82.372' ye yükselmiştir. 1970' lerden sonra, Denizli kentinde nüfus artışı hız kazanmış 1980' de 135.375' e, 1990'

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	KENTSEL NÜFUS	%	KIRSAL NÜFUS	%
1927	243.812	41.209	16.9	202.603	83.1
1935	285.918	43.866	15.2	242.052	84.8
1940	285.225	47.619	16.7	237.606	83.3
1945	315.934	51.251	16.2	264.683	83.8
1950	340.277	61.297	18.0	278.980	82.0
1955	352.515	70.891	20.1	281.624	79.9
1960	375.127	94.281	25.1	280.846	74.9
1965	463.369	117.739	25.4	345.630	74.6
1970	511.160	141.309	27.6	369.851	72.4
1975	560.916	171.586	30.6	389.330	69.4
1980	603.338	205.938	34.1	397.400	65.9
1985	667.478	288.665	43.2	378.813	56.8
1990	750.882	337.793	45.0	413.089	55.0

ÇİZELGE 9- Denizli ilinin kentsel/kırsal nüfus miktarları ve oranları (1927-1990)

da da 204.118' e tırmanmıştır. 1970' li yıllardan sonra Denizli kent bütünün de meydana gelen bu hızlı nüfus artışı, Denizli' deki sanayi faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak, gerek yakın çevredeki illerden ve gerekse Denizli' nin kırsal kesiminden kente olan iç göçlerle ilgilidir.

Kentsel nüfusla ilgili bu yaklaşımlarımızdan sonra, kırsal nüfusu ele aldığımızda, kırsal nüfus oranının 1950' li yıllara kadar % 80 civarında olduğu dikkati çeker. 1950 yılından sonra ise kırsal nüfus oranının hızla düştüğü gözlenir. Gerçekten, 1950' de % 82.0 olan kırsal nüfus oranı 1960' da % 74.9' a, 1970' de % 72.4' e, 1980' de % 65.9' a, 1990' da ise % 55.0' a gerilemiştir (Çizelge 9). Denizli kırsal nüfus oranında belirtilmesi gereken bir başka nokta da, sözkonusu kırsal nüfus oranlarının Türkiye ortalamalarından her sayım yılında yüksek olmasıdır.

2. 2. 3. Nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre bölünüşü

Nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre bölünüşü kapsamında, D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistiksel veriler kullanılarak 1955 yılından bu yana meydana gelen değişmeler ele alınacaktır. Ancak, D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistiklerde, çalışan nüfus olarak 1955, 1960 ve 1965 yılları için 15 ve daha yukarı yaşlar, 1970 yılı ve daha sonrası için ise 12 ve daha yukarı yaşlarda çalışanlar toplamı verilmektedir. Buna göre, Denizli ilinde tarım kesiminde çalışanların fazlalığının günümüze kadar devam ettiği gözlenmektedir. Sanayi sektöründe çalışanlar ise. bazı değişmelerle birlikte tarım kesiminde çalışanları izlemekte, bu iki kesimden sonra ise hizmetler sektörü gelmektedir. Örneğin, 1955 yılında faal nüfusun % 75.9' u tarım kesiminde çalışırken, bu oran 1975' de % 69.0' a, 1980' de % 62.2' ye, 1985' de % 61.9' a ve 1990' da da % 58.5' e gerilemiştir. Ancak, bu gerileme ile birlikte, tarım kesiminde çalışanların oranının diğer sektörlerle göre yüksek olduğu görülmektedir.

Sanayi sektöründe çalışanların oranı, 1955 yılında % 14.1 olarak saptanmış, sonraki yıllarda bazı değişmeler göstererek 1975' te % 10.8, 1980' de % 13.3, 1985' te % 12.8, 1990' da da % 14.1 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 10). Sanayi sektörünü izleyen hizmetler kesiminde ise sürekli bir yükselme sözkonusudur. Hizmetler sektöründe çalışanların oranı 1955 yılında % 3.0 iken, bu rakam 1975 yılında % 8.2' ye , 1985 yılında % 12.9' a ve 1990 yılında da % 13.8' e yükselmiştir.

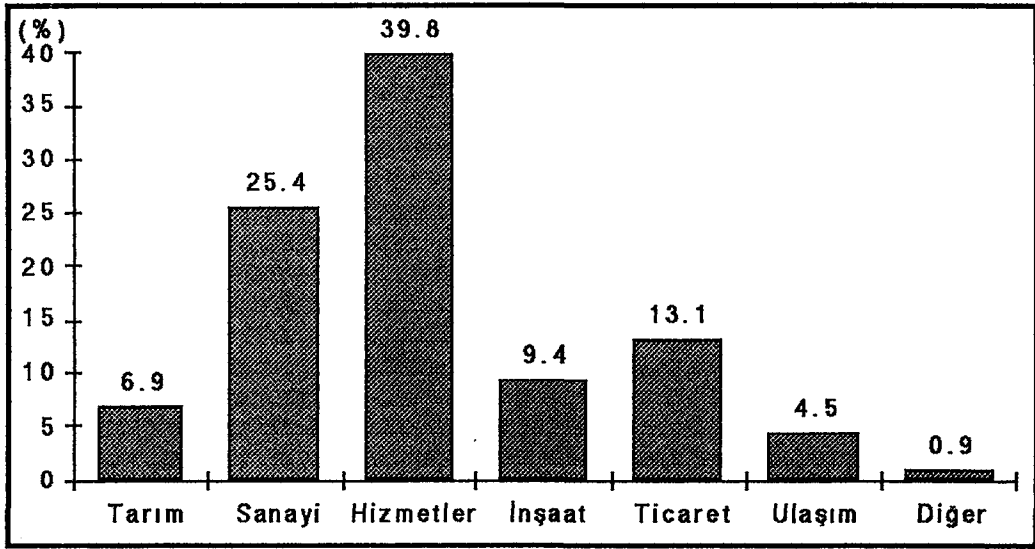
SEKTÖRLER	1955	1965	1975	1980	1985	1990
TARIM	75.9	72.9	69.0	62.2	61.9	58.5
SANAYİ	14.1	6.6	10.8	13.3	12.8	14.1
HİZMETLER	3.0	4.8	8.2	12.5	12.9	13.8
İNŞAAT	0.9	2.1	3.1	4.2	3.9	4.5
TİCARET	2.1	2.1	4.1	4.8	5.8	6.7
ULAŞIM	0.9	1.4	2.5	2.5	2.4	2.3
DİĞER	3.1	10.1	2.3	0.5	0.3	0.1
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

ÇİZELGE 10- Denizli ilinde toplam nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı (% olarak).

Çizelge 10' da da görüldüğü gibi, Denizli ilinde inşaat, ticaret ve ulaşım sektörlerinde çalışanların oranı yüksek değildir. Fakat, her üç sektörde 1955-1990 yılları arasında göreceli de olsa belli bir yükselme gözlenmektedir.

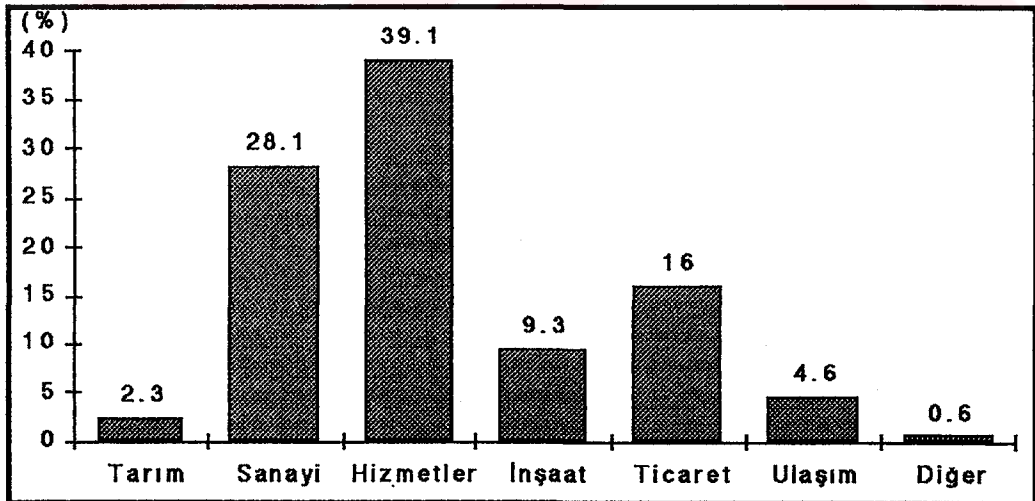
Denizli il bütününde faal nüfusun üzerinde genel olarak durulduktan sonra, Denizli kent bütünündeki faal nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımını da incelemek gerekmektedir. Çünkü kentteki ekonomik yapı, il bütününe göre bazı farklılıklar göstermektedir. Denizli kentindeki faal nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımını 1980 ve 1985 yıllarına göre inceleyeceğiz. 1990 yılında genel nüfus sayımına ilişkin elimizde veri olmaması nedeniyle bu yıla ait herhangi bir değerlendirme yapmayacağız.

1980 yılında Denizli kentinde çalışan nüfus 46.844 kişiden oluşmaktadır. Bunun % 39.8' i hizmetler, % 25.4' ü sanayi, % 13.1' i de ticaret kesiminde çalışmaktadır (Şekil 18). Görüldüğü gibi, sanayi kesiminde çalışanlar, hizmetler sektörünün gerisinde bulunmaktadır. Bu yılda inşaat sektöründe çalışanların oranı % 9.4, tarım kesiminde çalışanların oranı da % 6.9 olarak saptanmıştır. Faal nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımında 1985

ŞEKİL 18- 1980 yılında Denizli kenti nüfusunun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı.

yılında da önemli bir değişiklik meydana gelmemiş. hizmetler sektörü birinci, sanayi sektörü ise ikinci sıradaki yerini korumuştur. Ancak, sanayi sektöründe çalışanların oranında 1980 yılına göre % 3' lük bir artış meydana gelmiştir. 1985 yılında Denizli kent merkezinde 55.871 kişi olan çalışan nüfusun % 39.1' i hizmetler sektöründe yer almakta, bunu % 28.1 ile sanayi sektöründe çalışanlar izlemektedir. Şekil 19' da da görüldüğü, bu iki sektör

ŞEKİL 19- 1985 yılında Denizli kenti nüfusunun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı.

dışında, çalışan nüfusun % 16.0' sının ticaret, % 9.3' ünün inşaat, % 4.6' sının ulaşım, % 2.3' ünün de tarım kesiminde istihdam edildiği saptanmıştır.

2. 2. 4. Nüfus hareketleri (Göçler)

Sanayi faaliyetleri ile nüfus arasındaki ilişkiyi ortaya koyan en önemli olgulardan birisi de nüfus hareketleri, yani göçlerdir. Fakat, istatistik verilerinin yeterli olmaması nedeniyle nüfus hareketleri konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmak oldukça güçtür. Bu güçlükler karşın, bazı araştırmacılar tarafından Türkiye' de iller bazında yapılmış nüfus hareketlerine ilişkin çalışmalardan yararlanılabilmektedir. Ayrıca, D.İ.E. tarafından yayınlanan "Daimi İkametgaha Göre İç Göçler" istatistikleri de bize bu konuda az da olsa yardımcı olmaktadır.

İç göç araştırmaları, ya doğum yeri, ya da daimi ikametgah temel alınarak ortaya konulmaktadır. Doğum yeri temel alınarak yapılan çalışmalarda, nüfus sayımları sırasında sayım yapılan ilde bulunan başka il doğumlular o ile göç etmiş kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu, sayım yapılan ilin aldığı iç göçü vermektedir. Türkiye' nin diğer illerinde bulunan ve sayım yapılan il dağımlı nüfus toplamı ise o ilin dış göç toplamını ortaya koymaktadır.

S. CERİT' in doğum yeri ölçütünü temel alarak yaptığı çalışmada (65), diğer illerle birlikte Denizli' nin de 1950-1980 yıllarını kapsayan dönemde dış ve iç göç oranlarını bulmak mümkündür. Buna göre, Denizli' nin dış göç oranı 1950' de % 8.44, 1960' da % 12.34, 1970' de % 17.55, 1980' de ise % 15.99' dur. Burada dikkati çeken en önemli nokta, 1970' li yıllara kadar Denizli' de dış göç oranının artmakta olmasıdır. Başka bir anlatımla, Denizli' nin 1970' li yıllara kadar daha çok başka illere göç veren bir il olma özelliği taşımasıdır. 1970' li yıllardan itibaren ise Denizli' nin dış göç oranı yüksek olmakla birlikte., göç verme artış hızı yavaşlamış ve durağan hale gelmiştir. Bu özellik 1980' li yıllara kadar devam etmiştir. 1985 yılına ait dış göç oranı tarafımızdan hesaplanmış ve % 18.30 olarak bulunmuştur. Bu durum da, 1985 yılında dış göçün tekrar hızlanmaya başladığını göstermektedir. Ancak, Denizli' nin başka illere verdiği göçlerden çok, aldığı göç de önemlidir. Bu

(65) CERİT, Sevil, "Türkiye' de İller Arası Göçler (1950-1980)", Nüfusbilim Dergisi, Sayı: 8, Hacettepe Üniv. Nüfus Etütleri Enst. Ankara, 1986. s. 81-103.

çerçevede veriler gözden geçirildiğinde, 1950 yılında % 2.55 olan iç göç oranınının 1965' te % 5.01'e, 1980' de de % 7.51' e yükseldiği görülmektedir. 1985 yılında ise iç göç oranınının % 11.2 olması, Denizli' nin giderek göç veren bir il olmaktan çok, hızla göç alan bir il konumuna girdiğini göstermektedir.

Doğum yeri ölçütünün yanı sıra, daimi ikametgah ölçütüne göre de Denizli' nin daha çok göç alan bir il konumuna ulaştığı gözlenmektedir. A.TANDOĞAN, "Türkiye' de 1975-1980 döneminde iller arası göçler" adını taşıyan araştırmasında (66), Denizli' nin 1975-1980 yılları arasında 29.445 kişi göç verdiğini ve bu rakama göre dış göç oranınının % 52.4 olduğunu saptamıştır. Buna karşılık aynı dönemde Denizli' ye 26.352 kişi göç etmiş, iç göç oranı % 46.9 olmuştur. Buna göre Denizli 1975-1980 döneminde az bir farkla göç veren bir ildir.1980-1985 yıllarını kapsayan dönemde daimi ikametgahı ölçüt olarak tarafımızdan yapılan hesaplamalarda ise, Denizli' den 29.858 kişinin göç ettiğini, buna karşılık 31.826 kişinin Denizli' ye geldiği saptanmıştır. Bu veriler doğrultusunda hesaplanan Denizli' nin dış göç oranı % 52.2, iç göç oranı ise % 55.7' dir. Bu rakamlara göre de Denizli' nin, hızla gelişen sanayi faaliyetlerine koşut olarak, göç alan bir il durumuna yükseldiği ileri sürülebilir.

2. 3. Sermaye

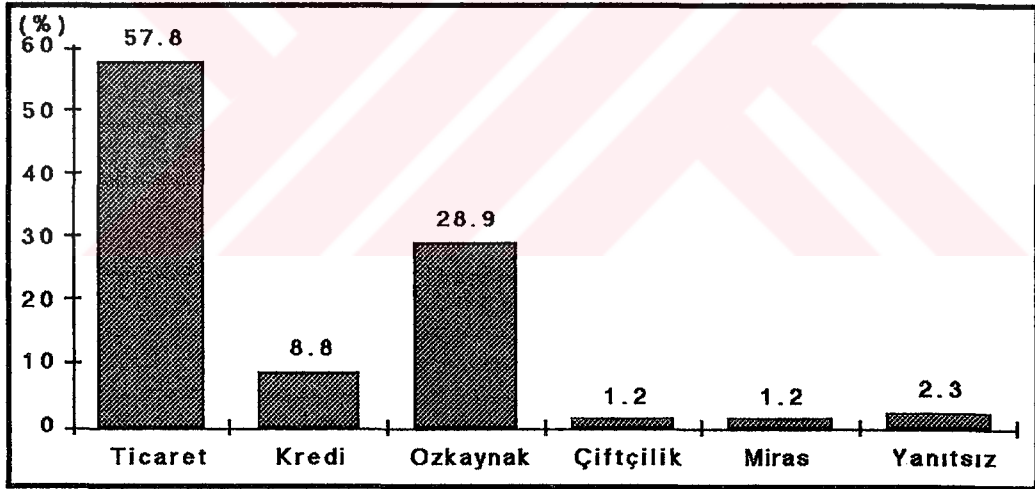
Bir ülkede sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için yeterli sermaye birikiminin sağlanması gerekmektedir. Üstelik sanayi kuruluşlarının gerek kapasite, gerekse makineleşme açısından giderek gelişmekte olması sermayeye olan gereksinimi daha da arttırmaktadır. Bu nedenle sermayenin sanayi faaliyetlerinin kuruluş yeri faktörü olarak önemi gün geçtikçe artmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimi genellikle sınırlıdır ve az da olsa yaratılan sermaye ya tarım, ya küçük sanayi, ya da ticaret kesiminden elde edilmektedir. Tarım, küçük sanayi veya ticaret kesiminden elde edilen sermayenin sınırlı oluşu yatırım imkanlarını kısıtlamakta, bu da sanayileşmenin gelişmesini engellemektedir. Böyle durumlarda genellikle tamamlayıcı sermaye transferi gündeme gelmektedir.

Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir. Sermaye birikimi henüz tam anlamıyla yeterli değildir. Elde edilebilen sermaye daha çok tarım, küçük

(66) TANDOĞAN, ALAETTİN, Türkiye' de 1975-1980 Döneminde İller Arası Göçler, Karadeniz Teknik Üniv. Yay. No: 141, İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Yay. No: 5, Trabzon, 1989, s. 38.

sanayi ve ticaret kesiminden elde olmaktadır. Son yıllarda sanayi sektöründen elde edilen sermaye birikimi artmıştır. Ancak, yeterli seviyeye henüz ulaşamamıştır. Bu güne kadar gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının temelinde genellikle ticaret sermayesi bulunmaktadır. Durum Denizli' de de böyledir. Nitekim, anket verilerine göre, Denizli' li girişimcilerin % 57.8' i sanayi tesislerini kurmak için ilk sermayeyi ticaret kesiminden elde etmişlerdir (Şekil 20). Bu verilerden hareketle, Denizli' de küçük ticari işletmelerin zaman içinde gelişerek günümüzdeki sanayinin oluşmasında temel oluşturduğu ileri sürülebilir. 1970' li yıllarda devletin de teşvikiyle ticaret kesiminde biriken sermaye büyük ölçüde sanayi yatırımına dönüştürülmüş, böylece sanayileşme faaliyetleri hız kazanmıştır.

Denizli' de ilk sermayeyi sağlamada ticaret kesimini ikinci sırada özkaynak yatırımları izlemektedir. Sermayeyi bu şekilde sağlayanların oranı % 28.9' dur. Söz konusu veri, Denizli' li sanayicilerin belli bir bölümünün kökeninin sanayicilikten geldiğini de böylece ortaya koymuş olmaktadır.

ŞEKİL 20- Sanayi kuruluşlarının kurucu sermayeyi sağlama şekillerine göre dağılımı.

Bu konuda anket verilerinden ortaya çıkan bir başka sonuç, tesislerin % 8.7' sinin ilk sermaye olarak kredi kullanmasıdır. Kredi kaynakları ise, daha çok sanayileşmeyi desteklemek amacıyla kurulan Türkiye Kalkınma Bankası (DESİYAB), İktisat Bankası, Türk Eximbank gibi bankalar ile

Esnaf Kefalet Kooperatifleri gibi kredi kuruluşlarıdır.

Denizli sanayiinin gelişmesinde tarım kesiminden elde edilen sermayenin büyük bir rolü olmamıştır. Anket verilerimizde yalnızca 2 sanayi tesisinin (% 1.2) ilk sermayeyi tarım kesiminden yani çiftçilikten sağladığı saptanmıştır (Şekil 20). Nihayet 2 sanayi tesisi bugünkü sahiplerine miras yoluyla geçmiş, 4 sanayi kuruluşu ise ilk sermayeyi nereden sağladığına ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir.

İlk sermaye sağlama konusunda ele almamız gereken bir başka konu, sermaye sağlama alanları ile sanayi sektörleri arasındaki ilişkidir. Bu amaçla hazırladığımız çizelgede, gıda sektörünü temsil eden işletmelerin kuruluş aşamasında ticaret kesiminden yaratılan sermayenin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe ise, ticaret sermayesinin önemli olduğu kadar, sermaye sağlamada özkaynak yatırımlarının ve kredi kullanımının da önemli olduğu dikkati çekmektedir. Metal ana sanayii sektörünün kurulmasında da ticaret sermayesi etkili olmuştur. Metal eşya sanayii sektöründe ticaret ve özkaynak sermayesinin yanı sıra, kredi kullanımı önem taşımaktadır (Çizelge 11).

Sektörler Sermaye sağlama	Gıda	Dok.+der.	Orman	Kağıt	Kim.+pls.	Taş+top.	Metal ana	Metal eşya	TOPLAM
Ticaret	8	45	1	1	8	7	16	14	100
Kredi		5				2		8	15
Özkaynak	2	23	2	1	3	3	2	14	50
Çiftçilik		1						1	2
Miras		1					1		2
Yanıtsız	1	3							4
TOPLAM	11	78	3	2	11	12	19	37	173

ÇİZELGE 11- Sanayi kuruluşlarının kurucu sermayeyi sağlama şekillerinin sektörel dağılımı.

2. 4. Pazar

Sanayileşmede kuruluş yeri faktörlerinden en önemlilerinden birisi de pazardır. Sanayi kuruluşlarının ürettiği malları sattığı veya ticari ilişkilerini yürüttüğü alan olarak tanımlanan (67) pazarın önemi, pazar alanında var olan tüketici kitlesinin satın alma gücü ölçüsünde artmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin gelişmemesindeki önemli faktörlerden birisi de budur. Çünkü, ekonomik gücü yüksek olmayan toplumun üretilen mala olan talebi de sınırlı kalmakta, satış olanağı bulamayan tesisler de kurulmamaktadır. Az sayıda kurulan tesisler ise genellikle çok yakın çevreye hitab eden gıda maddeleri üretimi ile sınırlı kalmaktadır. Pazar alanları kesin çizgilerle sınırlı olmayıp, toplumun ekonomik seviyesinin yükselmesi ve gereksinmelerin artması ölçüsünde genişler. Ancak, pazar alanı ile ilgili olarak detaylı araştırmalar yapılarak bir fikir edinmek mümkün olmaktadır.

Bu genel değerlendirmeler çerçevesinde, Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarının pazar alanlarını saptamak amacıyla, sanayi kuruluşlarında üretilen ürünlerin nerelere satıldığı sorusu anketlerimizde yer almış ve bu sorulardan elde ettiğimiz bulgulara göre de Denizli sanayiinin pazar alanı belirlenmeye çalışılmıştır. Denizli sanayiinin pazar alanı üç kademeli bir yapı göstermektedir. Bunlardan birincisi, Denizli iline bağlı olan ilçelerle yakın çevrede bulunan diğer il ve ilçelerdir. Sözgelimi, Denizli il bütünüyle birlikte, yakın çevrede yer alan Burdur, Isparta, Antalya, Afyonkarahisar ve Aydın illerinin bazı ilçeleri Denizli' nin doğrudan pazar alanı içine girmektedir. İkinci kademe pazar alanı ise Türkiye bütünüdür. Anketlerden elde ettiğimiz verilere göre, çok sayıda sanayi kuruluşunda üretilen çeşitli ürünler Türkiye' nin birçok ilinde pazar bulabilmektedir. Bunların başlıcaları, İstanbul, İzmir, Ankara ve Bursa gibi büyük kentlerdir. Denizli' nin üçüncü kademe pazar alanı ise yurtdışıdır. Başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere, A.B.D. , Kanada ve Orta Doğu ülkeleri Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarında üretilen ürünlerin pazar alanı durumundadırlar.

Bu konu Denizli sanayiinin yapısal özellikleri bölümünde, sanayi kuruluşlarının hammadde temin ve pazar alanları adı altında ayrıca detaylı bir

(67) ALPUGAN, Oktay, *Küçük İşletmeler, Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi*, Karadeniz Teknik Üniv. Yay. No: 125, İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Yay. No: 3, Trabzon, 1988, s. 105.

şekilde incelenacaktır. Burada Denizli' nin pazar alanı hakkında bir fikir vemesi açısından konu ana hatlarıyla ele alınmıştır.

2. 5. Devlet yatırımları ve teşvikler

Denizli' de sanayiinin gelişmesinde etkili olan en önemli faktörlerden birisi de devlet yatırımları ve teşvikleridir. Devletin sanayi faaliyetlerine yapmış olduğu etkiler ülkeden ülkeye çok farklı olmakla birlikte, demokratik ülkelerde sanayiye olan asıl etki çeşitli teşvik ve yatırımlarla gerçekleştirilmektedir. Denizli' de de devletin sanayinin gelişmesine olan katkısı kamu yatırımları ve teşvikler aracılığıyla olmuştur. Bu yatırımlara yol, su, elektrik, sanayi siteleri ve organize sanayi bölgesi gibi alt yapı yatırımları da eklendiğinde, devletin sanayiinin gelişmesine olan katkısı açık bir şekilde ortaya çıkar.

Denizli' de devletin sanayinin gelişmesine olan en önemli katkısı, Denizli' nin 1973 yılında "Kalkınmada Öncelikli İller" kapsamına alınmasından sonra, kamu yatırımlarının artmasıyla olmuştur. Türkiye' de 02.08.1963 gün ve 202 sayılı kanunla kalkınmada öncelikli yörelerin saptanması kararlaştırılmış ve ilk kez 1968 yılı program kararnamesi ile 22 il, kalkınmada öncelikle il kapsamına alınmıştır. Bu 22 ile 1969' da 1 il, 1972' de 10 il ve 1973' de de 7 il eklenmiş, böylece kalkınmada öncelikli il sayısı 40' a yükselmiştir. 1973 yılında kalkınmada öncelikli il kapsamına alınan 7 ilden birisi de Denizli ilidir (68). Denizli' nin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla, bu ile olan kamu yatırımları artmış, yatırımlar özellikle imalat sanayii alanına yönelmiştir.

Örneğin, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemini kapsayan 1963-1967 yılları arasında Denizli' ye cari fiyatlarla yaklaşık olarak 172 milyon TL yatırım yapılmış, bu yatırımların % 24.1' i enerji, % 20.7' si tarım, % 17.7' si eğitim , % 11.7' si hizmetler , % 9.7' si de sağlık alanına verilmiştir. Bu dönemde imalat sanayiine ayrılan yatırımların oranı ise % 8.2 olarak gerçekleşmiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde de yatırımların dağılımında bir önceki döneme

(68) KUTBAY, Cemil, Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Diğer İller İtibariyle Dağılımı (1963-1981), DPT Yay. No: 1830, KÖYD Yay. No: 28, Ankara, 1982, s. 5-6

göre büyük bir fark gözlenmemektedir. Söz konusu dönemde Denizli' ye 207 milyon TL civarında yatırım yapılmış, bunun % 24.4' ü enerji, % 20.7' si eğitim, % 19.0' u hizmetler, % 12.2' si tarım sektörüne ayrılmıştır. İmalat sanayii sektörüne bu dönemde hiç yatırım yapılmamıştır. 1973 yılında Denizli' nin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla, Denizli' ye olan yatırımlarda belli bir artış gözlenmekte ve yatırımların daha çok imalat sanayiine kaydırıldığı dikkati çekmektedir. Gerçekten, 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Denizli' ye yapılan kamu yatırımları toplam olarak 934 milyon TL civarında gerçekleşmiş, bunun % 38.1' imalat sanayiine ayrılmıştır (Çizelge 12). Kamu yatırımlarının önemli bir bölümünün imalat sanayii sektörüne kaydırılması Denizli' de sanayi

Plan Dönemleri	I. V Yıllık Plan Dönemi	II. V Yıllık Plan Dönemi	III. V Yıllık Plan Dönemi	IV. V Yıllık Plan Dönemi
Sektörler	1963-1967	1968-1972	1973-1977	1978-1981
Tarım	20.7	12.2	5.1	20.3
Madencilik	0.1	6.5	0.1	0.1
İmalat sanayii	8.2		38.1	9.5
Enerji	24.1	24.4	10.4	55.3
Ulaştırma	3.3	3.6	6.7	3.0
Turizm	1.6	0.3	0.9	0.06
Konut	2.9	6.5	0.7	0.5
Eğitim	17.7	20.7	12.7	5.7
Sağlık	9.7	6.8	2.5	2.9
Hizmetler	11.7	19.0	22.8	2.7
TOPLAM (%)	100.0	100.0	100.0	100.0
TOPLAM (000 TL)	171.906	207.023	934.611	8.727.717

ÇİZELGE 12- Planlı dönemlerde Denizli' de kamu yatırımlarının sektörel dağılımı.

KAYNAK: KUTBAY, Cemil, A.g.e. s. 57-124-191 ve 258.

faaliyetlerinin gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Bu dönemde, sanayiinin tarihsel gelişimi konusunda da değinildiği gibi sanayi kuruluşu sayısında önemli bir artış kaydedilmiştir. İşte, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olan en önemli nedenlerden birisi kanımızca budur. Bu dönemde, enerji yatırımları % 10.4, eğitim yatırımları % 127 olarak gerçekleşmiş ve bu yatırım oranları önceki dönemlere göre gerilemiştir. Hizmet sektörüne olan yatırım oranı ise % 22.8 olmuştur.

1978-1981 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi' nde de Denizli imalat sanayiine yapılan yatırımlar devam etmiştir. Ancak, bir önceki dönemde sağlanan gelişmelerle imalat sanayiine yapılan yatırımların oranı azaltılmış ve bu oran % 9.5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer sektörlerde gerçekleştirilen yatırım oranları ise enerji sektöründe % 55.3, tarım sektöründe % 20.3, eğitim sektöründe % 5.7, hizmetler sektöründe % 2.7' dir (Çizelge 12).

1981 yılında Denizli "Kalkınmada Öncelikli İller" kapsamında çıkartılmıştır. Bununla birlikte, 1980' den sonra yatırım teşvik belgesi uygulamasından çok sayıda sanayi kuruluşu yararlanmıştı. Üstelik, yatırım teşvik belgesi alan sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü komple yeni yatırım belgesi almışlardır. Ankara' da bulunan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı' ndan sağladığımız verilere göre 01.01.1980-31.10.1993 tarihleri arasında Denizli' de 293 kuruluş yatırım teşvik belgesi almıştır (69). Teşvik belgelerinin verilmiş yıllarında ise, 1985 yılından sonra belli bir artış gözlenmektedir. 1985 yılına kadar, bir yılda alınan yatırım teşvik belgesi sayısı 10' u geçmezken, söz konusu yıldan sonra, 1986 yılında 29, 1987 yılında 20, 1988 yılında 42, 1989 yılında 42 belge alınmıştır. 1990-1991 yıllarında alınan teşvik belgesi sayısında belli bir gerileme görülmüş (1990 yılında 21, 1991 yılında ise 12), buna karşılık 1992 yılında 35, 1993 yılında ise 47 sanayi kuruluşu teşvik belgesi almışlardır (Çizelge 13).

(69) Yatırım teşvik belgesi alan 293 kuruluş, anket kapsamına aldığımız Denizli kent merkezinde bulunanların yanı sıra, Denizli' nin diğer ilçelerinde yer alan kuruluşları da kapsamaktadır. Sanayi kuruluşlarının bazılarının üst üste birkaç kez teşvik aldığı görülmüştür. Teşvikler genellikle komple yeni yatırım teşvikleridir. Bununla birlikte, tamamlama, tevsi, yenileme, darboğaz giderme, entegrasyon ve kalite düzeltme amacıyla da yatırım teşvik belgesi alınmıştır.

Yıllar Sektörler	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	TOPLAM
Gıda	2	1		1	1	1		1	3			2	1	5	18
Dokuma+Deri	1	2	3		4	6	18	16	32	31	18	3	26	34	194
Orman ürün.		1		1					1			1			4
Kağıt ürün				1		1	1		1	3			3		10
Kimya+Plastik		1			1		2	1	1	1	2		2	2	13
Taş+Toprak	1	1	1		1		3	1	4				1	2	15
Metal ana		1				1	1			1		1			5
Metal eşya	1	3	4	1	1	1	4	1		6	1	5	2	4	34
TOPLAM	5	10	8	4	8	10	29	20	42	42	21	12	35	47	293

ÇİZELGE 13- Denizli' de teşvik alan sanayi kuruluşlarının yıllara ve sektörlerle göre dağılımı.

Yatırım teşvik belgesi alan sanayi kuruluşlarında dikkati çeken bir başka olgu, tesislerin sektörel dağılımında gözlenmektedir. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü 194 kuruluşla, teşvik alan sektörler arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu sektörü 34 kuruluşla metal eşya sektörü izlemektedir. Diğer sektörlerde ise teşvik alan kuruluş sayısı fazla değildir.

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi, Denizli sanayiinin gelişmesi 1973-1981 yılları arasında kamu yatırımları, 1985 yılından sonra ise yatırım teşvikleri ile devlet tarafından büyük ölçüde desteklenmesiyle olmuştur. Sanayi kuruluşu sayısının yıllara göre artışı ile, kamu yatırımları ve teşvik yılları arasında büyük bir paralellik görülmektedir.

2. 6. Çok ortaklı şirketlerin rolü

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde doğrudan etkin olan bir başka faktör de, 1970' li yılların hemen başında gerek yurt dışında çalışan işçilerin ve gerekse yerel küçük tasarruf sahiplerinin birikimleriyle kurdukları şirketlerdir. Konuya girmeden önce çok ortaklı şirketler ile ilgili özlü bilgiler vermek gerekmektedir.

Küçük tasarrufları sermayeye dönüştürecek bir mekanizma olarak ortaya çıkan çok ortaklı şirketler, yurt dışında özellikle de Almanya' da çalışan işçilerimizin girişimleriyle kurulan ve ortaklarının büyük çoğunluğunun yurt dışındaki işçilerin oluşturduğu şirketlerdir. Çok ortaklı şirketler, yapıları itibariyle bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, çok ortaklı şirketlerde ortakların % 50' sinden daha fazlasının yurt dışındaki işçilerden oluşması durumunda bu şirketler "işçi şirketleri" adını almaktadır. Aynı statüde fakat, ortakların % 50' sinden daha fazlası yurt içinde bulunan kişilerden oluşması halinde çok ortaklı şirket "halk şirketi" olarak tanımlanmaktadır. Yukarıdaki tanıma uymayan ve en az 100 ortağı bulunan şirketler ise "halka açık anonim şirketler" dir (70).

İşçi şirketleri veya çok ortaklı şirketlerin kurulması, daha çok Federal Almanya' da çalışan Türk işçilerinin, Avrupa' da meydana gelen ekonomik durugunluklarla beraber uygulamaya konulan bazı projeler çerçevesinde, Türkiye' ye dönerek yatırıma yönelmeleriyle ortaya çıkmıştır.

(70) İŞLETMELER BAKANLIĞI, Halk Girişimleri Anket Sonuçları, İşlet. Bak. Yay. No: 3, Ankara, 1979, s. 15.

Türkiye' den yurt dışına ilk resmi işgücü göçü, Federal Almanya ile 1961 yılında imzalanan "Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması" ndan sonra başlamıştır. Bu anlaşmadan sonra 1964 yılında Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965 yılında Fransa, 1967 yılında İsveç ve 1971 yılında da İsviçre ile aynı içerikle anlaşmalar imzalanmıştır (71). Bu ülkelerle yapılan ikili anlaşmalar sonucunda 1961-1973 yılları arasında yaklaşık olarak 800.000 işçi başta Federal Almanya olmak üzere yurt dışına gitmiştir.

1967 yılında Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen ekonomik durgunluğun ardından, 1974 yılında yaşanan I. petrol krizi sonucunda, Avrupa' da toplu işten çıkarmalar başlamış, bu durum en fazla Türk işçilerini etkilemiştir. Böylece yurt dışında çalışan işçilerimizin işten çıkarılmaları durumunda veya kesin dönüşlerinde çalışabilecekleri istihdam alanlarının sağlanması zorunluluğu ortaya çıkmış, bu amaçla Türkiye' de peş peşe işçi şirketleri kurulmaya başlamıştır (72). Türkiye' de ilk işçi şirketi örneğini 1964 yılında temelleri atılan 2300 ortaklı TÜRKSAN oluşturmuş ve bu kuruluşun başarılı olması, diğer işçi şirketlerinin kurulmasını etkilemiştir. İşçi şirketlerinin yanı sıra, Türkiye' de sanayinin canlanması açısından olumlu bir yaklaşım olarak nitelendirilen bu girişim yerli girişimcileri de çok ortaklı şirketler kurmaya yöneltmiştir. Türkiye' de konuya devletin de ilgi göstermesiyle 1981 yılına kadar 223 çok ortaklı şirket kurulmuştur (73).

Türkiye' de çok ortaklı veya işçi şirketlerinin hızla yaygınlaşmasında, Türkiye ile Almanya arasında yapılan bazı anlaşmalar etkili olmuştur. Söz gelimi, Almanya İktisadi İşbirliği Bakanlığı' nın desteğiyle Bonn' da İşçi Şirketleri Birliği kurulmuş, bu birlik ayrıca Geliştirme Araştırma ve Sosyal Planlama (İSOPLAN) ile işbirliğine giderek işçi şirketleri ile ilgili fizibilite çalışmalarını yürütmüştür. Öte yandan 1972 yılında Türk-Alman hükümetleri arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde bir fon kurulmuş, bu fon ile ilgili harcama yetkisi Türkiye' de Halk Bankası' na verilmiştir. Türkiye' nin işçi

(71) YILMAZ, Cevdet, Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye' de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul, 1992, s. 29.

(72) ÇALIŞMA ve SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Yurtdışında Çalışan ve Yurda Dönen Vatandaşlarımıza Sunulan Hizmetler (Rehber), Ankara, 1989, Birinci Bölüm, s. 1-2.

(73) YILMAZ, Cevdet, A.g.e., s. 87.

şirketleriyle ilgili aldığı en etkin karar ise 1975 yılında "Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası" nın (DESİYAB) kurulmasıdır (74).

Söz konusu banka, yurt içinde ve özellikle yurtdışında çalışan veya kesin dönüş yapmış işçilerin tasarruflarını ekonomik bir güç halinde birleştirerek değerlendirmek ve bu tasarrufları sanayi yatırımlarına yöneltmek amacıyla kurulmuştur. Bankanın faaliyetleri 1983 yılında yeniden düzenlenmiş, adı da 1988 yılından itibaren Türkiye Kalkınma Bankası' na dönüştürülmüştür.

Çok ortaklı şirketlerin, özellikle de işçi şirketlerinin peş peşe kurulmasından sonra, gerek Türk kamuoyunda, gerekse Avrupa Ülkeleri' nde bu tür girişimlere olan ilgi artmıştır. Ancak 1980' lere doğru pek çok işçi şirketinde bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamış, bunun sonucunda işçi şirketleri ya el değiştirmiş, ya da kapanmıştır. Bu sorunlar arasında en önemlileri 1970-1980 yılları arasında meydana gelen ekonomik bunalımlar, yöneticilerin başarısızlıkları, yanlış yer seçimi, yanlış faaliyet alanı seçimi, yeterli ve kaliteli hammadde bulamama, ürünlerin pazarlanamaması, sermaye ve özkaynak yetersizliğidir.

Çok ortaklı şirketler ve işçi şirketleri ile ilgili bu yaklaşımlarımızdan sonra Denizli' de kurulmuş işçi şirketlerine dönersek, yurtdışına işçi göndermede yaklaşık olarak 35.000 işçiyle yedinci il durumunda olan Denizli' de de çok ortaklı ve işçi şirketlerinin en güzel örneklerini bulabiliriz.

Denizli Sanayi ve Ticaret Odası yetkililerinden aldığımız bilgilere göre, Denizli' de çok ortaklı şirket kapsamında 1971-1982 yılları arasında 19 sanayi tesisi kurulmuştur. Bu tesislerin 7' si kurulduktan bir müddet sonra faaliyetlerine son vermişlerdir. 4 çok ortaklı şirket ise henüz üretime geçmeden kapanmıştır. Diğer şirketler günümüzde üretim faaliyetlerine devam etmektedirler (75).

(74) Bu konuda bkz. AKYOL, Salahaddin, "Yurtdışında Çalışan İşçilerimizin Kurdukları İşletmelerin Yatırım Sorunları", (Tebliğ), 26 Kasım 1976, İ.Ü. İşletme Fak. Yay. No: 66, Ankara, 1977, s. 77-84. / GİTMEZ, Ali, S., Yurtdışına İş Gücü Göçü ve Dönüşler, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 265-266.

(75) Üretim Faaliyetlerine devam eden çok ortaklı şirketler: 1- Acıselsan (Selüloz), 2- Astaş (Civata ve somun), 3- Aytaş (Ayakkabı taban astarı), 4- Denizli Cam (Züccaciye), 5- Elsan (Bobin teli), 6- Uygur Motor (Motor parçaları ve hadde merdanesi), 7- Yonga Mobilya, 8- Bayraktar (Kılıçoğlu tuğla-kiremit), 9- Dentaş (Oluklu mukavva), 10- Depaş (Çelik boru), 11- Gipsan (İplik), 12- Meytaş (Yem).

Denizli' de çok ortaklı ve işçi şirketi kapsamında kurulan ve üretim faaliyetlerine günümüzde halen devam eden 12 sanayi tesisi bulunmaktadır. Ancak bunların birçoğu, kurulduktan sonra el değiştirmiş ya özel sektörün, ya da kamu bankalarının denetimine girmiştir. Çok ortaklı şirket olarak kurulup halen üretimine devam eden 12 sanayi kuruluşunun kuruluş yılları dikkate alındığında, bunların 9' unun 1971-1975 yılları arasında kurulduğu gözlenir. Sözkonusu sanayi tesislerinin 1' i 1971, 2' si 1972, 2' si 1973, 3' ü 1974 ve 1' i de 1975 yılında faaliyete başlamıştır. Diğer 3 tesisin kuruluş tarihleri ise, 1978, 1981 ve 1982' dir. Görüldüğü gibi, Türkiye bütününde çok ortaklı şirket kurma eğiliminin hız kazandığı 1970-1975 yılları arasında Denizli' de çok sayıda işçi şirketi kurulmuş ve bu şirketler Denizli sanayiinin gelişmesine büyük bir katkı yapmıştır.

Üretim faaliyetlerine devam eden çok ortaklı sanayi kuruluşlarının önemli bir bölümü metal eşya sanayii sektöründe yer almaktadır. Gerçekten 12 sanayi tesisinin 4' ü bu sektörde faaliyet göstermektedir. Öte yandan, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii ile taş ve toprağa dayalı sanayii sektörlerinde de 2' şer tesis bulunmaktadır. Diğer tesisler ise 1' er kuruluşla gıda, kağıt ürünleri, orman ürünleri ve kimya sanayii sektörlerine aittir.

Sonuç olarak, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişme gösterdiği 1970-1980 yılları arasında kurulan çok ortaklı ve işçi şirketlerinin bu gelişmede büyük bir katkısı olmuştur. Bunların bir bölümü kapanmıştır. Bu açıdan işçi şirketlerinin başarısızlığından söz edilebilir. Ancak, büyük bir çoğunluğu el değiştirmekle birlikte hala üretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bunlar yöre ekonomisine kazandırılmıştır. Hem üretime, hem de istihdama büyük bir katkıları bulunmaktadır. Üstelik, kuruldukları dönemdeki sanayileşme faaliyetlerinin devingenliğine olan katkısı çok önemli olmuştur. İşçi şirketleri, bir öngörü olarak iflas etmiştir. Bu doğrudur, ancak ekonomi bunlardan çok şey kazanmış ve kazanmaya da devam etmektedir.

2. 7. Bireysel faktörler ve girişimcilik

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olan en önemli faktörlerden birisi de Denizli' li girişimcilerin tutumlarıyla ilgilidir. Daha önce

Kapanan şirketler: 1- Bir-Emek (Televizyon), 2- Yedesan (Deri), 3- Deptaş (Kimya), 4- Timtaş (Gıda), 5- Ege Teknik (Kimya), 6- Yumaş (Mermer), 7- Tutkurt (İplik-Yalnızca üretim durmuştur).

de değindiğimiz gibi, Denizli' li girişimcilerin % 65.3' ü tesislerini Denizli' de kurmalarının nedenini " Denizli' li olmak" olarak ilk sırada belirlemişlerdir. Bu faktör ekonomik veya coğrafi bir faktörden çok sosyo-psikolojik bir olgudur. Bu nedenle açıklanması oldukça zordur. Bununla birlikte, literatürden edindiğimiz bilgilere göre (76), girişimciler akrabalarına veya ailelerine yakın olma, kişisel olarak tanındığı bir bölgede veya kentte daha kolay pazar bulabilme, çevresinde gelişmiş bulunan ve aynı alanda üretim yapan sanayi kuruluşlarıyla dayanışma ve yardımlaşabilme, kendi çevresinde yenilikleri kolaylıkla izleyebilme, yöresesine olan tutkunluk v.b. gibi faktörler çerçevesinde doğdukları yörelerde yatırım yapma eğilimindedirler.

Bölgesel karakterli sanayi bölgelerinde bu durum genellikle gözlenmektedir. Sözelimi, Konya' da büyük sanayilerle ilgili olarak yapılan bir araştırmada A. TOPÇUOğLU, sanayi tesisi sahiplerinin % 91.7' sinin Konyalı olduğunu saptamıştır (77). Aynı özelliği Denizli' de de gözlemekteyiz. Gerçekten, Denizli' de 173 sanayi kuruluşunda uyguladığımız anketlerde, tesis sahibi ya da ortaklarının % 91.3' ü Denizli doğumludur. Diğer tesislerin büyük bir bölümü ise ya kamu kuruluşu (Sümerbank Bez Fabrikası gibi) ya da çok ortaklı şirket olarak kurulup sonradan bazı bankaların ve özel sektörün denetimine giren sanayi tesisleridir.

Bireysel faktörler konusunda ele almamız gereken bir başka konu, sanayi kuruluşu sahiplerinin kökeni, yani doğum yerleri ve önceki meslekleriyle ilgilidir. Bu konuda ilginç olan, Denizli' de faaliyet gösteren 78 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektörü tesisinden 30' unun Babadağ' lılar tarafından kurulmuş olmasıdır. Başka hiçbir sektörde böyle bir yığılma gözlenmemektedir. Sanayi Odası yetkililerinden aldığımız bilgilere göre, dokuma sektöründe faaliyet gösteren diğer birçok sanayi kuruluşu sahip ya da ortaklarının en azından birkaç kuşak öncesi de Babadağ' lıdır.

Bu durum Babadağ' da dokumacılık sanatının bir gelenek haline gelmiş olmasıyla açıklanabilir. Denizli ilinin ilçeleri arasında eskiden beri dokumacılık sanatının en yaygın olduğu ilçelerden birisi Babadağ' dır.

(76) ALPUGAN, Oktay, A.g.e., s. 99.

(77) TOPÇUOğLU, Abdullah, **Konya' da Büyük Sanayiler-Sosyolojik Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst., Konya, 1990, s. 325.

Kuşaklar boyunca dokumacılık sanatını en ince ayrıntılarıyla öğrenen, dokumacılığa önceleri ilkel ev tezgahlarında başlayan, sonraları atölyeler kurarak veya kooperatifler aracılığıyla sanayiciliğe adım atan girişimciler gerek küçük işletmelerinden ve gerekse bu işin ticaretinden elde ettikleri sermaye birikimini zamanla sanayi sektörüne yatırarak, bugünkü tesislerini kurmuşlardır. Bilgi ve sermaye birikimi devletin de teşvikleriyle birleşmiş ve Denizli' de bugünkü sanayileşmenin temeli atılmıştır. Kanımızca Denizli' deki girişimcilik ruhunun özelliği budur, yani dokumacılık el sanatı geleneğidir.

Anket verilerimiz de bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Denizli' li girişimciler üretim yaptıkları alanlarda işe başlamadan önce, kendi alanlarıyla ilgili olarak çeşitli işlerde uğraşmışlardır. Gerçekten, sanayi sektörleri içinde en önemli yere sahip olan dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe bulunan 78 sanayi kuruluşunun sahip ya da ortaklarından 38' i daha önce bu sektörde ticaret yapmış, 16' sı da yine bu sektörde yöneticilik, ustalık, işçilik ile ilgilenmiştir. 16 işyeri sahibinin bir bölümü de atölyede üretime başladıktan sonra işlerini büyüterek bugünkü tesislerini kurmuşlardır (Çizelge 14). Bu sektörde 20 girişimci ise ilk kez bu sektörde işe başladığını belirtmiştir.

Sektörler Önceki meslek	Gıda	Dok. +der.	Orman	Kağıt	Kim. +pls.	Taş+top.	Metal ana	Metal eşya	TOPLAM
Ticaret	3	38	2	1	4	5	9	11	73
Yönetici,sanatkar, küçük sanayici		16	1		3	5	6	11	42
İlk iş	8	20		1	4	1	4	9	47
Memur		1						1	2
Diğer		3				1		5	9
TOPLAM	11	78	3	2	11	12	19	37	173

ÇİZELGE 14- Denizli' de sanayi kuruluşu sahip ya da ortaklarının sektörel bazda daha önceki mesleklerine göre dağılımı.

Diğer sektörlerde de hemen hemen aynı durumu gözlemek mümkündür. Sözelimi tesis sayısı bakımından dokuma sektöründen sonra ikinci sırada bulunan metal eşya sektöründe de 37 sanayi kuruluşu sahibinden 11' i daha önce bu sektörde ticaret, 11' i de yöneticilik, ustalık v.b. gibi işlerle ilgilenmiştir. Aynı şekilde metal ana sanayii sektöründe 19 girişimcinin 9' u ticaret , 6' sı da yöneticilik, ustalık veya küçük atölye sahipliği yapmıştır.

Kendi alanlarında belli bir işle ilgilenmeyen ve daha çok memurluk veya diğer işlerden sonra sanayiciliğe geçen girişimci sayısı son derece azdır. Örneğin, memurluktan sanayiciliğe geçen yalnızca 2, diğer işlerden sanayiciliğe geçen sanayi kuruluşu sahibi ise 9 kişidir. Bu veriler Denizli sanayiinde önem taşıyan sektörlerin tesadüflere bağlı olarak değil, belli bir birikimin sonucunda oluştuğunu açıkça ortaya koymaktadır.

2. 8. Denizli' nin coğrafi konumu ve ulaşım olanakları

Sanayi faaliyetlerinin gelişmesindeki önemli faktörlerden birisi de gelişmiş bir ulaşım ağının varlığıdır. Çünkü, günümüzde modern sanayinin en önemli özelliklerinden birisi çok miktarda hammadde kullanması ve aynı şekilde çok miktarda mal üretmesidir. Bu nedenle, farklı alanlardan hammaddelerin sanayi kuruluşlarına getirilmesi ve ürünlerin pazara sunulması gelişmiş ulaşım ağının varlığını gerektirmektedir (78). Bu zorunluluk, sanayi kuruluşlarının daha çok ana ulaşım ağının yoğunlaştığı kesimlerde kurulmalarına neden olmaktadır.

Denizli' de de sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü ana karayolları boyunca yer almaktadır. Bu durum Denizli' de sanayi kuruluşlarının dağılımını etkileyen faktörlerin başında ulaşım olanaklarının geldiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konu, Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılımını etkileyen faktörler çerçevesinde 4. bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bizim burada ele almak istediğimiz asıl konu ise, Ege Bölgesi' nde önemli bir sanayi merkezi olarak gelişen Denizli' nin sanayileşmesindeki ulaşım olanaklarının rolünü belirlemektir. Çünkü, Denizli' nin sanayileşmesinde, coğrafi konumun ve bu coğrafi konuma bağlı olarak, tarihsel süreç boyunca gelişen ulaşım olanaklarının büyük bir etkisi olmuştur.

(78) TÜMERTEKİN, Erol, Sanayi Coğrafyası, A.g.e., s. 94.

Bu çerçevede aşağıda Denizli ve çevresinin coğrafi konumu ve bu konuma bağlı olarak gelişen ulaşım ağı ele alınmıştır.

Denizli ve yakın çevresi tarihi çağlardan bu yana ulaşım olanakları açısından elverişli bir coğrafi konuma sahiptir. Denizli, Ege Bölgesi' nin Özellikle de Ege' nin metropolü İzmir' in Göller yöresi, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgesi' ne açıldığı bir kavşak yeridir. Bu özellik Denizli' nin sit ve sitüasyonundan ileri gelmektedir. Gerçekten, Ege Bölgesi' nde doğu batı doğrultulu yüksek bloklar arasında kalan Gediz ve Büyük Menderes gibi tektonik çukurluklar bölgeyi iç kesimlere bağlayan önemli geçit alanlarıdır. Denizli Kuzeyde Aydın dağları, güneyde ise Menteşe dağları arasında yer alan Büyük Menderes çukurluğunun yukarı kesiminde yer alır ve bu özelliğiyle, yani yüksek Anadolu yaylasına geçişi sağlayan doğal koridorların içine yerleşmiş bulunan pek çok yolun başka alanlara açıldığı bir alanda yer alması nedeniyle olağanüstü bir değer taşır. Denizli ve yakın çevresindeki doğal koridorlardan birisi, Büyük Menderes çukurluğunun doğuya doğru devamı olan Çürüksu çayı vadisidir. Antik adı Laycos olan bu vadi alçak bir eşikle daha doğudaki alçak depresyonlara açılmakta ve batı ile doğu arasında önemli bir geçiş alanı olma özelliği taşımaktadır (Şekil 21). Günümüzde Denizli kenti bu oluşun güney kenarındaki alçak sekiler üzerinde yer almaktadır. Denizli çevresini dış dünyaya bağlayan diğer koridor ise, Gediz nehrinin bir kolu olan Alaşehir çayı vadisidir. Bu vadi Gediz depresyonunu Alaşehir, Sarıgöl ve Buldan üzerinden Sarayköy çevresinde Büyük Menderes oluşuna bağlayan önemli bir geçit alanıdır.

Tarihi çağlardan bu yana, bölgenin ulaşım sistemi sözkonusu ettiğimiz doğal koridorlar içinde kurulmuştur. Durum günümüzde de böyledir. Aydın' dan itibaren doğuya doğru Büyük Menderes çukurluğunu izleyen yollar, bu çukurluğun bitim yeri olan Çürüksu çayı vadisinden geçerek doğuda başka alanlara uzanmaktadır. Öte yandan, Alaşehir üzerinden güneye doğru uzanan yollar ise, Sarıgöl ve Buldan üzerinden geçerek Sarayköy çevresinde Büyük Menderes oluşunu izleyen yollarla birleşmektedir. Böylece Denizli ve çevresi, antik çağda olduğu gibi günümüzde de ulaşım sistemlerinin kesiştiği bir yer olmuştur.

Anadolu' da ilk büyük ve uzun süreli olarak M.Ö. 18-20. yüzyıllarda kurulan Hitit İmparatorluğu döneminde, yollar Anadolu' nun çeşitli

yerlerinden gelip, Hitit'lerin başkenti olan Hattuşaş' ta düğümleniyordu. Ancak, Hattuşaş' tan Batı Anadolu' ya gelen yollar Büyük Menderes bölgesinin kuzeyinde kalmaktaydı. Bu nedenle Hititler döneminde Güneybatı Anadolu oldukça sönük kalmıştır (79). Hitit İmparatorluğu' nun yıkılmasından sonra Batı Anadolu' da Bakırçay ile Gediz nehri arasında Lidya, Gediz ile B. Menderes arasında İyonya, B. Menderes nehrinin güneyinde Karya, iç kesimde de Firigya devletleri kurulmuştur. Sözkonusu devletler arasında, İyonyalılar deniz ulaşımında oldukça gelişme sağlamışlar, Ege Denizi kıyılarında ticaret kolonileri kurmuşlardır. Bu dönemde Ege Denizi kıyılarındaki limanlardan başlayan ve Anadolu içlerine sokulan yollar doğu-batı doğrultulu doğal koridorları izlemekteydi. Özellikle Gediz ve Büyük Menderes olukları en önemli ticaret yollarının geçtiği alanları oluşturmaktaydı. Büyük Menderes oluğundan geçen yol Ephesos, Miletos ve Priene' den başlayarak doğuya doğru Tralles (Aydın), Niysa (Sultanhisar), Laodikeia (Denizli) üzerinden geçerek doğuda Apameia' ya ulaşmaktaydı (Şekil 21). Bu yola güney ticaret yolu adı verilmekte ve özellikle Laodikeia ve Apameia kentlerinin gelişmesinde büyük bir rolü bulunmaktaydı(80).

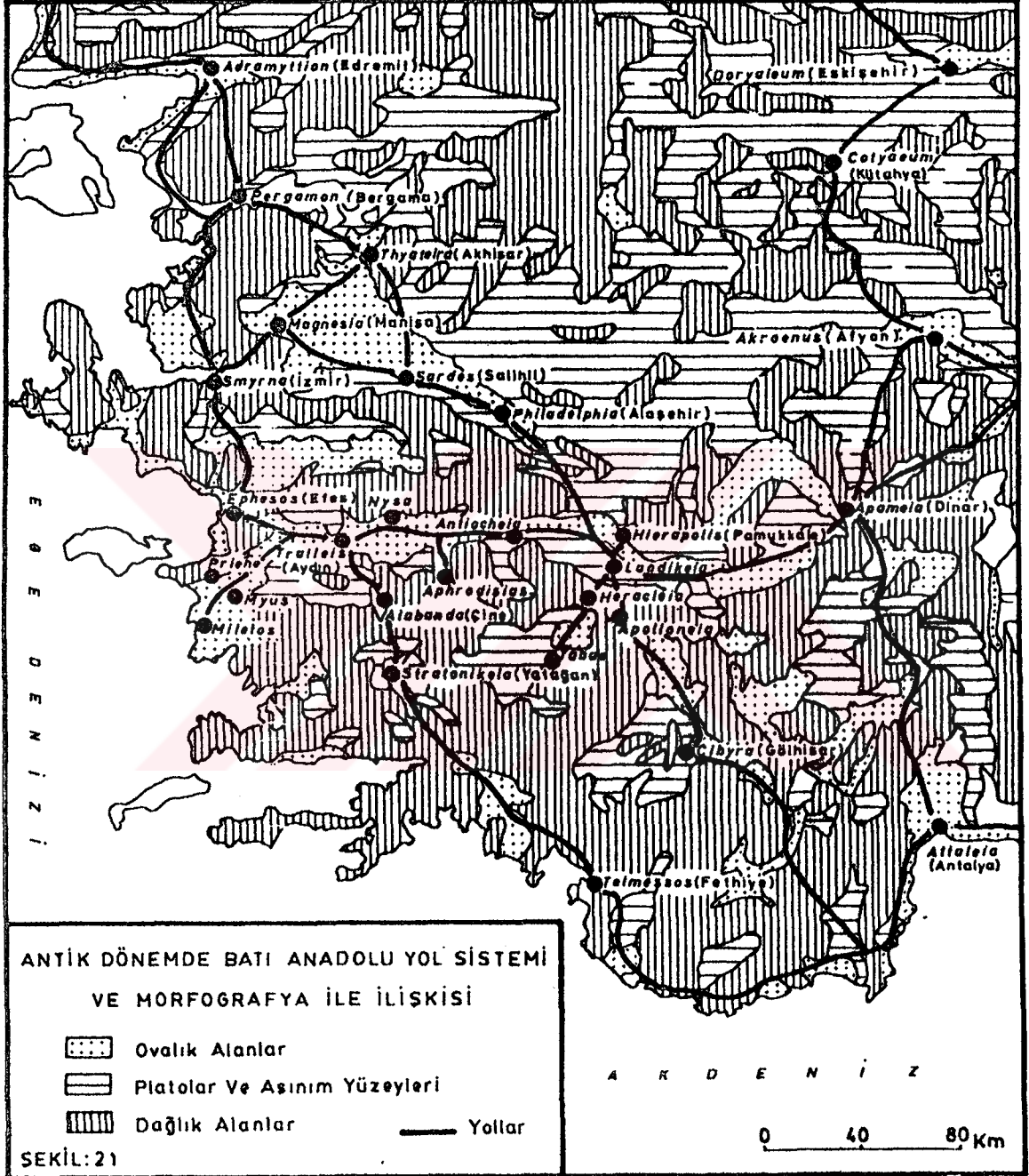
Perslerin Batı Anadolu' yu istilasından sonra da, Büyük Menderes oluğundan geçen güney ticaret yolu önemini kaybetmedi. Perslerin Anadolu' yu istilası üzerine Büyük İskender Anadolu' ya gelerek buralarını tekrar ele geçirmiştir. O' nun ölümünden sonra ise Batı Anadolu, önce Silifke Krallığı, daha sonra da Bergama Krallığı' nın eline geçti. Böylece, Pergamon' a (Bergama) giden yollar önem kazanmıştı. Yakın ve uzakdoğudan gelen yollar güney ticaret yolunu izleyerek Apameia' ya ulaşıyor, buradan Çürüksu vadisi boyunca Laodikeia' ya, buradan da kuzeye dönerek Philadelphia' ya (Alaşehir), oradan da Bakırçay vadisi üzerinden Pergamon' a gitmekteydi (81) (Şekil 21).

Roma İmparatorluğu döneminde güney ticaret yolunun önemi artmıştır. Ancak güney ticaret yolunun Batı Anadolu' daki başlangıcı, Miletos' un limanlarının Büyük Menderes nehrinin alüvyonlarıyla dolmasından sonra, daha kuzeyde Ephesos kentine dönmüştür. Bu yol "Roma Yolu" adıyla

(79) GÖNEY, Süha, **Büyük Menderes Bölgesi**, A.g.e., s. 573.

(80) GÖNEY, Süha, **Büyük Menderes Bölgesi**, A.g.e., s. 574.

(81) GÖNEY, Süha, **Büyük Menderes Bölgesi**, A.g.e., s. 577.

anılmakta ve Büyük Menderes oluşundan geçerek doğuya doğru uzanmaktaydı. Ayrıca, Roma döneminde Büyük Menderes oluşuna güneyden bağlanan vadiler de önemli geçit alanlarını oluşturmaktaydı. Örneğin, Büyük Menderes oluşunun güneyinde Çine çayı vadisi Alabanda' yı, Akçay vadisi Tabae' yi, Vandalas çayı vadisi Aphrodisias' ı güney ticaret yoluna (Roma yolu) bağlamaktaydı (Şekil 21). Aynı şekilde Laodikeia' nın güneyindeki yüksek Honaz dağı ve Akdağ' ın arasındaki geçitten Herakleia (Kızılıcabölük) ve Apollonia (Medet-Tavas) kentlerine ulaşıyordu (82).

Laodikeia Roma döneminde en önemli ticaret yollarının birleştiği büyük bir merkezdi. Bu kentin parlak dönemlerinde, bu çevrede önemli yollardan birisi de Pamphylia çevresinden (Antalya yöresi) gelerek, Acıpayam ovası üzerinden Laodikeia' ya bağlanan yoldur. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Sardes ve Philadelphia' dan geçerek Hierapolis (Pamukkale) üzerinden Laodikeia' ya bağlanan yol da önemini korumuştur. Bu işlek yollar sayesinde Denizli ve yakın çevresinde bulunan antik kentler ticaret ve sanat alanında oldukça gelişmişlerdi. Kanımızca Laodikeia' da yaygın olan ve günümüze kadar devam eden dokumacılık sanatı bu işlek ticaret yollarının sayesinde gelişmiştir.

Roma İmparatorluğu' nun dağılmasından sonra, ticaretin ve ulaşım ağının Doğu Roma' nın başkenti olan İstanbul' a kaymasıyla birlikte, Denizli ve çevresinden geçen yolların önemi ikinci planda kalmış, ancak Ege Bölgesi' nin doğuya doğru açılan bir kapısı olarak önemi hiçbir zaman sona ermemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu' nun son dönemlerinde, savaşların da etkisiyle Anadolu' nun diğer yörelerinde olduğu gibi Batı Anadolu' da da karayolları bakımsız kalmış, bazı yollar kullanılamaz hale gelmiştir. Hatta var olan karayollarının tekerlekli taşıtlara uygun olmaması nedeniyle ulaşım daha çok kervanlarla yapılmaktaydı. Bu durum, büyük bir ticaret merkezi olan İzmir' in çevresiyle olan ticaretini büyük ölçüde engellemekteydi. 19. yüzyılda İzmir' de yerleşen batılı tüccarlar Batı Anadolu' nun İzmir' e uygun bir şekilde bağlanmasını istemişlerdir. Böylece, hem Batı Anadolu' nun tarım

(82) STEWIG, Reinhard, **Batı Anadolu' nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler**, (Çev: R. TURFAN), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1968, s. 98-105.

ürünleri değerlendirilecek, hem de İzmir' de ticaret hayatı daha da gelişmiş olacaktı (83).

Bu amaçlarla, İngilizler İzmir-Aydın arasında demiryolu yapmak üzere 1856 yılında Osmanlı hükümetinden imtiyaz aldılar. Demiryolu inşaatı çalışmaları 1857' de başlamış ve İzmir-Aydın arasındaki hat 1866 yılında tamamlanmıştır (84). Bu hat, 1881' de Kuyucak' a, 1882' de Sarayköy' e, 1889' da da Dinar' a kadar uzatılmıştır (85). Cumhuriyet döneminde ülkenin diğer bölgelerinde de demiryolu yapımına önem verilmiş, 1924-1945 yılları arasında 3.383 km yeni demiryolu yapılarak toplam demiryolu uzunluğu 7.500 km' ye ulaştırılmıştır (86).

İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra ülkemizde motorlu kara taşıtlarının artmasına bağlı olarak karayolu yapımına önem verildiği gözlenmektedir. Özellikle, 1950' den sonra Marshall planının da devreye girmesiyle Türkiye' de karayolu yapımı hız kazanmıştır. Bu çerçevede Büyük Menderes oluşunu kat eden ve İzmir' den başlayarak Aydın-Denizli üzerinden Akdeniz Bölgesi' ne ulaşan karayolu genişletilerek asfaltlanmıştır. Yörede karayolu ağının genişletilmesi, yenilenmesi ve geliştirilmesi çalışmalarına halen de devam edilmektedir. En önemli çalışma ise İzmir-Aydın otoyolunun yapımıdır.

Günümüzde İzmir' den başlayan, buradan güneydoğuya doğru yönelerek Torbalı ve Selçuk üzerinden geçen, Ortaklar' da Büyük Menderes oluşuna girerek doğuya doğru Aydın, Nazilli, Sarayköy ve Denizli' ye bağlanan, buradan da Göller Yöresi ve Akdeniz Bölgesi' ne sokulan karayolu bölgenin yük ve yolcu trafiği açısından can damarını oluşturmaktadır. Denizli çevresinde tüm tali yollar bu ana ulaşım aksına bağlanmaktadır. Bunlar arasında Sarayköy - Buldan - Sarıgöl - Alaşehir, Sarayköy - Babadağ, Denizli-Tavas-Acıpayam ve Denizli - Pamukkale yolları en önemli tali yollardır (Şekil 22).

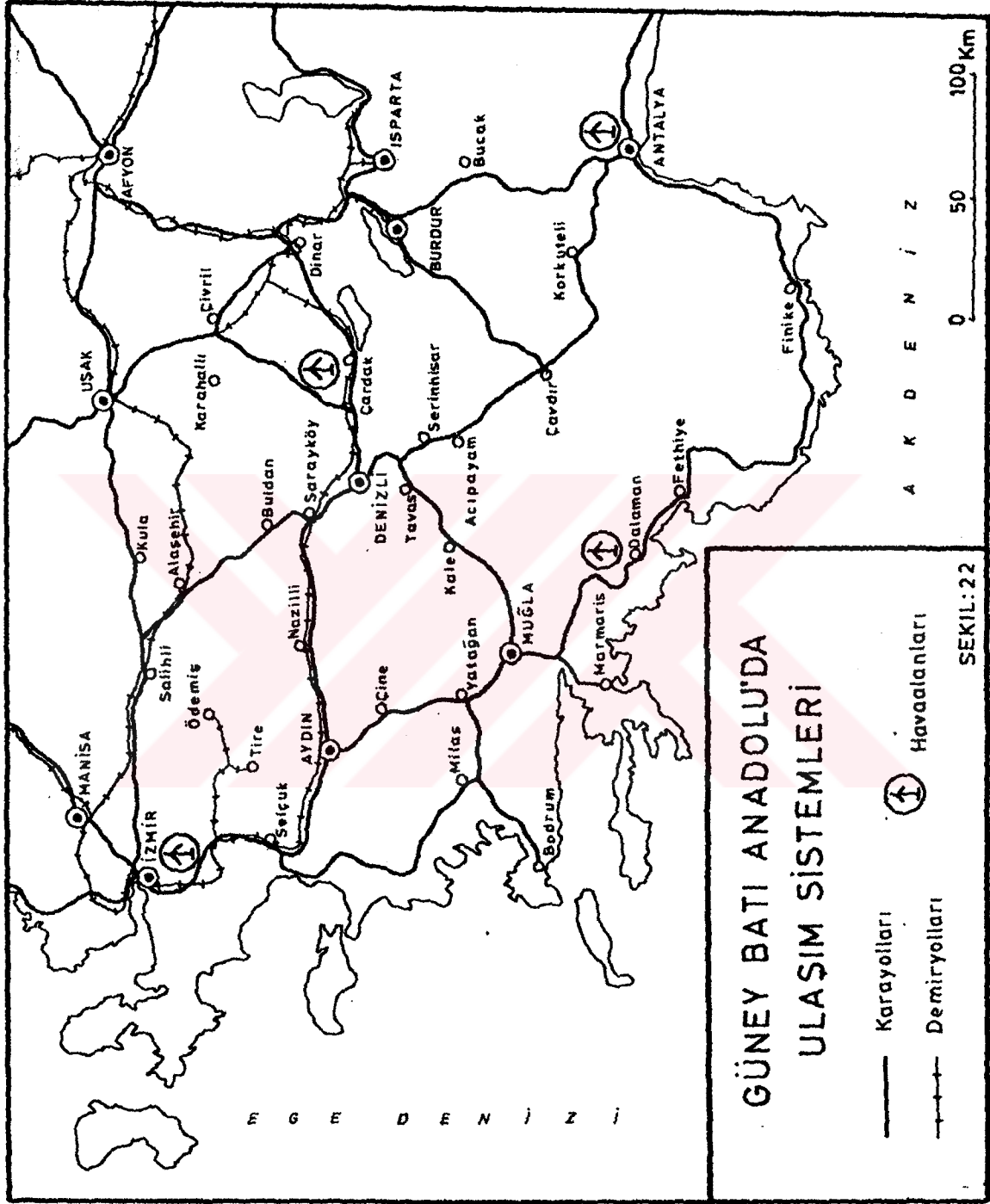
Denizli' nin çevresiyle olan bağlantısını, özellikle Burdur, Isparta ve

(83) KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye' ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974, s. 51-52.

(84) KURMUŞ, Orhan, A.g.e., s. 63-64.

(85) KURMUŞ, Orhan, A.g.e., s. 72.

(86) TEKELİ, İlhan/İLKİN, Selim, "Türkiye' de Ulaştırmanın Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 10, s. 2758-2768.

Antalya çevresiyle olan ilişkisini yukarıda söz konusu ettiğimiz ana karayolu aksı sağlamaktadır. Denizli' nin güney ve güneydoğusunda Tavas, Acıpayam, Kale, Serinhisar, Gölhisar, Yeşilova, Tefenni yöresi ise Denizli ili ile olan ticari ilişkilerini Tavas-Acıpayam yolu ile yapmaktadırlar. Diğer taraftan Ankara karayolundan ayrılan Kaklık-Çivril yolu ise Denizli' yi Banaz-Karahallı yöresine bağlamaktadır.

Yukarıda ele aldığımız birinci ve ikinci dereceden önem taşıyan karayolları 1950' li yıllardan bu yana Denizli' nin çevresiyle olan ilişkisini sağlamış, Denizli yöresel bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Denizli, yakın çevresinin, Göller Yöresi ve Akdeniz Bölgesi' nin batıya, yani Ege' nin metropolü İzmir' e açılan kapısı durumundadır. Denizli' nin sahip olduğu bu uygun coğrafi konum kentteki sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde de çok büyük bir rol üstlenmiştir.

Denizli' de ulaşım olanakları ile ilgili olarak, belirtilmesi gereken bir diğer husus, hava ulaşımıdır. Ancak, Denizli havaalanının 1992 yılında sivil havacılığa açılması nedeniyle bu olanaktan henüz yeterince yararlanılamamaktadır. Öte yandan, Denizli havaalanının Çardak ilçesi yakınlarında bulunması, dolayısıyla kent merkezine uzak olması da ayrı bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. 9. Yığılma avantajları

Gelişmiş sanayi bölgelerinde altyapı donanımlarının yeterliliği ve yoğun karşılıklı ilişkiler, sanayinin gelişmesini hızlandırıcı bir etken olarak ortaya çıkar. Sanayileşmiş çekirdek bölge, diğer sanayiler için de birer çekim merkezleri durumundadır. Özellikle kendisine girdi veren ve ürettiği malları girdi olarak kullanan sürükleyici sektörlerin (Demir-çelik sanayii gibi) belli bir sanayi bölgesinde bulunması, diğer bazı sanayi kuruluşlarını da bu bölgeye çekmektedir. Böylece, sözkonusu sürükleyici sanayiler, kendileri bazı kuruluş yeri faktörlerine bağlı iken, bunların varlığı da bir kuruluş yeri etkisi yaratmaktadır (87).

Denizli' de de bu örnekleri gözlemek mümkündür. Sözgelimi, Denizli'

(87) ERKAN, Hüsnü, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme-Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniv. Yay. No: 0906. 87. AR. 005. 038, İzmir, 1987, s. 117.

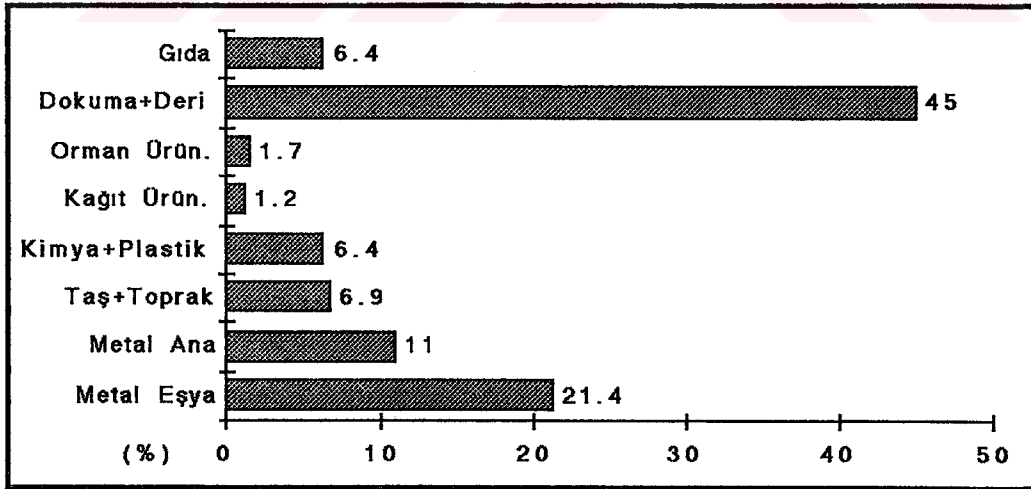
de kurulan bakır sanayii tesisi, bu bölgede çok sayıda bakır elektrik kablosu üreten sanayi tesisinin kurulmasına neden olmuştur. Aynı şekilde haddehanelerin yörede gelişmiş olması da, hadde ürünlerini işleyen metal eşya sektörünün gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe de aynı durum gözlenmekte ve bu sektörde yer alan tesislerin bir bölümü tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Yörede dokuma tesislerinin varlığı konfeksiyon sanayiinin gelişmesini büyük ölçüde desteklemiştir. Boya-baskı ve tekstil terbiye sanayiinin varlığı da bu sektörlerin gelişmesine bağlı olarak bölgedeki yerlerini almışlardır. Bu ve buna benzer örnekleri diğer sektörlerde de gözlemek mümkündür. Kısaca, yörede sanayi faaliyetlerinin gelişmiş olması, bazı yığılma avantajlarını ortaya çıkarmış, bu avantajlara bağlı olarak da yörede çok sayıda tesis kurulmuştur. Kanımızca, yığılma avantajlarına bağlı olarak, yöredeki sanayileşme süreci önümüzdeki yıllarda daha da hız kazanacaktır.

Sonuç olarak, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde birçok faktörün etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Tarihi çağlardan bu yana yörede yapılagelen dokumacılık el sanatı yörede bilgi ve sermaye birikimini arttırmış ve bu birikimler zamanla yatırıma dönüşmüştür. Denizli ve yakın çevresinin coğrafi konumu, Denizli' yi yörenin adeta bir çekim merkezi haline dönüştürmüş ve bölgede ticaret faaliyetleri de gelişmiştir. Dokumacılık üzerine gelişen ticari faaliyetlerin sonucunda elde edilen birikimler devlet teşvikleriyle desteklenmiş ve günümüzdeki Denizli sanayiinin temeli atılmıştır. Öte yandan, yöredeki hammadde kaynaklarının bolluğu, girişimcilerin tutum ve davranışları, yetişmiş iş gücünün varlığı, yakın çevrenin geniş pazar potansiyeli de sanayinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. 1970' li yıllarda peş peşe işçi şirketlerinin kurulması da sanayinin gelişmesini etkileyen bir başka faktör olarak dikkati çekmektedir. Denizli' de sanayi faaliyetlerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan yığılma ekonomileri ve avantajlarının da bu gelişimde etkin bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

3. BÖLÜM: DENİZLİ' DE İMALAT SANAYİİ KURULUŞLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

Araştırmamızın bu bölümünde Denizli' deki sanayi faaliyetleri üretim çeşitliliği açısından incelenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, her bir sektörde yer alan alt sanayi kolunu temsil eden sanayi kuruluşları, bunların gelişmeleri, işleyiş biçimleri ve sektörler arasındaki ilişkiler ortaya konulacaktır. Ayrıca, sektörlerin alt faaliyet kolları incelenirken her bir sektörde yer alan gerek Denizli, gerekse Türkiye sanayinde önemli bir yere sahip olan kuruluşlar hakkında da özlü bilgiler verilecektir.

1992 ve 1993 yıllarında Denizli' de 173 sanayi kuruluşuna uyguladığımız anketlerden elde ettiğimiz bulgulara göre, bu söz konusu sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlardan oluşmaktadır. Nitekim, 173 sanayi kuruluşunun % 45' i (78 tesis) bu sektörde faaliyet göstermektedir. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründen sonra en büyük pay, % 21.4 (37 tesis) ile metal eşya sanayii sektörüne aittir (Şekil 23). Metal eşya sektörünü ise % 11.0 lik (19 tesis) bir pay ile metal ana sanayii izlemektedir. Verilerden de anlaşıldığı gibi, Denizli sanayiinin sektörel yapısında başta dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii gelmekte, bunu metal eşya ve metal ana sanayii tamamlamaktadır.

ŞEKİL 23- Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı.

Bu üç sanayi sektörünün dışında, Denizli' de tesis sayıları az da olsa, diğer sanayi sektörlerinin de gelişmiş oldukları dikkati çeker. Gerçekten, Denizli'de taş ve toprağa dayalı sanayi sektörünün payı % 6.9 (12 tesis), kimya sanayii sektörünün payı % 6.4 (11 tesis), aynı şekilde gıda sanayii sektörünün payı % 6.4 (11 tesis), orman ürünleri ve mobilya sanayii sektörünün payı % 1.7 (3 tesis) ve nihayet kağıt ürünleri sanayii sektörünün payı ise % 1.2 (2 tesis)' dir.

Sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımını ortaya koyduktan sonra, aşağıda Denizli sanayiinde yer alan sektörler tesis sayısı bakımından önem sırasına göre ele alınarak incelenmiştir.

3. 1. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii

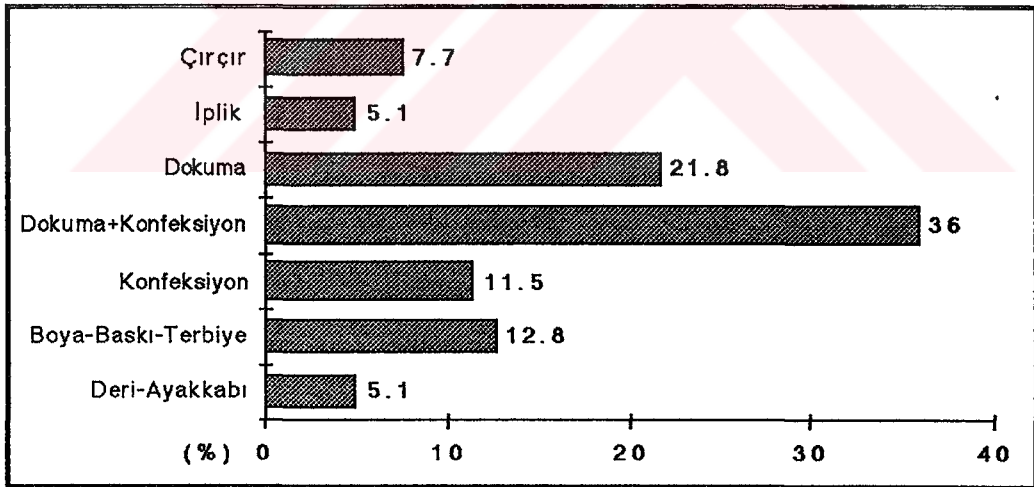
Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii tesis sayısı, yüksek istihdam hacmi ve aynı zamanda yarattığı katma değer büyüklüğü açısından Denizli' nin en önemli sanayi sektörüdür. Toplam olarak 78 sanayi kuruluşunun yer aldığı dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü, öncelikle çırçır tesislerinin kurulmasıyla gelişmeye başlamıştır. Kuşkusuz, tarihi çağlardan bu yana, Denizli ve çevresinde ilkel dokuma tezgahlarında ev ve atölye tipi küçük sanayi şeklinde ham bez üretimi yapılmaktaydı. Ancak modern sanayi tesislerinin kurulması bağlamında Denizli' de ilk ortaya çıkan tesisler çırçır fabrikalarından oluşmaktadır. Çırçır fabrikalarından sonra Denizli' de büyük tesisler olarak iplik fabrikalarının kurulduğu gözlenir. İplik fabrikaları, kurulduğu dönemlerde Denizli ve çevresinde çok yaygın olan, ham bez dokuyan ev ve atölye tipindeki küçük sanayinin iplik gereksinimini karşılamak üzere kurulmuşlardır.

Teknolojik bakımdan zamanla gelişme gösteren dokuma sanayii sektöründe ilkel dokuma tezgahlarının yerini modern tezgahların almasıyla birlikte ev ve atölye tipi üretimden fabrika tipi üretime geçilmiş, böylece dokuma sanayiinde tesis sayısı hızla artmıştır. Bu gelişmeler, dokuma ve iplik tesisleri arasında ara işlemleri yapan boya, baskı, apre ve terbiye gibi bazı alt kollarında üretim yapan tesislerin kurulmasına da neden olmuştur.

Günümüzde, özellikle son yıllarda devlet tarafından konfeksiyon ihracatının teşvik edilmesiyle birlikte, Denizli dokuma sanayii konfeksiyon üretimine de yönelmiş, bir taraftan yalnızca konfeksiyon üretimi yapan yeni

fabrikalar kurulurken bu gelişime ayak uydurmaya çalışan iplik ve dokuma fabrikaları da ya fabrikaya ek bir ünite ile ya da ayrı bir tesis kurarak konfeksiyon üretimine başlamışlardır.

Denizli sanayiinin son durumunu ortaya koyan anket çalışmalarımızdan elde ettiğimiz bulgularda, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektörünün alt sanayi kollarından oluşan karmaşık yapısını açık bir şekilde gözlemek mümkündür. Anket verilerine göre, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün alt kolları incelendiğinde, toplam sanayi kuruluşlarının % 36.0' sının (28 tesis) dokuma ve konfeksiyon, % 29,8' inin de (17 tesis) yalnızca dokuma fabrikalarından oluştuğu gözlenmektedir. Dokuma sektöründe ara hizmetleri gerçekleştiren boya, baskı, apre ve terbiye tesisleri tüm kuruluşların % 12.8' ini (10 tesis), yalnızca konfeksiyon üretimi yapan tesisler ise % 11.5' ini (9 tesis) meydana getirmektedir. Dokuma sanayiinin gelişmesinde büyük bir rol oynayan çırçır ve iplik fabrikaları ise sayı bakımından diğerlerine oranla oldukça azdır. Gerçekten, Denizli' de çırçır tesisleri bu sektörün % 7.7' sini (6 tesis), iplik fabrikaları ise % 5.1' ini (4 tesis) meydana getirir (Şekil 24).

ŞEKİL 24- Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı.

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe faaliyet gösteren deri ve ayakkabı sanayi tesisleri, sektördeki tüm sanayi kuruluşlarının % 5.1' ini (4 tesis) oluşturmaktadır. Bununla birlikte, anket uygulama kapsamına almadığımız çok sayıda küçük deri sanayii kuruluşu (tabakhaneler) Denizli' de faaliyet göstermektedir.

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü konusunda yaptığımız bu genel açıklamalardan sonra, bu sektörde faaliyet gösteren alt sanayi kollarını ayrıntılı bir şekilde incelememiz gerekmektedir.

3. 1. 1. Çırçır sanayii

Çırçır sanayii, dokuma sektörünün birinci aşamasını meydana getiren temel bir sanayi koludur. Bu dalda üretim yapan kuruluşlar çekirdekli pamuğu, çekirdek (çiğit) ve elyafından ayıran tesislerdir. Pamuk çekirdeği bitkisel yağ fabrikalarına, çekirdekten ayrılan elyaf ise, iplik haline getirilmek üzere iplik fabrikalarına gönderilmektedir.

Günümüzde çalışma alanımızda faaliyette bulunan 6 çırçır fabrikası saptanmıştır. Denizli' de motor gücüyle çalışan ilk büyük çırçır fabrikası 1950 yılında bir kooperatif işletmesi olarak kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda (1962 ve 1968' de) özel sektör tarafından 2 çırçır fabrikası daha üretime başlamıştır. 1970' li yıllardan itibaren Denizli ve çevresinde dokuma ve iplik sanayiinin gelişmesine paralel olarak 1974 ve 1977 yıllarında da iki çırçır fabrikası kurulmuştur. Denizli' de bulunan bir diğer çırçır fabrikası ise 1985 yılında faaliyete başlamıştır.

Anket verilerinden elde ettiğimiz bulgulara göre çırçır fabrikaları mevsimlik olarak çalışmaktadırlar. Genellikle pamuk toplama mevsimi olan eylül ayında üretime başlayan çırçır fabrikaları, çalışmalarını bu aydan itibaren şubat ve mart ayına kadar sürdürmektedirler. Yine anket verilerine göre, Denizli kent merkezi ve yakın çevresinde bulunan çırçır fabrikaları yılda yaklaşık olarak 100.000 ton ham pamuk işlemektedirler.

3. 1. 2. İplik sanayii

İplik sanayiini meydana getiren kuruluşlarda üretim işlemi, balyalanmış prese pamuğun fabrikaya girişi ile başlayıp burada pamuk elyafının harmanlanması, açılıp temizlenmesi, taranması, bükülerek iplik elde edilmesi

gibi safhaları içerir. İplik fabrikalarında üretilen iplik ise genellikle değişik kalınlık numaralarına göre sınıflandırılmakta, penye, karde ve open-and olarak adlandırılmaktadır (88). Bu teknik ayrıntıya girmeksizin aşağıda Denizli' de yer alan iplik tesislerini incelemeye çalışacağız.

Denizli' de iplik üretimi, dokuma ve terbiye işleminin bir arada yapıldığı entegre fabrikalarda gerçekleştirildiği gibi, ayrı tesislerde de yapılabilmektedir. Çalışma alanımızda yalnızca iplik üreten 4 büyük fabrika bulunmakta olup bunların tümü 1950' li yıllardan sonra kurulmuştur. Osmanlı döneminde, 1872 yılına kadar Denizli ve çevresinde genellikle evlerde gerçekleştirilen el dokumacılığında kullanılan iplik, pamuğun evde çırçırılanmasından sonra yine evlerde ilkel şekillerde üretilmeye devam etmiştir. 1872 yılından sonra fabrikalarda üretilen ipliğin devreye girmesinden sonra, evlerdeki iplik üretimi bırakılmış, bunun yerine ithal iplik kullanılmaya başlamıştır. CİLLOV' a göre (89), ithal iplik yörede Cumhuriyet dönemine kadar piyasaya tam olarak egemen olmuş, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında 1933' ten sonra yerli iplik fabrikaları kurulmaya başlamıştır. Ancak yerli iplik fabrikaları Denizli çevresinde yaygın olarak kullanılan Japon, Hint ve Mısır ipliği nedeniyle piyasada tutunamamışlardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1944) ise yöredeki dokuma işletmelerine iplik dağıtımını devlet tekeline alınmıştır. Nitekim, bu yıllarda iplik ithalatının ve yerli üretimin azalmasına paralel olarak devlet karaborsa ve spekülasyonları önlemek amacıyla bazı kararlar almıştır. Bunun en belirgin uygulaması 15 Şubat 1941' de Türkiye' de iplik dağıtımının devlet tekeline alınmasıdır. Bu uygulamada devlet, tüm yerli ve ithal ipliklerin Sümerbank' ta toplanmasını ve bu kuruluş tarafından yine kooperatifler aracılığıyla dokumacılara dağıtılması kararlaştırmıştır. Bu uygulamalarla 1948 yılında yörede yerli iplik kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu devletçi uygulamalar çerçevesinde, Denizli yöresindeki dokumacılığın geliştirilmesi ve hammadde olarak kullanılan ipliğin kolay bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla 1949' da Sümerbank İzmir Basma Sanayii Müessesesi' ne bağlı olarak Denizli Bez

(88) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Pamuklu, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, ÖİK Raporu, Ankara, 1990, s. 51.

(89) CİLLOV, Haluk, A.g.e., s. 77.

Fabrikası' nın temeli atılmış ve bu fabrika 1953' te iplik üretmeye başlamıştır (90). Sümerbank Denizli Bez Fabrikası 1960' lardan sonra ham bez üretimine de başlayarak entegre bir tesis haline gelmiştir.

Denizli' de özel sektör tarafından işletmeye açılan ilk iplik tesisi ise Göveçlik İplik Fabrikası' dır. Yurt dışında çalışan işçilerin sermayeleri ile bir işçi şirketi olarak 1972 yılında kurulan ve 1975 yılında üretime başlayan bu fabrika, Denizli' de bulunan en önemli iplik fabrikalarının başında gelmektedir. Yaklaşık olarak yılda 10.000 ton iplik üretme kapasitesine sahip olan fabrikada 300 den fazla işçi çalıştırılmaktadır. Çalışma alanımızda özel sektör tarafından kurulan diğer iplik fabrikaları ise 1986, 1987 ve 1991 yıllarında kurulmuşlardır.

3. 1. 3. Dokuma sanayii

Dokuma sanayii, çeşitli kalite ve türdeki iplikleri dokumaya hazırlayan ve dokuyan kuruluşlardan meydana gelir. Ancak, bu sanayi kolunda faaliyet gösteren üretim birimleri yapıları itibariyle örgütlü ve örgütlenmemiş sektör olmak üzere iki farklı gruba ayrılmaktadır. Örgütlü sektör olarak tanımlanan üretim birimleri, genellikle ya kamu kuruluşları yada çok büyük şirketlerden oluşmaktadır. Bu sektör, Dünya' daki teknolojik yenilikleri izleyip, uygulayan bir kesimdir. Örgütlenmemiş sektör olarak adlandırılan ikinci grup ise, daha çok küçük üretim birimlerinden meydana gelen atölye tipi tesislerden oluşmaktadır. Öte yandan, örgütlenmemiş dokuma sanayii de kendi içinde, iki değişik karakter göstermektedir. Bunlardan birincisi, pazarda özel bir talebi olan tülbent, gazlı bez, peçete, mendil, çarşaflık ve havluluk gibi kumaşlar üreten tesislerdir. İkinci grup ise örgütlü sektörün dokuduğu türde, fakat kabul edilebilirin çok üstünde hatalı kumaşlar dokuyan birimlerdir (91).

Bu çerçevede, Denizli' de dokuma sanayiini temsil eden kuruluşların büyük bir bölümünün örgütlenmemiş sanayi grubuna girdiği ileri sürülebilir. Nitekim, Denizli' de bulunan dokuma fabrikaları genellikle pazarda özel bir talebi bulunan havlu ve çarşaflık ile ham bez dokuyan orta ölçekli tesislerdir. Öte yandan dokuma tesislerinin bir bölümü başkaları için fason üretim

(90) DENİZLİ VALİLİĞİ, 1973 Denizli İl Yıllığı, Denizli, 1973, s. 179-181.

(91) Bu konuda bkz. DPT, Pamuklu, A.g.e., s. 81 ve TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI, Tekstil Sektörü, TSKB Yay. No: 20, Ankara, 1978, s. 10.

yaparken, çözü, haşıl, kasarılama gibi dokuma öncesi işlemleri de ayrı ayrı tesislerde yaptırmaktadırlar. Kuşkusuz Denizli' de örgütlü sektörde ve entegre dokuma sanayii tesisleri de bulunmaktadır. Ancak bunların sayısı son derece sınırlıdır.

Denizli' de dokuma sanayii köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, asıl önemli sanayi kuruluşlarının 1950' li yıllardan sonra kurulmaya başladığı gözlenmektedir. Sanayi kuruluşlarının tarihsel gelişimini ele aldığımız bölümde de değinildiği gibi Denizli, öteden beri ülkemizin dokumacılık merkezlerinden biri olarak tanınmaktadır. Tarihsel kayıtlar bu yörede dokumacılığın antik çağlardan bu yana yapıla geldiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak, Denizli ve çevresinde dokumacılık 1950' lere kadar geleneksel bir el sanatı şeklinde sürmüştür. Araştırmalarımız, yörede dokumacılığın üretim ilişkileri açısından bazı önemli dönemler içinde bugünkü duruma ulaştığını göstermektedir. Sözkonusu ilk dönem, el dokumacılığının yaygın olduğu ve Cumhuriyet döneminin başına kadar devam eden devredir. Bu yıllar içinde, dokumacılık gerçek bir el sanatı niteliğini taşımakta ve üretim genellikle evlerdeki ilkel dokuma tezgahlarında yapılmaktaydı.

Kapitalist üretim biçiminin temel özelliği olan ve atölyelerde ücretli işçi çalıştırma şeklinde üretim yapan girişimcilik türü ise yaygın olmamakla birlikte, Cumhuriyet döneminin başlangıcında ortaya çıkmıştır. CİLLOV' a göre (92), 1930' larda bu tür üretim yapan atölyelerin sayısı 10 civarındadır. Ancak uzun bir dönem bu üretim biçimi bazı vergi yasalarının da etkisiyle yörede yaygınlaşmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, dokuma atölyelerinde çalışan işçilerin askere alınması, iplik üretiminin ve dış alımın da azalması sonucunda yörede dokuma üretimi büyük ölçüde azalmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, 1941' de alınan bir kararla iplik dağıtımının Ekonomi Bakanlığı' nın görevlendirdiği Sümerbank' ta toplanması ve ipliğin ancak kurulacak kooperatifler aracılığıyla dağıtımının öngörülmesi, yöredeki dokumacıları kooperatif kurmaya yöneltmiştir. Öte yandan, bu dönemde dokuma

(92) CİLLOV, Haluk, A.g.e.

tezgahlarının ikelliği, çözgü işleminin güçlüğü, iplik sağlamanın zorluğu, kredi teminindeki güçlükler, pazarlama sorunları ve fiyatların hızla düşmesi de kooperatifleşmeyi zorunlu kılmıştır (93).

Söz konusu yıllarda , özellikle 1941' den sonra Denizli yöresinde çok sayıda dokuma kooperatifinin kurulduğu dikkati çekmektedir. 1941 yılından önce ilk kez 15 Şubat 1935' de Kale bucağında, 17 Mayıs 1935' te Babadağ' da, 1936' da Denizli, Buldan ve Kızılcabölük' te kurulan 5 dokuma kooperatifine ek olarak devletin de teşviki ile 1941' den sonra yörede 12 kooperatif daha kurulmuş, böylece yöredeki kooperatif sayısında hızlı bir artış meydana gelmiştir. Gerçekten, 1944' te Ankara' da toplanan I. Kooperatif Kongresi' ne sunulan istatistiklerde Denizli' de 15 dokuma kooperatifinin bulunduğu belirtilmektedir (94). 1968 yılında ise Denizli' deki kooperatif sayısı 37' ye yükselmiştir (95).

Denizli' de İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra 1970' li yıllara kadar dokuma sanayiinde önemli bir değişim gözlenmemektedir. Bununla birlikte, fabrika tipi üretime 1953 yılında kurulan Sümerbank Bez Fabrikası ile geçilmiş, bu tesisin açılması yörede dokuma sanayiinin canlanmasında etkili olmuştur. Öte yandan, günümüzde üretimine halen devam eden ve özel sektör tarafından kurulan tesislerin ilki 1957 yılında işletmeye açılmıştır.

1950-1970 yılları arasında sanayinin kurulması için gerekli olan sermaye ve teknoloji birikiminin sağlanması gibi ön koşulların gerçekleştirilmesinden sonra, 1970' lerden itibaren devlet teşviklerinin de etkisi ile dokuma sanayiinde belli bir sıçrama meydana gelmiştir. 1970-1980 yılları arasında Denizli' de çok sayıda dokuma tesisi kurulmuştur. Ancak bu tesisler, son yıllarda konfeksiyon ihracatına yönelmişler, ya ek tesisler yada ek bölümler kurarak alan değiştirmişlerdir. Bu nedenle söz konusu yıllar arasında kurulan ve halen yalnızca dokuma alanında faaliyet gösteren 2 kuruluşun varlığı sözkonusudur.

Dokuma sektöründe tesis sayısının 1980' li yıllardan sonra belirgin bir

(93) MİLLİ PRODÜKTİVİTE MERKEZİ, Türkiye Pamuklu Dokuma Endüstrisi, A.g.e., s. 142-144.

(94) MİLLİ PRODÜKTİVİTE MERKEZİ, A.g.e., s. 147.

(95) EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI, 1968 Yılı Ekonomik Raporu, İzmir, 1968, s. 56.

şekilde arttığı gözlenmektedir. Gerçekten 1980-1990 yılları arasında Denizli' de 11 yeni dokuma tesisi işletmeye açılmıştır. Bu tesisler ham bezin yanı sıra, özellikle havlu ve bornoz kumaşı dokuyan tesislerden oluşmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, 1980' li yıllardan sonra devlet teşviklerinin arttırılması ve teşviklere işlerlik kazandırılması, sanayi kuruluşu sayısının artmasında oldukça etkili olmuştur. 1990 yılından sonra, anket uyguladığımız 1992 ve 1993 yılına kadar Denizli' de 2 yeni dokuma tesisi daha üretime başlamıştır.

3. 1. 4. Dokuma ve konfeksiyon sanayii

Dokuma ve konfeksiyon sanayii olarak sınıflandırdığımız sanayi kuruluşları ham bez, havlu ve bornoz kumaşı dokuyan, aynı zamanda son yıllardaki gelişmelerle ek birimler oluşturarak hazır giyime de yönelik olarak üretim yapan tesislerden oluşmaktadır. Bu kuruluşlar, gerek Denizli' de, gerekse Türkiye' nin diğer bölgelerinde üretim yapan konfeksiyon tesislerine yarı mamul olarak dokunmuş kumaş üretirken, üretimlerinin bir bölümünü de kendi bünyelerinde işlemektedirler.

Günümüzde Denizli' de bu türde üretim yapan 28 sanayi kuruluşu bulunmakta ve bu tesisler dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründeki tüm tesislerin% 36.0' sını meydana getirmektedirler. Öte yandan bu sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün yeni tesislerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Gerçekten 1980 yılından önce kurulan dokuma + konfeksiyon tesislerinin sayısı 6 olmasına ve bunların konfeksiyon üretimine yeni başlamış olmalarına karşılık, 1980 yılından sonra kurulan tesis sayısı 22 dir .Bu tesislerin kuruluş yıllarında dikkati çeken belirgin bir diğer özellik tesislerin daha çok 1985 yılından sonra kurulmuş olmalarıdır. Üretim alanları ise özellikle havlu ve bornozdan oluşmaktadır.

Dokuma+konfeksiyon alanında faaliyet gösteren ve Denizli dokuma sanayiinde büyük bir yeri olan kuruluş, Denteks Denizli Tekstil Fabrikası' dır.1 979 yılında üretime başlayan bu sanayi kuruluşu, Türkiye' de bulunan en büyük sanayi kuruluşları sıralamasında 567. sırada yer almaktadır.

3. 1. 5. Konfeksiyon sanayii

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün bir diğer alt kolunu konfeksiyon sanayii meydana getirir. Konfeksiyon sanayii başka tesislerde

dokunmuş çeşitli kumaşları diken ya da işleyen kuruluşlardan oluşmaktadır. Bu sanayi kolu, yörede gelişmiş bir dokuma sanayiinin varlığı, emek yoğun bir sanayi olması, az yatırım gerektirmesi ve özellikle de ihracat olanaklarının varlığı nedeniyle son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Denizli' de sadece konfeksiyon üretimi yapan 9 sanayi kuruluşu bulunmaktadır ve bu kuruluşların tümü 1980 yılından sonra faaliyete geçmişlerdir. Hiç kuşkusuz bunun başlıca nedeni ihracata verilen teşviklerdir. Bir önceki alt bölümde de değindiğimiz gibi kurulduğu dönemlerde yalnızca dokunmuş kumaş ve ham bez üreten kuruluşların büyük bir bölümü ihracata verilen teşvikler nedeniyle konfeksiyon türü üretime de geçmişlerdir.

Denizli' de konfeksiyon sanayiini temsil eden kuruluşlar genellikle kent içinde küçük atölyelerde ve çok dar alanlarda üretim yapmaktadırlar. Atölyeler ya bir apartman dairesinde yada bir binanın bodrum katında bulunmaktadır (Fotoğraf 1 ve 2). Durum böyle olmakla birlikte, özellikle nakış işleyen bazı büyük tesisler de Denizli' de yer almaktadırlar (Kayalar Nakış, Gürcan Nakış v.b.).

3. 1. 6. Boya, apre, baskı ve tekstil terbiye sanayii

Denizli sanayiinde gelişmiş bulunan dokuma sektöründe, ham pamuğun fabrikaya girişiyle başlayan ve çeşitli türevlerde nihai ürün olarak piyasaya sürülmesine kadar devam eden değişik üretim kademeleri bulunmaktadır. Dokunmuş ya da örülmüş kumaşın hazır hale getirilmeden önce, boya, apre, baskı ve terbiye gibi bazı işlemlerden geçirilmesi gerekmektedir.

Denizlide' de bu tür işlemleri yapan çok sayıda sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu tesislerin gelişimi ve genel özelliklerine değinmeden önce, boya, baskı, apre ve tekstil terbiyesi konusunda bazı özlü bilgiler vermek konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından yararlı olacaktır.

Dokunmuş ya da örülmüş ham kumaşın gerek görünümünü ve gerekse kullanımını geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen işlemlere genel olarak terbiye işlemi denilmektedir. Bu işlem kasarılama, merserize, boyama, apre ve baskı gibi işlemlerden birini yada birkaçını içerebilir.

Tekstil terbiyesi yapan kuruluşlara gelen ham kumaş, öncelikle ham kontrolden geçirilmekte, üzerindeki iplik ve lifler temizlenmektedir. Öte yandan dokunmadan önce nişasta ile haşillanan kumaşın haşılı sökülmemekte ve

mat renkte olan kumaş kimyasal maddelerle beyazlaştırılmaktadır (kasarlama). Merserize ise, kumaşa parlaklık kazandırma işlemidir. Boya ve baskı işlemi yapan kuruluşlar terbiye işleminden geçen kumaşları çeşitli renklerde boyayan ya da baskı boya uygulayan tesislerdir. Bu sektörde son olarak yapılan apre işlemi de, yukarıda belirttiğimiz tüm kademelerden geçen kumaşın niteliğini veya görünümünü değiştirme işlemidir. Örneğin kumaşa çekmezlik, su geçirmezlik, buruşmazlık, yanmazlık kazandırılması uygulamaları apre işlemi olarak adlandırılmaktadır (96).

Denizli' de boya-baskı, apre ve tekstil terbiye işlemi yapan 10 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bölgede tekstil sektörünün gelişmesine paralel olarak, ilk tesislerin 1960 lı yıllarda kurulduğu gözlenmektedir. Denizli' de ilk boya fabrikası 1965' te açılmıştır. 1973 yılında ise Denizli' nin bu alanda en büyük kuruluşu olan Denizli Basma ve Boya Fabrikasının kurulması izlemiştir. 1980' li yıllardan sonra da yörede yeni boya-baskı tesisleri kurulmuştur. Özellikle 1985-1990 yılları arasında 5, 1990 yılından günümüze kadar ise 3 yeni fabrika faaliyete geçmiştir.

Denizli' de yer alan en önemli boya-baskı tesisi Denizli Basma ve Boya Fabrikasıdır. Gerek iç ve gerekse dış piyasaya yönelik olarak fason boyama işlemi gerçekleştiren bu fabrika, 1972 yılında kurularak 1973' te üretime başlamıştır. Anket verilerine göre fabrikada yılda yaklaşık olarak 30 milyon metre kumaş boyanmaktadır. Denizli' de istihdam açısından da önem taşıyan fabrikada 670 işçi çalıştırılmaktadır. Kuruluş, yukarıda belirttiğimiz üretim değeri ile, Türkiye' de bulunan en büyük 500 sanayi kuruluşu içinde yer almış, sıralamadaki yeri ise 1991 yılında 263 olarak belirlenmiştir (97).

Gerek anket çalışmalarımız sırasındaki gözlemlerimiz ve gerekse Sanayi Odası yetkililerinden aldığımız bilgilere göre, Denizli' de yer alan boya-baskı ve terbiye tesisleri genellikle fason olarak çalışan ve entegre olmayan tesislerden oluşmaktadır. Yörede, bu sanayi kolundaki tesis sayısının azlığının diğer sektörlerin kalite bakımından gelişmesini engellediği belirtilmektedir. İncelediğimiz büyük tesislerin yanı sıra, Denizli' de evlerde özellikle iplik boyayan çok sayıda aile şirketi de faaliyet göstermektedir.

(96) TSKB, Tekstil Sektörü, A.g.e., 1-15.

(97) İSTANBUL TİCARET ODASI, Türkiye' nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu, İstanbul, 1991.

3. 1. 7. Deri sanayii

Ele aldığımız sanayi sektörünün bir diğer alt faaliyet kolunu deri sanayii oluşturmaktadır. Denizli' de bu sanayi kolunda faaliyet gösteren kuruluşlar genellikle küçük işletmelerden, başka bir anlatımla tabakhanelerden oluşmaktadır. Sanayi Odası kayıtlarına göre Denizli' de 40 civarında tabakhane bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümünün küçük işletmeler olması nedeniyle yalnızca bir bölümü anket kapsamına alınmıştır. Anket kapsamına aldığımız 4 sanayi kuruluşu, deri sanayii alanında faaliyet gösteren Denizli' nin en büyük tesisleridir. Bunlardan ilki 1964 yılında kurulmuş, diğerlerinin kuruluşu ise 1980-1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. Üretim çeşitlilikleri dikkate alındığında tesislerin genellikle kösele ürettikleri gözlenmektedir. Sanayi ve Ticaret Odası' ndan aldığımız bilgilere göre, Türkiye' de gerçekleştirilen kösele üretiminin önemli bir bölümü Denizli' de üretilmektedir. Deri sanayii olarak ele aldığımız tesislerden birisi de ayakkabı taban astarı üretmektedir.

3. 2. Metal eşya, makine ve teçhizat sanayii

Denizli sanayiinde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründen sonra tesis sayısı bakımından en önemli yeri metal eşya, makine ve teçhizat sanayii oluşturmaktadır. Bu sanayi sektörü, tesislerin kuruluşları açısından yeni olmakla birlikte, günümüzde en hızlı gelişen bir sektör olarak dikkati çekmektedir. Denizli' de metal eşya, makine ve teçhizat sanayiinin ortaya çıkışı ve gelişimi dikkate alındığında, bu sektörün özellikle 1970' li yıllardan itibaren kurulmaya başladığı ve böylece 20-25 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir.

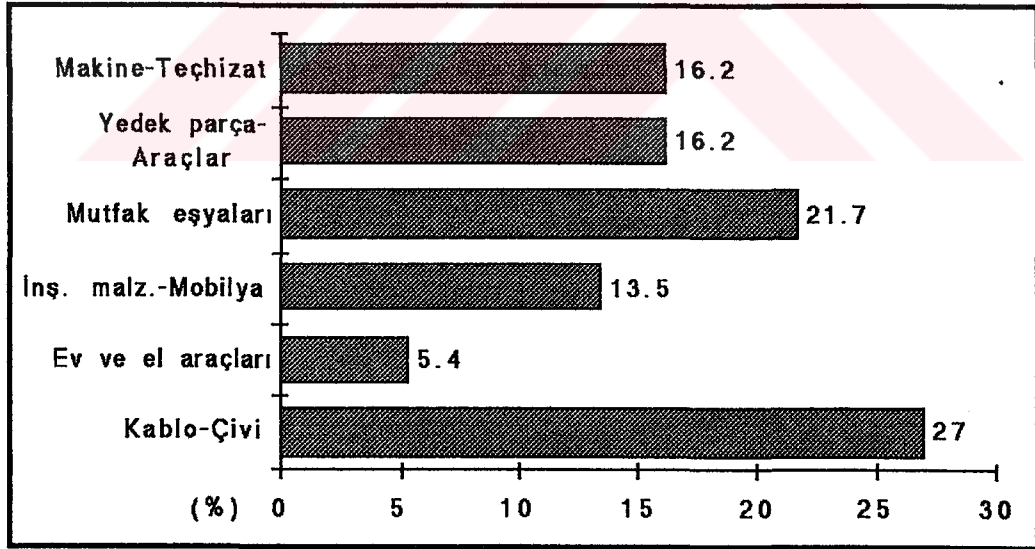
1968 yılında kurulan kablo fabrikasıyla oluşmaya başlayan ve 1970' li yılların başlarında mutfak eşyaları, civatalar, tarım makineleri, jant, motor döküm parçaları, metal borular, tel çekme ve çivi fabrikalarının peş peşe üretime başlamasıyla gelişen metal eşya sanayii sektörü, günümüzde 37 sanayi kuruluşu ile temsil edilmektedir. Bu sektör yapısı itibariyle son derece farklı alt sektörlerden oluşmakta ve çok çeşitli meta' ın üretimi gerçekleştirilmektedir.

Anket uygulamalarımızdan elde ettiğimiz veriler doğrultusunda metal eşya, makine ve teçhizat sanayii sektörü üretim çeşitliliğine göre

sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu sınıflandırmaya göre sektör, makine-teçhizat, tarımsal araç-yedek parça, elektrikli ve elektriksiz mutfak eşyaları, metal inşaat malzemesi ve çelik mobilya, metal ev ve el araçları, kablo-çivi tesisleri olmak üzere 6 alt sanayi kolundan meydana gelmektedir.

Metal eşya, makine ve teçhizat sanayii sektöründe alt sektörlerdeki tesis sayısı ve bunların dağılımı ele alındığında, alt sektör bazında belirli alanlarda yığılmanın olmadığı dikkati çekmektedir. Her bir alt sektörde benzer ürünlerde üretim yapılmakla birlikte rekabet ilkesi çerçevesinde her bir alt sektörün ayrı ayrı tesislerden oluştuğu gözlenmektedir.

Sektörün alt kolunu oluşturan makine-teçhizat ve tarımsal araç-yedek parça sanayii 6' şar kuruluşla (% 16.2) sektörde yerini almaktadır. Elektrikli ve elektriksiz mutfak araçları alt sektöründe üretim yapan tesis sayısı ise 8 olup, toplam sektör içinde % 20.7' lik bir paya sahiptir. Metal inşaat malzemesi ve çelik mobilya üreten kuruluş sayısı 5 (% 13.5), metal ev ve el araçları üreten tesis sayısı da 2 (% 5.4) dir. Metal eşya, makina ve teçhizat sanayii sektöründe kablo ve çivi üreten alt sanayi kolunda ise 10 sanayi kuruluşu (% 27.0) faaliyet göstermektedir (Şekil 25).

ŞEKİL 25- Metal eşya sanayi sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı.

Aşağıda metal eşya, makine ve teçhizat sanayi sektörünü oluşturan alt sanayi dalları ayrı ayrı ele alınacak, bunların tarihsel gelişimi ve yapısal özellikleri incelencektir.

3. 2. 1. Makine-teçhizat sanayii

Metal eşya, makine ve teçhizat sanayiinin bir alt kolunu meydana getiren makine-teçhizat sanayiinin ortaya çıkışı 1970' li yıllarda başlamıştır. 1971 ve 1972 ' de Denizli' de bu alanda faaliyet gösteren ilk tesisler üretime geçmişlerdir. Bu sanayi kolunda asıl gelişme ise 1985-1990 yılları arasında meydana gelmiş, bu yıllar arasında 4 yeni fabrika daha faaliyete geçmiştir. Makine-teçhizat alt sanayi kolunda bulunan 6 sanayi kuruluşunun hepsi de ayrı ayrı alanlarda üretim yapmaktadırlar. Bununla birlikte, bu üretim alanı makine-teçhizat sektörü adı altında guruplandırılabilir. Söz gelimi, makine üretimi yapan fabrikalarda dokuma sanayiinde kullanılan çözü, katlama, kesim, haşıl makinesi ve dokuma tezgahlarının yanı sıra deri sanayiinde kullanılan saya kesim presi üretimi de gerçekleştirilmektedir. Bu alt sektörde, kantar ve baskül, hadde merdanesi üretimi yapan sanayi kuruluşları da yer almaktadır. Söz konusu ettiğimiz ve hadde merdanesi üretimini yaptığımız belirttiğimiz sanayi kuruluşu (Uygar Motor) başlangıçta pik ve sifero döküm olarak motor parçaları üretimi yapmaktayken, günümüzde hadde merdanesi üretimine de başlamıştır.

Makine-teçhizat sanayiinde üretim yapan kuruluşların belli bir bölümü Denizli' de gelişmiş bulunan sanayi kollarına makine üretmek üzere bu yörede kurulmuşlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, dokuma sanayiinde kullanılan bazı makineleri, deri sanayiinde kullanılan presleri ve Denizli' de oldukça gelişmiş bulunan hadde sanayiinde kullanılan merdaneleri bu sektörde yer alan kuruluşlar üretmektedirler. Makine-teçhizat alt sanayi sektöründe faaliyet gösteren diğer kuruluşlarda, su ısıtma araçlarında kullanılan hava tahliye cihazı, emniyet ventili ve hava pürjörü gibi teçhizatlar üretilmektedir.

3. 2. 2. Tarımsal araç, yedek parça ve iş makineleri sanayii

Metal eşya, makine ve teçhizat sanayii sektörünün bir diğer alt sanayi kolunu tarımsal araç, yedek parça ve iş makineleri sanayii oluşturur. Bu alt sanayi kolunda Denizli' de 6 sanayi kuruluşu bulunmakta olup, bu kuruluşların büyük bir bölümü 1970-1980 yılları arasında kurulmuşlardır.

Alt sektörde yer alan sanayi kuruluşlarının 2' sinde römork, su tankeri, yakıt ve su tankı gibi tarım alanında kullanılan araçların üretimi gerçekleştirilmektedir. İş makineleri sanayii kapsamında üretim yapan bir diğer sanayi kuruluşu ise hidrolik yükleyici, kepçe, kanal kazıcı gibi inşaat sanayii makineleri üretmektedir. Alt sektörde yer alan ve yedek parça üretimi yapan 3 sanayi kuruluşunda da römork ve batöz jantı, cıvata, somun ve her türlü otomobil ampülü üretimi yapılmaktadır.

3. 2. 3. Elektrikli-elektriksiz mutfak eşyaları sanayii

Denizli' de mutfak eşyaları üretimi, 1973 yılında Emsan Emaye Fabrikası' nın kurulmasıyla başlamıştır. 1973 yılında emaye tabak üretimiyle faaliyete başlayan Emsan, günümüzde entegre şirketler zincirini kurarak çelik mutfak eşyaları üretimine geçmiştir. Elektrikli-elektriksiz mutfak eşyaları sektöründe faaliyet gösteren 7 sanayi kuruluşunun 5' i Emsan şirketler gurubunun yan kuruluşlarıdır. Emaye ürünler pazarının daralmasıyla birlikte Emsan, 1980' li yılların başında paslanmaz çelik mutfak eşyaları üretimine başlamış, yakın yıllarda da diğer tesislerini de kurarak elektrikli mutfak eşyaları üretimine geçmiştir. Emsan şirketler gurubunun yan tesislerinde çelik tencere üretiminde gerekli olan baskı, boya ve firit gibi işlemler de yapılmaktadır.

Emsan şirketler gurubuna bağlı olan tesisler Denizli' nin olduğu kadar Türkiye' nin de önde gelen sanayi kuruluşları arasında yer almaktadırlar. Emsan' a bağlı olarak çalışan Mektaş, Türkiye' nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 1991 yılında 431. sırada yer almıştır. Aynı şekilde, Emsan Beş Yıldız Çelik Fabrikası Türkiye' nin en büyük 750 fabrikası sıralamasında 685., Emsan Madeni Eşya Fabrikası 697., Desan Denizli Emaye Fabrikası ise 721. sırada bulunmaktadır.

3. 2. 4. Metal ev ve el aletleri sanayii

Metal ev ve el aletleri sanayii alt kolunda üretim yapan 2 tesis bulunmakta olup, bunlar 1977 ve 1989 yıllarında üretime başlamışlardır. 1977 yılında üretime başlayan çelik fabrikasında balyoz, kazma v.b. gibi el aletleri üretilirken, 1989' da kurulan fabrikada ise çelik soba üretilmektedir.

3. 2. 5. Kablo ve çivi sanayii

Metal eşya, makine ve teçhizat sanayiinin bir alt kolunu oluşturan kablo ve çivi sanayii alanında Denizli' de 10 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan 2' si çivi diğerleri ise değişik türde elektrik kablosu üreten tesislerden oluşmaktadır. Denizli' de elektrik kablosu üretimi 1968 yılında kurulan Ergür Kablo Fabrikası' nda başlamıştır. Günümüzde bu fabrika Er Kablo adıyla faaliyet göstermektedir. Türkiye' nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 246. sırada bulunan Er Kablo, yılda 10.000 ton bakır işleme kapasitesine sahip olup, yüksek ve orta gerilim hatları için elektrik kabloları, gemi kabloları, özel kablolar ve emaye bobin telleri üretmektedir. Er Kablo dışında Denizli' de 7 kablo fabrikası daha bulunmaktadır. Söz konusu fabrikalardan ikisi 1976 ve 1979 yıllarında kurulmuş, diğerleri ise 1980-1987 yılları arasında üretime başlamışlardır. Bu kablo fabrikalarında da PVC elektrik kabloları ve emaye bobin telleri üretilmektedir.

Ele aldığımız alt sektörde elektrik kablosu üreten kuruluşların yanı sıra çivi tesisleri de yer almaktadır. 2 çivi tesisinin bulunduğu Denizli' de ilk çivi fabrikası 1970 yılında, diğeri ise 1979 yılında üretime başlamıştır.

3. 3. Metal ana sanayii

Metal ana sanayii ekonomiyi etkileme ve yönlendirme gücü açısından kilit bir sektör olaak kabul edilebilir. Bu sektörde üretilen malların özellikle metal eşya üreten sanayi kuruluşlarında girdi olarak kullanılması sektörün önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan inşaat sanayiinde de metal ana sanayii ürünlerine büyük bir gereksinim bulunmaktadır.

Metal ana sanayii, demir cevherinin arıtılmasıyla, demir ve çelik üretimini ve bunların şekillendirilmesiyle çubuk, levha, sac, profil, boru ve tel gibi ürünlerin elde edilmesi işlemlerini kapsamaktadır. Teknolojik bakımdan yüksek fırın kullanarak demir ve çelik elde etme işlemi, entegre tesislerin kurulmasını gerektirmektedir. Oysa, bu tür entegre tesislerin finansman, ham madde, alt yapı v.b. gibi faktörler dikkate alınarak her yerde kurulması mümkün olmamaktadır. Nitekim, ülkemizde yüksek fırın teknolojisiyle çalışan ilk entegre sanayi kuruluşları Karabük, Ereğli ve İskenderun' da kurulmuşlardır.

Yüksek fırın teknolojisi dışında demir-çelik, hurda ve sünger demirin

ergitilmesi yöntemiyle de üretilebilmektedir. Bu yöntem enerji, iş gücü ve yardımcı malzeme maliyeti yönünden gelişmekte olan ülkelerde tercih edilmektedir. Böylece küçük ölçekli tesislerde de demir ve çelik üretimi mümkün olmaktadır.

Denizli' de yer alan metal ana sanayii kuruluşları (biri elektrolitik bakır fabrikası olmak üzere), özellikle hurda ve kütük demiri işleyen küçük ölçekli haddehanelerden oluşmaktadır. Haddehanelerde ise genellikle uzun hadde ürünleri (demir çubuklar, profiller, köşebentler) üretilmekte ve bunlar gerek metal eşya sanayii, gerekse inşaat sanayiinde temel girdi olarak kullanılmaktadır.

Denizli Sanayi Odası kayıtlarına göre Denizli' de 40' ın üzerinde hadde tesisi bulunmaktadır. Ancak bunların bir bölümü çok küçük işletmeler olduğu için anket kapsamına alınmamıştır. Anket uyguladığımız hadde tesisi sayısı 18' dir. Bu tesisler, Denizli yöresinde inşaat sektörünün gelişmesi doğrultusunda 1969 yılında kurulmaya başlamış, gelişmesi ise 1970-1980 yılları arasında meydana gelmiştir. Nitekim, bu dönem içinde 5 yeni hadde tesisi üretime başlamıştır. Denizli' de hadde tesislerinin kurulması 1980 yılından sonra da devam etmiştir. Yörede özellikle inşaat sektörünün yanı sıra, metal eşya sanayiinin hızlı bir şekilde gelişmesi, hadde sektörünün de gelişmesinde etkili olmuştur. 1980-1990 yılları arasında Denizli' de kurulan hadde tesisi sayısı 11' dir. 1992 yılında da 1 hadde tesisi daha hizmete girmiştir.

Hammadde kaynaklarına oldukça uzak bir yer olan Denizli' de hadde tesisi sayısının bu denli yüksek olmasının nedenlerini kuruluş yeri faktörleri konusunda ayrıntılı bir şekilde ele almıştık. Bu nedenle burada bu faktörleri yeniden ele almayacağız. Ancak başlangıçta, Denizli' nin gerek Akdeniz Bölgesi' nin batı kesimine, gerekse İç Batı Anadolu' ya yakın bir konumda olması dolayısıyla yalnızca Denizli merkezi ve yakın çevresine değil, aynı zamanda belirttiğimiz bölgelerdeki illere de hadde ürünü pazarlayabilmesi, hadde sektöründeki duraklamayı engelleyememiştir. Günümüzde Denizli' de yer alan sanayi sektörleri arasında tesis sayısının çokluğuna rağmen en kötü durumda bulunan sektör hiç kuşkusuz hadde sektörüdür. Bu durumun çok sayıda nedeni bulunmaktadır (pazarın daralması, Ortadoğu' ya özellikle Irak' a ihracatın kesilmesi gibi). Bununla birlikte asıl sorun, hadde tesislerinin ilkel

yöntemlerle pahalı ürün elde etmesi tesislerin çok fazla dağılık ve küçük ölçekli olmasından doğan kaynak israfının varlığı ve hammadde kaynaklarına olan uzaklık nedeniyle üretim maliyetinde girdilerin yüksek olmasıyla yakından ilgilidir.

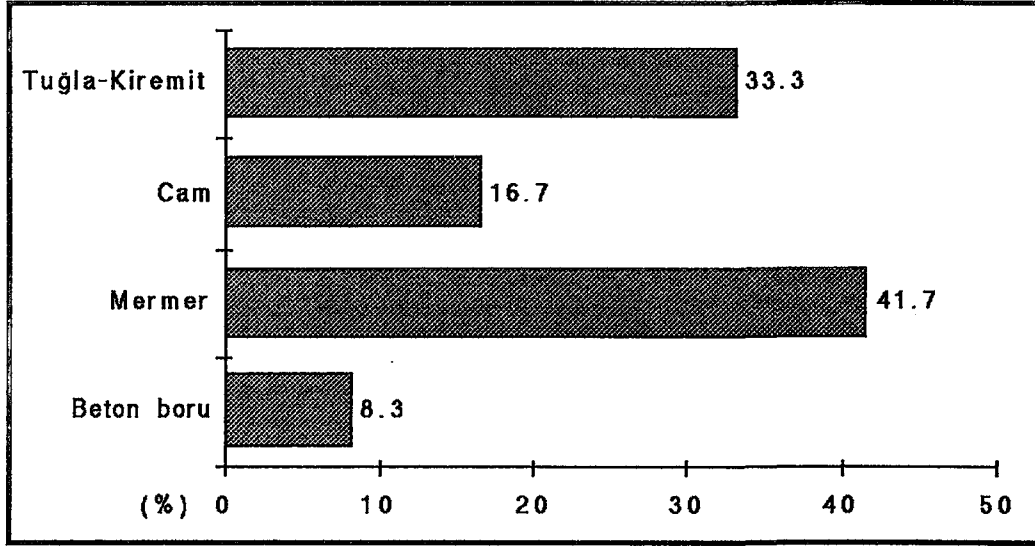
Metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren haddehanelerin dışında, Denizli' de bulunan bir başka metal ana sanayii kuruluşu elektrolitik bakır fabrikasıdır (Er Bakır A.Ş.). Bu tesis Denizli' de bulunan en büyük sanayi kuruluşu olma özelliği taşımaktadır. Gerçekten bu sanayi kuruluşu, Türkiye' nin en büyük 500 sanayi kuruluşu içinde 1990 yılında 145. sırada yer alırken, bu sıralama içinde Denizli' deki diğer tüm sektörlerdeki tesisler arasında ise ilk sırada yer almaktadır.

Er Bakır, elektrolitik bakır fabrikası 1981 yılında kurulmuş, 1984 yılında ise yıllık 20 bin ton civarında bir üretim kapasitesiyle elektrolitik bakır üretimine başlamıştır. Öte yandan, bu sanayi kuruluşunun başka bir yan kuruluşu olan Er Kablo' nun ve Denizli' de yer alan diğer bakır elektrik kablosu fabrikalarının hammadde gereksinimini de karşılamaktadır. Denizli çevresinde bakır kablo sanayiinin kuruluşunda en büyük etken, bu kuruluşun varlığıdır. Er Bakır, günümüzde 228 kişi çalıştırarak Denizli' de istihdam kapasitesi bakımından da önem taşımaktadır.

3. 4. Taşa ve toprağa dayalı sanayii

Denizli' de dokuma, giyim eşyası ve deri, metal eşya ve metal ana sanayii sektörleri kadar olmamakla birlikte gelişmiş olarak kabul edebileceğimiz bir diğer sanayi kolu taş ve toprağa dayalı sanayi sektörüdür. Bu sektörde faaliyet gösteren 12 sanayi kuruluşunun 5' i (% 41.7) mermer işleme tesisi, 4' ü (%33.3) tuğla-kiremit fabrikası, 2' si (%16.7) cam sanayii ve nihayet 1' i de (% 8.3) beton boru tesisinden meydana gelmektedir (Şekil 26).

Daha çok inşaat sanayiinde kullanılan maddelerin üretiminin gerçekleştirildiği bu sektörün ortaya çıkışı ve gelişmesinin Türkiye' de inşaat sanayiinin gelişmesiyle büyük bir paralellik içinde olduğu gözlenir. 1950' li yıllardan sonra kırsal alandan kentlere doğru yoğun bir iç göçün başlaması, özellikle büyük kentlerde hızlı bir şekilde konut yapımını gündeme getirmiştir. İnşaat sektörünün hız kazanması artan oranda demir, çimento,

ŞEKİL 26- Taşa ve toprağa dayalı sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı.

tuğla gibi inşaat maddelerinin tüketimini arttırmıştır.

Ülkemizde inşaat sektöründe yeni teknolojilerin kullanılması, başka bir deyişle geleneksel yapıların, yani ahşap, yığma taş, yığma kerpiç yapıların yerini betonarme binalara bırakması da çimento, tuğla gibi inşaat malzemelerinin kullanımını gündeme getirmiştir. Böylece inşaat malzemeleri üreten sanayi kollarının sayısında da gözle görülen bir artış meydana gelmiştir.

Inşaat malzemeleri sanayii, hammadde ve pazar alanlarına yakın olmak zorundadır. Çünkü, inşaat malzemeleri üretimi için gereken hammaddeler ağır ve geniş hacimlidir. Hammaddenin başka bir alana taşınarak işlenmesi ağır bir ulaşım girdisini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle tuğla, kiremit, mermer ve beton blok üreten fabrikalar hammadde kaynaklarına uzak olmayan yerlerde kurulmaktadır. Ayrıca, yerleşim merkezlerinden uzak noktalara işgücü çekememe gibi faktörlerin de etkisiyle genellikle hammaddeye uzak olmayan kent çevreleri kuruluş yeri olarak tercih edilmektedir (98). Denizli' deki taşa

(98) OCAK, Sefa, Tuğla ve Kiremit Sanayi Araştırması, TSKB Yay. No: 19, İstanbul, 1978, s. 7-19.

toprağa dayalı sanayii sektöründe yer alan tesislerin kuruluş yerlerinde de yukarıda bahsedilen durumları gözlemek mümkündür.

3. 4. 1. Tuğla ve kiremit sanayii

Türkiye' de 1950' lerin ilk yıllarında başlayan ve 1960' lı yıllara kadar hızlı bir şekilde yaşanan iç göç olayı daha çok İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük kentlere yönelik olarak gerçekleşmiştir. 1960' lı yıllardan sonra iç göç bir taraftan büyük kentlere doğru devam ederken, yöresel bazı kentler de iç göç çekmeye başlamışlardır. Daha çok ülkenin batı bölgelerinde yer alan bu il merkezlerinden birisi de Denizli' dir. Daha öncede değindiğimiz gibi, 1960' lı yıllarda başlayan Denizli' ye yönelik iç göç, günümüzde de devam etmekte ve yeni konut alanları eski kent merkezinin çevresine doğru yayılmaktadır. İşte, 1960' lı yıllarda başlayan iç göçün, Denizli' deki konut inşaatlarını hızlandırması yörede özellikle tuğla ve kiremit sanayiinin kurulmasına neden olmuştur. Böylece taşa ve toprağa dayalı sanayii sektöründeki gelişme tuğla ve kiremit sanayiinin kurulmasıyla başlamıştır.

Anket verilerine göre, Denizli' de ilk tuğla fabrikası 1966 yılında kurulmuş, bunu 1967 yılında ikinci tuğla ve kiremit fabrikasının kurulması izlemiştir. Yörede tuğla ve kiremit talebinin artmasına bağlı olarak üçüncü tuğla fabrikası 1973 yılında hizmete girmiştir. Denizli' de 1988 yılında da bir diğer tuğla fabrikası faaliyete başlamıştır. Bu fabrikalar, gerek Denizli çevresinde, gerekse 1985 yılından sonra turizm sektöründe ikincil konut, otel ve motel gibi turistik konut yapımının hız kazanmasına bağlı olarak özellikle Antalya çevresindeki kıyı kuşağında inşaat malzemesi kullanım alanlarına yönelik olarak üretim yapmaktadırlar.

3. 4. 2. Cam sanayii

Taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe faaliyet gösteren cam sanayii, Denizli' de oto camı ve cam ev eşyası (züccaciye) üreten kuruluşlarla temsil edilmektedir. Hiç kuşkusuz Denizli' de olduğu kadar Türkiye' de de önemli bir sanayi kuruluşu olan Denizli Cam Sanayii, bu sektörün en büyük kuruluşudur. 1974 yılında yurt dışından dönüş yapan işçilerin ortaklığı ve Şirintaş adıyla çok ortaklı bir şirket olarak kurulan Denizli Cam, üretime başlamasından çok kısa bir süre içinde Türkiye pazarında önemli bir payı eline geçirmiş bulunmaktadır. Bu tesis, Türkiye' de Paşabahçe Şişe ve Cam

Fabrikası'ndan sonra ikinci sırada öneme sahip bir kuruluştur. Cam ev eşyası üreten bu kuruluş, emek yoğun bir sanayi kuruluşu olarak istihdam açısından da önem taşımaktadır. Günümüzde tesiste 632 kişi istihdam edilmektedir. Öte yandan Denizli Cam, Türkiye' deki büyük tesisler sıralaması içinde 1991 yılında 632. sırada yer aldığı dikkati çekmektedir(99).

Cam sanayii kolunda Denizli' de faaliyet gösteren diğer tesisler oto camı üretmektedirler. 2 oto camı üreten sanayi kuruluşunun bulunduğu Denizli' de, bu sanayi kolu oldukça yenidir. Bu tesisler 1991 yılında kurulmuşlardır.

3. 4. 3. Mermer sanayii

Denizli' de son yıllarda gelişme gösteren sanayi kollarından birisi de mermer sanayiidir. Denizli ve yakın çevresinde mermer yataklarının çokluğu bu sanayi kolunun gelişmesinde etkili olmuştur.

1979 yılında ilk tesisin kurulmasıyla faaliyete başlayan mermer sanayii, daha sonraki yıllarda gelişmesini sürdürmüştür. 1983 yılında kurulan ikinci mermer tesisinden sonra, 1986' da üç yeni sanayi kuruluşu daha hizmet vermeye başlamıştır. Kuruluşların mermer kesme ve şekillendirme çalışmaları yaptığı bu sanayi kolunda yaklaşık olarak yılda 700.000 m2 mermer ve traverten levha ile 30.000 m2 mermer fayans üretilmektedir.

3. 4. 4. Beton boru sanayii

Taşa ve toprağa dayalı sanayii sektöründe yer alan beton boru sanayii kolunda, Denizli' de 1 fabrika bulunmaktadır. 1972 yılında bir işçi şirketi olarak kurulan fabrikada yılda yaklaşık olarak 50 bin adet beton boru üretimi gerçekleştirilmektedir.

Taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe faaliyet gösteren Denizli Çimento Sanayii, araştırma alanının dışında kalması nedeniyle incelenmemiştir. Ancak bu tesisin bir devlet kuruluşu olduğunu ve Denizli ili ekonomisinde önemli bir rol oynadığını belirtmekte yarar bulunmaktadır.

3. 5. Gıda sanayii

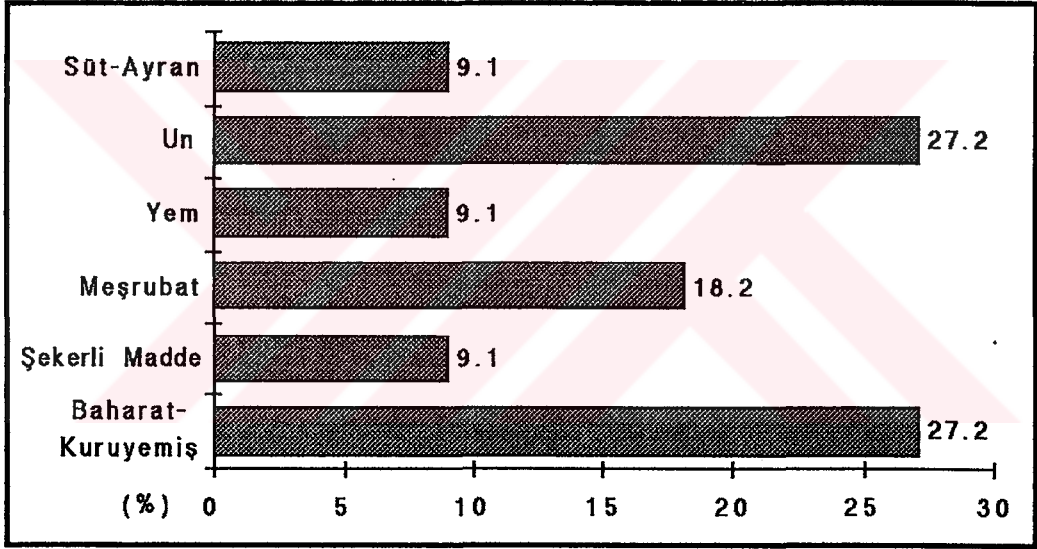
Tarımsal ham maddeleri işleyen gıda sanayii temel bir endüstri koludur .Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkelerde gıda sanayii ekonominin devingenliği

(99) İSTANBUL TİCARET ODASI, Türkiye' nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu, A.g.e..

açısından önem taşımakta ve bu nedenle tarihsel süreç içinde ilk kurulan sektör konumundadır. Öte yandan, gıda sanayiinin çok çeşitli alt üretim birimlerinden meydana geldiği dikkat çekici bir özelliktir.

Türkiye sanayii yapısal olarak gözden geçirildiğinde çok çeşitli üretim dallarından meydana gelen gıda sanayiinin ülkede kurulan ilk sanayi sektörü olduğu gözlenir. Bu durum Denizli içinde geçerlidir. Gerçekten Denizli' de ilk kurulan sanayi tesisleri gıda sektöründe olmuştur. Önceleri un fabrikalarının kurulmasıyla oluşmaya başlayan gıda sanayii günümüzde çeşitli üretim alanlarında faaliyet göstermektedir.

Anket verilerine göre, Denizli' de gıda sanayii sektöründe faaliyet gösteren 11 sanayi kuruluşunun 3' ü un (% 27.2), 1' i süt ve süt ürünleri (%

ŞEKİL 27- Gıda sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı.

9.1), 2' si meşrubat (%18.2), 3' ü baharat ve kuru yemiş (% 27.2), 1' i yem (% 9.1) ve 1' i de helva (% 9.1) üreten fabrikalardan oluşmaktadır (Şekil 27).

3. 5. 1. Un sanayii

Elde edebildiğimiz en eski kaynaklarda, Denizli' de Cumhuriyet döneminin başlangıcında gıda sanayiinin diğer sektörlere göre ön sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Dr. Kemal Şakir, 1927 yılında basılan ve Osmanlıca yazılan kitabında, Denizli' de 13 un fabrikasının bulunduğunu belirtmektedir (100). Aynı şekilde, 1933 yılında yayınlanan "T.C. Denizli Ticaret ve Sanayi Odası Broşürü" adlı kaynakta da, Denizli' de 14 un fabrikasının bulunduğu, bunların 4' ünün çalışmadığı belirtilmekte ve çalışan 10 fabrikadan 6 sının Cumhuriyet' in ilanından sonra yeni sistem aletlerle üretim yapmaya başladığı anlatılmaktadır. Bu fabrikalarda işlenen buğdayın yakın illerden getirildiği de aynı kaynakta not edilmektedir (101).

Görüldüğü gibi Denizli' de gıda sanayii alanında ilk kurulan tesisler un fabrikalarıdır. Ancak, anket uygulama çalışmalarımız sırasında, yukarıda sözü edilen un fabrikalarının bir çoğunu bulmak mümkün olmamıştır. Hernekadar Cumhuriyet dönemi başlangıcında bu fabrikalar için yeni aletlerle donatılmış olduğu belirtilmekte ise de, hızla gelişen üretim teknolojisi karşısında bu tesislerin yenilenmeye ayak uyduramayıp kapandığını sanıyoruz. Günümüzde var olan teknolojiyi kullanarak un üretimi gerçekleştiren fabrika sayısı anketlerden elde ettiğimiz bilgilere göre 3' tür. Bunlardan birisi 1921 yılında kurulmuş olup, modern sanayi kapsamında Denizli' de kurulan ilk fabrikadır. Diğer un fabrikaları ise 1958 ve 1976 yılında kurulmuştur. Söz konusu üç fabrika yılda yaklaşık olarak 100.000 ton üretim kapasitesiyle Denizli ve çevresinin un gereksinimini karşılamaktadır.

3. 5. 2. Alkolsüz içkiler ve meşrubat sanayii

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Denizli' de 2 meşrubat fabrikası bulunmakta olup bunlardan birisi 1934 yılında diğeri ise 1978 yılında kurulmuştur. Bu sanayi kolunun, kuruluş tarihi bakımından un sanayiinden sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yerel pazara dönük olarak kurulan bu tesisler günümüzde büyük kuruluşlarla (Coco-cola, Pepsi v.b.) rekabet edememektedirler. Her iki fabrikada yaklaşık olarak yılda 50 milyon şişe

(100) ŞAKIR, Dr. Kemal, Denizli, A.g.e., s. 66-70.

(101) DENİZLİ TİCARET VE SANAYİ ODASI, Broşür, A.g.e., s. 19.

meşrubat üretilmektedir.

3. 5. 3. Süt ve süt ürünleri sanayii

Meşrubat sanayii gibi bu sektörde yer alan 1 kuruluş gıda sanayiinde ilk kurulan tesisler arasında bulunmaktadır. Süt ve süt ürünleri üreten bu tesis 1958 yılında ürtime başlamıştır. Küçük ölçekli olan bu fabrika yalnızca yerel pazar için üretim yapmaktadır.

3. 5. 4. Baharat ve kuruyemiş sanayii

Gıda sanayii sektöründe faaliyet gösteren 3 sanayi kuruluşu baharat ve kuruyemiş üretmektedir. Bu tesislerin ilki 1963 yılında kurulmuş, diğerleri ise 1971 ve 1980 yıllarında ürtime geçmişlerdir .Daha çok yakın çevrede üretilen kuruyemişi işleyen ve ambalajlayan tesislerin yıllık üretim miktarı 11.000 ton civarındadır. Baharat fabrikalarında ham madde olarak kullanılan çeşitli bitkiler Akdeniz Bölgesi' nden temin edilmektedir.

3. 5. 5. Şekerleme ve helva sanayii

Bu sanayi dalında araştırma kapsamına aldığımız 1 fabrika bulunmaktadır. Sözkonusu tesis 1978 yılında kurulmuş olup, halen üretim yapmaktadır. Oldukça küçük bir tesis olan bu kuruluşta 20 işçi çalışmaktadır. Kuruluşun yıllık üretimi yaklaşık olarak 800 ton helva ve 1.000 ton tahindir.

3. 5. 6. Yem sanayii

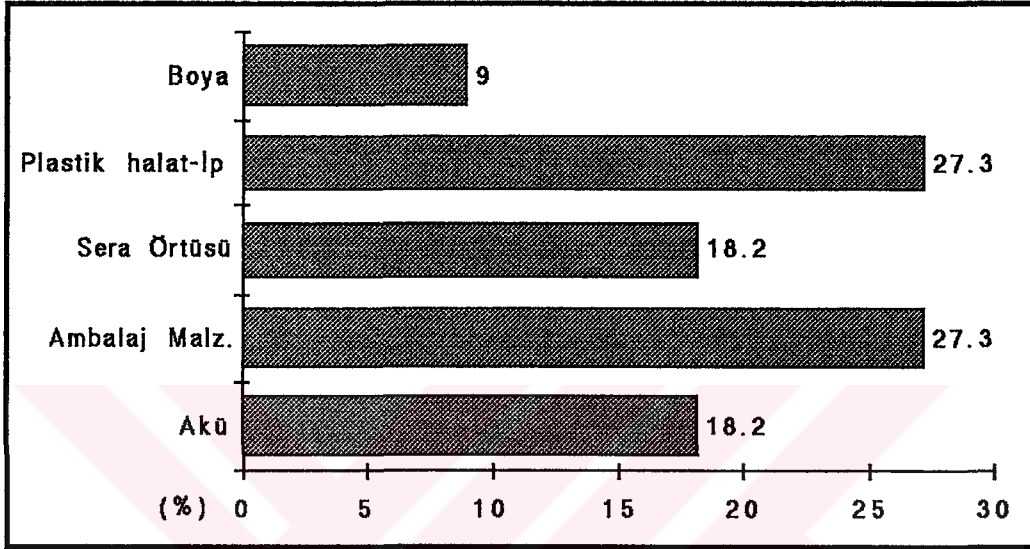
Denizli ilinde yem sanayii kolunda faaliyet gösteren 2 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Ancak, bunlardan birisi Denizli' nin Acıpayam ilçesinde bulunduğu için araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Diğer yem fabrikası, gıda sektöründe Denizli 'nin en büyük kuruluşu olan Abalıoğlu Yem Fabrikası' dır (Fotoğraf 3). Bu kuruluş Denizli' nin olduğu kadar üretim kapasitesi açısından Balkanlar ve Ortadoğu' nun da en büyük sanayi kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Kuruluş Türkiye' deki en büyük 500 sanayi kuruluşu içinde 1991 yılında 378. sırada yer almıştır.

Gıda sanayii sektörünün en büyük kuruluşu olan Abalıoğlu Yem Fabrikası, 1968 yılında kurulmuş;1969 yılında da saatte 10 tonluk üretim kapasitesi ile yarı otomatik olarak ürtime başlamıştır. Günümüzde tesis, saatte 60 ton yem üretebilmektedir. Abalıoğlu yem fabrikası 1986 yılında mısır kurutma, 1987 yılında da soya küspesi üretimi ünitesi kurmuştur. Her

türlü hayvan yemi üreten bu sanayi kuruluşu yılda yaklaşık olarak 164.000 ton yem üretmekte ve fabrikada 37 işçi çalışmaktadır.

3. 6. Kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünleri sanayii

Denizli' de gelişme gösteren sektörlerden bir diğeri de kimya sanayiidir.

ŞEKİL 28- Kimya-plastik eşya sanayii sektörü kuruluşlarının alt sanayi kollarına göre dağılımı.

Bu sektörde, çalışma alanında 11 sanayi kuruluşunun bulunduğu saptanmıştır. Daha çok küçük ölçekli tesislerden meydana gelen kimya sanayiinde, 3 plastik halat (%27.3), 3 plastik ambalaj malzemesi (% 27.3), 2 sera örtüsü ve naylon torba (% 18.2), 2 akü (% 18.2) ve nihayet 1 firit ve boya fabrikası (% 9.0) bulunmaktadır (Şekil 28).

Denizli' deki kimya sanayiinin gelişimi 1970-1980 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu sektörde bulunan 11 sanayi kuruluşunun 10' u söz konusu yıllar arasında kurulmuşlardır. Günümüzde sera örtüsü ve naylon torba üreten tesisin 1970 yılında faaliyete geçmesiyle oluşmaya başlayan kimya sanayii, sonraki yıllarda başka üretim alanlarına da sıçrayarak gelişme göstermiştir. 1972, 1973 ve 1975 yıllarında Denizli' de 3 plastik halat ve 1973' te de 1 plastik ambalaj fabrikası üretime başlamıştır. 1977 yılında üretime açılan firit ve boya fabrikası, Emsan gurubunun fabrikalarında

üretilen emaye mutfak eşyalarının boyanması ve bu ürünler için gerekli olan firite üretmek amacıyla kurulmuştur.

1977 ve 1979 yılları arasında Denizli' de 2 akü fabrikasının üretime geçmesiyle, kimya sanayii sektöründe üretim alanı çeşitlenmiştir Denizli' de akü sanayiinin kurulmasının nedenini ortaya koyabilmek oldukça güçtür. Kanımızca bu sanayiinin oluşması yeterli ölçüde sermaye sahibi girişimcilerin yatırımlarını Denizli' de gerçekleştirmek istemeleri etkili olmuştur. Bu girişimciler diğer sanayi kollarında çok sayıda fabrika bulunması nedeniyle, rekabet koşulları daha iyi olan yeni bir sanayi koluna yatırım yapmayı tercih etmişlerdir. Anketlerden elde ettiğimiz veriler de bu doğrultudadır.

Kimya sanayii sektöründe 1979 yılında plastik ambalaj malzemesi, 1980 yılında da sera örtüsü üreten 2 sanayi kuruluşu daha üretime başlamıştır. Denizli' de sanayinin çeşitlenerek gelişmesi yörede toptan ve perakende ticaretin canlanmasında etkili olmuştur. Gerek fabrikalarda üretilen ürünün ambalajlanması sırasında ve gerekse tüketiciye toptancı yada perakendeci aracılığıyla sunulması sırasında önemli miktar ve çeşitte ambalaj malzemesi kullanımını zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler yörede pazar olanakları bulan girişimciyi ambalaj malzemesi üretimine yönlendirmiştir.

Yöredeki sera örtüsü üreten tesislerin gelişmesi ise yakın çevrede, özellikle de Antalya çevresindeki tarım faaliyetlerinin seralarda yoğunlaşması sonucunda oluşmuştur. Üstelik, 1970' li yıllarda kurulan ve naylon torba üreten sanayi tesisleri de artan sera örtüsü talebi üzerine üretimlerini çeşitlendirerek sera örtüsü de üretmeye başlamışlardır. Denizli' de son olarak 1986 yılında bir başka plastik ambalaj fabrikası üretime geçmiştir.

Denizli' de kimya sanayii alanında faaliyet gösteren bu kuruluşlar dışında Acıpayam' da Acıselsan Selüloz Sanayii, Acıgöl kıyısında da Sodaş Sodyum Sülfat Sanayii tesisleri bulunmaktadır. Denizli ilinin kimya sanayii alanında en büyük tesisleri olan bu kuruluşlar araştırma alanı dışında kalması nedeniyle kapsam dışında bırakılmıştır.

3. 7. Orman ürünleri ve mobilya sanayii

Denizli' de orman ürünleri ve mobilya sanayii yeterince gelişmemiştir. Bu sanayi sektöründe faaliyette bulunan 3 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Söz konusu sanayi kuruluşlarının birisi 1971 yılında kurulan telefon direği ve

kereste üreten Orem Orman Sanayii' dir. Bu kuruluş, son yıllarda üretimini binalara dış ve iç cephe kaplamaları ve tatil köylerinde ahşap binaların (Bungalow) yapımına yöneltmiş bulunmaktadır. İnşaat ve turizm sektöründeki gelişmeler bunda etkili olmuştur.

Orman ürünleri sektöründe üretim yapan bir diğer kuruluş ise Emtaş Eğitim Malzemeleri Sanayii' dir. 1974 yılında halka açık bir şirket olarak kurulan tesiste, kurşun ve renkli kalem gibi ders araçları üretilmekte olup yıllık kalem üretimi 50.000.000 adet civarındadır.

Bu sektörde yer alan bir başka sanayi kuruluşu ise 1976 yılında üretime başlayan Yonga Mobilya Sanayii' dir. Yonga Mobilya Sanayii, 1974 yılında halka açık bir anonim şirket olarak kurulmuş olup, ortaklarının bir bölümü de yurt dışında çalışan işçilerden oluşmuştur. Fabrikada yılda yaklaşık olarak 16.000 adet otel ve motel mobilyaları üretilmektedir.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz sanayi kuruluşlarının Denizli' de kurulmalarının en önemli nedeni, yurt dışında çalışan işçilerden oluşan fabrika ortaklarının kendi yörelerine yatırım yapma eğiliminde olmalarıdır. Diğer taraftan, başlangıçta ham maddeye yakınlık ve teminindeki kolaylıklar nedeniyle Denizli' yi kuruluş yeri olarak seçen şirket kurucuları günümüzde artık Denizli çevresinden çok, başka bölgelerden ham kereste sağlamaktadırlar.

3. 8. Kağıt ürünleri sanayii

Orman ürünleri sektörü gibi, Denizli' de tesis sayısı ve çeşitliliği bakımından gelişme göstermeyen bir diğer sektör de kağıt ürünleri sanayiidir. Bu sanayi sektöründe 2 fabrika bulunmakta olup, her ikisi de aynı alanda üretim yapmakta ve oluklu mukavvadan meydana gelen kutu ve viol üretmektedirler. Denizli' de kağıt ürünleri sanayiinin gelişmemiş olmasına karşın, bu sektörde üretim yapan Dentaş Oluklu Mukavva Sanayii, kendi alanında üretim yapan büyük sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır. Türkiye' de de en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 1991 yılında 448. sırada yer almıştır.

1972 yılında kurulan ve 1978 yılında üretime başlayan bu sanayi kuruluşunun Denizli' de kurulmasının en önemli nedeni, fabrikada ham madde olarak kullanılan kraftın üretildiği Seka Silifke ve Dalaman tesislerine yakın

olmasıdır. Başlangıçta halka açık bir işçi şirketi olarak kurulan tesis, Ege Bölgesi' nde 1968 yılında faaliyete başlayan Olmuksa ve 1977 yılında üretime geçen Tire Kutsan ile birlikte ülke pazarının önemli bir bölümünü eline almış bulunmaktadır. İhraç ürünlerinin ambalajlanmasında ahşap kasanın yerini, oluklu mukavva tipi kutunun almasından sonra kuruluşun pazar potansiyeli hızla artmıştır. Özellikle Türkiye' nin önemli ihraç ürünlerinden olan yaş sebze ve meyvenin Avrupa' ya daha sağlıklı bir şekilde sevk edilmek istenmesi oluklu mukavva kutu kullanımını arttırmıştır.

Dentaş 1985 yılında oluklu mukavva kutunun yanı sıra selülozik yumurta kabı (viol) üretimine de başlamıştır. 1992 yılı verilerine göre Dentaş, yılda yaklaşık olarak 22.000 ton oluklu mukavva kutu ve 225 milyon viol üretmektedir. Kuruluşta 362 işçi çalışmaktadır.

Denizli' de bulunan bir diğer oluklu mukavva kutu fabrikası 1980 yılında üretime başlayan İpek Oluklu Mukavva Sanayiidir. Tesisten aldığımız bilgilere göre fabrikada yılda 3.600 ton oluklu mukavva kutu üretilmekte olup, 65 işçi çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Denizli sanayiinde en önemli yeri dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün oluşturduğu, bu sektörü ise tesis sayısı açısından metal eşya ve metal ana sanayii sektörlerinin izlediği anlaşılmaktadır. Denizli' de önemli bir yer işgal eden dokuma sanayiinin, son yıllarda meydana gelen gelişmelerle daha çok konfeksiyon sanayiine yöneldiği gözlenmektedir.

4. BÖLÜM : DENİZLİ'DE SANAYİ KURULUŞLARININ ALANSAL DAĞILIŞI ve BU DAĞILIŞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sanayi faaliyetlerinin belli bir alanda toplanmasında, sanayi kollarının özelliklerine göre değişmekle birlikte hammadde, işçi, pazar enerji ve su kaynakları, ulaşım olanakları v. b. gibi faktörler etkili olmaktadır. Örneğin Ege Bölgesi' nde Denizli' nin İzmir' den sonra yöresel bir sanayi merkezi olması, başka bir anlatımla Denizli' nin Ege Bölgesi' nin iç kesiminde sanayide odak noktası haline gelmesi bu faktörler çerçevesinde oluşmuştur. Sanayinin kuruluş yeri faktörlerini ele aldığımız bölümde bu konu ayrıntılı olarak incelenmiş ve Denizli' de sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşmasında etkili olan faktörler değerlendirilmiştir.

Sanayi faaliyetlerinin toplandığı alan içinde de sanayi kuruluşlarının dağılış düzeninde lokal ya da alt faktörler etkili olmaktadır. Su kaynaklarına yakınlık, alt yapı, ucuz ve uygun arsa temini, ulaşım akslarına yakınlık, arsa sahipliği, yerel yönetimlerin etkisi, diğer sanayi kollarına yakınlık v.b. gibi lokal ya da alt faktörler kent içinde ve çevresinde sanayi kuruluşlarının dağılışını belirleyen başlıca faktörlerdir. Ancak, sanayi kuruluşlarının faaliyete başlamasından sonra bazı kuruluş yeri faktörlerinin etkisi ortadan kalkmış da olabilir (102). Özellikle kent içi imar planlarında yapılan değişiklikler birçok kuruluş yeri faktörünün sonradan ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

Bu genel değerlendirmeler çerçevesinde aşağıda, gerek yerinde yaptığımız gözlemler ve araştırmalar, gerekse anket uygulamalarımızdan elde ettiğimiz veriler doğrultusunda Denizli kent alanında sanayi kuruluşlarının dağılış düzeni ele alınacak, bu dağılışta etkin olan faktörler de ortaya konulacaktır.

4. 1. Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı

Denizli' de sanayi kuruluşlarının kent içinde ve çevresindeki alansal dağılışı, ilk bakışta oldukça dağınık ve düzensiz olduğu izlenimi vermektedir. Ancak, sanayi kuruluşlarının dağılış düzeni yakından incelendiğinde bu dağılışın fiziki ve beşeri bazı faktörlerin kontrolünde olduğu, tesislerin belli noktalarda merkezileştiği ya da yoğunlaştığı, özellikle karayolları boyunca

(102) TÜMERTEKİN, Erol, İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri, A.g.e., s. 2.

peşpeşe sıralandıkları ve sanayi kuşakları oluşturdukları gözlenir. Anket uygulamamız sırasında sanayi tesislerinin buldukları yerleri işlediğimiz 1:25.000 ölçekli topografya haritasından yararlanarak yaptığımız sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı haritasına göre, Denizli' de sanayi kuruluşlarının yer yer birbirini izleyen, yer yer birbirinden kopuk farklı alanlarda yer aldığı gözlenir. Sanayi kuruluşlarının yer aldığı ve belli bir yoğunluk oluşturduğu alanların başında, Denizli kent merkezi ile İzmir-Denizli-Ankara karayolunun hemen kuzeyinde bulunan Sümer Mahallesi gelmektedir. Bu kesimde sanayi kuruluşları adeta iç içe girmiş durumdadırlar. Bu alanların dışında, sanayi kuruluşlarının özellikle karayolları boyunca peşpeşe sıralandıkları ve sanayi aksları oluşturdukları gözlenir. Sözkonusu sanayi akslarının başlıcaları, İzmir asfaltı ve çevresi, Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi, Kayhan-Karakurt yolu çevresi (Eski Acıpayam yolu) ve Göveçlik-Şirinköy yolu ve çevresidir. Bu sanayi akslarının yanı sıra, sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı bir başka alan, organize sanayi bölgesidir. Denizli' de herhangi bir bölgede ya da sanayi aksında bulunmayan münferit tesislere de rastlanılmaktadır.

4. 1. 1. Sanayi kuruluşlarının alansal dağılışında etkili olan faktörler

Yukarıda ele aldığımız sanayi bölgeleri ve akslarının özelliklerini ve yapısını ayrı ayrı ele almadan önce, genel olarak sanayi akslarının ve alanlarının oluşumunda etkili olan faktörleri ortaya koymak konumuzun bütünlüğe ulaştırılması bakımından yararlı olacaktır.

Kuşkusuz, Denizli'de sanayi alanları ve akslarının oluşmasında etkili olan faktörlerden birisini çevrenin morfolojik özellikleri oluşturmaktadır. Denizli kentinin bulunduğu alan ve yakın çevresi, Büyük Menderes nehrine güneyden bağlanan Çürüksu alüvyal ovası, bu ova kenarında yer alan alçak plato düzlükleri ve güneydeki yüksek dağlık çerçeve ile birlikte morfolojik bir ünite olarak tanımlanabilir. Bu morfolojik ünitenin güney sınırını meydana getiren dağlık çerçeve, Çürüksu çayına bağlanan Emir çayı ile iki kısma ayrılır. Batıda kalan dağlık alan Akdağ kütesini, doğuda kalan alan ise Honaz dağını meydana getirir. Gerek Akdağ, gerekse Honaz dağı kütesinden kuzeye doğru dik bir eğimle alçak plato düzlüğü adını verdiğimiz üniteye geçilir.

Alçak plato düzlüğü, güneydeki Akdağ kütlesi ile kuzeydeki alüvyal ova arasında ayrı bir morfolojik ünitedir. Nispeten düz, fakat akarsular tarafından yer yer parçalanmış bu morfolojik ünite ortalama 350-400 m yüksekliğe sahiptir. Yaklaşık olarak, Sarayköy'ün batısından başlayan bu ünite, Denizli kent merkezinin de içinde bulunduğu alanı kapsayarak Honaz'ın doğusuna kadar devam eder (103) (Şekil 29).

Antik Laodikya kenti bu morfolojik ünite üzerinde kurulmuş ve gelişmiş, savaşlar ve depremler sonucunda kentin terk edilmesiyle, halk yine bu morfolojik ünite üzerinde bugünkü Denizli'yi kurmuştur. Araştırma kapsamına aldığımız günümüzdeki sanayi kuruluşlarının tümü de bu coğrafi birim üzerinde yer almaktadırlar. Denizli sanayiinin kuruluş yeri faktörleri bölümünde de belirttiğimiz gibi, Denizli kenti, lokasyonu açısından uygun bir coğrafi konumda bulunması nedeniyle ekonomik bakımdan hızla gelişmiştir. Ekonomik gelişmesini daha çok sanayileşme alanından gerçekleştiren Denizli'de, sanayi kuruluşları önceleri kent merkezi ve yakın çevresinde kurulmaya başlamış, zamanla sanayi alanları kent dışına taşarak özellikle karayolları boyunca gelişmiştir.

Denizli ve çevresinde sanayi kuruluşlarının gerek kent merkezinde ve gerekse bazı karayolları boyunca yayılmasında asıl etkili olan faktör, yukarıda söz konusu ettiğimiz kısmen düz, fakat yer yer parçalanmış morfolojik ünitenin topografik yapısı ve bu topografik yapıya uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan imar planlarıdır.

Sanayi kuruluşlarının belli bir coğrafi mekanda birbirinden kopuk, tek tek kurulmaları, bunların alt yapı, enerji, su, ulaşım gibi tamamlayıcı hizmetlerden yeterince yararlanamamalarına neden olmaktadır. Öte yandan, sanayi kuruluşlarının genellikle çevreyi kirletici özellikte olması, çevre düzeni açısından da bazı olumsuz gelişmeleri gündeme getirmesi, toplu bir alanda bulunan kuruluşların kendi aralarında meydana getirdiği işlevsel ilişkilerin sağladığı yararların ayrı ayrı kurulan tesislerde bulunmaması v. b. gibi nedenler sanayi kuruluşlarını olumsuz yönde etkilemektedir. İşte bu ve buna benzer nedenler, sanayi kuruluşlarının belli alanlarda toplanmasını zorunlu kılmaktadır. O halde sanayi kuruluşlarının toplanacağı ya da bir

(103) GÖNEY, Süha, *Büyük Menderes Bölgesi*. A.g.e., s. 47-51.

kuşak boyunca yer alacağı alanlar nelereleri olacaktır ? Kuşkusuz, herşeyden önce geniş ve boş bir alanın sanayi kuruluşları için kuruluş yeri olarak seçilmesi gerekmektedir. Fabrikalar için gerekli olan alanın genellikle düz ve yatay gelişmeye olanak sağlaması zorunludur. Bu nedenle kuruluş yerinin topografik yapısı yer seçimi açısından son derece önem kazanmaktadır.

Denizli' de de sanayi kuruluşları için seçilen ve sanayinin geliştiği alanlar topografik açıdan kuruluş yerine uygun alanlardır. Nitekim, sanayi kuruluşlarının dağılışı ile çevrenin topografik yapısı birlikte ele alındığında, bu dağılıştta topografyanın etkisi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz, kuzeyde Çürüksu vadisi ile güneydeki Akdağ kütlesi arasında bulunan, gerek antik Laodikeia' nın, gerekse Denizli' nin kurulduğu ve sanayi kuruluşlarının hemen hemen tamamının üzerinde yer aldığı plato düzlüğü yer yer farklı rölyef özelliklerine sahiptir. Söz konusu plato düzlüğü üzerinde kuzeyden güneye doğru iki basamak ayırdedilmektedir. Ovanın hemen güneyinde yer alan birinci basamak ortalama olarak 250-350 m yükseltiye sahip olup dalgalı bir özellik taşımaktadır. 400-600 m yükseltiye sahip olan ikinci basamak ise birinci basamaktan bir olukla ayrılmakta ve birinci basamakta olduğu gibi dalgalı bir rölyefe sahip bulunmaktadır. Bu iki basamağı birbirinden ayıran ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki oluk, kuzeybatıda Kumkısık sırtından itibaren Denizli kentine kadar yaklaşık olarak 9 km boyunca uzanmaktadır. Genişliği yer yer 2-3 km' yi bulan söz konusu oluğun tabanı nispeten düzdür. Bu nedenle Denizli-İzmir karayolu güzergahı bu oluktan geçirilmiştir. Oluğun hem karayolu güzergahı olarak seçilmesi, hem de genellikle düz bir yapı göstermesi sanayi kuruluşları için de uygun bir kuruluş yeri olarak tercih edilmesine neden olmuş (Fotoğraf 4), böylece Denizli' den itibaren Kumkısık sırtlarına kadar 9 km' lik bir sanayi aksı veya kuşağı oluşmuştur (Şekil 30). Bu sanayi kuşağı, Denizli' deki sanayi akslarından yalnızca birisidir.

Denizli' de bir ikinci sanayi aksı Ankara ve Pamakkale yolu kuşağıdır. Denizli-Ankara karayolu Denizli' den sonra Çürüksu ovasına doğru kuzeydoğuya yönelmekte ve yukarıda belirttiğimiz oluğu aşarak topografik düzlüğün önüne, yani ovaya açıldığı kesime kadar devam etmektedir. Ankara karayolu sanayi aksının başlangıcını oluşturan bu kesim Pamukkale yol ayrımına kadar yaklaşık olarak 4.5 km devam etmektedir. Ankara karayolu,

Pamukkale yol ayrımından sonra, plato düzlüğünün kenarını takip ederek alüvyal ovanın daraldığı kesime doğru uzanmakta, buradan 350 m yükseltideki Gürlek eşiğini aşarak daha doğudaki alçak depresyonlara ulaşmaktadır. Ankara karayolu aksının plato düzlüğünün kenarını izlemesi de yine plato düzlüğünün topografik yapısıyla yakından ilgilidir. Çünkü, Denizli-Pamukkale karayolunun doğusunda kalan ve Honaz' a kadar devam eden plato düzlüğü akarsular tarafından derin bir şekilde yarılarak parçalanmıştır. Bu nedenle burada karayolu güzergahı plato düzlüğünü boyluboyunca katetmek yerine ova kenarını takip etmiş, yol çevresindeki uygun düzlük alanlar da sanayi kuruluşları için kuruluş yeri olarak tercih edilmiştir. Böylece, Pamukkale yol ayrımından itibaren doğu-batı yönünde Çömleksaz köyüne kadar yaklaşık 8.5 km' lik alan sanayi aksı olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 30).

Denizli' de oluşan bir başka sanayi aksı eski Acıpayam yolu ve çevresidir (Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi). Acıpayam karayolu plato düzlüğü üzerinde Denizli' den itibaren güneydoğuya doğru yönelmekte ve yaklaşık olarak 7 km sonra Tekkeköy' ün güneyinde 650 m yükseltideki Kazıkbel eşiğini aşarak daha güneydeki Acıpayam ve Tavas' a bağlanmaktadır. Denizli ile Tekkeköy arasındaki yol boyunca da yer yer sanayi kuruluşlarının toplandığı gözlenmektedir. Ancak, önceleri Zeytinköy, Bağbaşı ve Tekkeköy' den geçen Acıpayam karayolu güzergahının sonradan değiştirilerek güneye alınması nedeniyle, günümüzde sanayi kuruluşları iç kesimde kalmışlardır (Şekil 30). Görüldüğü gibi, plato düzlüğü üzerindeki morfolojik bakımdan uygun kesimler karayolu güzergahı olarak seçilmiş, bu durum sanayi kuruluşlarını da bu alanlara çekmiştir.

Diğer sanayi aksları kadar yoğun olmamakla birlikte, çalışma bölgesinde gözlenen sanayi kuşaklarından birisi de Denizli' nin batısındaki Göveçlik yolu ve çevresidir. Göveçlik yolu ve çevresi 1970' li yılların başında yurtdışından dönen işçilerin kurdukları sanayi kuruluşlarıyla gelişmeye başlamış, bu gelişimi diğer tesislerin kurulması izlemiştir. Gerçekten bugün işçi yatırımlarının ve şirket ortaklarının kendi memleketlerine bir tesis kazandırma arzusunun mekana yansımalarının en güzel örneklerini Göveçlik çevresinde bulmak mümkündür.

Yukarıda ele aldığımız sanayi aksları dışında Denizli' de sanayi

kuruluşlarının toplandığı bazı sanayi bölgeleri veya sanayi alanları da gözlenmektedir. Bunlardan birisi Sümer mahallesi, diğeri organize sanayi bölgesi, bir başkası ise Denizli kent merkezidir. Sümer mahallesi sanayi bölgesi İzmir ve Ankara karayolunun Denizli kent merkezinde birleştiği kesimin hemen kuzeyinde kalan alandır. Topografik düzlük üzerinde oldukça uygun bir yer olan Sümer mahallesi sanayi bölgesi 1953 yılında Sümerbank Bez Fabrikasının açılmasıyla gelişmeye başlamıştır. İmar planlarında bu alanın ağır sanayi bölgesi olarak saptanması ile de giderek gelişmiştir. Ancak, bu bölgenin giderek konut alanına dönüşmesi üzerine sanayi kuruluşları için uygun bir kuruluş yeri olmaktan uzaklaştığı dikkati çekmektedir.

Denizli' de hızla gelişen organize sanayi bölgesi, Çürüksu oluşunun bitiminde, Ankara karayolunun üzerinden aşarak daha doğudaki kesimlere bağlandığı Gürlek eşiği üzerinde kurulmuştur. Gürlek eşiği batıdaki ve doğudaki alçak depresyonları birbirine bağlayan bir boğaz özelliği taşımakta, kuzeyi ve güneyindeki yüksek kesimler arasında oldukça düz ve geniş bir alan kaplamaktadır. Bu alan sahip olduğu uygun topografik özelliğiyle aynı zamanda karayolu ile demiryolunun kesiştiği bir kavşak noktasıdır. Tarım alanı olmaması, bu alanı sanayi bölgesi olarak üstün kılan bir başka özelliktir.

Denizli kent merkezi de bir sanayi alanıdır. Daha çok küçük tesisler kent merkezinin hemen her yerinde gözlenmektedir. Bunlar kent merkezinde kolayca bulunabilen ve yine kolayca yerleri değiştirilebilen daha çok kiralık binalarda üretim yapmaktadırlar. Bu alan küçük sanayinin sıçrama alanıdır ve hemen her kentte gözlenebilen bir olgudur.

Kuşkusuz Denizli' de gözlediğimiz sanayi aksları birden bire ve kendiliğinden ortaya çıkmış olgular değildir. Bunda, sanayinin hızla gelişmesi ve bu gelişime ayak uydurmaya çalışılarak hazırlanan imar planlarının da etkisi bulunmaktadır. Ancak, burada belirtmemiz gereken en önemli nokta imar palanlarının sanayileşme hareketini geriden izlemesidir. Çünkü, belli bir bölgede sanayinin geliştiğini gözleyen yetkililer asıl imar planlarına ek planlar ve tadilatlar yaparak sanayi alanlarını düzenlemeye çalışmışlardır.

Ankara' da bulunan İller Bankası Genel Müdürlüğü ve Denizli Belediyesinden elde ettiğimiz nâzım imar planlarına göre, Denizli' de ilk imar planının 1960 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu planda konut alanları,

yeşil alanlar, ticaret ve depolama alanları, ulaşım alanlarının yanı sıra küçük ve büyük sanayinin gelişeceği alanlar da makro hedefler olarak belirlenmiştir. Buna göre, İzmir-Denizli-Ankara karayolunun kuzeyinde kalan ve Denizli Sümerbank Dokuma Fabrikası' nın bulunduğu alan ve çevresi (Sümer mahallesi) büyük sanayinin yerleşme ve gelişme alanı olarak saptanmıştır. Denizli kentinden kuzeybatıya doğru uzanan İzmir karayolu ve çevresindeki alan ise daha çok küçük sanayinin gelişme alanı olarak belirlenmiştir.

Ancak 1960 tarihli imar planında Denizli kentindeki hızlı bir şekilde gelişen sanayileşme hareketlerine bağlı olarak daha sonraki yıllarda bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. Nitekim, 1981' de Sümerbank çevresi sanayi planları, 1986' da İzmir asfaltı sanayi bandı planları (III. Etap) 1988' de Ankara asfaltı sanayi planları (İlave) yapılarak uygulamaya konulmuştur. Halen 1: 25.000 ölçekli karayolu kenarı revizyon imar planlarının yapımı devam etmektedir (104).

Daha önce de değindiğimiz gibi, Denizli' de sanayi gelişme alanlarını ilgilendiren planlamalar sanayileşme hareketlerinin gerisinde kalmaktadır. Gerçekten, anket uygulamalarından elde ettiğimiz veriler de bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz imar planı, değişiklik ve ilave plan tarihlerini dikkate aldığımızda Sümerbank çevresi sanayi planlarının 1981 yılında değişiklikler yapılarak tekrar uygulamaya konulduğunu görmekteyiz. Oysa, günümüzde 13 sanayi kuruluşunun bulunduğu bu alanda, plan değişikliğinin yapıldığı 1981 yılına kadar 9 sanayi tesisi kurulmuştur. İzmir asfaltı sanayi planı değişikliği (III.Etap) 1986 yılında yapılmış, 1960 yılında küçük sanayi alanı olarak belirlenen bu aksta büyük sanayi kuruluşlarına da yer verilmiştir. Bu aks üzerinde yapılan değişiklikler ise yalnızca 1: 5.000 ölçekli haritası bulunan Kumkısıık - Şemikler arasında yapılabilmektedir (105). İzmir asfaltı sanayi aksında plan değişikliğinin yapıldığı tarihe kadar 28 sanayi tesisi kurulmuştur (Çizelge 15).

Aynı durumu Ankara asfaltı sanayi planlarında da görmekteyiz. 1983' te hazırlanan Denizli nâzım planı raporuna göre (106), Ankara yolu ve

(104) DENİZLİ BELEDİYESİ, *Denizli Kenti Analitik Etüdü*, 1992, s. 68.

(105) ERKİN , Engin, *Denizli (Merkez) Nazım İmar Planı Raporu*, 1983, s. 18.

(106) ERKİN, Engin, A.g.e., s. 18.

Yıllar Sanayi Aksları	TESİSLERİN KURULUŞ YILLARI											TOPLAM
	1920 1949	1950 1955	1956 1960	1961 1965	1966 1970	1971 1975	1976 1980	1981 1985	1986 1990	1991 +		
İzmir asfaltı					3	6	4	14	14	5		46
Ankara asfaltı			1		3	8	8	2	9			31
Kayhan-Karakurt	1		1		1	4	4	2	4			17
Göveçlik-Şirinköy						4	1	1	2	1		9
Sümer mahallesi		2		1		2	4	1	2	1		13
Kent merkezi	1			1		2	1	2	5	1		13
Organize sanayi bölgesi									41	1		42
Münferit tesisler				1		1						2
TOPLAM	2	2	2	3	7	27	22	22	77	9		173

ÇİZELGE 15- Sanayi tesislerinin sanayi akslarına göre kuruluş yılları.

çevresine ait 1: 5.000 ölçekli hiçbir harita bulunmadığı için bu alan ele alınmamıştır. Ancak 1988 yılında ilave bir sanayi planı yapılmış, fakat bu tarihe kadar aks üzerinde 23 sanayi kuruluşu faaliyete başlamıştır (Çizelge 15).

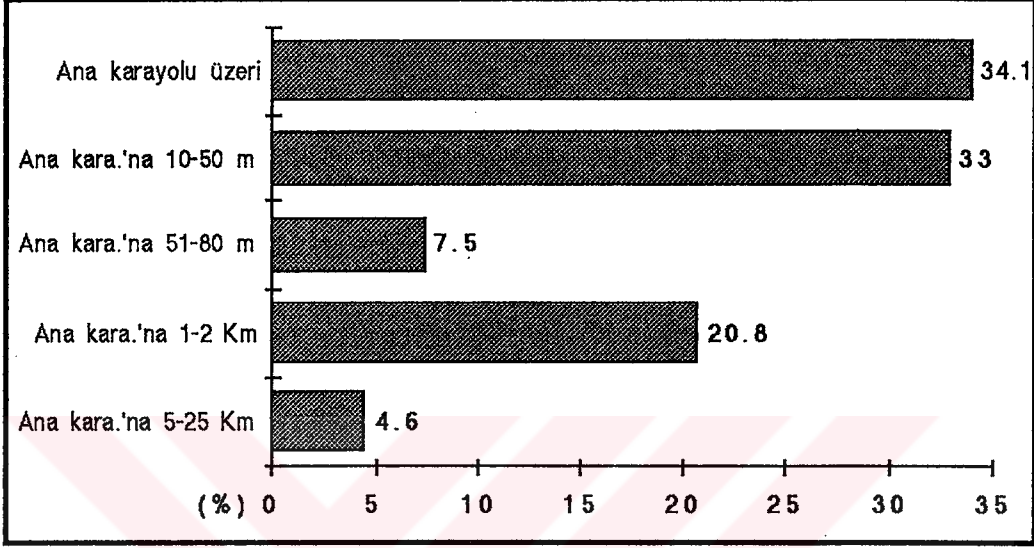
Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, Denizli' de sanayi kuruluşlarının dağılımlarında etken olan bir başka faktör de ulaşım ağıdır. Günümüzde sanayinin temel özelliklerinden birisi, sanayi kuruluşlarının büyük miktarda hammadde kullanması, çok sayıda işçi çalıştırması ve gerek sayı gerekse hacim bakımından oldukça fazla mal üretmesidir. Fabrikalarda kullanılan ham maddelerin fabrikaya taşınması, ürünlerin pazara ulaştırılması ve fabrikalarda çalışanların iş yerlerine gelip gitmeleri düzgün ve gelişmiş ulaşım olanaklarıyla sağlanmaktadır (107). Bu ve buna benzer nedenlerle sanayi tesisleri genellikle ulaşım ağının yoğun olduğu alanlarda kurulmaktadırlar.

Denizli' de de sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü karayolu ulaşım olanaklarına bağlı olarak ana karayolları boyunca kurulmuş bulunmaktadır. Özellikle Batı Avrupa Ülkeleri' nde sanayi kuruluşları demiryolu ulaşımını yoğun bir şekilde kullanmalarına karşın, ülkemizde ve aynı şekilde Denizli' de demiryolu ulaşımının yeterince kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Denizli' de demiryolu çevresinde kurulan hiç bir sanayi tesisi bulunmamakta, bu ulaşım olanağından çok az tesis yalnızca ham madde taşınmasında yararlanmaktadır. Kuşkusuz buna demiryolu ulaşım ağının düzensizliği de büyük bir etki yapmaktadır. Çünkü, Denizli' ye ulaşan demiryolu hattı Aydın-Afyon demiryoluna Goncalı istasyonunda bağlanan tali bir hattır. Yükleme boşaltma sistemleri geliştirilmemiştir. Bugün sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı organize sanayi bölgesinin içinden geçen demiryolu hattı üzerinde hiç bir istasyon ve yükleme boşaltma parkı yoktur. Üstelik bu olanaklardan yararlanmak üzere herhangi bir proje dahi bulunmamaktadır.

Demiryolu ulaşımının sanayi kuruluşları üzerinde bu denli etkili olmamasına karşılık, karayolları çevresindeki alanlar günümüzde sanayi tesisleriyle dolmuş bulunmaktadır. Bu durum sanayi kuruluşlarının kuruluş yeri seçiminde karayollarının etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun % 34.1' i (59 tesis) ana karayolu

(107) TUMERTEKİN, Erol, Sanayi Coğrafyası, A.g.e., s. 91.

üzerinde, % 33.0' ü (57 tesis) ana karayoluna 10-50 m ve % 7.5' i de (13 tesis) ana karyoluna 51-80 m uzaklıkta kurulmuşlardır (Şekil 31). Tüm kuruluşların % 20.8' i de ana karayollarına bağlanan tali yollar üzerinde kurulmuş olup, ana karayoluna olan uzaklığı 1-2 km arasında değişmektedir.

ŞEKİL 31- Sanayi kuruluşlarının ana karayoluna olan uzaklıklarına göre dağılımı.

Öte yandan, Denizli' de sanayi kuruluşlarının ana karayollarına olan uzaklıkları sanayi kollarına göre bazı değişiklikler gösterdiği de dikkati çekmektedir. Sanayi kuruluşlarının ana karayollarına olan uzaklıkları alt sanayi kolları bağlamında ele alındığında, özellikle ağır ve hacimli hammadde kullanan ve aynı şekilde ağır ve hacimli mal üreten kuruluşların ana karayollarına daha yakın bir yerde buldukları gözlenmektedir. Anket verilerine göre, ağır ve hacimli hammadde kullanan orman ürünleri , haddehaneler ve metal eşya sanayi sektöründe faaliyet gösteren kuruluşların büyük bir bölümü ya ana karayolu üzerinde bulunmakta, ya da ana karayoluna 10-50 m uzaklıkta yer almaktadırlar (Çizelge 16). Buna karşılık, gıda ve dokuma sanayiindeki kuruluşlarda az da olsa anakarayollarından uzaklaşma gözlenmektedir.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının kuruluş yeri olarak en fazla tercih ettikleri alan Denizli-İzmir ve Denizli-Ankara karayolu çevresidir. Denizli

Ana karayola uzaklık Sektörler	Ana karayolu üzeri	10-50 m	51-80 m	1-2 Km	5-25 Km	TOPLAM
Gıda	6	1		4		11
Dokuma+Deri	22	28	7	17	4	78
Orman ürün.	3					3
Kağıt ürün.		1		1		2
Kimya+Plastik	3	8				11
Taş+Toprak	3	4	1	3	1	12
Metal ana	6	7	2	4		19
Metal eşya	16	8	3	7	3	37
TOPLAM	59	57	13	36	8	173

ÇİZELGE 16- Sanayi kuruluşlarının ana karayoluna olan uzaklıklarının sektörlere göre dağılımı.

çevresinde birinci derecede öneme sahip olan bu karayolu bugün, yalnız Denizli' nin değil, aynı zamanda Akdeniz Bölgesi' nin batısında bulunan Isparta, Burdur, Antalya gibi illerin de Ege Bölgesi' ndeki illerle, özellikle de İzmir ile olan bağlantısını sağlamaktadır (Bkz. Şekil 22).

Sanayi kuruluşlarının yer aldığı ve ikinci derecede öneme sahip olan yol Denizli-Acıpayam karayoludur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu yolun güzergahı değiştirilmiş, eski karayolu üzerinde bulunan kuruluşlar iç kesimde kalmışlardır. Böylece, başlangıçta kuruluş yeri faktörü olarak ortaya çıkan eski karayolu günümüzde bu etkisini kaybetmiştir (Bkz. Şekil 30).

Denizli' de üçüncü derecede öneme sahip olan ve Denizli' nin batısında Şirinköy- Başkarcı- Göveçlik, doğusunda ise Karakurt köyü yolları ve çevresi de sanayi tesisleri için kuruluş yeri olarak tercih edilmişlerdir (Bkz. Şekil

30).

Yukarıda ele aldığımız, çevrenin morfolojik özellikleri, imar planları ve anakarayollarının dağılışı gibi Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışını etkileyen asıl faktörler dışında, bu dağılıştta ucuz arsa temini, arsa sahipliği, işçi alanlarına yakınlık, işçi şirketlerine ait sanayi kuruluşu ortaklarının tercihleri v.b. gibi alt faktörler de etkilidir. Daha çok sanayi aksı ve bölgelerindeki yer seçimini belirleyen ya da yönlendiren bu alt faktörler ileride sanayi aksları konusunda ayrıca ele alınacaktır.

Öte yandan, daha önceleri sanayi bölgelerinde sanayi kuruluşlarının dağılışlarında son derece etkili olan enerji ve su kaynaklarının dağılışı, günümüzde artık etkisini yitirmiş bulunmaktadır. Çünkü, artık elektrik iletim hatlarının sanayi kuruluşlarının bulunduğu alana götürülmesi son derece kolaydır. Aynı şekilde su kaynaklarından suyun borularla taşınması da mümkün olmaktadır. Bu nedenlerle, Denizli' de enerji hatları ve su kaynaklarının dağılışı arasında doğrudan bir ilişki gözlenmemektedir.

4. 1. 2. Sanayi alanlarının gelişimi

Sanayi faaliyetlerinin gelişmeye başladığı ilk dönemlerde tesisler genellikle kentlerin içinde veya çok yakın çevresinde kurulmaktadırlar. Bu durum, kent çevresinde ulaşım olanaklarının yeterince gelişmemesi, alt yapının bulunmaması, elektirik enerjisi hatlarının yokluğu ve enerji taşınmasının güçlüğü, tüketim malı üreten kuruluşların pazara çok yakın bir alanda kurulma isteği v. b. gibi nedenlerle gerçekleşmektedir. İlk dönemlerde sanayi kuruluşları daha çok küçük ölçeklidir. İş bölümü tam olarak gerçekleştirilememiştir. Hammadde kullanımı ve üretim miktarı çok düşüktür. Az sayıda işçi çalıştırılmaktadır. Depolama, üretim, yönetim, pazarlama, muhasebe gibi tüm faaliyetler dar bir ortamda ve genellikle küçük tek bir binada gerçekleştirilmektedir. Yalnızca yakın çevre için üretim yapan bu kuruluşların genişleme gibi bir düşüncesi bile yoktur.

Sanayi kuruluşlarının kent çevresine doğru yayılmaya başlaması, kent çevresinde özellikle ulaşım olanaklarının gelişmesiyle birlikte oluşmuştur. Kuşkusuz bunda ucuz arsa temini ve sanayi kuruluşlarının yatay büyüme eğiliminde olması da etkili olmuştur. Sanayi tesislerinin kent çevresindeki ulaşım aksları boyunca gelişmesi iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan

birincisi, yeni sanayi kuruluşlarının bu alanlarda kurulması, diğeri ise kent içinde kurulmuş bulunan tesislerin yer değıştirmesi, başka bir deyişle sanayi suburbanizasyonu şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak, sanayi tesislerinde bina ve makinelerin genellikle taşınmaz ve uzun ömürlü olmaları, yeni alanlarda pazar kaybetme endişesi, işçi taşınmasında ortaya çıkan güçlükler, ticaret ve sermaye birikim alanlarına uzak olma kuşkusu gibi nedenler sanayi suburbanizasyonunun gerçekleşmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız oluşumları Denizli sanayi alanlarının gelişmesinde de gözlemlemiş bulunuyoruz. Gerçekten, Denizli' de ilk tesisler genellikle kent merkezinde veya kentin çok yakınında kurulmuş, sonraki yıllarda tesisler giderek kentten daha uzak alanlarda karayolları boyunca yer almaya başlamışlardır. Denizli' de sanayi kuruluşlarının ilk kuruluş yerlerini dikkate alarak hazırladığımız çizelgeye göre, 1965 yılına kadar faaliyete geçen tesislerin daha çok kent merkezi ve Sümer mahallesinde kuruldukları dikkate çekmektedir. 1965 yılından sonra ise özellikle İzmir asfaltı ve çevresi ile Ankara asfaltı üzerinde yeni kuruluşların yer almaya başladığı ve bu alanların giderek sanayi aksı haline dönüştüğü gözlenmektedir (Çizelge 17). Sözkonusu yıllarda gelişmeye başlayan bir başka aks da Göveçlik yolu ve çevresidir. 1980' li yıllarda bu aksların dolmaya başlaması ve çevre planı açısından bazı olumsuz gelişmelerin ortaya çıkması üzerine 1984 yılında organize sanayi bölgesinin inşaatına başlanmış ve böylece Denizli' de yeni bir sanayi bölgesi oluşmuştur.

Denizli' de sanayi alanlarının gelişimi Şekil 32' de de açıkça görülmektedir. Ancak, bu amaçla hazırladığımız haritada yer değıştiren tesislerin yeni yerleri yer değıştirme tarihleriyle birlikte göz önüne alınmış, böylece Denizli' nin farklı sanayi aksları ve bölgelerinde yer alan sanayi kuruluşlarının tümü günümüzdeki konumları ve tesis tarihleri itibariyle haritaya aktarılmıştır.

Sözkonusu haritada, 1960 öncesinde kurulan sanayi tesislerinin kent merkezi, Sümer mahallesi, Ankara-Pamakkale yol ayrımı ile Karakurt ve Tekkeköy' de kuruldukları gözlenmektedir. 1960-1970 yılları arasındaki dönemde, Denizli sanayiinde kent merkezinden çevreye doğru kaçış meydana gelmiş, karayolları boyunca yeni sanayi aksları oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde kent merkezi ve Sümer mahallesinde kurulan yeni tesislerden çok,

Yıllar Sanayi Aksları	TESİSLERİN İLK KURULUŞ YILLARI											TOPLAM
	1920 1949	1950 1955	1956. 1960	1961 1965	1966 1970	1971 1975	1976 1980	1981 1985	1986 1990	1991 +		
İzmir asfaltı					4	6	10	12	14	2		48
Ankara asfaltı			1		3	6	8	3	3			24
Kayhan-Karakurt	1		1		1	4	4	3	3			17
Göveçlik-Şirinköy						4	1	1	2	1		9
Sümer mahallesi		2		2	1	2	3	1	2	1		14
Kent merkezi	1		3	2		4	2	5	8			25
Organize sanayi bölgesi							1		32	1		34
Münferit tesisler				1		1						2
TOPLAM	2	2	5	5	9	27	29	25	64	5		173

ÇİZELGE 17- Sanayi kuruluşlarının sanayi akslarında, ilk kuruluş yıllarına göre dağılımı.

Denizli-Ankara karayolunun başlangıcında ve Pamukkale yol ayrımı çevresinde (Fotoğraf 3, 5 ve 6), Denizli-İzmir karayolunun Gümüşçayaltı mevkiinde ve Eski Acıpayam yolunun Taşlıgeçit çevresinde yeni sanayi temerküz ya da toplanma alanları oluşmuştur (Şekil 32).

1970-1975 yıllarını kapsayan beş yıllık dönem içinde, bir taraftan daha önceki yıllarda kurulan sanayi kuruluşlarının çok yakın çevresinde yeni tesisler kurulurken, diğer taraftan da yeni yeni sanayi alanlarının oluştuğu gözlenmektedir. Daha önce kurulan sanayi tesislerinin çevresinde yoğunlaşma, eski Acıpayam yolunun Taşlıgeçit mevki, Sümer mahallesi ve İzmir asfaltı sanayi aksı çevresinde meydana gelmiştir. Nitekim, 1960-1970 yılları arasında kurulan tesislerin hemen yanında yeni tesisler faaliyete başlamışlardır. Öte yandan, İzmir asfaltı sanayi aksında ise Gümüşçayaltı mevki ile kent merkezi arasında kalan alanda, 1. ve 2. sanayi siteleri ile İlbadi, Bakırlı ve Bakırılı çevresi yeni sanayi kuruluşlarıyla dolmuştur (Şekil 32). Aynı şekilde Denizli-Ankara karayolunun başlangıcı olan ve kent merkezi ile Pamukkale yol ayrımı arasında kalan alanda da eski tesislerin çevresinde yeni tesisler kurulmuştur.

1970-1975 yılları arasındaki dönemde oluşturulan yeni sanayi akslarından birisi, Denizli kent merkezinin batısında Göveçlik-Şirinköy-Başarcı yolu ve çevresidir (Fotoğraf 7). Bu akstaki sanayi tesislerinin kurulması, daha çok işçi şirketi olarak kurulan fabrikaların ortak ve yöneticilerinin kendi memleketlerine bir tesis kazandırma arzusu ile ilgilidir. Diğer sanayi alanı ise, Denizli-Ankara karayolunun Pamukkale yol ayrımı ile Ankara karayolu üzerinde bulunan Akhan köyü arasında meydana gelmiştir (Fotoğraf 8).

1975-1980 dönemi, Denizli sanayiinin gelişme dönemidir. Bu dönemde Denizli' de 30' dan fazla sanayi tesisi faaliyete başlamış, tesislerin merkezden çevreye kaçıışı hızlanmıştır. Sözkonusu dönemde Ankara asfaltı sanayi aksında, Kaleköy çevresinde yeni bir sanayi toplanma alanı oluşmuş, böylece Ankara asfaltı sanayi aksı Kaleköy' e kadar uzamıştır (Fotoğraf 9). Öte yandan, İzmir asfaltı sanayi aksı da Kumkısıık' a kadar uzamış (Fotoğraf 10), bu aksın kent merkezi ile Bakırlı arasında kalan alanda eski tesislerin çevresindeki boş alanlar dolmuş, Haddeciler sitesi ve Arkaltı mevki ile Kumkısıık mevki arasındaki alanlar ise yer yer sanayi kuruluşları tarafından

işgal edilmiştir. Aynı şekilde eski Acıpayam yolu üzerinde Kayhan ve Taşlıgeçit çevresinde de yer yer yeni sanayi tesisleri faaliyete geçmiş ve bu sanayi aksı çevreye doğru yayılmıştır (Şekil 32).

1980-1985 yıllarını kapsayan dönemde faaliyete geçen sanayi tesislerinin büyük bir bölümü İzmir asfaltı sanayi aksında kurulmuştur. Bu aks üzerinde ise özellikle Bakırlı mevki ve Haddeciler sitesinde sanayi tesisleri yoğunlaşırken, Haddeciler sitesi ile Arapamız mevki arasındaki boş alanlar yer yer doldurulmuştur. Söz konusu dönem içinde Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı aksında Saruhan köyü çevresinde, eski Acıpayam yolu aksında Tekkeköy' de ve Ankara asfaltı sanayi aksında Akhan köyü çevresinde de yeni sanayi alanları oluşmuştur (Şekil 32).

1985-1990 döneminde Denizli' de sanayi alanlarının gelişimi, 1988 yılında Ankara karayolu üzerinde ve Denizli' nin 20 km doğusunda Gürlek' te organize sanayi bölgesinin hizmete girmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Dönem içinde en fazla tesis organize sanayi bölgesinde kurulmuş Fotoğraf 11), ayrıca kent merkezi ve İzmir asfaltı sanayi aksında bulunan bazı tesisler de buraya göç etmişlerdir. Söz konusu dönemde diğer sanayi aks ve bölgelerinde de sanayi tesislerinin kurulması devam etmiştir. İzmir asfaltı sanayi aksı üzerinde yeni tesisler özellikle Helvacıkırı mevkiinde kurulmuşlardır (Fotoğraf 12, Şekil 32). Yine bu aks çevresinde, İzmir karayolunun güneyinde Gümüşçay mahallesi çevresindeki boş alanlar da bazı yeni sanayi tesisleri kurulmuştur. Bu dönemde, Göveçlik köyünde de iki sanayi tesisi işletmeye açılmıştır. Aynı şekilde, eski Acıpayam ve Karakurt yolu üzerinde daha çok eski sanayi kuruluşlarının yakınında yeni tesislerin kurulduğu dikkati çekmektedir.

Araştırma kapsamında son dönem olarak ele aldığımız 1990 yılı ve sonrasında yörede en fazla tesisinin kurulduğu alan İzmir asfaltı sanayi aksı ile organize sanayi bölgesidir. İzmir asfaltı sanayi aksı üzerinde yeni sanayi tesis alanları Gümüşçayaltı, Helvacıkırı ve Kaya köyü çevresindeki boş alanlardır (Şekil 32).

4. 1. 3. Sanayi tesislerinin yer değiştirmesi (Sanayi suburbanizasyonu)

Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı konusunda ele alınması

gereken konulardan birisi, sanayi kuruluşlarının yer değiştirmesi veya göçüdür. Sanayi suburbanizasyonu adı verilen bu olgu, çeşitli nedenlerle kent merkezi içinde sıkışıp kalmış tesislerin (Fotoğraf 13), kent dışında ve ulaşım aksları boyunca uygun arazilerde yeniden kurulmaları şeklinde meydana gelmektedir. Sanayi kuruluşlarını kent merkezi dışına iten nedenlerin başında ise, tesislerin büyüme eğilimleri ve artan yük trafiği hacmi gelmektedir. Büyüme eğiliminde olan kuruluşlar, buldukları alanda arazi fiyatlarının pahalılığı nedeniyle genişleme imkanı bulamamaktadırlar. Böylece, kent çevresinde kent merkezine oranla nispeten daha ucuz olan arsalar üzerinde yeni fabrika binaları yapılmakta ve tesis burada yeniden üretime başlamaktadır.

Sanayi suburbanizasyonu konusu, yeni bir olay değildir. Özellikle 1960' lı yıllardan sonra Dünya' nın pekçok kentinde bu olgu yaşanmıştır. Örneğin Chicago, Toronto, Boston, Londra, Paris, Köln, Stockholm, Tokyo ve diğer bazı büyük kentlerde yapılan araştırmalar sanayi suburbanizasyonunun evrensel bir boyut kazandığını göstermektedir (108). TÜMERTEKİN' in İstanbul' da yaptığı araştırma da da 1968 yılında 20 ve daha fazla işçi çalıştıran 700 sanayi kuruluşunun 156' sının kent merkezinin çevresine yer değiştirdiği saptanmıştır (109). Ancak, gelişmekte olan ülkelerde sanayi tesislerinin yer değiştirmesi, kent çevresinde gelişigüzel ve plansız bir şekilde meydana gelmektedir. Bununla birlikte son yıllarda organize sanayi bölgeleri kurularak bu plansızlığın önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Denizli' de de sanayi suburbanizasyonu olgusu meydana gelmiş, sanayinin gelişme döneminde kent merkezi ve yakın çevresinde kurulan birçok tesis kente daha uzak alanlara yer değiştirmiştir. Yer değiştirme olgusu ise, daha önce de belirttiğimiz gibi önceleri kent çevresinde plansız ve gelişigüzel bir şekilde gerçekleşmiş, organize sanayi bölgesinin kurulmasıyla birlikte, tesislerin göçü bu alana yönelmiştir.

Anket verilerine göre Denizli' de yer değiştiren tesis sayısı 32' dir. Sanayi kuruluşlarının göçü 1970' li yıllarda başlamış 1985 yılından sonra ise hız kazanmıştır. 1970' lerden itibaren başlayan sanayi kuruluşlarının göçünde

(108) TÜMERTEKİN, Erol, *Sanayi Coğrafyası*, A.g.e., s. 94.

(109) TÜMERTEKİN, Erol, *Sanayi Coğrafyası*, A.g.e., s. 95.

1970-1975, 1975-1980 ve 1980-1985 yılları arasında 2' şer tesisin yer değiştirdiği gözlenmektedir. 1985-1990 yılları arasında ise toplam 22 tesis yer değiştirmiştir. 1990 yılından sonra anket çalışmamız olan 1992 ve 1993 yılının ilk aylarına kadar olan dönemde ise göç eden tesislerin sayısı 5' i bulmuştur. Bu olgu günümüzde de devam etmektedir.

Sanayi tesislerinin göçü konusunda dikkati çeken bir başka özellik, sanayi kuruluşlarının yer değiştirme alanları ile ilgilidir. Bu bağlamda, Denizli' de yer değiştiren sanayi kuruluşlarının yer değiştirmeden önceki alanların kent merkezi ve İzmir asfaltı sanayi aksı olduğu, yer değiştiren kuruluşların ise başta organize sanayi bölgesi olmak üzere İzmir ve Ankara asfaltı sanayi aksına yöneldikleri saptanmıştır (Şekil 33).

Anket verilerine göre toplam olarak yer değiştiren 32 sanayi kuruluşunun 10' u organize sanayi bölgesine, 9' u İzmir asfaltı sanayi aksına, 8' i Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu sanayi aksına, 1' i Sümer mahallesine, 1' i Kayhan-Karakurt yolu sanayi aksına göç ederken, 3 tesis ise kent merkezi içinde başka bir binaya taşınmıştır. Kent merkezinde yer değiştiren tesisler, özellikle kiralık binalarda üretim yapan ve daha çok konfeksiyon atölyelerinden oluşmaktadırlar.

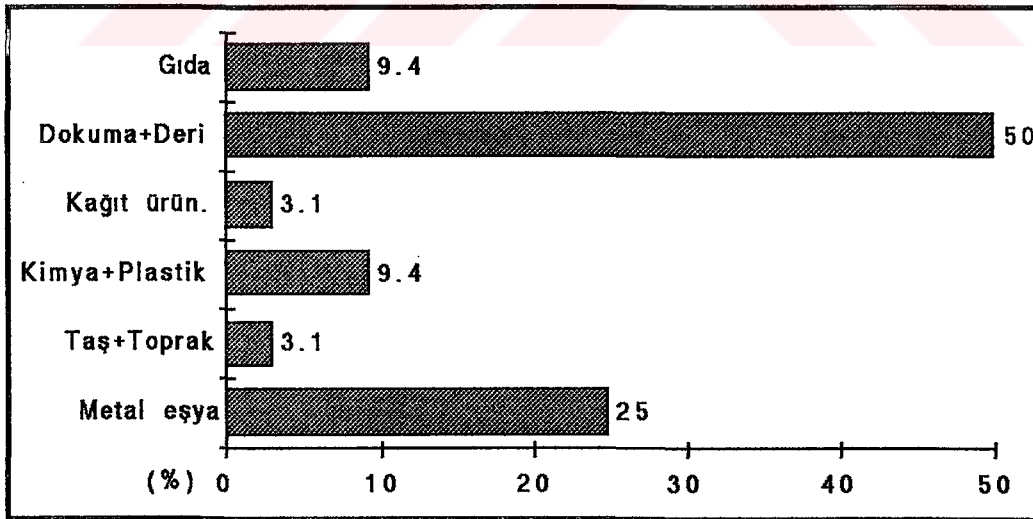
Sanayi kuruluşlarının en fazla göç ettiği alan olan organize sanayi bölgesine taşınan 10 sanayi kuruluşunun 5' inin eski yeri İzmir asfaltı sanayi aksı, 4' ünün kent merkezi, 1' inin ise Sümer mahallesi olduğu gözlenmektedir. İzmir asfaltı sanayi aksına göç eden 9 sanayi kuruluşunun eski konumları ele alındığında, bunların 6' sının kent merkezinden, 1' inin de Kayhan-Karakurt sanayi aksından bu bölgeye göç ettikleri anlaşılmaktadır (Çizelge 18). Öte yandan İzmir asfaltı sanayi aksında 2 kuruluş ise aks içinde başka bir yere taşınmıştır.

Aynı durum Ankara asfaltı sanayi aksında da gözlenmektedir. Bu sanayi aksına göç eden 8 tesisin 3' ü kent merkezinden, 3' ü İzmir asfaltı sanayi aksından, 1' i Sümer mahallesinden bu aksa göç etmişler, 1 tesis de aks içinde yer değiştirmiştir. Bu aksların dışında, Kayhan-Karakurt sanayi aksına taşınan 1 tesisin İzmir asfaltı sanayi aksında kurulduktan sonra bu aksa geldiği saptanmıştır.

Geldiği aks Günümüz- deki aksı	Kent merkezi	İzmir asfaltı	Ankara asfaltı	Sümer mahallesi	Kayhan- Karakurt	TOPLAM
İzmir asfaltı	6	2			1	9
Ankara asfaltı	3	3	1	1		8
Kayhan- Karakurt		1				1
Kent merkezi	3					3
Sümer mahallesi		1				1
Org.San.Bölgesi	4	5		1		10
TOPLAM	16	12	1	2	1	32

ÇİZELGE 18- Yer değiştiren sanayi kuruluşlarının önceki yerleşim alanları.

Sanayi tesislerinin alan değişikliği konusunda ele almamız gereken bir diğer husus, yer değiştiren sanayi kuruluşlarının sektörlere göre dağılımıdır. Bu çerçevede, yer değiştiren 32 sanayi kuruluşunun % 50.0' sinin (16 tesis) dokuma, giyim eşyası ve deri, % 25.0' inin (8 tesis) metal eşya, % 9.4' ünün (3 tesis) gıda, aynı şekilde % 9.4' ünün kimya+plastik eşya, % 3.1' inin (1 tesis) kağıt ürünleri ve nihayet % 3.1' inin de taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe faaliyet gösterdikleri saptanmıştır (Şekil 34).

ŞEKİL 34- Yer değiştiren sanayi kuruluşlarının sektörlere göre dağılımı.

4. 1. 4. Sanayi kuruluşlarının sektörlere göre alansal dağılışı

Denizli' de sanayi faaliyetlerinin alansal dağılışı bağlamında, tesislerin dağılışı düzeninde rol oynayan faktörleri, kuruluş yılları itibariyle sanayi alanlarının gelişmesini ve sanayi tesislerinin göçünü ele aldıktan sonra, bu alt bölümde sanayi kuruluşlarının sektörler itibariyle dağılışı dikkati çeken bazı noktaları açıklamaya çalışacağız.

Yapısı itibariyle sanayi sektörleri, yerseçimi açısından birbirlerine göre bazı farklı özellikler taşımaktadır. Genellikle konfeksiyon tesisleri kent merkezinde, küçük ve dar mekanlarda üretim yapabilme özelliğine sahipken, ağır ve hacimli ham madde kullanan ve aynı şekilde hacimli mal üreten metal ana (haddehaneler) ve metal eşya sanayii kent dışında daha geniş alanlarda üretim yapmak zorundadır. Öte yandan, az sayıda işçi çalıştıran ve işçi taşınmasının sorun olmadığı hadde, mermer, profil, römork, su tankı v.b. üretimi gibi alanlarda faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının kent merkezine olan uzaklığı fazlaca bir sorun yaratmamaktadır. Buna karşılık, çok fazla işçi çalıştıran tesisler kent merkezlerinden fazla uzakta yer almama eğilimindedirler. Bu ve buna benzer pekçok faktör sektörel açıdan sanayi kuruluşlarının dağılışı etkili olmaktadır.

Denizli' de sanayi faaliyetleri ile ilgili yaptığımız gözlemler, sanayi kuruluşlarının sektörlere göre alansal dağılışılarında bazı özelliklerin varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle sektörlerin Denizli kent merkezine olan uzaklığında bazı dikkat çekici özellikler gözlenmektedir. Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun sektörel dağılışı ile bunların Denizli kent merkezine olan uzaklıkları birlikte ele alındığında kağıt ürünleri, orman ürünleri, metal ana ve metal eşya sanayii sektörlerinde faaliyet gösteren tesislerin Denizli kent merkezine nispeten daha uzakta yer aldığı görülür. Gerçekten, orman ürünleri sektöründe faaliyet gösteren 3, kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren 2 sanayi tesisinin Denizli kent merkezine olan uzaklıkları 5 km' den daha fazladır. Aynı şekilde taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe 11 fabrikadan 10' u, metal ana sektöründe 19 fabrikadan 11' i, metal eşya sektöründe ise 37 fabrikadan 24' ü Denizli kent merkezine 5 km' den daha uzakta kurulmuşlardır (Çizelge 19). Buna karşılık, gıda sanayiinde 11 fabrikadan 6' sı, kimya-plastik eşya sektöründe yer alan 11 fabrikadan 8' i kent merkezinde veya kent merkezine 1-4 km uzaklıktaki alanlarda

Denizli'ye uzaklık Sektörler	Merkez	1-4 Km	5-10 Km	11-17 Km	20-27 Km	TOPLAM
Gıda	3	3	4	1		11
Dokuma+Deri	14	16	16	3	29	78
Orman ürün.			3			3
Kağıt ürün.			1	1		2
Kimya+Plastik	5	3	1		2	11
Taş+Toprak		1	8		3	12
Metal ana	2	6	8		3	19
Metal eşya	5	8	16	2	6	37
TOPLAM	29	37	57	6	44	173

ÇİZELGE 19- Sanayi kuruluşlarının Denizli kent merkezine olan uzaklıklarının sektörlere göre dağılımı.

bulunmaktadırlar. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörünün durumu ile ilgili çizelgede belirleyici bir özellik görülmemekle birlikte, yerinde yaptığımız gözlemler ve sektörlerin alt kollarını dikkate aldığımızda, özellikle konfeksiyon tesisleri ile eskiden kurulan çırçır ve küçük dokuma fabrikalarının kent içinde veya kent merkezine çok yakın alanlarda kurulmuş oldukları dikkati çekmektedir.

Kuşkusuz, sektörlere göre sanayi kuruluşlarının Denizli' ye olan uzaklıklarını ortaya koymak, sanayi sektörlerinin Denizli kenti içinde ve yakın çevresindeki dağılışı düzenini ortaya koymak açısından yeterli değildir. Bu nedenle, sanayi sektörlerinin alansal dağılışını tematik bir haritada gözlemlemek ve hangi sanayi sektörünün hangi alanlarda yer aldığını belirlemek gerekmektedir. Sanayi kuruluşlarının alansal dağılışını sektörler itibariyle gözlemlemek üzere hazırladığımız harita dikkatle incelendiğinde

bazı sanayi sektörlerinin belli alanlarda toplandığı, bazı sektörlerin ise birbirinden çok farklı alanlarda ve bazen de tek başlarına yer aldığı görülmektedir.

Denizli' de gıda sanayiinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının alansal dağılışında dikkati çeken en belirgin özellik, tesislerin genellikle düzensiz bir şekilde dağılmış olmasıdır. Gerçekten, bu sektördeki kuruluşlardan ikisi kent merkezinde yer alırken, bazı tesisler Denizli' nin güneydoğusundaki sanayi aksında Karakurt, Kayhan ve Tekkeköy' de münferit tesisler halinde bulunmaktadır. Denizli-İzmir karayolu aksında da bu sektördeki tesislerin daha çok Haddeciler sitesi ile Kumkısıık mevkii arasında ve yine belirgin bir toplanma göstermeksizin yer aldıkları gözlenir (Şekil 35).

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektöründe yer alan tesislerin dağılışında ise belli alanlarda toplanma gözlenmektedir. Bu sektörün toplandığı alanlardan birisi İzmir ve Ankara karayolunun Denizli kent merkezinde birleştikleri alandır. Burada, 1. sanayi sitesinden başlayan, Sümer mahallesini de içine alarak Dokuzkavak mahallesinin hemen kuzeyine kadar devam eden alanda çok sayıda tesis adeta belirgin bir toplanma göstermektedir. Bu sektörde sanayi kuruluşlarının gruplandığı bir diğer alan ise İzmir asfaltı sanayi aksında Gümüşçay, Bakırlı ve Pazaraltı çevresidir. Öte yandan, Denizli' nin batısında Göveçlik köyü yakın çevresinde de dokuma sektörünü temsil eden kuruluşların yoğunlaştığı gözlenmektedir. Denizli' de dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe belirgin bir toplanmanın gözleendiği bir başka alan ise organize sanayi bölgesidir (Şekil 35). Sözkonusu sektörde gözlenen toplanma alanlarının dışında, bazı tesislerin de ayrı ayrı alanlarda yer almaları dikkatimizi çeken bir başka noktadır. Sözgelimi, Denizli' nin güneyinde Yeşilköy' de, Acıpayam yolu üzerinde Tekkeköy' de ve Pamukkale yolu üzerinde münferit tesis olma özelliği gösteren sanayi kuruluşları bulunmaktadır.

Denizli' de orman ürünleri sektörünü temsil eden 3 sanayi kuruluşundan birisi Göveçlik yolu üzerinde, diğer ikisi de Ankara asfaltı sanayi aksında yer almakta, fakat diğer sektörlerdeki sanayi kuruluşlarıyla yan yana bulunmaktadır. Kağıt ürünleri sanayiinde bulunan iki tesis ise ayrı ayrı alanlarda kurulmuş olup, bunlardan birisi Ankara karayolu üzerinde Pamukkale yol ayrımı ile Akhan köyü arasında, diğeri organize sanayi

bölgesinde faaliyet göstermektedir.

Belli bir alanda toplanma özelliği gözlenen sanayi sektörlerinden birisi de kimya-plastik eşya sanayiidir. Bu sektörde yer alan kuruluşların büyük bir bölümü İzmir asfaltı sanayi aksı içinde 1. ve 2. sanayi sitelerinde bulunmaktadır (Şekil 35).

Üretim yaptığı yerde geniş bir alana sahip olması gereken taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe, tuğla ve mermer tesisleri genellikle kent merkezine uzak alanlarda yer almaktadırlar. Netikim, bu sektördeki tesislerden birisi Denizli-İzmir karayolunun kuzeyinde Helvacıkırı mevkiinde, ikisi eski Acıpayam yolu üzerinde Taşlıgeçit ve Zeytinköy' de, diğer ikisi de Ankara karayolu Pamukkale yol ayrımının hemen batısında bulunmaktadır. Sektörde üretim yapan diğer tesisler ise kent merkezinden oldukça uzak alanlarda kurulmuşlardır. Bunlardan ikisi Ankara asfaltı sanayi aksında Akhan köyü doğusunda, birisi Pamukkale yolu üzerinde ve Çürüksu çayı taşkın yatağında (Fotoğraf 14), bir diğeri de Denizli kent merkezinin batısında Şirinköy' de yer almaktadırlar. Bu tesisler genellikle münferit tesisler halinde kurulmuş olup, hammadde kaynaklarının çok yakınında yer alma gibi bir özellik de taşımaktadırlar. Taşa-toprağa dayalı sanayi sektöründe faaliyet gösteren ve organize sanayi bölgesinde yer alan tesisler de bu bölgenin en kenarındaki geniş arsalar üzerinde kurulmuşlardır (Şekil 35).

Taşa ve toprağa dayalı sanayi sektörünün aksine, metal ana sanayii sektöründeki kuruluşların tamamına yakın bir bölümünün İzmir asfaltı sanayi aksında, İzmir karayolunun hemen güneyinde Haddeciler sitesinde yer aldıkları gözlenmektedir. Bu tesislerin burada yer almasının başlıca nedeni, bu alanın hadde üreten tesislere ayrılmış olmasıdır. Bu alanın dışında Kayhan ve Karakurt yolu üzeri ile Ankara karayolu üzerinde ve Kaleköy' ün kuzeyinde de birer metal ana sanayii tesisi kurulmuştur. Diğer sektörlerde olduğu gibi, son yıllarda faaliyete başlayan metal ana sanayii tesisleri organize sanayi bölgesinde yer almaktadırlar.

Metal eşya sektöründe üretim yapan tesislerin alansal dağılışı da bazı özellikler dikkati çekmektedir. Sözkonusu özelliklerden birisi sektördeki kuruluşların genellikle kent merkezinden uzakta kurulmuş olmalarıdır. Bir başka özellik ise metal eşya sanayi sektöründe yer alan tesislerin daha çok

İzmir ve Ankara asfaltı sanayi aksında yer almalarıdır. İzmir asfaltı sanayi aksında genellikle küçük tesislerden meydana gelen kuruluşlar kent merkezine daha yakın bir alan olan 1. ve 2. sanayi siteleri çevresinde yer almaktadırlar. Kumkısıık mevkiine doğru ise tesislerin karayolunun her iki tarafında yer aldığı, fakat belli bir toplanma göstermedikleri gözlenmektedir.

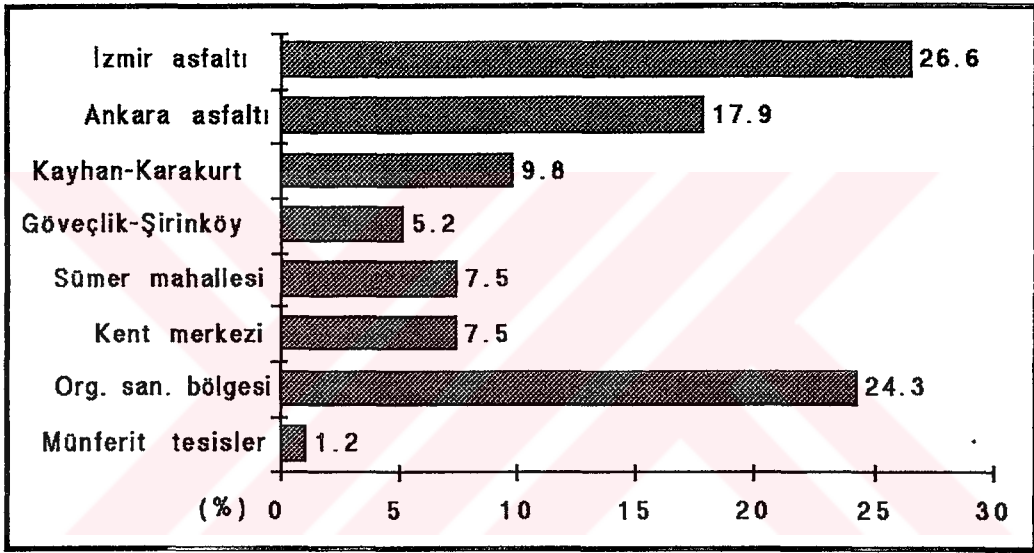
Ankara asfaltı sanayi aksında yer alan metal eşya sanayii sektörünü temsil eden kuruluşlar Kaleköyün kuzeyinde toplanmakta ve tesisler adeta iç içe geçmiş bulunmaktadır. Pamukkale yol ayrımı ile Akhan köyü çevresindeki tesisler ise nispeten dağınık durumdadırlar (Şekil 35).

Metal eşya sektörüne bu akslar dışında da rastlanılmaktadır. Eski Acıpayam yolu üzerinde kurulan ve Taşlıgeçit mevkiinde bulunan iki tesis aynı şirketler topluluğunun (Emsan) birer kuruluşu olarak yan yana bulunmaktadır. Metal eşya sektöründe faaliyet gösteren ve münferit yerleşme özelliği gösteren tesisler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Denizli' nin hemen batısında Göveçlik yolu üzerinde, bir diğeri ise Ankara karayolu üzerinde Çömleksaz köyü batısında yer almaktadır. Bu tesislere ek olarak, organize sanayi bölgesinde de metal eşya sektörünü temsil eden kuruluşların bulunduğu gözlenmektedir.

4. 1. 5. Sanayi kuruluşlarının sanayi akslarına göre dağılışı ve akslardaki yer seçimi nedenleri

Yukarıda Denizli' de sanayi kuruluşlarının alansal dağılışı farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu alt bölümde ise, sanayi kuruluşlarının yer aldığı her bir aks veya bölge ayrı ayrı ele alınacak, bu bağlamda sanayi tesislerinin aks veya bölgelerdeki dağılımı ile yer seçimi nedenleri ortaya konulacaktır. Ele aldığımız bölümün hemen başlangıcında da belirttiğimiz gibi, Denizli' de sanayi kuruluşlarının yer aldığı bazı sanayi aksları ve sanayi bölgeleri ayırdedilmiş bulunmaktadır. Bunlar İzmir asfaltı ve çevresi, Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi, Kayhan ve Karakurt yolu çevresi (Eski Acıpayam yolu), Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresinden oluşan sanayi aksları ile, Sümer mahallesi, kent merkezi ve organize sanayi bölgesinden oluşan sanayi bölgesi veya alanlarıdır. Herhangi bir aks veya bölgede yer almayan sanayi kuruluşları ise münferit tesisler olarak ayırdedilmiştir.

Denizli' de sanayi tesislerinin akslara göre dağılımı incelendiğinde anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun % 26.6' sının (46 tesis) İzmir asfaltı ve çevresinde, % 24.3' ünün (42 tesis) organize sanayi bölgesinde, %17.9' unun (31 tesis) Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu sanayi aksında yer aldığı saptanmıştır (Şekil 36). Sümer mahallesinde bulunan tesislerin payı % 7.5 (13 tesis), aynı şekilde merkez konumlu tesislerin payı da % 7.5' tir. Öte yandan, sanayi aksı olarak ayırdığımız Kayhan-Karakurt yolu ve çevresinde tesislerin % 9.8' i (17 tesis), Göveçlik-Şirinköy-Başkarıcı yolu ve çevresinde ise % 5.2' si (9 tesis) bulunmaktadır. Tüm kuruluşların yalnızca % 1.2' si (2 tesis) münferit yani tek tesisler halinde çevrede dağılış göstermektedirler.

ŞEKİL 36- Sanayi kuruluşlarının sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımı.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının akslara göre dağılımını genel olarak ortaya koyduktan sonra, aşağıda her bir sanayi aksı ayrı ayrı ele alınacak, bu bağlamda akslarda bulunan kuruluşların sektörel dağılımı ve yerseçimi nedenleri üzerinde durulacaktır.

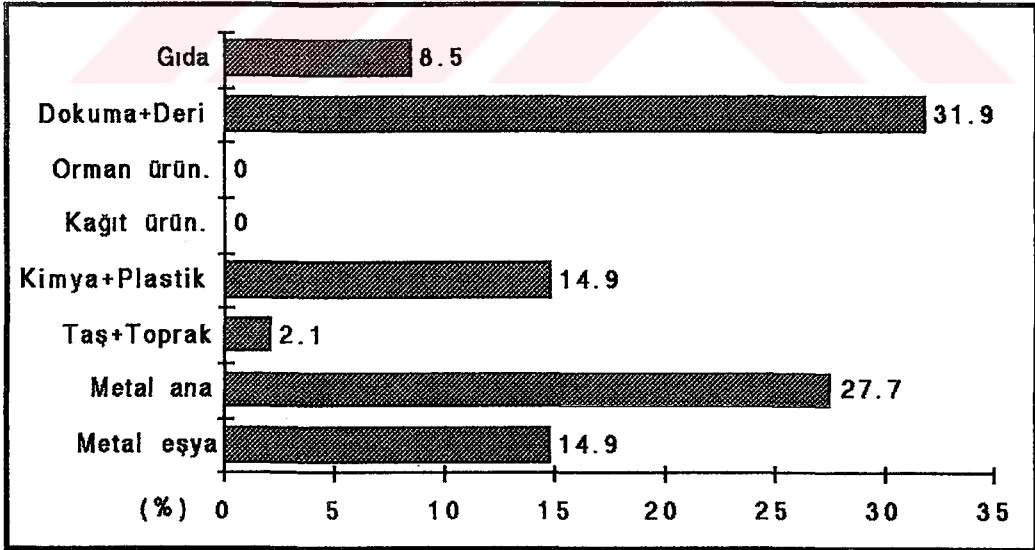
4. 1. 5. 1. İzmir asfaltı ve çevresi sanayi aksı

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İzmir asfaltı sanayi aksı kent merkezinden başlayıp kuzeydoğuya doğru Kumkısık mevkiine kadar devam eden ve yaklaşık olarak 9 km boyunca uzanan alanı kapsamaktadır. İzmir

asfaltı sanayi aksı, kent merkezinden itibaren 1. ve 2. sanayi sitelerinin kurulmasıyla oluşmaya başlamış, karayolunun her iki tarafında ve yer yer genişleyen alanlarda yeni tesislerin kurulmasıyla gelişmiştir. Günümüzde bu aks, Kumkısıık' a kadar sanayi tesisleriyle dolmuş bulunmaktadır.

46 sanayi kuruluşunun yer aldığı İzmir asfaltı sanayi aksında, sanayi tesislerinin 10' u aksın başlangıcı olan kent merkezine 1 km uzaklıkta olan alanda, 17' si aksın 1-4 km' leri arasında, 19' u ise 5-10 km' leri arasında yer almaktadır. Kent merkezine 1 km uzaklıktaki alanda kurulan 10 sanayi kuruluşu konut alanlarının hızla gelişmesi ile günümüzde yerleşim alanları içinde kalmış bulunmaktadır.

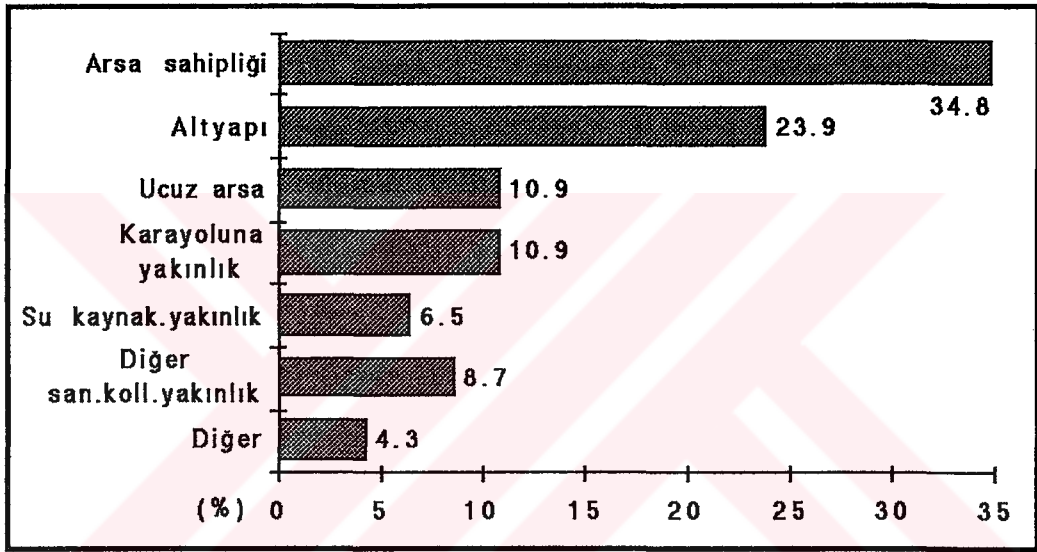
Bu sanayi aksı üzerinde yer alan tesislerin sanayi kollarına göre dağılımı incelendiğinde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektörü ile metal ana sanayi sektörünü temsil eden kuruluşların diğer sektörlerle göre daha yoğun olduğu dikkati çeker. Gerçekten dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektörünü temsil eden kuruluşların bu akstaki oranı % 32.6 (15 tesis), metal ana sanayi sektöründe yer alan tesislerin oranı ise % 26.1 (12 tesis)' dir (Şekil 37). Buna karşılık, bu aks üzerinde bulunan metal eşya ve kimya-plastik eşya sektöründe yer alan tesislerin payları % 15.2' dir. Gıda sanayii sektörünün payı ise % 8.7, taş ve toprağa dayalı sanayi sektörününki

ŞEKİL 37- İzmir asfaltı sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

de % 2.2 olarak saptanmıştır. Bu aks üzerinde orman ürünleri ile kağıt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren hiç bir tesis bulunmamaktadır.

İzmir asfaltı sanayi aksında bulunan 46 sanayi kuruluşunun bu aksa yer almalarının en önemli nedeni ise arsa sahipliği ve alt yapının varlığıdır. Anket verilerine göre İzmir asfaltı sanayi aksında yer alan tesislerin % 34.8' i arsa sahipliği, % 23.9' u alt yapının varlığı, % 10.9' u ucuz arsa temini, % 10.9' u karayoluna yakınlık, % 6.5' i su kaynaklarına yakınlık, % 8.7' si diğer sanayi kollarına yakınlık, % 4.3' ü de başka nedenlerle (kiracı, firma sahiplerinin arzusu v. b.) bu aks üzerinde kurulmuşlardır (Şekil 38).

ŞEKİL 38- İzmir asfaltı sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

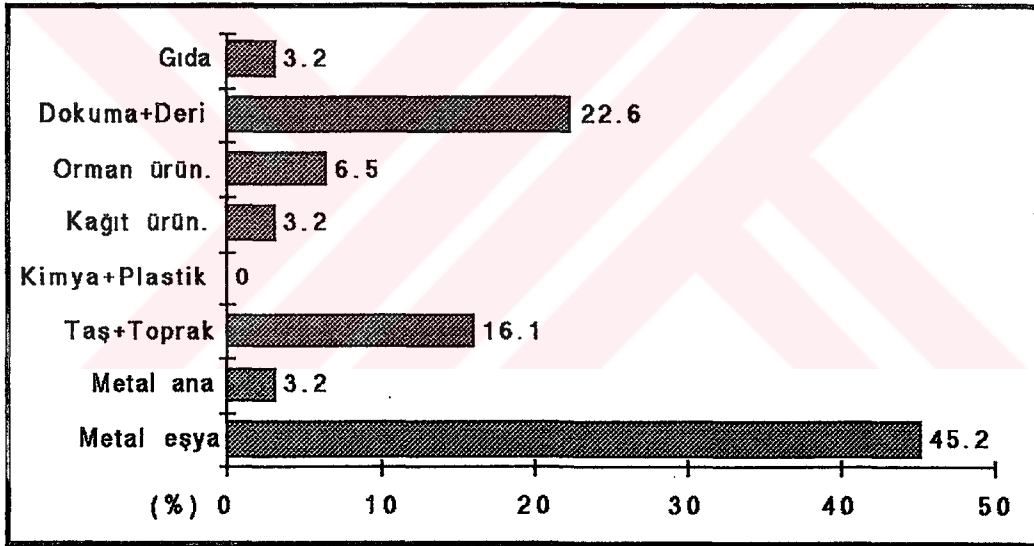
4. 1. 5. 2. Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksı

Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresini kapsayan sanayi aksı, kendi içinde üç farklı alandan oluşur. Bunlardan birincisi kent merkezinde demiryolu istasyonundan başlayan ve kuzeyde Pamukkale yol ayrımına kadar devam eden yaklaşık 4.5 km boyunca uzanan alandır. İkincisi Ankara karayolundan ayrılan ve Korucuk köyüne kadar devam eden Pamukkale yolu ve çevresi, üçüncüsü ise Ankara karayolunun Pamukkale yol ayrımı ile organize sanayi bölgesi arasında kalan 8.5 km' lik kesimdir.

İzmir asfaltı sanayi aksında olduğu gibi, bu aks üzerinde de sanayileşme

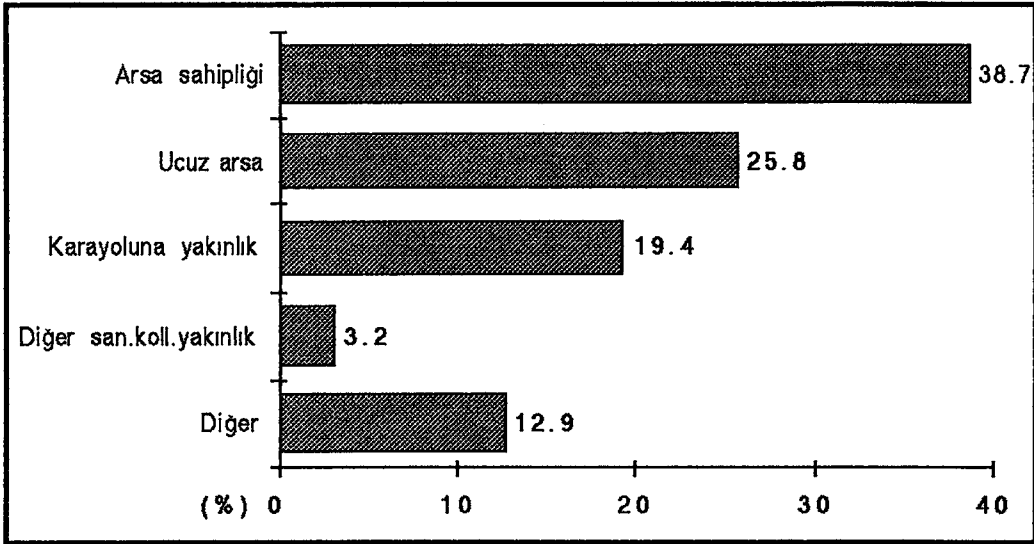
kent merkezi ile Pamukkale yol ayrımı arasında kalan alanda başlamış, sonraki yıllarda daha çok Akhan köyü ve çevresine doğru gelişmiştir. Bu aks üzerinde kurulan 31 sanayi kuruluşunun 2' si aksın hemen başlangıcında, 14' ü aksın 1-4 km' leri arasında, 24' ü 5-10, 2' si de 11-17 km arasında yer almaktadır.

Aks üzerinde sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı incelendiğinde özellikle metal eşya sanayiinin bu aksta yoğunlaştığı gözlenir. Gerçekten bu aks üzerindeki tesislerin % 45.2' sini metal eşya sanayiini temsil eden kuruluşlar oluşturmaktadır. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii % 22.6 ile ikinci sırada gelmekte, bu sektörü de % 16.1 ile taş ve toprağa dayalı sanayi sektörü izlemektedir (Şekil 39). Aks üzerinde orman ürünleri sanayii sektörüne ait 2 tesis (% 6.5), gıda, kağıt ürünleri ve metal ana sanayii sektörüne ait ise 1' er tesis bulunmaktadır.

ŞEKİL 39- Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu sanayi aksında sanayi kuruluşlarının yer seçimi nedenleri araştırıldığında durumun İzmir asfaltı sanayi aksından pek farklı olmadığı gözlenir. Gerçekten, bu aks üzerinde yer alan sanayi kuruluşlarının % 38.7' si arsa sahipliği, % 25.8' i de ucuz arsa temini nedeniyle bu aks üzerinde kurulmuşlardır (Şekil 40). Öte yandan tesislerin %

ŞEKİL 40- Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

19.4' ü karayoluna, % 3.2' si de diğer sanayi kuruluşlarına yakınlık nedeniyle bu aksı kuruluş yeri olarak seçmişlerdir. Tesislerin % 12.9' u da farklı nedenlerle burada yerleşmişlerdir.

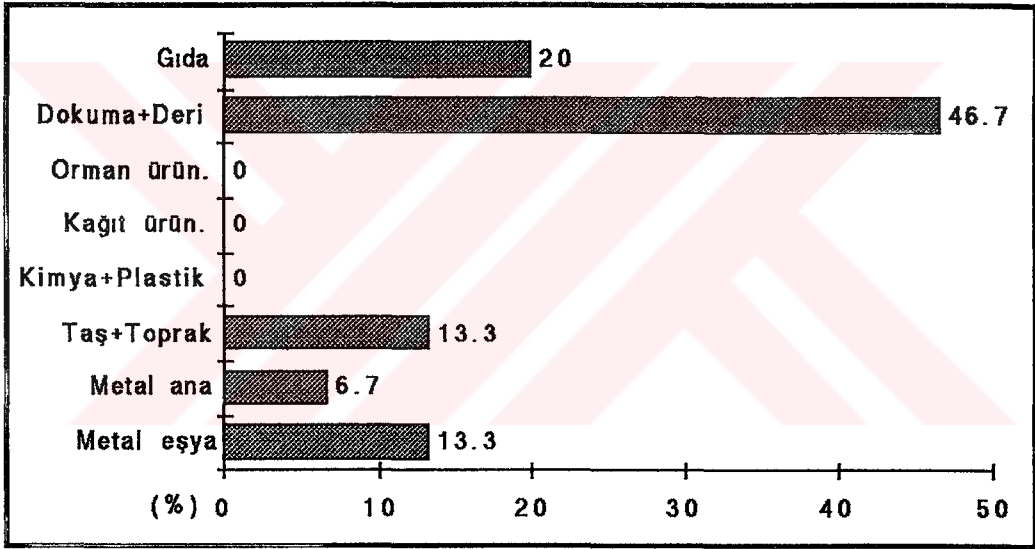
4. 1. 5. 3. Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksı

Kayhan-Karakurt yolu ve çevresini kapsayan sanayi aksı tesis yoğunluğu açısından İzmir ve Ankara asfaltı kadar bir sanayi kuşağı olmamakla birlikte, sanayi kuruluşlarının genellikle yol boyunca yer almaları nedeniyle bir sanayi kuşağı olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu sanayi aksında sanayi kuruluşlarının toplanma gösterdiği iki farklı alan ayırılmaktadır. Denizli kent merkezinden güneye doğru devam eden ve eski Acıpayam yolu üzerinde bulunan Kayhan, Taşlıgeçit ve Zeytinköy çevresi sanayi tesislerinin asıl toplandığı alandır. Kent merkezinden itibaren bu bölge yaklaşık olarak 7 km' lik bir kuşak halindedir. Öte yandan eski Acıpayam yoluna bağlanan Karakurt yolu ise bu aks içinde tali bir sanayi alanı olarak dikkati çeker.

Kayhan-Karakurt yolu ve çevresini kapsayan sanayi kuşağında sanayi kuruluşları kent merkezinden daha uzakta yer almakta olup, kent merkezine 1-10 km uzaklıktaki alanlarda toplanmış bulunmaktadırlar. 17 sanayi kuruluşunun yer aldığı bu aksda, tesislerin 10' u aksın 1-4 km, 7' si de 5-10

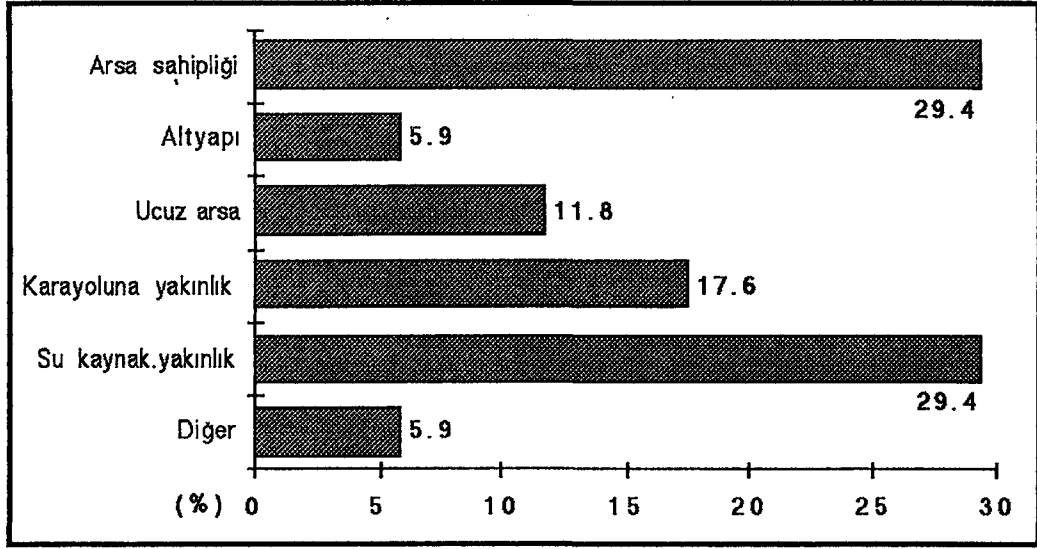
km' leri arasında kurulmuşlardır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Kayhan-Karakurt sanayi aksının asıl gelişimi 1970' li yıllardan sonra eski Acıpayam yolunun Taşlıgeçit-Zeytinköy arasında kalan alanda meydana gelmiştir.

Kayhan-Karakurt sanayi aksında bulunan sanayi tesislerinin sektörel dağılımı dikkate alındığında, bu aksta dokuma sanayiinin ilk sırada yer aldığı gözlenir. Aksta bulunan sanayi kuruluşlarının % 41.1' i dokuma, giyim eşyası ve deri, % 17.6' sı gıda, % 11.8' i taşa ve toprağa dayalı sanayi, % 11.8' i metal eşya ve yine aynı şekilde % 11.8' i de metal ana sanayii, % 5.9' u ise kimya sanayii sektöründe üretim yapmaktadırlar (Şekil 41).

ŞEKİL 41- Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

Öte yandan bu aks üzerinde bulunan tesislerin % 29.4' ü arsa sahipliği, % 29.4' ü su kaynaklarına yakınlık, % 17.6' ı sı karayoluna yakınlık, % 11.8' i ucuz arsa temini ve % 5.9' u da alt yapının varlığı nedeniyle bu aks üzerinde kurulmuşlardır (Şekil 42). Bu aks üzerinde 1 tesis de başka nedenlerle burada yer almıştır.

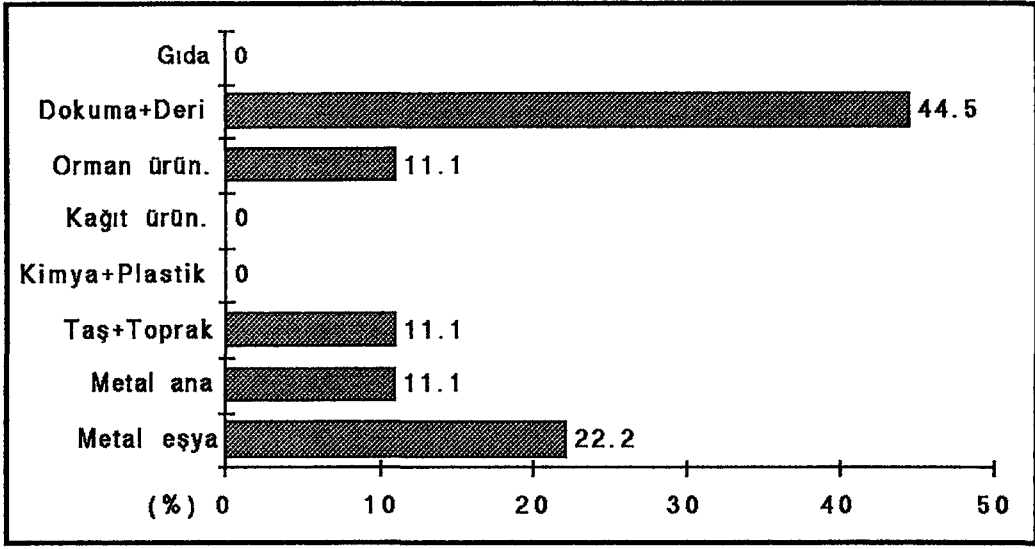
ŞEKİL 42- Kayhan-Karakurt yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

4. 1. 5. 4. Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresi sanayi aksı

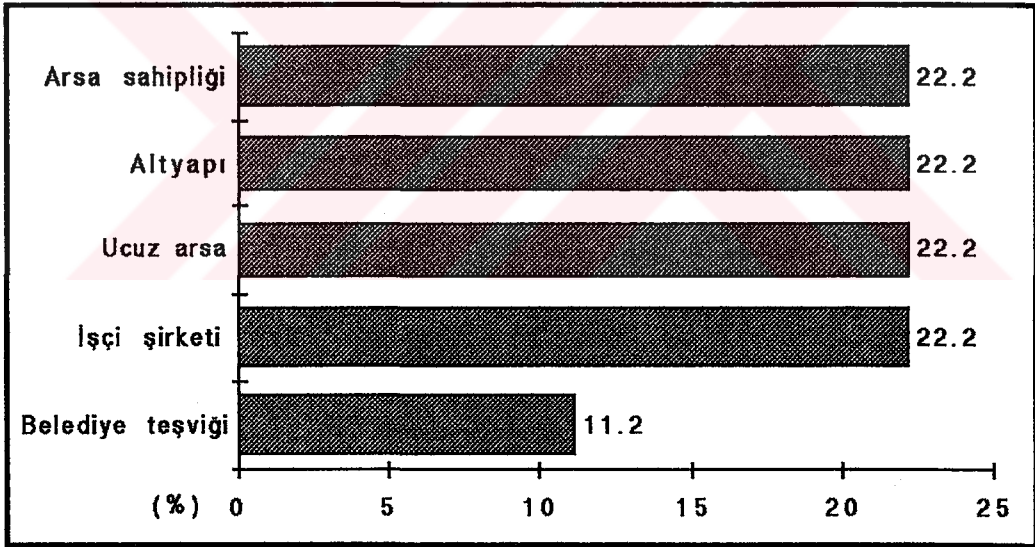
Karayolları boyunca gelişme gösteren sanayi alanlarının bir diğerini Denizli' nin batısındaki Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresi oluşturur. Bu sanayi kuşağında sanayi tesislerinin toplanma gösterdiği alanlar Göveçlik köyü ve çevresi ile bu yol üzerinde, Bereketler-Başkarcı tali yolları arasındaki kesimdir.

9 sanayi kuruluşunun bulunduğu bu aksta, tesislerin % 44.5' i (4 tesis) dokuma, giyim eşyası ve deri, % 22.2' si (2 tesis) metal eşya sanayi sektöründe üretim yapmaktadırlar. Diğer 3 tesis ise orman ürünleri, metal ana ve taşa toprağa dayalı sanayi kuruluşlarından oluşmaktadır (Şekil 43).

Bu sanayi aksında tesislerin yer seçimi nedenleri diğer sanayi akslarına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Anket verilerine göre sanayi kuruluşlarının 2'si (% 22.2) alt yapının varlığı, 2' si arsa sahipliği, 1' i (% 11.2) belediyenin yer göstermesi, 2' si de ucuz arsa teminindeki kolaylıklar nedeniyle bu kuşakta kurulmuşlardır (Şekil 44). Kurulması yukarıdaki sınıflandırma içinde yer almayan 2 tesisin bu aks üzerindeki kuruluş nedeni, bir işçi şirketi olan tesis ortaklarının kendi memleketlerine bir tesis kazandırma düşüncesi olduğu saptanmıştır (Fotoğraf 7). Gerçekten, Türkiye'

ŞEKİL 43- Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresinde yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

ŞEKİL 44- Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu ve çevresi sanayi aksında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

nin diğer illerinde de olduğu gibi işçi şirketlerinin yer seçiminde etkili olan en önemli faktör, yönetici ve şirket ortaklarının kendi yörelerinde bir iş alanı

açma düşüncesidir (110).

4. 1. 5. 5. Sümer mahallesi

Sümer mahallesi sanayi bölgesi, İzmir-Denizli-Ankara karayolunun hemen kuzeyindeki alanı kapsamaktadır. Bu bölge, sanayi kuruluşlarının karayolu boyunca gelişme gösterdikleri bir alan olma özelliği taşımamaktadır. Bu nedenle Sümer mahallesi, sanayi tesislerinin toplandığı bir sanayi bölgesi olarak ayırılmıştır.

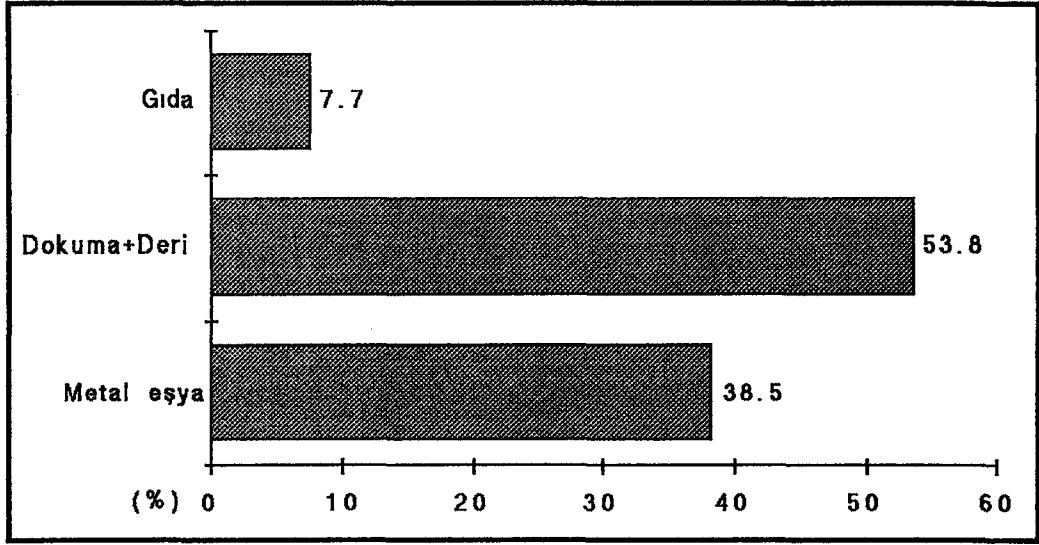
Sümer mahallesi sanayi bölgesi 1960' lı yıllarda hazırlanan imar planlarında ağır sanayi bölgesi olarak seçilmiştir. Kuşkusuz bu alanın sanayi bölgesi olarak seçilmesinde 1953 yılında Sümerbank Bez Fabrikası' nın burada kurulması etkili olmuştur (Fotoğraf 15). Sümerbank fabrikasının kurulduğu dönemde boş olan bu alan, zamanla sanayi kuruluşları ve konutlarla dolmuştur. Sümer mahallesinde büyük sanayi kuruluşları kapsamına giren ve anket uyguladığımız 13 tesisin dışında çok sayıda küçük işletme, özellikle de tabakhaneler bulunmaktadır.

Sümer mahallesi sanayi bölgesinde yer alan sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı gözden geçirildiğinde, tesislerin % 53.8 ' inin dokuma, giyim eşyası ve deri, % 38.5' inin metal eşya ve % 7.7' sinin ise gıda sanayii sektöründe faaliyet gösterdiği gözlenir (Şekil 45).

Sümer mahallesi sanayi bölgesinde yer seçimini etkileyen asıl faktör bu bölgedeki alt yapının varlığıdır.1953 yılında Sümerbank Bez Fabrikası' nın kurulması ve 1960' lı yılların hemen başında hazırlanan imar planlarında Sümer mahallesinin ağır sanayi gelişim bölgesi olarak seçilmesinden sonra, bölgede yol, su ve enerji gibi tüm alt yapı sorunları çözümlenmiş, hatta fabrika binası için arsa temini kolay bir hale getirilmiştir. Böylece bu bölge sanayileşme açısından uygun bir alan haline gelmiştir. Ancak günümüzde bu bölgenin konutlarla dolması üzerine, yeni sanayi tesisleri kent dışındaki boş alanlarda kurulmaya başlamışlardır.

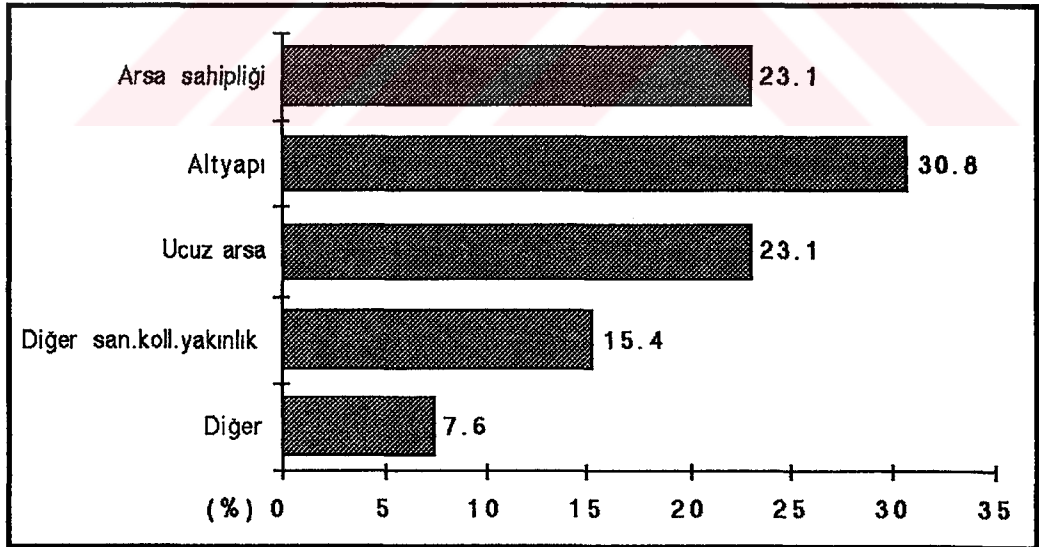
Günümüzde 13 sanayi kuruluşunun yer aldığı Sümer mahallesi sanayi bölgesinde sanayi kuruluşlarının % 30.8' i alt yapının varlığı nedeniyle bu

(110) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Çok Ortaklı Şirketler, DPT Yay. No: 1463, KÖYD No: 15, Ankara, 1975, s. 48-53.

ŞEKİL 45- Sümer mahallesi sanayi alanında yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

bölgede kurulmuşlardır. Öte yandan yer seçiminde % 23.1 ile ucuz arsa temini ve yine % 23.1 ile de arsa sahipliği etkili olmuştur (Şekil 46). Bölgede diğer sanayi kollarına yakın olma arzusu da bir başka kuruluş yeri faktörüdür.

ŞEKİL 46- Sümer mahallesi sanayi alanında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

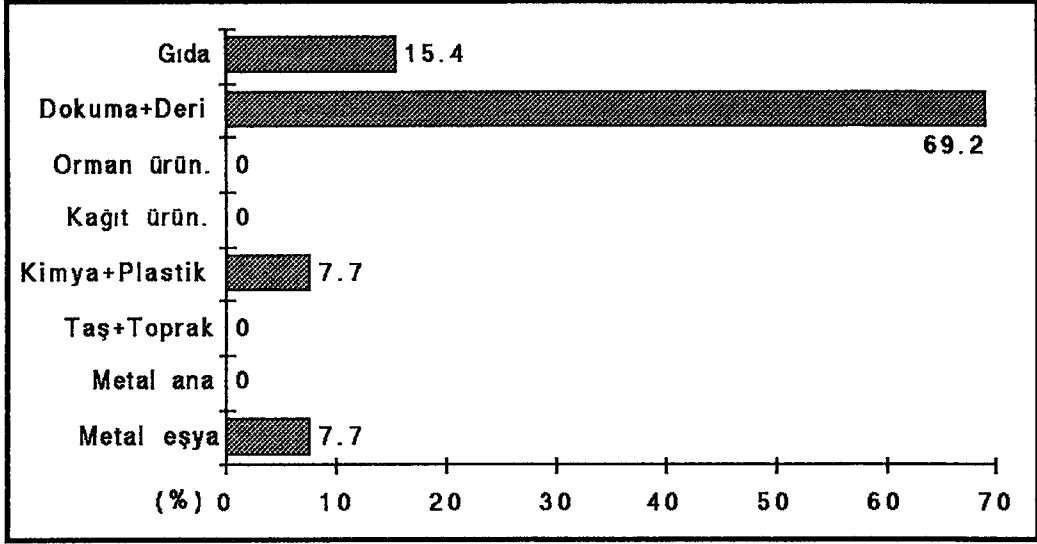
4. 1. 5. 6. Kent merkezi sanayi alanı

Kent merkezi sanayi alanı kapsamında, İzmir-Denizli-Ankara karayolunun güneyinde bu karayolu üzerinde yer almayan ve yer yer konut, ticaret ve merkezi iş sahasında kalan sanayi kuruluşları ele alınmıştır. Çarpık kentleşmenin tipik bir örneğini oluşturan ve kent merkezinde yer alan tesisler, birbirinden yer yer oldukça uzak alanlarda kurulmuş, apartman dairelerinde, iş hanları bürolarında veya kendileri için uygun olan herhangi bir binanın bodrum katında faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmelerdir (Fotoğraf 1, 2 ve 16) . Bu tesisler merkezi iş sahalarında, özellikle Denizli hükümet konağının kuzeyinde kalan alanlar ile Kaleiçi adı verilen ve küçük sanayi tesisleri, ticarethaneler ve atölyelerin yoğun olduğu kesimde belli bir toplanma göstermekte, buna karşılık merkezi iş sahası dışında kalan ve daha çok konut alanları içinde ise münferit tesisler halindedirler.

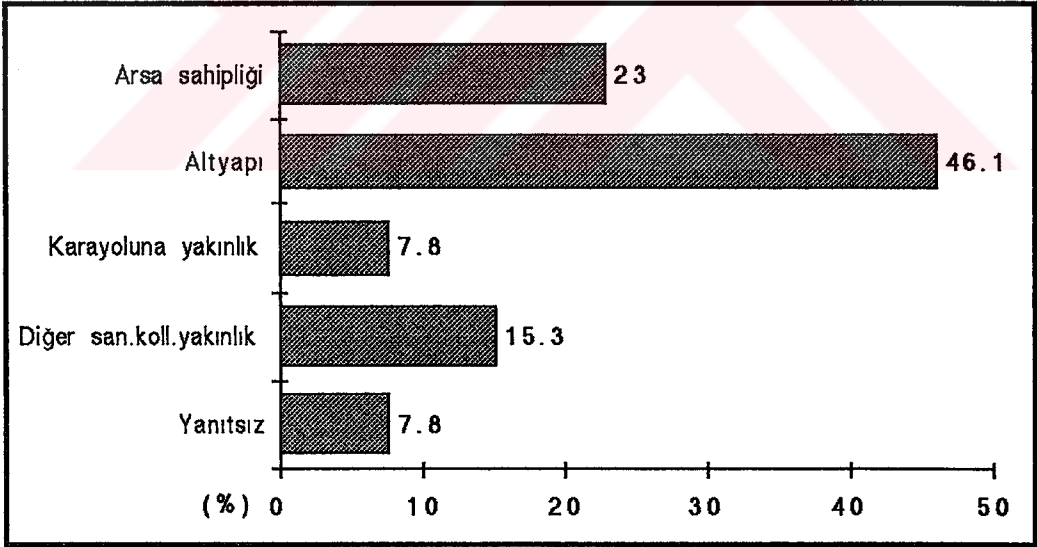
Merkez konumlu tesislerin bir bölümü, Denizli'de kurulan ilk tesislerdir. Bunun yanı sıra, son yıllarda kent merkezinde kurulan tesislere de sıkça rastlanılmaktadır. Bu durum daha çok konfeksiyon atölyelerinden oluşan ve küçük kiralık binalarda üretim yapan yeni tesislerin kent merkezinde kurulmaları veya eski tesislerin çeşitli nedenlerle yer değiştirmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Merkez konumlu tesislerin sektörel dağılımında dikkati çeken en belirgin özellik yukarıda da belirttiğimiz gibi, kent merkezinde konfeksiyon atölyelerinde görülen yoğunluktur. Gerçekten, anket verilerine göre, kent merkezinde bulunan tesislerin % 69.2' si (9 tesis) dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörüne ait tesislerden meydana gelmektedir. Bunların büyük bir kısmı da atölyelerdir. Öte yandan, kent merkezinde gıda sanayii (2 tesis, % 15.4), plastik ürünleri sanayii (1 tesis, % 7.7) ve metal eşya sanayii (1 tesis, % 7.7) sektörüne ait küçük ölçekli tesisler de bulunmaktadır (Şekil 47).

Kent merkezi konumlu tesislerde kuruluş yeri seçiminde etkili olan en önemli faktör alt yapının varlığıdır (% 46.1) (Şekil 48). Kent merkezinde var olan alt yapı büyük sanayi kuruluşlarının gereksinimleri açısından tartışılabilir. Fakat, fazla yatırım gerektirmeyen ve yoğun emekle çalışan küçük konfeksiyon atölyeleri için en uygun yer kent merkezindeki binalardır. Üstelik, daha çok kiralık binalarda üretim yapan küçük sanayici, iş yerinin

ŞEKİL 47- Kent merkezi sanayi alanında yer alan sanayi kuruluşlarının sektörlere göre dağılımı.

ŞEKİL 48- Kent merkezi sanayi alanında yer alan kuruluşların yer seçimi faktörlerine göre dağılımı.

büyümesi durumunu da göz önüne alarak hareket serbestliği içinde bulunmak istemektedir. Bu duruma en kolay uyum sağlayan iş yerleri de kent merkezinde bulunmaktadır.

Kent merkezinde kurulan tesislerin % 23.0' ı da arsa sahipliği nedeni ile kent merkezinde kurulmuşlardır. Bu faktörlerin dışında karayoluna yakınlık, kendi alanındaki sanayi koluna yakınlık, merkezi iş sahalarına ve iş gücüne yakınlık da etkili olmaktadır.

4. 1. 5. 7. Organize sanayi bölgesi

Denizli' de organize sanayi bölgesini ele almadan önce, planlı kentleşme ve sanayileşmeyi sağlamada bir yöntem olarak önem taşıyan organize sanayi bölgeleri konusunda bazı yaklaşımlarda bulunmak konunun bütünselliğe ulaştırılması bakımından yararlı olacaktır.

Organize sanayi bölgeleri kavramı 1800' lü yılların sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa' da sözkonusu yıllarda başlayan sanayileşme faaliyetleri, yeni teknolojik buluşların da etkisiyle hızla gelişmiş, bazı yerleşim merkezlerinde düzensiz ve plansız, kendiliğinden kümelenmiş, küçüklü büyüklü çok sayıda sanayi tesisi ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında, 1869' da İngilizler tarafından Manchester kenti yakınında ilk planlı sanayi bölgesi hizmete sokulmuştur. Amerika' da ise organize sanayi bölgesi uygulamaları daha geç başlamış 1905 ve 1909' da Chicago' da modern sanayi bölgeleri kurulmuştur (111). Bu ilk uygulamaları diğer ülkelerde hizmete giren organize sanayi bölgeleri izlemiştir.

Türkiye' de organize sanayi bölgesi kavramı ilk kez 1961 yılında kullanılmaya başlanmış, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) döneminden sonra da her plan döneminde sanayinin geliştirilmesi ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik olarak özendirici önlemler arasında yer almıştır (112). Bu bağlamda, Türkiye' de 1964 yılında Bursa' da, 1966 yılında da Manisa' da ilk organize sanayi bölgeleri hizmete açılmıştır. Türkiye' de daha sonraki yıllarda da organize sanayi bölgeleri çalışmaları devam etmiş, 1989' a kadar 13 organize sanayi bölgesi tamamlanarak

(111) TÜRKİYE ODALAR ve BORSALAR BİRLİĞİ, Türkiye' de Organize Sanayi Bölgeleri, Ankara, 1990, s. 4-6.

(112) TÜRKİYE ODALAR ve BORSALAR BİRLİĞİ, A.g.e., s. 7.

işletmeye açılmıştır.

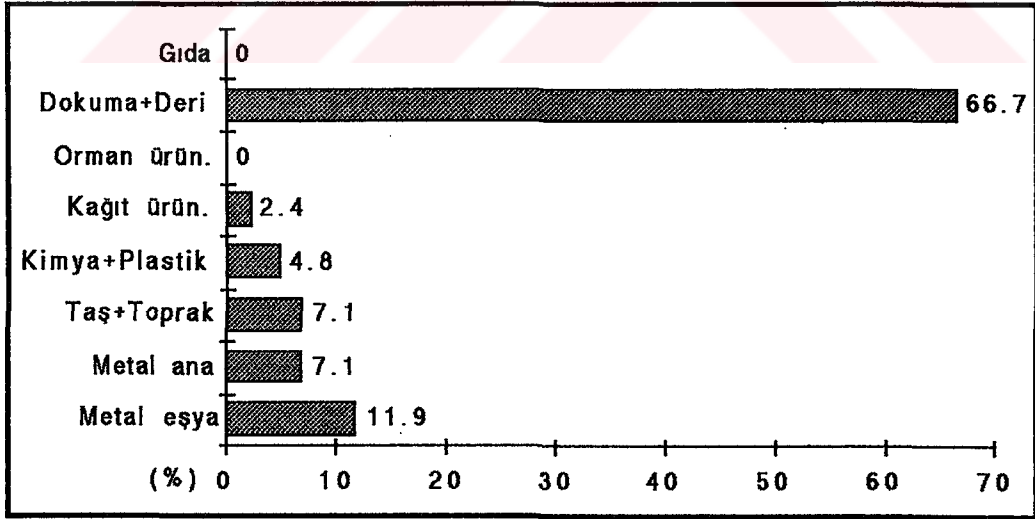
Organize sanayi bölgeleri, gerek ülke bütününde sanayinin desantralizasyonu, gerekse bölge ölçeğinde sanayinin düzensiz gelişmesinin önlenmesi, planlanması ve mekan düzenlemesi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, organize sanayi bölgeleri ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon, banka, haberleşme, sosyal tesisler v. b. gibi altyapı imkanları ile donatılmış ve böylece sanayi tesisleri için daha iyi üretim olanakları sunulmuş olmaları nedeniyle günümüzde en uygun sanayi yerleşim alanları olarak kabul edilmektedir. Ancak Batı Avrupa' da, Amerika' da ve hatta Japonya' da sanayi bölgeleri, klasik ağır sanayi bölgeleri olmaktan çok, işletmeler arası işbirliğinin yüksek olduğu, yüksek teknolojinin uygulandığı ve teknoloji araştırma birimlerinin (Üniversiteler) yakınında kurulduğu, tüm ulaşım sistemlerinin (hava, kara ve demiryolu) bir arada bulunduğu teknopol durumundadırlar (113).

Yukarıda yaptığımız genel yaklaşımlardan sonra asıl konumuza dönersek, Denizli organize sanayi bölgesinin bir teknopol olmamakla birlikte yöresel sanayinin gelişmesinde önemli bir rol üstlendiği kabul edilebilir. Denizli organize sanayi bölgesi, Denizli-Ankara karayolunun 18. km' sinde, demiryolu ile karayolunun kesiştiği noktadan itibaren başlamakta ve Gürlek köyüne kadar devam eden alanı kaplamaktadır. Organize sanayi bölgesinin kurulduğu alan, doğudaki alçak ovalar ile batıdaki Çürtüksu ovasını birbirine bağlayan alçak bir eşik özelliği taşımaktadır. Bu alan gözlemlerimize göre yakın çevrede organize sanayi bölgesi için en uygun yerdir. Herşeyden önce bu alan tarımsal açıdan verimli bir yer değildir. Bu nedenle sanayi kuruluşlarının tarım alanlarını işgal etmesi sözkonusu olmamaktadır. Sanayi tesislerinin kurulabileceği ve gerektiğinde genişleyebileceği uygun parsel büyüklüğünü bulabilmek mümkündür. Ana karayolu, organize sanayi bölgesinin içinden geçmektedir. Demiryolu istasyonu bulunmamakla birlikte, organize sanayi bölgesinin kuzey sınırından dolaşan demiryolu hattından yararlanma olanakları kolaylıkla yaratılabilir. Çardak' ta bulunan sivil hava alanına yakınlık önemli bir avantaj olabilir. Bu alternatifleri çoğaltmak mümkündür.

(113) MERENNE-SCHOUMAKER, B., A.g.e., s. 67-77.

Denizli Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü'nden aldığımız bilgilere göre, bölgenin altyapı inşaatı 1985 yılında başlamış ve 1988 yılında bitirilmiştir. Bölgenin toplam alanı 3.000 dekar olup, toplam 140 adet sanayi parseli bulunmaktadır. Parsel büyüklükleri ise 5.000, 10.000, 15.000, 20.000, 45.000 ve 70.000 m²'dir. Bölge her ölçekteki sanayi kuruluşlarına uygun büyüklükte arsa sunabilecek şekilde planlanmıştır (Fotoğraf 17). 1992 yıl sonu itibariyle bölgede 57 sanayi tesisi kurularak faaliyete başlamış, 40 parselde ise fabrika inşaatları devam etmektedir (Fotoğraf 11). Ayrıca 42 sanayi parselinde proje ve inşaat hazırlıkları sürdürülmektedir.

1992 yıl sonu itibariyle organize sanayi bölgesinde işletmeye açılan 57 sanayi kuruluşunun bir bölümü küçük ölçeklidir. Bu nedenle bölgede yalnızca 42 sanayi kuruluşu anket uygulama kapsamına alınmıştır. Anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının ise büyük bir bölümü dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe faaliyet göstermektedir. Gerçekten organize sanayi bölgesindeki tesislerin % 66.7'si dokuma, giyim eşyası ve deri, % 11.9'u metal eşya, % 7.1'i metal ana, % 7.1'i taşa ve toprağa dayalı sanayi, % 4.8'i kimya-plastik eşya ve nihayet % 2.4'ü de kağıt ürünleri sektöründe üretim yapmaktadırlar (Şekil 49). Organize sanayi bölgesinde orman ürünleri ve gıda sanayii sektöründe faaliyet gösteren herhangi bir tesis bulunmamaktadır.

ŞEKİL 49- Organize sanayi bölgesinde yer alan kuruluşların sektörlere göre dağılımı.

Denizli organize sanayi bölgesinde yer alan ve anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü altyapının varlığı, ucuz arsa, ulaşım kolaylığı, diğer sanayi kollarına yakınlık nedeniyle ortaya çıkan avantajlar v. b. gibi faktörler çerçevesinde burasını kuruluş yeri olarak seçmişlerdir.

4. 1. 5. 8. Münferit tesisler

Münferit tesisler kapsamında Denizli' nin herhangi bir sanayi aksı veya sanayi bölgesinde yer almayan, farklı alanlarda tek başına üretim yapan sanayi kuruluşları ele alınmıştır. Denizli' de bu kapsamda 2 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu sanayi kuruluşlarından birisi Denizli kent merkezinin güneybatısında Yeşilköy' de, diğeri ise Ankara karayolu üzerinde Kocabaş köyünde yer almaktadır.

Sözkonusu iki sanayi kuruluşundan birisi dokuma, diğeri ise hadde merdanesi ve döküm parçaları üreten metal eşya tesisidir. Öte yandan münferit tesislerin yer seçminde en önemli faktörün arsa sahipliği olduğu anlaşılmaktadır.

5. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

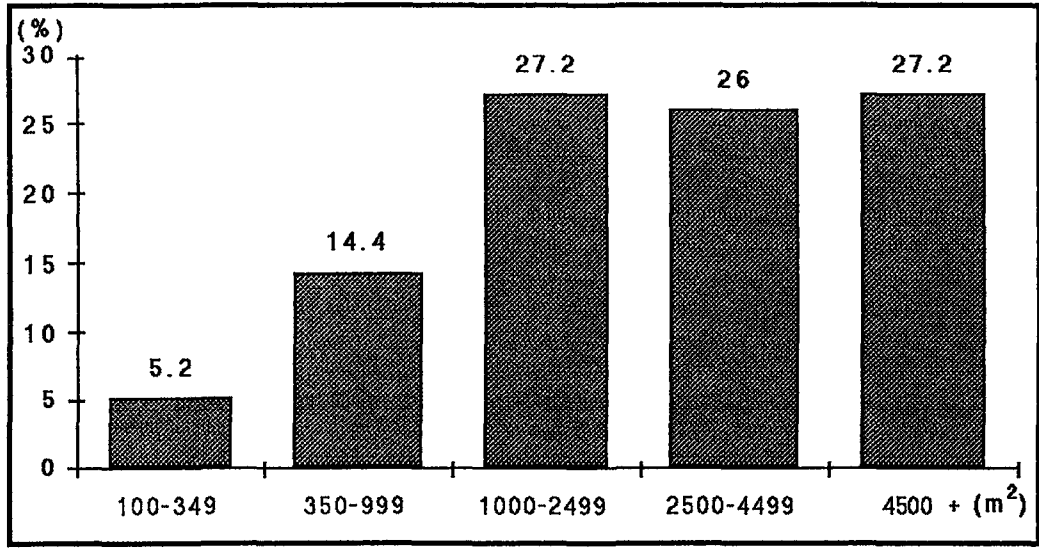
Denizli' de sanayi kuruluşlarının yapısal özelliklerini ele aldığımız bu bölümde, sanayi kuruluşlarının tüm özellikleri ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Bu bağlamda, sanayi kuruluşlarının birbirlerine göre büyüklüklerini ve önemini ortaya koyan, kuruluşların alansal büyüklükleri, çevirici güçleri, üretim miktarları ve istihdam durumları ele alınacaktır. Ayrıca, Denizli' de yer alan ve araştırma kapsamına aldığımız tesislerin üst ve altyapı açısından donanımları, ek tesis ve şubeleri, çalışma dönemleri, hammadde sağlama ve pazar alanları, yatırım eğilimleri ve hukuki durumları da gözden geçirilecektir. Bu çerçevede aşağıda, önce sanayi kuruluşlarının fiziki yapıları değerlendirilecek, daha sonra ise tesislerin üretim yapıları ile diğer konular ele alınacaktır.

5. 1. Sanayi kuruluşlarının fiziki yapıları

5. 1. 1. Sanayi kuruluşlarının alansal büyüklükleri

Sanayi kuruluşlarının büyüklüğünü ve önemini ortaya koyan ölçütlerden birisi, tesislerin kapladığı kapalı alanlardır. Bu açıdan, Denizli' deki sanayi kuruluşlarının genellikle geniş bir kapalı alan üzerinde yer aldıkları dikkati çeker. Sözgelimi, Sanayi kuruluşlarının % 27.2' si 4.500 m² den daha fazla kapalı alana sahiptirler. Bunu aynı oranla 1.000-2.449 m² kapalı alana sahip olanlar, % 26.0 lık bir oran ile de 2.500-4.499 m² kapalı alan kaplayan tesisler izlemektedir (Şekil 50). Sahip oldukları kapalı alanı 100 m² den daha az olan tesislerin oranı % 0.6, 100-350 m² kapalı alanı olan tesislerin oranı ise % 5.2' dir.

Öte yandan Denizli' de küçük bir kapalı alana sahip olan tesislerin daha çok eskiden kurulmuş oldukları, yeni kurulan tesislerin ise değişen günümüz koşullarına uygun olarak daha geniş kapalı alanlar üzerinde üretim yaptıkları dikkati çekmektedir. Çalışma alanında 1960' lı yıllara kadar genellikle 100-349, 350-999 ve 1.000-2.499 m² lik tesislerin kurulduğu gözlenirken, 1960' lı yıllardan sonra kurulan tesislerin kapladıkları alanların büyüdüğü görülmektedir. Gerçekten 1960' lı yıllara kadar kurulan 9 sanayi kuruluşunun 8' i 2.499 m² den daha küçük iken, 1' i 4.500 m² den daha büyük kapalı alana sahiptir. 1961-1970 yılları arasında ise 14 sanayi tesisi kurulmuş olup,

ŞEKİL 50- Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerine göre dağılımı.

bunların 10' u 2.500 m2 den daha fazla kapalı alana sahiptirler. 1970' li yıllardan sonra kurulan tesislerde de aynı durum gözlenmektedir. 1971-1980 yılları arasında kurulan 61 sanayi kuruluşunun 39' u, 1981-1990 yılları arasında kurulan 78 tesisin 43' ü 2.500 m2 den daha fazla kapalı alana sahiptir (Çizelge 20).

Denizli' de sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı ile bunların sahip oldukları kapalı alanlar birlikte değerlendirildiğinde, gıda, dokuma, kimya-plastik eşya ve metal eşya sanayi dalında faaliyet gösteren tesisler faaliyet konusuna göre az veya daha fazla kapalı alan üzerinde kuruluken, özellikle orman ürünleri ve mobilya sanayii, kağıt ürünleri sanayii ve taş toprağa dayalı sanayii kuruluşları genellikle geniş bir kapalı alana sahiptirler. Sözelimi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe faaliyet gösteren 78 kuruluşun 4' ü 100-349, 10' u 350-999 m2 kapalı alana sahip iken, 21' i 100-2.499 m2 , 16' sı 2.500-4.499 m2, 27' si ise 4.500 m2 den daha fazla kapalı alana sahiptir. Görüldüğü gibi, bu sektörün kendi içinde faaliyet türüne göre az yada daha çok kapalı alan kullanabilmektedirler. Aynı durum gıda, kimya-plastik eşya ve metal eşya sanayii sektörleri için de geçerlidir. Oysa orman ürünleri ve kağıt ürünleri sanayii sektörlerinde bulunan tesislerin tümü 2.500 m2 den daha fazla kapalı alanda üretim yapmaktadırlar. Aynı şekilde

Yıllar Kapalı alan (m2)	1950 öncesi	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1990 sonrası	TOPLAM	
							T.S.	%
100-349			1	4	4		9	5.2
350-999	1	4		7	10	3	25	14.5
1000-2499	1	2	3	11	26	4	47	27.1
2500-4499			3	19	21	2	45	26.1
4500 +		1	7	20	17	2	47	27.1
TOPLAM	2	7	14	61	78	11	173	100.0

ÇİZELGE 20- Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin kuruluş yıllarına göre dağılımı (T.S.: Tesis sayısı).

metal ana sanayii sektöründe bulunan kuruluşlarda da geniş kapalı alana sahip olma önem taşımaktadır (Çizelge 21).

Konuyu biraz daha derinlemesine inceleyecek, yani üretim faaliyetlerini alt sektörlere göre değerlendirecek olursak, gıda sektöründe un sanayiinin, dokuma sektöründe ham bez dokuma ve boya-baskı sanayiinin geniş alanlar üzerinde kurulduğu gözlenir. Dokuma sektöründe özellikle konfeksiyon üretimi yapan tesisler küçük alanlarda, hatta bir apartman katında faaliyet göstermektedirler. Kimya sanayii dalında plastik ip, naylon torba ve ambalaj malzemesi üreten kuruluşlar daha çok küçük alanlar üzerinde, buna karşılık akü üreten kuruluşlar ise geniş kapalı alanlar üzerinde bulunmaktadır. Metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren haddehanelerin bir bölümü kısmen küçük alanlar üzerinde, birbölümü de 1.000-4.000 m2 kapalı alanlar üzerinde yer alırlarken, bakır işleme tesisleri oldukça geniş alanlar üzerinde üretim yapmaktadırlar.

Sektörler Kapalı alan (m2)	Gıda	Doku+Deri	Orman ürün.	Kağıt ürün	Kimya+Plas.	Taşt+Toprak	Metal ana	Metal eşya	TOPLAM	
									T.S.	%
100-349		4			2			3	9	5.2
350-999	3	10			4	2	1	5	25	14.4
1000-2499	2	21			3	1	8	12	47	27.2
2500-4499	4	16	1	1	1	5	7	10	45	26.0
4500 +	2	27	2	1	1	4	3	7	47	27.2
TOPLAM	11	78	3	2	11	12	19	37	178	100.0

ÇİZELGE 21- Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin sektörlere göre dağılımı (T.S.: Tesis sayısı).

Sanayi kuruluşlarının fiziki yapıları kapsamında ele aldığımız kapalı alanların durumu, sanayi tesislerinin bulunduğu sanayi aksı veya sanayi bölgelerine göre incelenirse, genellikle kent merkezinde ve Sümer mahallesinde bulunan tesislerin küçük bir kapalı alan üzerinde üretim yaptıkları gözlenir. Gerçekten, Sümer mahallesinde bulunan 13 sanayi kuruluşunun % 69.2' si 1.000 m²' den daha az kapalı alana sahiptirler. Kent merkezinde yer alan sanayi kuruluşlarının ise % 46.2' sinin 1.000 m²' den daha az, % 38.4' ünün de 2.500 m²' den daha küçük alanlar üzerinde kurulmuş oldukları gözlenir (Çizelge 22).

Kent merkezinden çevreye doğru, sanayi kuruluşlarının kapladıkları kapalı alanlar genellikle büyüktür. Örneğin Ankara asfaltı, Kayhan-Karakurt yolu, organize sanayi bölgesi ve Göveçlik-Şirinköy sanayi bölgeleri ve akslarında yer alan kuruluşlar genellikle 1.000 m²' den daha fazla kapalı alana sahiptirler. Ankara asfaltı sanayi aksı üzerinde 2.500 m²' den daha az kapalı alana sahip olan tesislerin oranı % 52.2, Göveçlik-Şirinköy sanayi aksında % 66.7, Kayhan-Karakurt sanayi aksında da % 47.0' dir. Organize

sanayi bölgesinde ise bu oran % 71.4' tür (Çizelge 22). Münferit tesisler olarak ele aldığımız ve belli bir sanayi aksı üzerinde bulunmayan tesisler daha çok 100- 4.000 m² arasında kapalı alanlar üzerinde bulunmaktadır.

Konuyu biraz daha genişleterek, sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alanları sektörel bazda ve tesislerin alansal dağılımları itibariyle ele aldığımızda, geniş kapalı alanlara sahip olan tesislerin daha çok kent merkezi dışında yer aldıkları belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Bu amaçla hazırladığımız harita incelendiğinde, küçük bir kapalı alana sahip olan kuruluşların özellikle Denizli kent merkezinde ve kent merkezine çok yakın alanlarda toplandığı dikkati çeker. Sözelimi, Denizli sanayiinde küçük kapalı alan üzerinde üretim yapan tesisler, kent merkezi ile İzmir asfaltı sanayi aksının başlangıcını oluşturan 1. ve 2. sanayi sitelerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu kuruluşlar, daha çok kimya sanayii ile dokuma sektöründe üretim yapan konfeksiyon tesislerinden oluşmaktadırlar. Sümer mahalesi sanayi bölgesinde de yer yer küçük bir kapalı alana sahip olan ve sözkonusu sektörlerde üretim yapan tesislere rastlanılmaktadır (Şekil 51).

İzmir asfaltı sanayi aksında, Bakırlı-İlbadı ile Pazaraltı mevki arasında yer alan ve dokuma sektörünü temsil eden kuruluşlar genellikle geniş bir kapalı alan üzerinde bulunmaktadır. Aynı şekilde, haddeciler sitesi ve çevresinde yer alan metal ana sanayii kuruluşlarının kapladığı kapalı alanlar da büyüktür. Sözkonusu sanayi aksının haddeciler sitesi ile Kumkısık mevki arasında kalan kesimde yer alan tesislerin hemen hemen tamamı sektörel bir farklılık göstermeksizin geniş kapalı alanlar üzerinde üretim yapmaktadırlar. Bu durum, sanayi kuruluşlarının kent merkezinden çevreye doğru büyük ölçüde sektörel fark göstermeksizin geniş kapalı alanlar üzerinde yapılandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durumu Göveçlik-Şirinköy sanayi aksında da gözlemek mümkündür. Bu aks üzerinde, sanayi kuruluşlarının tümünün geniş bir kapalı alana sahip oldukları gözlenmektedir (Şekil 51).

Eski Acıpayam yolu çevresinde, yani Kayhan-Karakurt yolu ve çevresini kapsayan sanayi aksında, tesislerin bir bölümünün küçük, bir bölümünün ise büyük bir kapalı alan üzerinde yapılandıkları dikkati çekmektedir. Sözkonusu aks, Denizli kent merkezine uzak olmakla birlikte, bu aksta daha önceden kurulan sanayi tesislerinin küçük kapalı alanlar üzerinde üretim yaptıkları anlaşılmaktadır.

Kapalı alan (m2) Sanayi aksları	100-349		350-999		1000-2499		2500-4499		4500 +		TOPLAM	
	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%
İzmir asfaltı	3	6.5	9	19.6	10	21.7	15	32.6	9	19.6	46	100.0
Ankara asfaltı			3	9.7	10	32.3	7	22.6	11	35.4	31	100.0
Kayhan-Karakurt	1	5.9	2	11.8	6	35.3	4	23.5	4	23.5	17	100.0
Göveçlik-Şirinköy					3	33.3	2	22.2	4	44.5	9	100.0
Sümer mahallesi	3	23.1	6	46.1	1	7.7			3	23.1	13	100.0
Kent merkezi	2	15.4	4	30.8	5	38.4	2	15.4			13	100.0
Organize san. böl.			1	2.4	11	26.2	15	35.7	15	35.7	42	100.0
Münferit tesisler					1	50.0			1	50.0	2	100.0
TOPLAM	9	5.2	25	14.4	47	27.2	45	26.0	47	27.2	173	100.0

ÇİZELGE 22- sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alan büyüklüklerinin sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımı (T.S.: Tesis sayısı)

Ankara asfaltı sanayi aksında, sanayi kuruluşlarının toplanma gösterdiği üç alan bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Dokuzkavak mahallesi çevresi, yani aksın başlangıcı, ikincisi Pamukkale yol ayrımı ile Akhan köyü çevresi, üçüncüsü ise Kale köyü çevresidir. Kent merkezinden çevreye doğru uzanışın ilk kademesini meydana getiren Dokuzkavak mahallesi ve çevresinde yer alan ve daha çok dokuma sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar, kent merkezindekilere göre daha geniş kapalı alanlar üzerinde kurulmuşlardır. Pamukkale yol ayrımı ile Akhan köyü çevresinde ise tesislerin büyük bir bölümü geniş kapalı alanlar üzerinde bulunmaktadırlar. Bununla birlikte, bu kesimde az da olsa dokuma ve metal eşya sanayii sektörlerinde üretim yapan ve orta büyüklükte kapalı alana sahip olan tesislerin de yer aldığı dikkati çekmektedir.

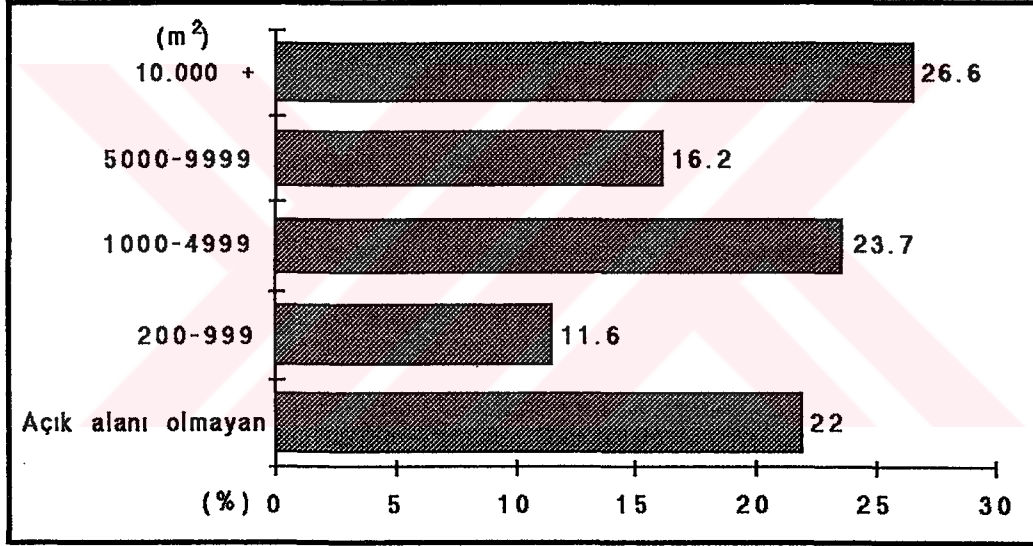
Ankara asfaltı sanayi aksının Kale köyü çevresinde ise büyük ve küçük kapalı alanlar üzerinde üretim yapan tesislerin yan yana bulunduğu gözlenmektedir (Şekil 51). Küçük tesislerin özellikle metal eşya sektöründe üretim yaptıkları ve bu alanda ilk kurulan tesisleri oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının son yıllarda kuruluş yeri olarak tercih ettiği organize sanayi bölgesinde de sanayi kuruluşlarının hemen hemen tümü geniş bir kapalı alan üzerinde kurulmuşlardır. Bununla birlikte organize sanayi bölgesinin Ankara karayoluna yakın kesiminde bulunan kuruluşların diğerlerine göre daha küçük bir kapalı alan üzerinde yer aldıkları gözlenmektedir. Bölgenin dış kesimine doğru ise, sanayi parseli genişliklerine göre daha büyük kapalı alana sahip olan tesislerin yerleştiği gözlenmektedir (Şekil 51).

Kısaca, Denizli' de sanayi kuruluşları genellikle geniş bir kapalı alan üzerinde üretim yaptıkları gözlenmektedir. Bu açıdan Denizli' de sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün büyük ölçekli sanayi kuruluşu kapsamına girdiği belirtilebilir. Diğer taraftan, ilk kurulan ve daha çok kent merkezi ve kent merkezine çok yakın alanlarda bulunan sanayi kuruluşlarının genellikle küçük kapalı alanlar üzerinde üretim yaptıkları, buna karşılık son yıllarda kurulan ve kent merkezine uzak alanlarda bulunan sanayi kuruluşları ise geniş kapalı alanlar üzerinde bulunmaktadırlar. Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alanların sektörel dağılımları gözden geçirildiğinde de

dokuma sektöründe konfeksiyon üretimi yapan kuruluşların küçük alanlar üzerinde üretim yapabilmelerine karşın, orman ürünleri, kağıt ürünleri ve metal ana sanayiindeki tesisler geniş kapalı alanlara sahiptirler.

Sanayi kuruluşlarının sahip olduğu kapalı alanlardan sonra, kısaca tesislerin açık alanlarını da ele alacak olursak, sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün geniş açık alanlara sahip olduğu görülür. Çalışma alanımızda 10.000 m² den daha fazla açık alana sahip olan tesislerin oranı % 26.6 dır. 5.000-9.999 m² lik açık alana sahip olan tesislerin oranı % 16.2, 1.000-4.999 m² açık alana sahip tesislerin oranı % 23.7, 200-999 m² açık alana sahip olanların oranı ise % 11.6 olarak saptanmıştır. Sanayi kuruluşlarının % 22.0' si de hiçbir açık alana sahip değildir (Şekil 52).

ŞEKİL 52- Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları açık alan büyüklüklerine göre dağılımı.

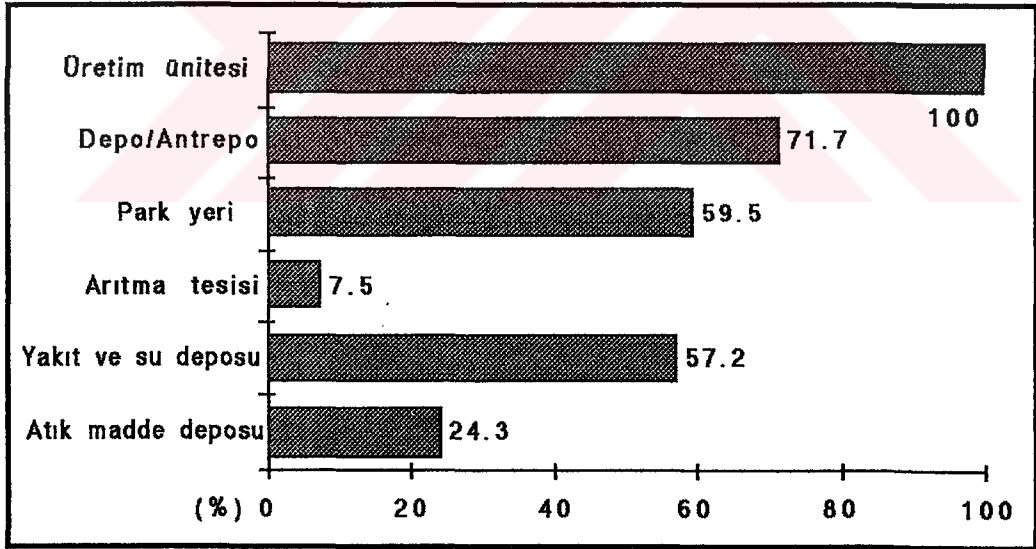
5. 1. 2. Sanayi kuruluşlarının donanım ve örgütlenme yapıları

Sanayi kuruluşlarının donanım ve örgütlenme yapıları tesislerin genişleyebilmeleri, yeni teknolojiye ayak uydurabilmeleri ve yenilenebilme yetenekleri açısından önem taşımaktadır. Klasik anlamda dar bir alanda üretim yapan, depolama ve park yerleri bulunmayan, araştırma-geliştirme birimleri bulunmayan, çevreye duyarlı olmayan tesisler belli bir noktadan

sonra bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle sanayi kuruluşlarının genişleyebilme ihtimallerini de göz önüne alarak entegre bir yapı içinde bulunmaları ve Dünya' da gelişen yeni teknolojileri izleyebilmeleri, genişleyen fakat rekabet alanı daralan pazar alanlarında söz sahibi olabilmeleri açısından da örgütlenme yapılarını geliştirmek durumundadırlar.

Denizli' de yer alan sanayi kuruluşlarının durumları bu açıdan değerlendirildiğinde, tesislerin büyük bir bölümünün üretim ünitelerinin yanı sıra, bazı ek ünitelere de sahip oldukları görülür. Üretim ünitelerine ek olarak inşa edilen bazı üniteler depo / antrepo, arıtma tesisi, yakıt ve su deposu, atık madde deposu, park yeri gibi ana ünitelerden meydana gelmekte olup, bunların herbiri üretime katkıda bulunan yan tesislerdir.

Anket verilerine göre, Denizli' de sanayi kuruluşlarının % 71.7' si üretim birimine ek olarak depo / antrepo, % 57.2' si yakıt ve su deposu, % 59.5' i de dapoloma ve boşaltma amacıyla kullanılan park yerine sahiptirler (Şekil 53). Arıtma tesisi ve bazı zararlı maddelerin depolandığı birimler ise tesislerin

ŞEKİL 53- Sanayi kuruluşlarının ana ünitelere sahiplik oranları.

büyük bir bölümünde bulunmamaktadır. Gerçekten anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının yalnızca % 7.5' i bir arıtma birimine, % 24.3' ü de atık madde deposuna sahiptir. Öte yandan, sosyal hizmet ünitesine sahip olan yalnızca 1 işyerinin bulunması dikkat çekicidir.

İşyerlerinde bulunan ana ünitelerin üretim sektörlerine göre dağılımı incelendiğinde de, sektörler göre bazı farklı yapılanmaların olduğu gözlemlenmektedir. Sözelimi, gıda sanayii sektöründe tüm işyerleri birer depo / antrepoya sahip iken, park yerine tesislerin % 72.7' si, aynı şekilde yakıt ve su deposuna da % 72.2' si sahiptirler. Gıda sektöründe işyerlerinin % 36.4' ünde atık madde deposu bulunmakta iken, bu sektördeki hiçbir tesiste atık madde deposu ve sosyal birim bulunmamaktadır.

Denizli sanayiinde büyük bir önem taşıyan dokuma sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinin % 76.9' unda depo / antrepo, % 62.8' inde park yeri, % 53.8' inde yakıt ve su deposu, % 12.8' inde atık madde deposu ve yalnızca % 1.3' ünde (1 sanayi tesisi) arıtma tesisi bulunmaktadır (Çizelge 23). Gıda sektöründe olduğu gibi bu sektördeki sanayi kuruluşlarında da sosyal tesise

Üniteler Sektörler	Depo Antrepo	Park yeri	Arıtma tesisi	Yakıt-su deposu	Atık madde deposu	Sosyal tesis
Gıda	100.0	72.7	0.0	72.7	36.4	0.0
Dokuma+Deri	76.9	62.8	1.3	53.8	12.8	0.0
Orman ürünleri	100.0	66.2	0.0	100.0	0.0	0.0
Kağıt ürünleri	100.0	100.0	0.0	100.0	50.0	0.0
Kimya+Plastik	81.8	18.2	0.0	18.2	9.1	0.0
Taş+Toprak	75.0	66.7	25.0	66.7	50.0	0.0
Metal ana	42.1	42.1	26.3	94.7	47.4	0.0
Metal eşya	59.5	64.9	10.8	43.2	29.7	2.7

ÇİZELGE 23- Sanayi kuruluşlarının sektörler göre ana ünitelere sahiplik oranlarının dağılımı (% olarak).

rastlanılmamaktadır.

Orman ürünleri ve mobilya sektöründe faaliyet gösteren 3 sanayi kuruluşunun tümü bir depo / antrepo ile yakıt ve su deposuna sahiptir. Park yerine ise iki tesis sahip olup, sektörde arıtma tesisi, atık madde deposu ve sosyal tesise sahip olan kuruluş bulunmamaktadır. Kağıt ürünleri sanayii sektöründe de 2 sanayi kuruluşu yer almakta ve bunların tümü depo / antrepo, park yeri, yakıt ve su deposuna sahiptirler. Atık madde deposu ise yalnızca 1 tesiste bulunmaktadır.

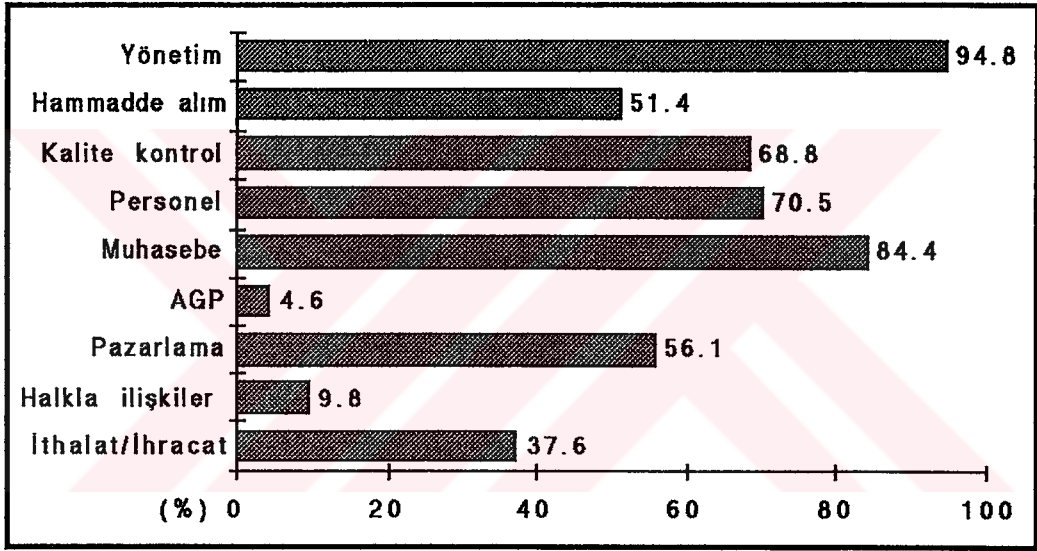
Daha çok küçük işletmelerin yer aldığı kimya ve plastik eşya sanayii dalında , sanayi tesislerinin % 81.8' inde depo/antrepo, % 18.2' sinde yakıt ve su deposu, bulunmamaktadır. Genellikle kent merkezi içinde ve yakın çevresinde bulunan bu tesislerin % 18.2 si park yerine sahiptir. Özellikle kimyasal maddelerin işlendiği bu sektörde hiçbir tesiste arıtma ünitesinin bulunmaması dikkat çekicidir. Atık madde deposuna ise yalnızca 1 sanayi kuruluşu (% 9.1) sahiptir.

Tuğla-kiremit fabrikaları ile mermer işleme tesislerinin yer aldığı taşa ve toprağa dayalı sanayii sektöründe bulunan tesislerin % 75.0' i depo antrepo, % 66.7' si yakıt ve su deposu, aynı şekilde % 66.7' si de park yerine sahiptirler. Bu sektördeki sanayi tesislerinden % 50.0' inin atık madde deposu, ayrıca % 25.0' inini de arıtma tesisi bulunmaktadır.

Denizli sanayiinde dokuma sektöründen sonra önemli bir yer işgal eden metal eşya sanayii ile metal ana sanayii sektörlerinde işyerlerinin büyük bir bölümü depo/ antrepo, park yeri ,yakıt ve su deposuna sahiptirler, Örneğin, metal ana sanayiinde işyerlerinin % 42.1' inde depo / antrepo, % 42.1' inde park yeri, % 94.7' sinde yakıt ve su deposu bulunmaktadır. Metal eşya sanayiinde ise depo / antreposu bulunan tesislerin oranı % 59.5, park yeri bulununların oranı % 64.9 , yakıt ve su deposu bulunanların oranı da % 43.2' dir (Çizelge 23). Ana üniteler açısından yalnızca metal eşya sanayiinde 1 tesisin sosyal hizmet ünitesinin (kreş, eğitim ve dinlenme tesisi) bulunduğu görülmektedir.

Denizli' de sanayi kuruluşları örgütlenme biçimleri açısından bazı alt üniteler oluşturarak, tüm işlerini kendi bünyeleri içinde tamamlamaya çalıştıkları gözlenmektedir. Sözgelimi, yönetim, hammadde alımı, kalite

kontrol, personel, muhasebe, pazarlama v.b. gibi alt birimler, sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünde bulunmakatıdır. Ancak sanayi kuruluşlarının gelişmesine daha fazla katkıda bulunacak ve daha fazla kitleye açılma olanağı sağlayacak olan AGP (Araştırma Geliştirme Planlama) ve halkla ilişkiler gibi birimler sanayi kuruluşlarının çok azında bulunmaktadır. Sözelimi anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 94.8' i yönetim, % 51.4' ü hammadde alım, % 68.8' i kalite kontrol, % 84.5'i muhasebe, % 56.1' i pazarlama ve % 37.6' sı ihracat birimlerine sahip iken, sanayi kuruluşlarının yalnızca % 4.6' sı AG P, % 9.8' i de halkla ilişkiler birimlerini kurmuşlardır (Şekil 54).

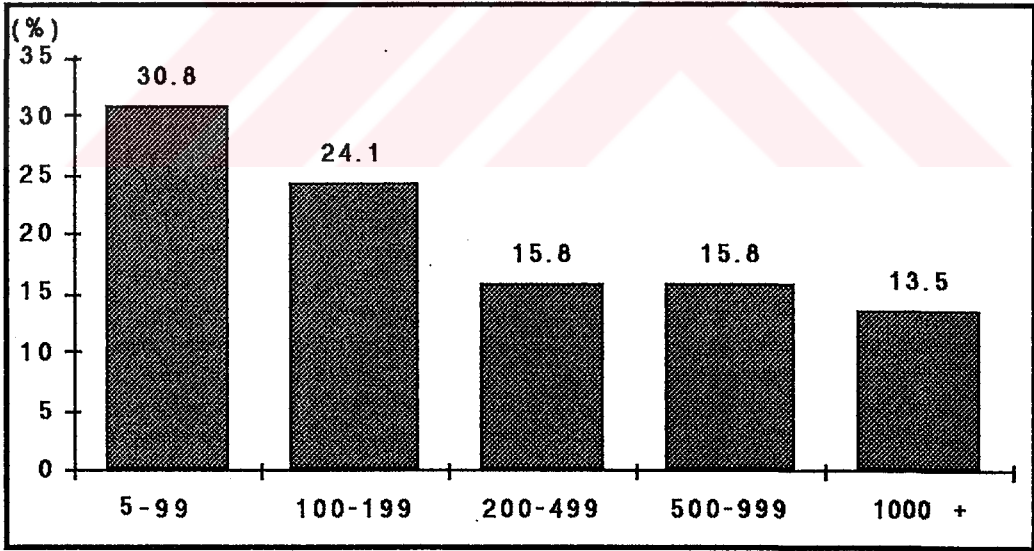
ŞEKİL 54- Sanayi kuruluşlarının alt ünitelere sahiplik oranları.

Alt birimlerin sektörlere göre dağılımında dikkati çeken en belirgin özellik ise, tüm sektörlerin yönetim, kalite kontrol, hammadde alım, muhasebe ve personel birimlerini büyük ölçüde kurmuş olmalarıdır. Buna karşılık ihracat ve pazarlama gibi alt birimler özellikle dokuma, kağıt ürünleri, metal ana ve metal eşya sektöründe kurulmuştur. Diğer sektörlerde bu gibi işlemler aracı kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. AGP gibi sanayinin geleceğini yönlendirecek birimlerin gerektiği ölçüde geliştirilmemiş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde tüm sektörlerde halkla

ilişkilere pek önem verilmediği dikkati çekmektedir (Çizelge 24).

5. 1. 3. Sanayi kuruluşlarının çevirici gücü

Sanayi kuruluşlarının büyüklüğü, çalıştırdıkları işçi sayıları, makine ve ekipman bakımından donanımları, alansal büyüklükleri ve üretim miktarlarının yanı sıra tesis bünyesindeki makinelerin çevirici gücüyle de belirlenebilmektedir. Bu açıdan Denizli' de sanayi kuruluşlarının çevirici gücü gözden geçirildiğinde, iş yerlerinin önemli bir bölümünün 200 BG' den (Beygir Gücü) daha az çevirici güce sahip oldukları gözlenmektedir. Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun 40' ı , iş yerinin çevirici gücü ile ilgili soruya, ya konuyu tam olarak bilmediklerini belirterek, ya da bazı çekinceleri sürerek yanıt vermemişlerdir. Bu saruya yanıt aldığımız 133 iş yerinden 41' i (% 30.8) 5-99 BG, 32 si de (% 24.1) 100-199 BG çevirici güce sahip olduklarını belirtmişlerdir (Şekil 55). İş yerlerinin 21' inin (% 15.8) çevirici gücünün ise 200-499 BG arasında olduğu gözlenmektedir. Aynı şekilde 21 iş yerinin çevirici gücü de 500-999 BG arasındadır. Nihayet 1.000 BG' den daha fazla çevirici güce sahip olan tesislerin oranının % 13.8 olduğu gözlenmektedir.

ŞEKİL 55- Sanayi kuruluşlarının çevirici güç büyüklüklerine göre dağılımı.

Alt üniteler Sektörler	Yönetim	Ham mad. alım	Kalite kontrol	Personel	Muhasebe	A.G.P.	Pazarlama	Halkla ilişkiler	İhracat
Gıda	100.0	45.5	63.6	63.6	81.8	0.0	63.6	27.3	36.4
Doküman+Deri	98.7	56.4	76.9	73.1	89.7	5.6	53.8	9.0	44.9
Orman ürünleri	100.0	66.6	100.0	75.0	100.0	0.0	33.3	0.0	33.3
Kağıt ürünleri	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	50.0	100.0	0.0	50.0
Kimya+Plastik	63.6	18.2	45.5	63.6	72.7	0.0	54.5	18.2	9.1
Taş+Toprak	100.0	50.0	58.3	58.3	91.7	0.0	50.0	8.3	33.3
Metal ana	100.0	47.4	52.6	73.7	84.2	0.0	63.2	0.0	36.8
Metal eşya	89.2	51.4	67.6	67.6	73.0	8.1	56.8	10.8	32.4

ÇİZELGE 24- Sanayi kuruluşlarının sektörlerine göre alt ünitelere sahiplik oranları (% olarak).

Sanayi kuruluşlarının çevirici gücünün üretim sektörlerine göre dağılımı ele alındığında da, bazı sektörlerin çevirici gücünün az, bazılarının ise oldukça yüksekte olduğu gözlenir. Sözgelimi gıda, dokuma, plastik eşya ve metal eşya sektörlerinde yer alan sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün çevirici gücünün 500 BG' den daha az olduğu dikkati çeker. Buna karşılık metal ana, orman ürünleri ve kağıt ürünleri dalında faaliyet gösteren tesislerin önemli bir bölümünün çevirici güçleri 500 BG' den daha fazladır. Sözgelimi 500 BG' den daha az çevirici güce sahip olan tesislerin oranı, gıda sektöründe, % 72.8, dokuma sektöründe, % 86.0, kimya-plastik eşya sektöründe % 88.9, metal eşya sektöründe ise % 72.5' tir. Buna karşılık, 500 BG' den daha fazla çevirici güce sahip olan tesislerin oranı ise, metal ana sanayiinde % 88.2, orman ürünleri sanayiinde % 50.0, kağıt ürünleri sanayiinde ise % 100' dür (Çizelge 25).

Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları çevirici gücün sektörlere göre alansal dağılımını ele aldığımız Şekil 56' da da durum ayrıntılı olarak gözlenebilmektedir. Gerçekten, sözkonusu harita dikkatli bir şekilde incelendiğinde, ilk bakışta farklı sanayi aksları ve bölgelerinde yer alan metal ana sektörünün çevirici gücünün diğer sektörlerle göre oldukça yüksek olduğu dikkati çeker. Bunun yanı sıra, gıda, dokuma, metal eşya ve orman ürünleri sanayii sektörlerinde faaliyet gösteren bazı kuruluşların çevirici güçlerinin de yüksek olduğu gözlenmektedir.

Sanayi kuruluşlarının çevirici güçleri Denizli' de ayırdettiğimiz sanayi bölgeleri ve sanayi aksları bağlamında gözden geçirilirse, kent merkezi çevresinde yer alan, dokuma (özellikle konfeksiyon tesisleri), gıda ve kimya sanayii temsil eden kuruluşların genellikle az bir çevirici güçle üretim yaptıkları görülür (Şekil 56). Buna karşılık, İzmir asfaltı sanayi aksında haddeciler sitesinde yoğunlaşan metal ana sanayii kuruluşlarının tümü yüksek bir çevirici güce sahiptir. Sözkonusu aks üzerinde, Pazaraltı mevkiinde yer alan dokuma ve Helvacıkırı mevkiinde bulunan metal eşya sektörüne ait bazı tesislerin de oldukça yüksek bir çevirici güce sahip oldukları görülmektedir. Sümer mahallesi sanayi alanında, en yüksek çevirici güce sahip olan dokuma sanayii kuruluşu, Sümerbank Denizli Bez Fabrikasıdır.

Göveçlik-Şirinköy sanayi aksında en yüksek çevirici güce sahip olan kuruluş ise metal eşya sanayii sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu akstaki

Sektörler	Gıda	Dokuma Deri	Orman ürünleri	Kağıt ürünleri	Kimya Plastik	Taş Toprak	Metal ana	Metal eşya	TOPLAM
Çevirici Güç (B.G.)									
5-99	36.4	39.7	50.0		37.5	12.5		34.5	30.8
100-199	27.3	24.1			62.5	12.5		31.0	24.1
200-499	9.1	22.4				37.5	11.8	7.0	15.8
500-999	9.1	5.2	50.0			37.5	47.1	17.2	15.8
1000 +	18.2	8.6		100.0			41.1	10.3	13.5
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

ÇİZELGE 25- Sanayi kuruluşlarının çevirici güç büyüklüklerinin sektörlerine göre dağılımı (% olarak)

diğer sektörlerde üretim yapan kuruluşların çevirici güçleri, kent merkezi ve yakın çevresinde yer alan tesislere göre yüksek yüksektir.

Kayhan-Karakurt yolu çevresinde de yüksek çevirici güce sahip olan sanayi kuruluşlarının metal ana ve metal eşya sektörlerinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir (Şekil 56). Bu aks üzerinde üretim yapan ve gıda sanayii sektörünü temsil eden bir tesisin de çevirici gücünün oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Ankara asfaltı sanayi aksında, Pamukkale yol ayrımında bulunan ve gıda sektörünü temsil eden kuruluş Abalıoğlu Yem Fabrikası olup, çevirici gücü yüksek olan sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır. Öte yandan, Ankara asfaltı sanayi aksında, Akhan köyü yakınında yer alan kağıt ürünleri sanayii sektörüne ait tesisin de yüksek bir çevirici güce sahip olduğu görülmektedir. Bu kuruluş, Denizli sanayiinde önemli bir yere sahip olan Dentaş Oluklu Mukavva Sanayii A.Ş.' dir. Ankara asfaltı sanayi aksında, Kale köyü çevresinde bulunan ve metal ana sanayii ile metal eşya sanayii sektörlerini temsil eden tesislerin çevirici güçlerinin de yüksek olduğu gözlenmektedir (Şekil 56).

Organize sanayi bölgesinde, en yüksek çevirici güce sahip olan tesisler, metal ana sanayii ile bazı dokuma sanayii sektörü kuruluşlarıdır. Ankara karayolunun içinden geçtiği bu sanayi bölgesinde, sözkonusu karayolunun kuzey kesiminde kalan ve geniş sanayi parsellerinin bulunduğu alanda üretim yapan dokuma sanayii kuruluşlarının çevirici güçlerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, organize sanayi bölgesinin güney kesiminde, metal ana sanayii dışında tesislerin büyük bir bölümünün çevirici güçlerinin yüksek olmadığı gözlenmektedir (Şekil 56).

5. 1. 4. Sanayi kuruluşlarının sahiplik ve kiracılık durumları

Denizli ' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının binalarının % 84.4' ü fabrika sahibi yada ortaklarının kendi malıdır. İş yerlerinin % 15.6' sı ise kiralık binalarda üretim yapmaktadırlar. Fabrika binalarının sahibi olma yada kiracılık durumu üretim sektörleri göz önüne alınarak değerlendirilirse gıda, orman ürünleri ve kağıt ürünleri sanayindeki kuruluşların tümünün sahipleri tarafından işletildiği diğer sektörlerde ise az da olsa bazı işyerlerinin kiralık olduğu dikkati çeker. İş yerinin kiralık olarak işletilme durumunda

olan tesislerin oranı dokuma sektöründe % 15.4, kimya-plastik eşya sanayii sektöründe % 36.4, taş-toprağa dayalı sanayii sektöründe % 16.7, metal ana sanayiinde % 5.3 ve metal eşya sanayii sektöründe de % 21.6 dır (Çizelge 26).

Sektörler / Sahip/Kira	Sahip		Kira		TOPLAM	
	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%
Gıda	11	100.0			11	100.0
Dokuma +Deri	66	84.6	12	15.4	78	100.0
Orman ürünleri	3	100.0			3	100.0
Kağıt ürünleri	2	100.0			2	100.0
Kimya+Plastik	7	63.6	4	36.4	11	100.0
Taş +Toprak	10	83.3	2	16.7	12	100.0
Metal ana	18	94.7	1	5.3	19	100.0
Metal eşya	29	78.4	8	21.6	37	100.0
TOPLAM	146	84.4	27	15.6	173	100.0

ÇİZELGE 26- Sanayi kuruluşlarının sahiplik ve kiracılık durumunun sektörlere göre dağılımı (T.S.: Tesis sayısı).

Konuyu biraz daha açacak olursak, dokuma sektöründe kiralık işyerleri daha çok konfeksiyon üretimi yapan tesisler, kimya-plastik eşya sektöründe naylon ip, halat ve naylon torba üreten tesisler, metal eşya sanayiinde de makine-techizat ile soba, varyoz ve bazı çelik eşya üreten tesislerin oldukları dikkati çekmektedir.

5. 1. 5. Sanayi kuruluşlarının şubeleri ve ek tesisleri

Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının 10' unun asıl iş yerine ek olarak başka bir tesise sahip olduğu dikkati çeker. Söz konusu ek tesislerin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde 6 kuruluşun dokuma, 1 kuruluşun kimya ve plastik eşya, 1 kuruluşun metal ana sanayii ve nihayet 2 kuruluşun da metal eşya sanayiinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Dokuma sektöründe faaliyet gösteren 6 kuruluşun 4' ü konfeksiyon, 1' i iplik, 1' isi de boya-baskı tesisidir. Öte yandan ek tesislerin Denizli' nin farklı sanayi akslarında yer aldığı görülmektedir. Bu kuruluşların 2' i si İzmir asfaltı çevresinde, 3' ü kent merkezinde, 2' si de organize sanayi bölgesinde bulunmaktadır. Diğer 3 kuruluş ise Denizli' de bulunan ana kuruluşun bir şubesi olarak Denizli dışındaki başka illerde yer aldığı gözlenmektedir.

5. 2. Sanayi kuruluşlarının üretim yapıları

5. 2. 1. Sanayi kuruluşlarının üretim miktarları

Denizli' de sanayi kuruluşlarında uyguladığımız anketlerden her bir sanayi kuruluşuna ait yıllık üretim miktarını elde etmiş bulunuyoruz. Ancak, elde ettiğimiz üretim değerlerini sınıflandırmak ve böylece genel bir toplam değer elde etmek pek mümkün olmamaktadır. Çünkü, incelediğimiz 8 sektörde pek çok dalda üretim yapan ve her bir sanayi kolunda çok çeşitli mal üreten sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Bunları kendi içinde guruplamak mümkün olmakla birlikte, toplam üretim miktarları bakımından sektörlerin görelî önemi ortaya çıkmamakta ve sayfalar boyunca üretim listeleri vermek gerekmektedir. Aşağıda bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla, sektörlerin toplam üretimlerini bütünüyle ortaya koyan ve diğer sektörle göre de üretim büyüklüklerini karşılaştırma olanağı sağlayan, sanayi kuruluşlarının yıl içinde ürettiği katma değer miktarlarını veri olarak kullanacağız.

Sanayi kuruluşlarının sektörler itibariyle ürettiği katma değer miktarlarını, D.İ.E. tarafından yayınlanan yıllık imalat sanayii istatistiklerinden elde etmek mümkündür. D.İ.E. tarafından ilk kez il bazında katma değer bilgilerinin yayınlandığı istatistik kaynağı 1973 yılında yayınlanan yıllık imalat sanayii anketidir. Bu kaynağa göre, 1973 yılında Denizli ilinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanayi tesislerinin toplam katma değer üretimleri 180 milyon TL' nin biraz üzerindedir. Bu katma değer

üretiminin % 76.7' si dokuma sektörü tarafından üretilmiştir. Sözkonusu yılda gıda sektöründe üretilen katma değer oranı % 8.5, metal eşya sektöründe ise % 5.6' dır (Çizelge 27).

SEKTÖRLER	1973	1981	1986	1989
Gıda	8.5	6.6	3.2	5.4
Dokuma+Deri	76.7	47.5	26.0	37.6
Orman ürünleri	0.8	2.8	1.3	2.2
Kağıt ürünleri	0.0	4.7	2.3	7.1
Kimya+Plastik	0.9	4.0	5.3	2.5
Taş+Toprak	3.0	1.9	4.6	15.1
Metal ana	4.5	5.0	8.8	12.5
Metal eşya	5.6	27.5	48.5	17.6
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

ÇİZELGE 27- Denizli' de sanayi kuruluşlarında yaratılan katma değer sektörler göre dağılımı (% olarak).

1981 yılında Denizli' de üretilen katma değer miktarı yaklaşık olarak 7 milyar TL' dir. Anılan yılda, dokuma sektörünün katma değer üretiminin 1973 yılına göre miktar olarak artmakla birlikte, diğer sektörlerdeki gelişmelerle % 47.5' e gerilediği görülmektedir. Buna karşılık metal eşya sektöründe meydana gelen katma değer üretim artışı ile bu sektörün 1973 yılında % 5.6 olan katma değer üretim payı 1981' de % 27.5' e yükselmiştir. Bu yılda gıda sektörü katma değer üretim payı ise % 6.6 olmuştur.

1986 yılında Denizli sanayiinde katma değer üretim miktarı 61 milyar TL yi aşmıştır. Bir önceki dönemde katma değer üretimi bakımından birinci

sırada yer alan dokuma sektörü % 26.5' lik bir üretim payı ile ikinci sıraya gerilemiş, metal eşya sanayii ise % 48.5' lik bir katma değer üretim payı ile birinci sıraya yükselmiştir. Bir önceki dönemde üçüncü sırada bulunan gıda sektörü % 3.5' lik üretimi ile 6. sıraya gerilemiş, buna karşılık % 8.8' lik bir oranla metal ana sanayii üçüncü sıraya, % 5.3' lük bir oranla kimya-plastik eşya sanayii dördüncü sıraya ve % 4.6' lık bir oranla da taşta toprağa dayalı sanayii sektörü beşinci sıraya yerleşmiştir (Çizelge 27).

1989 yılı toplam katma değer üretimi 300 milyar TL' ye yaklaşmıştır. Bu dönemde dokuma sektörü % 37.6' lık bir katma değer üretim payı ile tekrar birinci sıraya yükselmiştir. Özellikle 1985 yılından sonra devletçe ihracatın teşvik edilmesiyle birlikte Denizli' de konfeksiyon alanında üretim yapan çok sayıda yeni sanayi kuruluşu işletmeye açılmış ve bu sektörün katma değer üretimi hızla artmıştır. Anılan yılda metal eşya, metal ana ve taşta toprağa dayalı sanayii sektörü de Denizli sanayii içindeki yerini korumakta, hatta bir önceki döneme göre daha da gelişmiş bulunmaktadır. Gerçekten metal eşya sanayi 1989 yılı katma değer üretiminde % 17.6 ile ikinci sırada, taşta toprağa dayalı sanayi sektörü ise % 15.1 ile üçüncü, metal ana sanayii de % 12.5 ile dördüncü sırada yer almıştır.

Sonuç olarak 1973, 1981, 1986 ve 1989 yılları birlikte değerlendirildiğinde dokuma sektörü hızlı bir büyüme göstermekle birlikte bazı dönemlerde gelişme hızında durağanlık yaşanmıştır. Oysa, özellikle metal eşya ve metal ana sanayii sektörlerinde dönemler boyunca belirgin bir katma değer üretim artışı gözlenmiştir.

5. 2. 2. Sanayi kuruluşlarının çalışma dönemleri, çalışma süreleri ve vardiyalar

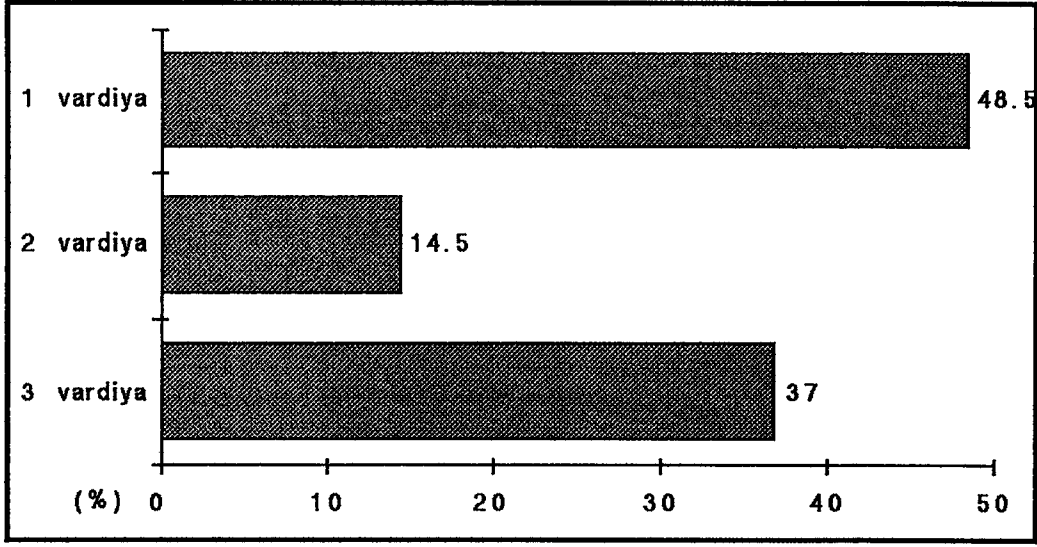
Denizli' de sanayi kuruluşlarının % 94.2' si yıl boyunca sürekli olarak üretim faaliyetlerine devam etmektedir. Buna karşılık bazı kuruluşlar, faaliyette buldukları alana göre mevsimlik olarak çalışmaktadırlar. Mevsimlik olarak çalıştığını saptadığımız 10 sanayi kuruluşunun 5' i dokuma, 3' ü taş ve toprağa dayalı sanayii, 1' i gıda, 1' i de orman ürünleri sanayii sektöründe bulunmaktadır. Dokuma sektöründe mevsimlik olarak çalışan 5 sanayi kuruluşunun tümü çırçır fabrikalarından oluşmaktadır. Çırçır fabrikalarında çalışma dönemi pamuk toplama mevsiminden itibaren Ekim

ayında başlamakta ve Mart ayında sona ermektedir. Bu tesislerin çalışma süreleri genellikle 6 ay kadardır.

Diğer sektörlerde mevsimlik olarak çalışma dönemi, orman ürünleri sektöründe faaliyet gösteren kalem fabrikasında Nisan ayından Eylül ayına kadar 6 ay kadardır. Sözkonusu tesiste, mevsimlik olarak çalışma özelliği, talep esnekliğinden kaynaklanmakta olup, okul dönemine hazırlık amacıyla yaz aylarında yoğun bir üretim yapılmaktadır. Aynı şekilde, gıda sanayiinde de meşrubat tüketiminin yoğunlaştığı yaz aylarında çalışılmakta, kış aylarında ise üretime ara verilmektedir. Taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe mevsimlik olarak faaliyet gösteren 3 sanayi kuruluşunun tuğla-kiremit fabrikalarından oluştuğu gözlenir. Bu tesisler genellikle Haziran ayından Ağustos ayına kadar 3 ay süreyle üretim yapmaktadırlar. Sözkonusu tesisler kış mevsiminde havaların yağışlı olması, üretilen tuğlaların açıkta kurutulmaması nedeniyle yaz aylarında çalışmaktadırlar.

Sanayi kuruluşlarının çalışma süreleri ile ilgili olarak ele almamız gereken konulardan birisi de sanayi kuruluşlarının çalışma vardiyalarıyla ilgilidir. Bu çerçevede sanayi tesislerinin çalışma vardiyaları gözden geçirildiğinde, iş yerlerinin büyük bir bölümünün iki ve üç vardiya halinde çalıştıkları görülür. Gerçekten, anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 48.5' i tek vardiya halinde çalışırken, % 14.5' i iki, % 37.0' si de 3 vardiya halinde üretim yapmaktadırlar (Şekil 57). Sanayi kuruluşlarının çalışma vardiyaları sektörel bazda değerlendirildiğinde bir vardiya halinde çalışan tesislerin daha çok gıda, metal ana ve metal eşya sanayii ektöründe yoğunlaştığı dikkati çeker. Gıda sanayiinde tesislerin % 72.7' si tek, % 27.3' ü iki, metal ana sanayiinde % 89.5' i tek, % 5.3' ü iki ve aynı şekilde % 5.3' ü de üç vardiya çalışma yapmaktadırlar. Metal eşya sektöründe de tesislerin % 70.3' ü tek, % 13.5' i iki ve % 16.2' si de üç vardiya halinde çalışmaktadırlar (Çizelge 28).

Buna karşılık yoğun bir şekilde üretim yapılan dokuma sanayii sektöründe tesislerin % 61.5' inde üç vardiya halinde üretim yapılmaktadır. Bu sektörde iki vardiya halinde üretim yapan tesislerin oranı % 14.1, tek vardiya çalışan tesislerin oranı ise % 24.4' tür. Kimya-plastik eşya sanayii sektöründe de işyerlerinin % 45.5' i tek, % 27.3' ü iki ve % 27.3' ü de üç vardiya halinde çalışmaktadırlar. Taş ve toprağa dayalı sanayii sektöründe de aynı durum

ŞEKİL 57- Sanayi kuruluşlarının vardiya sayılarına göre dağılımı.

Vardiyalar Sektörler	1		2		3		TOPLAM	
	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%
Gıda	8	72.7	3	27.3			11	100.0
Dokuma + Deri	19	24.4	11	14.1	48	61.5	78	100.0
Orman ürünleri	3	100.0					3	100.0
Kağıt ürünleri	1	50.0			1	50.0	2	100.0
Kimya + Plastik	5	45.5	3	27.3	3	27.3	11	100.0
Taş + Toprak	5	41.7	2	16.7	5	41.7	12	100.0
Metal ana	17	89.5	1	5.3	1	5.3	19	100.0
Metal eşya	26	70.3	5	13.5	6	16.2	37	100.0
TOPLAM	84	45.5	25	14.5	64	37.0	173	100.0

ÇİZELGE 28- Sektörlere göre vardiya sayılarının dağılımı
(T.S.: Tesis sayısı)

gözlenmekte ve tek vardiya halinde çalışan tesislerin oranı % 41.7' yi bulmaktadır. Buna karşılık iki vardiya çalışan tesislerin oranı % 16.7, üç vardiya çalışan tesislerin oranı ise % 41.7' dir.

5. 2. 3. Sanayi kuruluşlarının üretimlerinde meydana gelen artış ve azalışlar

Denizli' de sanayi kuruluşlarının üretimlerinde genellikle üretim artışları görülmektedir. Anket verilerine göre sanayi kuruluşlarının % 64.8' i üretimlerinde sürekli bir artış olduğunu belirtmişler, buna karşılık iş yerlerinin % 26.0' sı ise üretim azalışları meydana geldiğini açıklamışlardır. İş yerlerinin % 9.2' si nin de üretimlerinde belli bir durağanlığın yaşandığı ortaya konmuştur. Genellikle talep istikrarsızlığından meydana gelen üretim azalışları daha çok gıda ve orman ürünleri sanayii sektörlerinde meydana gelmektedir. Gıda sektöründe üretim yapan iş yerlerinin % 54.5' inde, orman ürünleri sektöründe ise iş yerlerinin tümünde belli bir üretim azalışı meydana gelmektedir (Çizelge 29).

Gıda ve orman ürünleri sektörleri dışında Denizli' deki sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünde belirgin ve sürekli bir üretim artışı olduğu gözlenmektedir. Üretim artışının meydana geldiğini belirten sanayi kuruluşlarının oranı dokuma sektöründe % 66.6, kağıt ürünleri sektöründe % 100, kimya-plastik eşya sektöründe % 72.7, taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe % 66.7, metal ana sanayiinde % 68.4 ve metal eşya sanayiinde ise % 70.3' tür (Çizelge 29).

Konu daha yakından incelendiğinde, her sektörde üretim artışı ve azalışlarının meydana geldiği iş yerlerinin belli konularda üretim yapan kuruluşlardan oluştuğu görülür. Sözelimi üretim azalışlarının meydana geldiği sanayi kuruluşları gıda sektöründe özellikle meşrubat ve şekerleme türü üretim yapan kuruluşlarda, dokuma sektöründe çırçır ve iplik tesislerinde, orman ürünleri sektöründe kereste ve telefon direği fabrikalarında, kimya-plastik eşya sanayiinde torba ve sera örtüsü üreten tesislerde, taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe ise beton direk üreten tesislerde gözlenmektedir.

Üretim artışının meydana geldiği iş yerleri ise dokuma sektöründe özellikle boya-baskı, dokuma-konfeksiyon ve yalnızca hazır giyim üreten

Üretim değişmeleri Sektörler	Artış		Azalış		Durağan		TOPLAM	
	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%
Gıda	3	27.3	6	54.5	2	18.2	11	100.0
Dokuma + Deri	52	66.6	18	23.1	8	10.3	78	100.0
Orman ürünleri			3	100.0			3	100.0
Kağıt ürünleri	2	100.0					2	100.0
Kimya + Plastik	8	72.7	3	27.3			11	100.0
Taş + Toprak	8	66.7	2	16.7	2	16.7	12	100.0
Metal ana	13	68.7	5	26.3	3	5.3	19	100.0
Metal eşya	26	70.3	8	21.6	1	8.1	37	100.0
TOPLAM	112	64.8	45	26.0	16	9.2	173	100.0

ÇİZELGE 29- Sanayi kuruluşlarında meydana gelen üretim değişmelerinin sektörel dağılımı (T.S.: Tesis sayısı).

tesislerde, kağıt ürünleri sektöründe oluklu mukavva tesislerinde, kimya-plastik eşya sanayii dalında boya, plastik halat ve akü üreten kuruluşlarda, taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe cam eşya ve mermer fabrikalarında, metal ana sanayiinde haddehanelerde, metal eşya sanayii sektöründe ise mekine-techizat üreten kuruluşlarda görülmektedir.

5. 3. Sanayi kuruluşlarının istihdam yapısı

Bu bölümde sanayi kuruluşlarının istihdam yapısı başlığı altında sanayi tesislerinde istihdam edilen iş gücünün tarihsel gelişimi ile anket uyguladığımız tarihlerde saptadığımız toplam iş gücünün yapısal özelliklerini ele alacağız. Bu bağlamda öncelikle işgücünün tarihsel gelişimi ele alınacak daha sonra ise işgücünün sektörel dağılımı cinsiyet ve nitelikleri açısından değerlendirilecektir.

5. 3. 1. İşgücünün tarihsel gelişimi

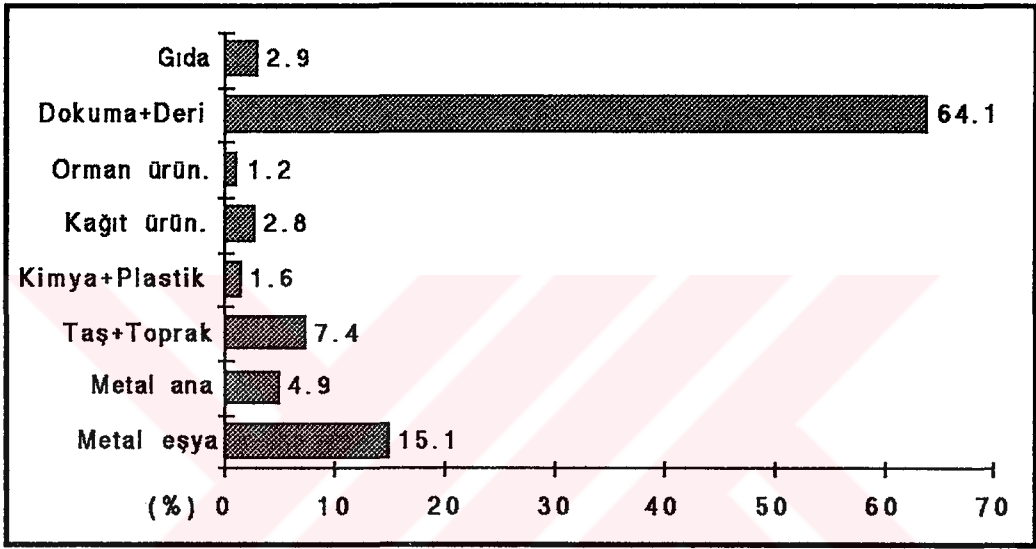
Denizli' de anayi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün tarihsel gelişimi ile ilgili verileri D. İ. E. tarafından yayınlanan yıllık imalat sanayii istatistiklerinde ve genel nüfus sayımlarında bulmak olanaklıdır. Bu kaynaklara göre Türkiye' de ilk kez 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımında Denizli' de sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü toplamı 3.542 kişidir. Ancak bu rakam Denizli ilinin tümünde, küçük işletmeleri de kapsamaktadır. Daha sonraki sayım yıllarında, 1964 yılına kadar sanayi sektöründe Denizli' de istihdam edilen işgücü toplamını bulmak mümkün olmamıştır. 1964 yılında yapılan sanayi sayımlarına göre ise Denizli' de sanayi sektöründe istihdam edilen toplam işgücü 1.291 kişidir. 1927 yılına göre daha düşük olan bu rakam, söz konusu sayım yılında 10 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislerin sayım kapsamına alınmasıyla ilgilidir. Öte yandan söz konusu yılda sanayi sektöründe işgücü sayısının bu denli düşük olması, bu dönemde nüfusun daha çok tarım sektörüyle ilgili işlerde çalıştığını göstermektedir.

1973 yılında sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü toplamı 3.981 kişiye, 1981 yılında da 7.886 kişiye ulaşmıştır. Sanayi sektöründe istihdamın gelişme göstermesi özellikle 1973 yılından sonra uygulanan devlet politikaları sonucunda Denizli' de çok sayıda sanayi kuruluşunun işletmeye açılmasıyla gelişmiştir. 1986 yılında, 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisleri kapsayan sanayi sayımında sanayi sektöründe çalışan toplam işgücü miktarı 9.677 kişi olarak görülmektedir. Bu rakam 1989 yılında da 11.746 kişiye yükselmiştir. 1992 yılı yaz ve 1993 yılı kış aylarında gerçekleştirdiğimiz anketlerde de Denizli kent merkezinde 173 sanayi kuruluşunda toplam 15.121 kişinin istihdam edildiği saptanmıştır.

5. 3. 2. İşgücünün sektörel dağılımı

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, anket verilerimize göre, sanayi sektöründe 15.121 kişi istihdam edilmektedir. Bu istihdam edilen işgücünün büyük bir bölümü duuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektöründe çalışmakta, bu sektörü istihdam oranı bakımından metal eşya sanayii, taşa ve toprağa dayalı sanayii ve metal ana sanayii izlemektedir. Gerçekten dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü toplam istihdamın % 64.1' ini oluşturmaktadır.

Bu sektörü ikinci sırada izleyen metal eşya sanayi sektöründe işgücünün % 15.1' i, taşa ve toprağa dayalı sanayi sektöründe ise % 7.4' ü bulunmaktadır (Şekil 58). Diğer sektörlerde istihdam edilenlerin oransal dağılımı dikkate alındığında bunların oldukça düşük olduğu görülür. Sözelimi metal ana sanayiinde istihdam edilenlerin oranı % 4.9, gıda sektöründe % 2.9, kağıt ürünleri sanayiinde % 2.8, kimya-plastik eşya sanayiinde % 1.6, orman ürünleri sanayiinde ise % 1.2 dir.

ŞEKİL 58- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sektörlere göre dağılımı.

5. 3. 3. Toplam işgücünün cinsiyete göre sektörel dağılımı

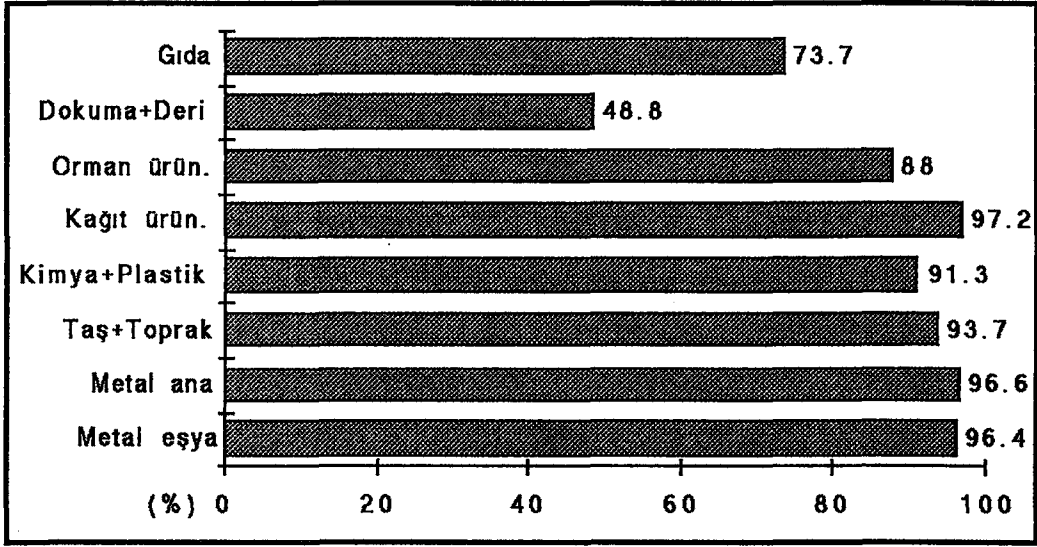
Toplam işgücünün sektörlere göre dağılımını ele aldıktan sonra, işgücünün cinsiyet durumunu sektörel bazda değerlendirdiğimizde, 9.804 kişiden oluşan erkek personelin % 48.2' sinin dokuma, giyim eşyası ve deri, % 22.5' inin metal eşya, % 10.7' sinin de taşa toprağa dayalı sanayi sektörlerinde istihdam edildiği görülür. Buna karşılık, 5.317 kişiden oluşan kadın personelin % 93.4' ünün dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe çalıştığı dikkati çeker (Çizelge 30). Diğer sektörlerde çalışan kadın personel oranları ise oldukça düşüktür. Sözelimi, istihdam edilen kadın personelin oranı gıda sektöründe % 2.1, metal eşya sektöründe % 1.7, taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe de % 1.3' tür.

Personel sayısı Sektörler	Erkek		Kadın		TOPLAM	
	P.S.	%	P.S.	%	P.S.	%
Gıda	317	3.2	113	2.1	430	2.9
Dokuma + Deri	4.728	48.2	4.963	93.4	9.691	64.1
Orman ürünleri	161	1.6	22	0.4	183	1.2
Kağıt ürünleri	415	4.2	12	0.2	427	2.8
Kimya + Plastik	221	2.3	21	0.4	242	1.6
Taş + Toprak	1.049	10.7	70	1.3	1.119	7.4
Metal ana	715	7.3	25	0.5	740	4.9
Metal eşya	2.198	22.5	91	1.7	2.289	15.1
TOPLAM	9.804	100.0	5.317	100.0	15.121	100.0

ÇİZELGE 30- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün cinsiyete göre sektörel dağılımı (P.S. Personel sayısı).

Erkek ve kadın personelin sektörel dağılımından sonra, burada ele alınması gereken bir başka konu, sektörlerde erkek ve kadın personel kullanma oranları ile ilgilidir. Bu çerçevede, erkek iş gücü kullanma oranlarının en yüksek olduğu sektörün kağıt ürünleri sanayii olduğu gözlenir (% 97.2). Bu sektörü ise sırasıyla metal ana sanayii (% 96.6), metal eşya sanayii (% 96.4), taşa toprağa dayalı sanayii (% 93.7) ile kimya sanayii sektörü (% 91.3) izlemektedir. Orman ürünleri, gıda ve dokuma sektörlerinde çalışan erkek personel oranı diğer sektörlerle göre düşüktür. Erkek personelin oranı orman ürünleri sektöründe % 88.0, gıda sektöründe % 73.7, dokuma sektöründe ise % 48.8' dir (Şekil 59). Sözkonusu rakamlardan da anlaşıldığı gibi, taş-toprak, metal ana ve metal eşya sanayiinde güç gerektiren ağır işlerde daha çok erkek personel çalıştırılmaktadır.

Sektörlere göre, kadın personel çalıştırma oranları dikkate alındığında,

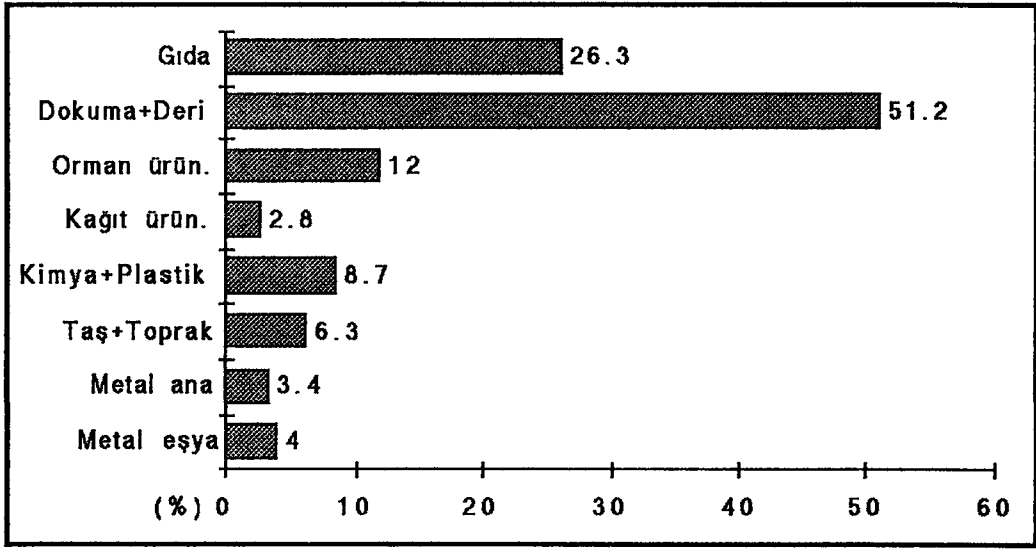
ŞEKİL 59- Sektörlere göre erkek işgücü kullanım oranları.

dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii ile gıda sanayii sektörlerinde diğerlerine göre daha fazla kadın istihdam etme özelliğinin ağırlık taşıdığı gözlenir. Sözgelimi, dokuma sektöründe kadın personel çalıştırma oranı % 51.2, gıda sektöründe ise % 26.3' tür. Bu durum, sözkonusu sektörlerde ağır işgücüne fazlaca gereksinim duyulmaması ile ilgilidir. Diğer sektörlerde kadın personel çalıştırma oranları son derece düşüktür (Şekil 60).

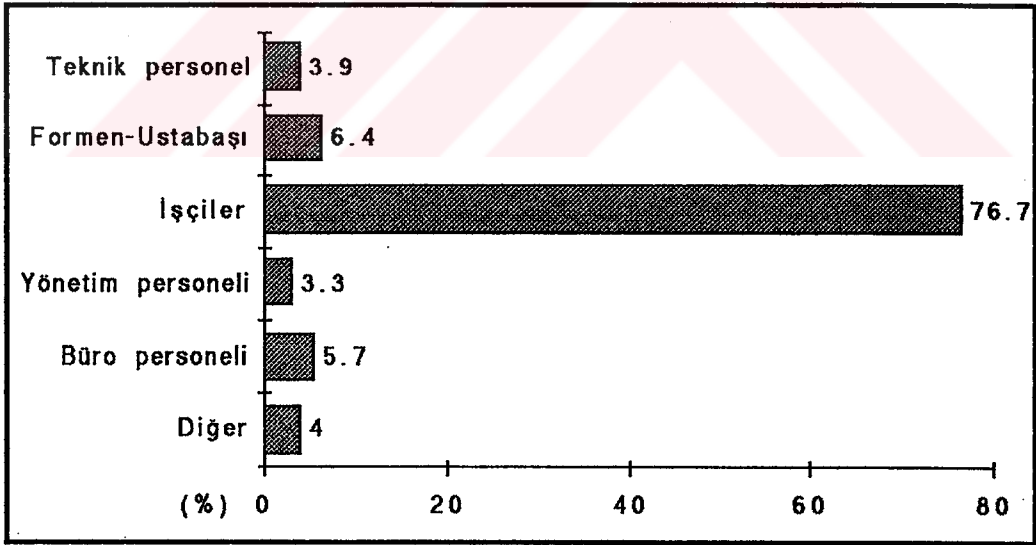
5. 3. 4. İşgücünün niteliklerine göre dağılımı

Denizili' de sanayi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün iş yerlerindeki statüleri incelendiğinde, istihdamın büyük bir bölümünün işçilerden oluştuğu, bunu şef ve ustabaşılar ile büro personelinin izlediği gözlenir. Örneğin, toplam istihdamın % 76.7' sini işçiler, % 6.4' ünü formen-ustabaşı, % 5.7' sini de büro personeli oluşturmaktadır (Şekil 61). Ayrıca istihdamın % 3.9' u teknik personel, % 3.3' ü de sevk ve idare personelidir.

Bu genel değerlendirmelerden sonra konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda sanayi kuruluşlarının üretim bölümünde istihdam edilen 583 teknik personelin 502' sinin erkek, 81' inin de kadın personelden oluştuğu gözlenmektedir. Erkek teknik personelin istihdam edildiği en önemli sektörler metal eşya sanayii ile dokuma, giyim

ŞEKİL 60- Sektörlere göre kadın işgücü kullanım oranları.

ŞEKİL 61- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün niteliklerine göre dağılımı.

eşyası ve deri sanayii sektördür. Kadın teknik personelin en fazla istihdam edildiği sanayi kolu ise dokuma sektörüdür. Diğer sektörlerde istihdam edilen kadın teknik personel ya çok az yada hiç bulunmamaktadır (Çizelge 31).

Sanayi kuruluşlarında formen-ustabaşı olarak istihdam edilen 959 kişinin de büyük bir bölümü dokuma sektöründe istihdam edilmekte ve tüm sektörlerde erkek ustabaşı bulundurma özelliği ağırlık taşımaktadır.

İş yerlerinin üretim bölümünde istihdam edilen ve toplam istihdamın büyük bir bölümünü oluşturan işçilerin sektörel dağılımı incelendiğinde, bunların büyük bir bölümünün dokuma ve metal eşya sektöründe çalıştıkları görülür. İşçilerin çalıştıkları iş kollarına göre dağılımı cinsiyet açısından ele alındığında ise, dokuma sektöründe kadın işçilerin erkeklerden daha fazla olduğu dikkati çeker. Gerçekten bu sektörde 3.360 erkek işçi bulunmasına karşılık, kadın işçilerin sayısı 4.392' dir. Diğer sektörlerde erkek işçiler sayısal bakımdan üstündür (Çizelge 31).

İş yerlerinin sevk ve idare bölümünde istihdam edilen ve yönetici pozisyonunda bulunan işgücünün oranı toplam istihdamın % 3.3 gibi az bir kesimini meydana getirir. Diğer statülerde olduğu gibi sevk ve idare personelinin cinsiyet yapısı incelendiğinde bunların daha çok erkeklerden oluştuğu gözlenir. Toplam istihdamın % 5.7' sini oluşturan büro personeli ise tüm sektörlerde erkek ağırlıklı olmakla birlikte kadın personelin de istihdam edildiği gözlenir. Büro personeli olarak istihdam edilen kadınlar sektörün özelliğine bağlı olarak dokuma ve metal eşya sektöründe yoğunlaşmaktadırlar. Daha çok yardımcı büro hizmetleri yapan işgücü de toplam istihdamın % 4.0 ' lık bir bölümünü oluşturmakta olup, genellikle erkek personelden meydana gelmektedir.

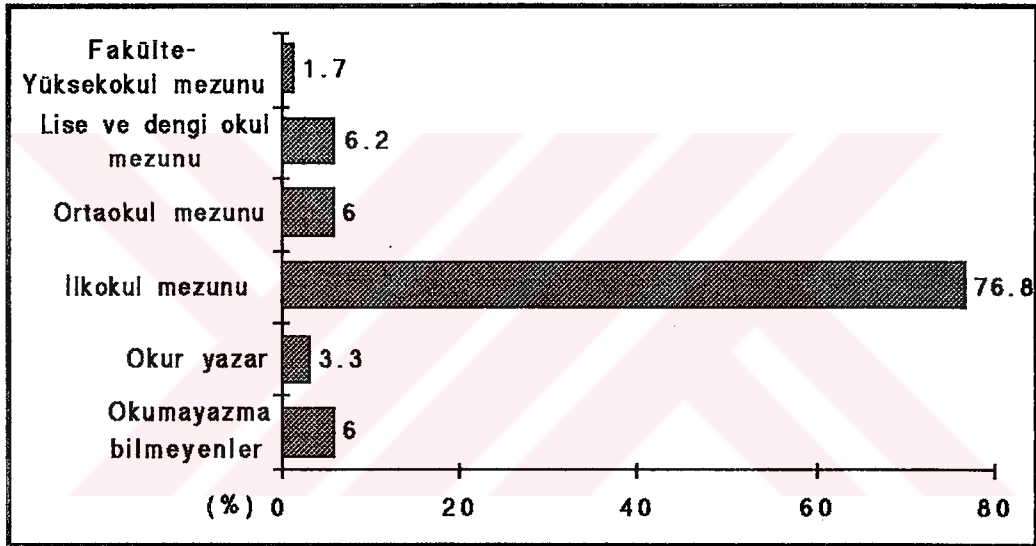
5. 3. 5. İşgücünün eğitim durumu

Denizil' de sanayi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün eğitim durumuyla ilgili verileri, 1985 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre inceleyebiliriz. Ancak bu veriler incelediğimiz sanayi alanı dışında, Denizli ilinde tüm sanayi sektöründe çalışan iş gücünü kapsamaktadır. Bununla birlikte bizi aydınlatması açısından söz konusu verileri kullanmak durumundayız. Buna göre Denizli ilinde sanayi sektöründe istihdam edilen iş gücünün % 76.8' inin ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. İlköğretim mezunları

SEKTÖRLER	ÜRETİM BÖLÜMÜ						İDARİ, BÜRO VE DİĞER						TOPLAM
	Teknik Personel		Şef-Ustabaşı		İşçiler		Sevk ve İdare		Büro Personeli		Diğer İşler		
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
Gıda	13	4	23	3	107	86	24	1	29	12	31	7	430
Dokuma+ Deri	192	65	476	111	3.360	4.392	222	36	296	201	182	156	9.691
Orman ürünleri	9	1	29		89	20	6		11		17	1	183
Kağıt ürünleri	17		38		216		18		56	11	70	1	427
Kimya+Plastik	14		18		155	7	20	1	7	9	7	4	242
Taş+Toprak	39	3	25		864	44	38	2	64	19	19	2	1.119
Metal ana	22	3	41		532	3	37	1	58	18	25		740
Metal eşya	196	3	194	1	1.567	45	95	2	79	28	67	10	2.289
TOPLAM	502	81	844	115	6.980	4.597	460	43	600	300	418	181	15.121

ÇİZELGE 31- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sektörel bazda niteliklerine göre dağılımı (Kişi olarak).

dışında en büyük grubu % 6.2 ile lise ve dengi bir okuldan mezun olanlar, % 6.0 ile de orta okul mezunları oluşturmaktadır (Şekil 62). Toplam işgücünün yalnızca % 1.7' si de yüksek okul veya fakülte mezunudur. Diğer taraftan istihdam edilen iş gücünün % 6.0' sını hiç okuma yazma bilmeyenler, % 3.3' ünü de okuma yazma bilen fakat herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanlar oluşturmaktadır. Yukarıdaki tablo büyük ölçüde anket uyguladığımız bölgedeki sanayi kuruluşları için de geçerlidir. Bu durum da göstermektedir ki, sanayi kesimi daha çok herhangi bir niteliği olmayan veya dokuma sektöründe olduğu gibi usta çırak ilişkisi ile çekirdekten yetişmiş iş gücünü istihdam etmektedir.

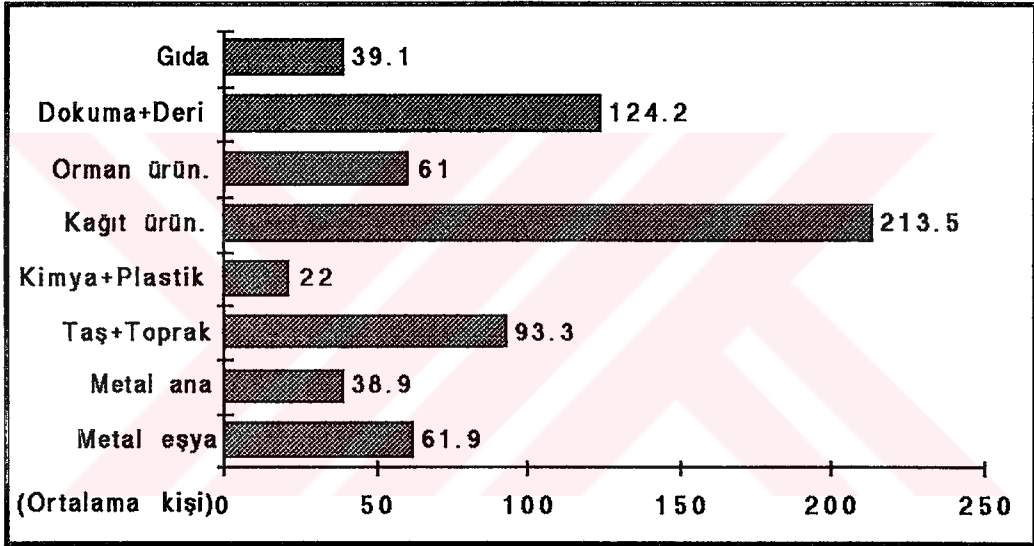

ŞEKİL 62- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün eğitim durumlarına göre dağılımı.

5. 3. 6. Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğü ve iş yeri büyüklüğünün sektörel dağılımı

Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşundan elde ettiğimiz verilere göre sanayi kuruluşlarında çalışan toplam personelin sanayi tesisi sayısına bölünmesiyle elde edilen ortalama iş yeri büyüklüğü 87.4 kişiden oluşmaktadır. Bu değer sanayi kuruluşlarının orta ölçekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ortalama iş yeri büyüklükleri sektörlere göre bazı değişiklikler göstermektedir. Gerçekten ortalama iş yeri büyüklüğünün en

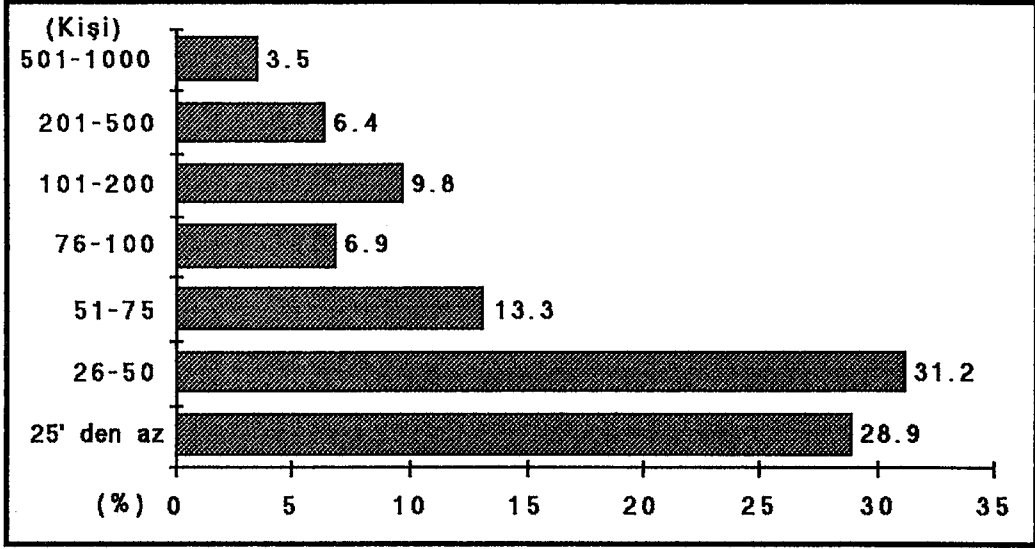
yüksek olduğu sektör 213.5 kişi ile kağıt ürünleri sanayii sektörüdür. Ortalama iş yeri büyüklüğü açısından ikinci sırada yer alan sektör ise 124.2 kişi ile dokuma sektörüdür. Diğer sektörlerde ortalama iş yeri büyüklükleri 100 kişinin altındadır. Sözgelimi ortalama iş yeri büyüklüğü taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe 93.3, metal eşya sanayii sektöründe 61.9, orman ürünleri sanayii sektöründe 61, gıda sektöründe 39.1, metal ana sanayii sektöründe 38.9 ve nihayet kimya-plastik eşya sanayii sektöründe ise 22 kişidir (Şekil 63). Bu rakamlar özellikle kağıt ürünleri ve dokuma sanayiindeki kuruluşların büyük ölçekli, buna karşılık gıda, metal ana ve kimya-plastik eşya sektöründe küçük ölçekli olduklarını ortaya koymaktadır.

ŞEKİL 63- Sektörlere göre ortalama iş yeri büyüklüğü.

Konuyu iş yeri bazında ele alacak olursak, anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun % 31.2'sinin 26-50, % 13.3'ünün 51-75, % 6.9'unun 76-100 kişi istihdam ettiği dikkati çeker. Büyük sanayi kuruluşu kapsamına giren ve 100 kişiden daha fazla personel istihdam eden ve 101-200 personele sahip iş yeri oranı % 9.8, 201-500 personele sahip olan iş yeri oranı % 6.4 ve 501-1000 kişi arasında personel istihdam eden iş yerlerinin oranı ise % 3.5'tir. Küçük sanayi kapsamında olan ve 25 kişiden daha az personele sahip kuruluşların oranı da % 28.9'dur (Şekil 64).

İş yeri büyüklüğünün sektörel dağılımı incelendiğinde ise ortalama iş

ŞEKİL 64- Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerine göre dağılımı.

yeri büyüklüğünde olduğu gibi, küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının daha çok gıda, kimya-plastik eşya, metal ana ve taşta toprağa dayalı sanayi sektöründe yer aldığı dikkati çeker. Buna karşılık dokuma, orman ürünleri, kağıt ürünleri ve metal eşya sanayiinde küçük ölçekli işletmelerin de bulunduğu fakat bu sektörlerde daha çok orta ve büyük ölçekli tesislerin yer aldığı görülür (Çizelge 32).

5. 3. 7. İş yeri büyüklüğünün sanayi akslarına göre dağılışı

Anket verilerine göre, Denizli' de sanayi kuruluşlarında istihdam edilen personelin büyük bir bölümü organize sanayi bölgesi, Ankara asfaltı ve çevresi ile İzmir asfaltı çevresinde yer alan sanayi kuruluşlarında bulunmaktadır. Geçekten toplam iş gücünün % 23.2' si organize sanayi bölgesinde, % 22.1' i Ankara asfaltı ve çevresinde , % 20.9' u da İzmir asfaltı ve yakın çevresinde yer alan sanayi tesislerinde çalışmaktadırlar. Buna karşılık merkez konumlu ve münferit sanayi kuruluşlarında istihdam edilen iş gücü oranı çok düşük olup merkez konumlu tesislerde istihdam edilenler % 2.4, münferit tesislerde istihdam edilenler ise % 2.6' lık bir pay oluşturmaktadırlar. Bu akslar dışında işgücünün % 8.7' sinin

İşyeri büyüklüğü (kişi) Sektörler	25' den az	26-50	51-75	76-100	101-200	201-500	501-1000	TOPLAM
Gıda	3	5	3					11
Dokuma + Deri	16	17	11	9	13	7	5	78
Orman ürünleri		2			1			3
Kağıt ürünleri			1			1		2
Kimya + Plastik	7	4						11
Taş + Toprak	3	4	2	2			1	12
Metal ana	6	11	1			1		19
Metal eşya	15	12	4	1	3	2		37
TOPLAM	50	55	22	12	17	11	6	173

ÇİZELGE 32- Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerinin sektörel dağılımı.

Göveçlik-Şirinköy sanayi aksında, % 12.3' ü Kayhan-Karakurt, % 7.8' i de Sümer mahallesi sanayi bölgesinde bulunmaktadır (Çizelge 33).

Sanayi Aksları	Kişi Sayısı	%
İzmir asfaltı	3.165	20.9
Ankara asfaltı	3.330	22.1
Kayhan-Karakurt	1.860	12.3
Göveçlik-Şirinköy	1.311	8.7
Sümer mahallesi	1.182	7.8
Kent merkezi	382	2.4
Organize san.böl.	3.508	23.2
Münferit tesisler	386	2.6
TOPLAM	15.121	100.0

ÇİZELGE 33- Sanayi kuruluşlarında istihdam edilen toplam işgücünün sanayi akslarına ve sanayi bölgelerine göre dağılımı.

Sanayi sektöründe istihdam edilen toplam işgücünün sanayi aksları ve sanayi bölgelerine göre dağılımını ortaya koyduktan sonra, iş yeri büyüklüklerini sektörel açıdan alansal dağılımları itibariyle de gözden geçirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Denizli' de yer alan sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerinin alansal dağılımı incelendiğinde, dikkatimizi çeken en belirgin özellik, dokuma ve metal eşya sanayii sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşların iş yeri büyüklüklerinin genellikle yüksek olmasıdır. Öte yandan, Denizli kent merkezinden çevreye doğru, sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğünün arttığı gözlenmektedir (Şekil 65).

Şekil 65' de de görüldüğü gibi, Denizli kent merkezi ve yakın çevresinde yer alan, gıda ve dokuma sektörlerine ait kuruluşların iş yeri büyüklükleri genellikle küçüktür. Aynı şekilde, İzmir asfaltı sanayi aksının

başlangıcını oluşturan 1. ve 2. sanayi siteleri ve çevresinde yer alan kimya, dokuma, metal eşya ve gıda sanayii sektörlerini temsil eden kuruluşların iş yeri büyüklüklerinin de küçük olduğu görülmektedir. İzmir asfaltı sanayi aksında, Bakırlı-Gümüşçayaltı mevkiinde kümelenen dokuma sektörüne ait sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklükleri genellikle yüksektir. Aynı çevrede yer alan ve haddeciler sitesinde bulunan metal ana sanayii sektöründe üretim yapan haddehaneler ise küçük işletmelerden oluşmaktadır. Söz konusu sanayi aksında, haddeciler sitesi ile Kumkısıık mevki arasında kalan alanda yer alan sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğünün hemen hemen her sektörde yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Denizli-İzmir ve Denizli- Ankara karayolunun kent merkezinde birleştiği kesimin hemen kuzeyinde yer alan Sümer mahallesi sanayi bölgesinde sanayi kuruluşları genellikle büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Ancak, bu kesimde bulunan metal eşya sanayii kuruluşları küçük ölçeklidirler.

Ankara asfaltı sanayi aksının başlangıcını oluşturan Dokuzkavak mahallesi ve çevresinde, dokuma sanayii sektöründe üretim yapan kuruluşlar, iş yeri büyüklüğü açısından değişik özellikler göstermekte, burada büyüklü küçük tesisler yan yana yer almaktadırlar. Ankara asfaltı sanayi aksının Pamukkale yol ayrımı çevresinde yoğunlaşan sanayi kuruluşları, farklı sektörlerde üretim yapmakta olup, iş yeri büyüklüklerinin yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Bu kesimde, iş yeri büyüklüğünün en yüksek olduğu sektörler metal eşya ve kağıt ürünleri sanayiidir. Söz konusu sanayi aksının Kale köyü çevresinde yoğunlaşan sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklükleri farklı özellikler taşımaktadır. Bu alanda yer alan çok sayıda metal eşya sanayii kuruluşunun genellikle küçük iş yerlerinden oluştuğu, buna karşılık, burada bulunan dokuma, orman ürünleri ve taş toprağa dayalı sanayii sektörü kuruluşlarının iş yeri büyüklüklerinin ise yüksek olduğu gözlenmektedir (Şekil 65).

Denizli' de diğer sanayi akslarını gözden geçirdiğimizde, Göveçlik-Şirinköy sanayi aksında, özellikle de Göveçlik köyünde bulunan dokuma tesislerinin iş yeri büyüklükleri açısından orta ve büyük ölçekli olduğu, buna karşılık aynı aksta Göveçlik-Başkarcı yol ayrımı çevresindeki metal eşya, metal ana ve orman ürünleri sanayi kuruluşlarının ise daha çok küçük ölçekli kuruluşlardan oluştuğu gözlenmektedir. Bu sanayi aksında,

Şirinköy' de yer alan ve taşa toprağa dayalı sanayi sektöründe üretim yapan tesis (Denizli Cam A.Ş.), iş yeri büyüklüğü bakımından bu çevrenin en büyük sanayi kuruluşudur (Şekil 65).

Denizli' de bir diğer sanayi aksını oluşturan Kayhan-Karakurt yolu ve çevresinde iş yeri büyüklüğü yüksek olan kuruluşlar dokuma ve metal eşya sanayii sektörlerinde faaliyet gösteren tesislerden oluşmaktadır. Sözkonusu sektörlerde, büyük ölçekli tesislerin yanı sıra, küçük ölçekli sanayi kuruluşlarına da rastlanılmaktadır. Bu aks üzerinde, metal ana, gıda, kimya ve taşa torağa dayalı sanayii sektörlerine ait kuruluşlar genellikle küçük ölçeklidirler.

Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğünün coğrafi dağılışı konusunda son olarak, organize sanayi bölgesini ele aldığımızda, bölge içinde yer alan kuruluşların genel olarak büyük ölçekli tesislerden oluştuğu, iş yeri büyüklüğünün en yüksek olduğu sanayi kuruluşlarının ise dokuma sektöründe yoğunlaştığı dikkati çeker. Diğer taraftan, organize sanayi bölgesinde dokuma sektörü dışında kalan metal ana, metal eşya ve taşa toprağa dayalı sanayi sektörlerinde üretim yapan sanayi kuruluşlarının, dokuma sektörü tesislerine göre daha küçük iş yeri büyüklüğüne sahip oldukları görülmektedir (Şekil 65).

5. 4. Hammadde sağlama şekli ve hammadde alanları

Denizli' de sanayi kuruluşlarının yapısal özellikleri kapsamında ele aldığımız hammadde sağlama şekli ve hammadde alanları bağlamında öncelikle, Denizli' de yer alan sanayi kuruluşlarının hammaddelerini hangi kanallarla sağladıkları ortaya konulacak, daha sonra ise hammadde sağlanan alanlar coğrafi bir yaklaşımla inceleyeceğiz.

5. 4. 1. Hammadde sağlama şekilleri

Denizli' de sanayi kuruluşları kullandıkları hammaddeleri farklı kaynaklardan sağlamaktadırlar. Anket verilerine göre, sanayi kuruluşlarının % 29.5' i hammaddeyi doğrudan üreticiden, % 23.1' i Denizli' deki tüccardan, yani aracı kuruluşlardan, % 2.9' u da ithal yoluyla karşılamaktadırlar. Kuruluşların % 40.5' i de yukarıda belirtilen hammadde sağlama kanallarının tümünü kullanmaktadırlar (Cizelge 34). Öte yandan, bazı sanayi kuruluşları başkaları adına fason çalıştıkları için, hammaddeyi doğrudan işini üstlendiği sanayi kuruluşlarından almaktadırlar. Ayrıca, özellikle tuğla, kiremit ve

Hammadde sağlama şekli (%) Sektörler	Doğrudan üretici	Tüccar	İthal	Tümü	Diğer	TOPLAM
Gıda	27.3	18.2		54.5		100.0
Dokuma + Deri	16.6	38.5		42.3	2.6	100.0
Orman ürünleri	33.3		33.3	33.3		100.0
Kağıt ürünleri	50.0			50.0		100.0
Kimya + Plastik	36.4	9.1		54.5		100.0
Taş + Toprak	33.3			25.0	41.7	100.0
Metal ana	73.7			26.3		100.0
Metal eşya	29.7	18.9	10.8	40.6		100.0
TOPLAM	29.5	23.1	2.9	40.5	4.0	100.0

ÇİZELGE 34- Sanayi kuruluşlarında hammadde sağlama şekillerinin sektörel dağılımı.

mermer sanayii alanında faaliyet gösteren sanayi kuruluşları hammaddeyi kendilerinin işlettiği kum, kil ve mermer ocaklarından sağlamaktadırlar. Bazı tesisler de hammaddelerini daha kolay ve daha ucuza temin edebilmek için hammadde üreten yan kuruluşlar oluşturmuş bulunmaktadır.

Hammadde sağlama şekillerinin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, hammaddeyi doğrudan üreticiden karşılama durumunun metal ana sanayii ve kağıt ürünleri sanayiinde yaygın olduğu görülmektedir. Bu sektörlerde hammaddeyi doğrudan üreticiden karşılama oranları metal ana sanayiinde % 73.7, kağıt ürünleri sanayiinde ise % 50.0' dir (Çizelge 34). Metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren haddehaneler, hammadde olarak kullandıkları kütük demiri doğrudan üreticiden, yani demir çelik fabrikalarından sağlamaktadırlar. Kütük demirin gerek taşıma giderlerinin yüksek olması ve gerekse hacim bakımından büyük yer kaplaması nedeniyle bununla ilgili aracı sistemler gelişmemiştir. Kağıt ürünleri sanayiinde de kağıt veya hurda kağıt doğrudan kağıt fabrikalarından sağlanmaktadır. Metal ana sanayii ve kağıt

ürünleri sanayii sektörleri dışında kalan diğer sektörlerde hammaddeyi doğrudan üreticiden karşılama oranı % 50.0' nin altındadır.

Hammaddeyi Denizli' de bulunan aracı kuruluşlardan, yani tüccardan sağlama şekli ise daha çok dokuma sektöründe görülmektedir. Bu sektörde kuruluşların % 38.5' i hammaddeyi tüccardan karşılamakta ve özellikle iplik tesisleri işlenmiş pamuğu, dokuma tesisleri de ipliği tüccardan sağlamaktadırlar. Diğer sektörlerde hammaddeyi tüccardan sağlayan tesislerin oranı oldukça düşük olup, gıda sektöründe % 18.2, kimya-palstik eşya sektöründe % 9.1, metal eşya sanayiinde ise % 18.9' dur (Çizelge 34).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, hammaddeyi kendilerinin işlettiği kum ya da mermer ocağı gibi alanlardan sağlama şekli taşa ve toprağa dayalı sanayii sektöründe gözlenmektedir. Hammaddeyi hertürlü temin şeklini kullanarak sağlayan tesisler genellikle çok çeşitli hammadde kullanan ve bunları farklı alanlardan sağlayan sektörlerde görülmektedir. Sözelimi gıda, metal eşya ve kimya-plastik eşya sektörü bu gruba girmektedir.

5. 4. 2. Hammadde alanları

Günümüzde gelişen sanayinin en önemli özelliklerinden birisi tesislerde çok miktarda hammadde kullanılmakta olmasıdır. Bunun yanı sıra, bazı sanayi kollarında üretim çeşitliliği de giderek artmaktadır. Böylece, üretim çeşitliliğinin artmasına paralel olarak kullanılan hammadde türleri de çoğalmaktadır. Bu durum, sanayi kuruluşlarının sağladıkları hammadde alanlarının genişlemesine neden olmaktadır. Örneğin, önceleri yalnızca ham pamuğu işleyen çırçır fabrikalarında kullanılan ham pamuk belli alanlardan, genellikle çok yakın çevreden sağlanabilirken, günümüzde dokuma sektöründe sağlanan gelişmelerle, yani zamanla bu sektörde dokuma, boya-baskı, trikotaj, haşıl-çözü v.b. gibi tesislerin devreye girmesiyle birlikte hammadde gereksinimi çeşitlenmiş ve dolayısıyla hammadde alanları da genişlemiştir. Bu durum, diğer sektörlerde de görülmektedir.

Denizli' de gıda sektöründe süt ve süt ürünleri sanayii, un fabrikaları, meşrubat tesisleri, şekerli maddeler, kuruyemiş ve baharat üretim yapan sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Bu sektörde hammaddeler genellikle yakın çevreden sağlanmaktadır. Sözelimi, süt ve süt ürünleri sanayii için süt, meşrubat sanayii için çeşitli meyva türleri, un fabrikaları için buğday büyük

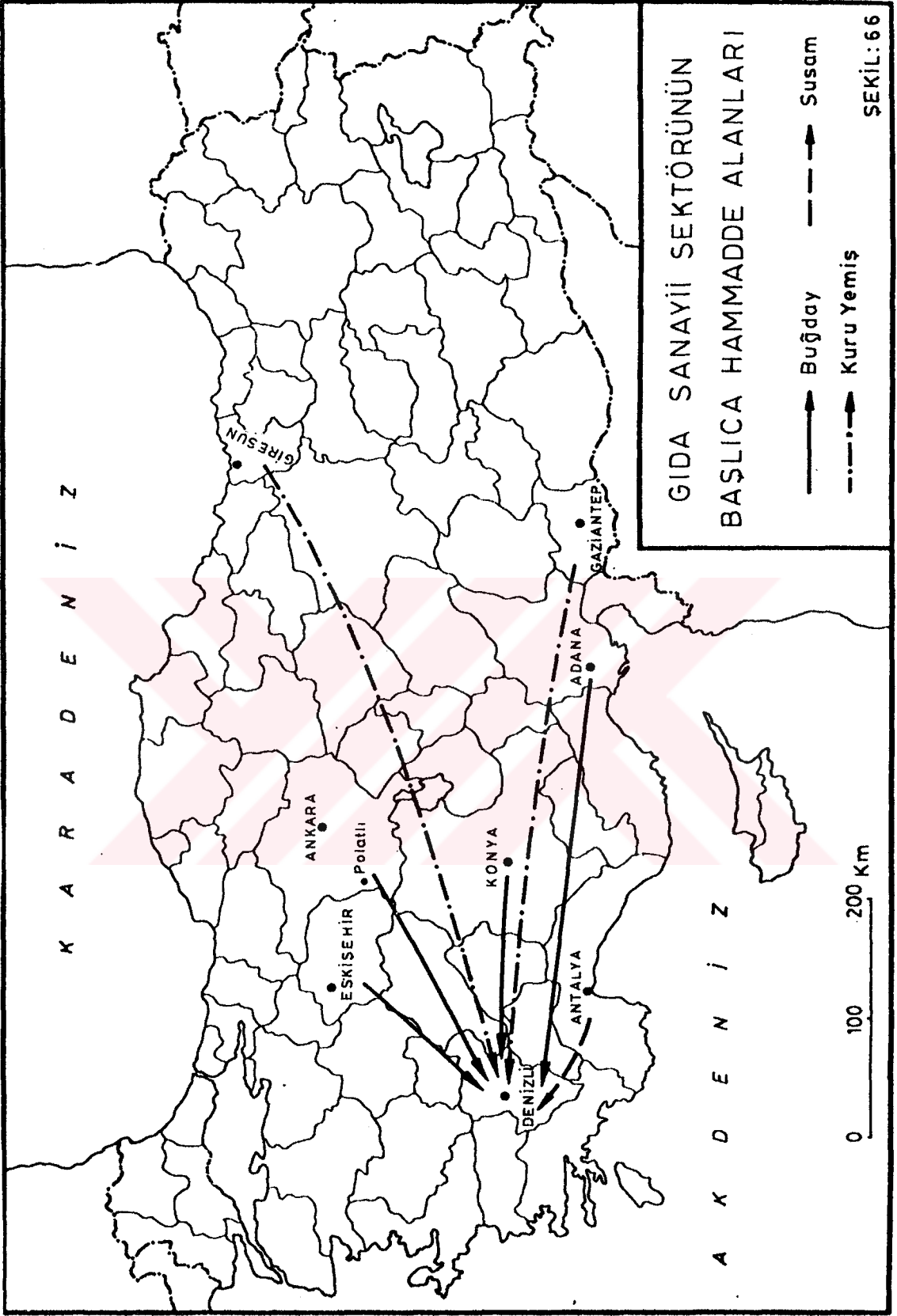
ölçüde Denizli çevresinden sağlanmaktadır. Bununla birlikte bazı tarımsal ürünler Denizli dışından da getirilmektedir. Örneğin, buğday Denizli' nin yanı sıra Konya, Polatlı, Adana ve Eskişehir' den, susam Antalya' dan, kuruyemiş Giresun ve Gaziantep' ten temin edilmektedir (Şekil 66). Baharat üreten tesislerin ise hammadde temin alanları çok çeşitlidir. Sözelimi taneliler Orta Anadolu' dan, köklü bitkiler Doğu Anadolu Bölgesi' nin çeşitli illerinden sağlanmaktadır.

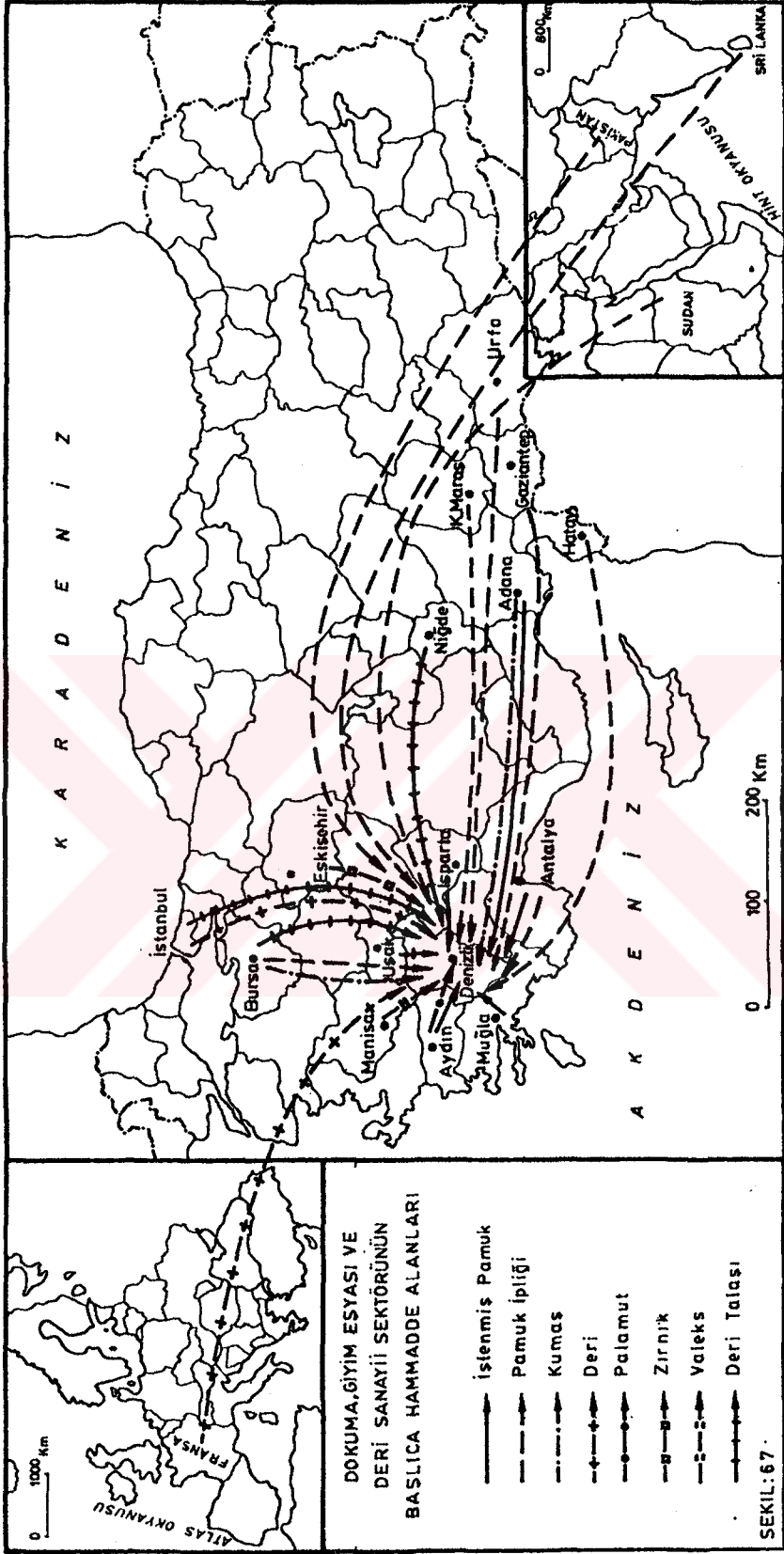
Dokuma sektöründe de gerekli olan hammaddeler Denizli çevresinden olduğu kadar, başka alanlardan, hatta yurtdışından da getirilebilmektedir. Dokuma sektöründe faaliyet gösteren çırçır fabrikalarında kullanılan hammadde genellikle Denizli çevresinde üretilen çığitli pamuktur. İplik fabrikaların kullanılan işlenmiş pamuğun temin edildiği yerler ise Denizli ve yakın çevresini yanı sıra, Isparta, Adana, Antalya, Gaziantep, Muğla ve Aydın illeridir. Aynı şekilde dokuma fabrikalarının hammaddesi olan pamuk ipliği Denizli, Gaziantep, Adana, Antalya, Urfa, Hatay, Bursa, Kahramanmaraş gibi pamuk tarımının yoğunlaştığı illerden sağlanmaktadır. Pamuk ipliğinin belli bir bölümü de başta Pakistan olmak üzere, Sri Lanka ve Sudan gibi ülkelerden sağlanmaktadır (Şekil 67).

Denizli' de trikotaj ve konfeksiyon tesislerinde kullanılan havlu ve bornoz kumaşı ile emprime kumaşın temin edildiği alanlar da çok çeşitlilik göstermektedir. Bu tür kumaşların temin edildiği yerler Denizli' nin yanı sıra, Bursa, İstanbul, İzmir ve Adana' dır.

Dokuma sektöründe yukarıda belirtilen sanayi kuruluşlarının yanı sıra, deri fabrikaları ve ayakkabı yan sanayii de bulunmaktadır. Deri işleme tesislerinde kullanılan ham deri genellikle Denizli çevresinden sağlanmaktadır. Öte yandan İstanbul' dan ve hatta Fransa' dan da bir miktar deri getirilmektedir. Bu sektörde ham deri dışında diğer bazı hammaddeler de kullanılmaktadır. Sözelimi, palamut Aydın ilinin Nazilli, Kuyucak ve Karacasu ilçeleri, zırnık Eskişehir ve valeks Salihli' den sağlanmaktadır. Ayakkabı yan sanayiinde ise genellikle deri talaşı ve kösele atığı kullanılmakta olup, bunlar Denizli' de bulunan deri fabrikaları ile Uşak, Bursa, Niğde ve İstanbul gibi illerde bulunan deri sanayiinden sağlanmaktadır.

Orman ürünleri sanayiinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşları

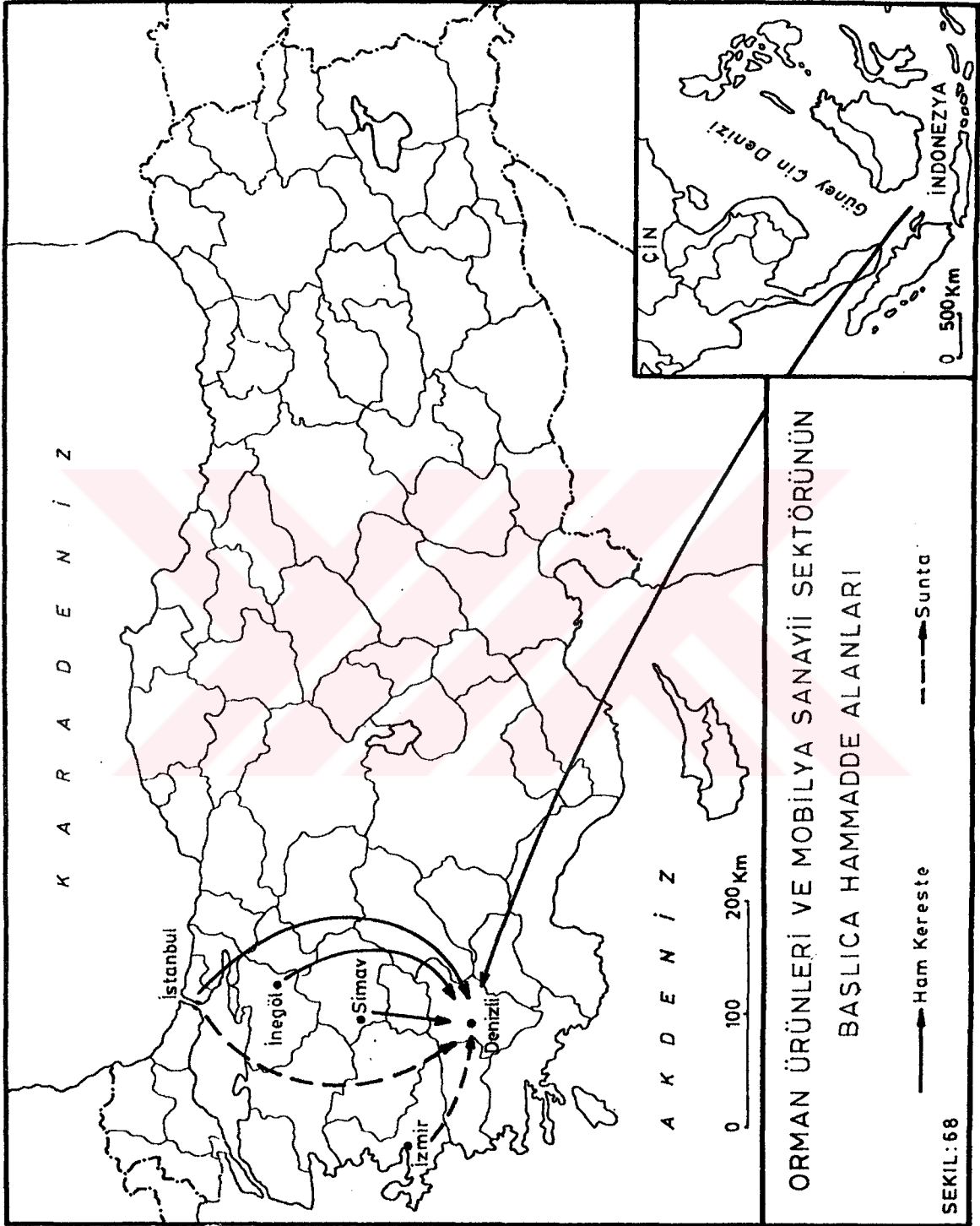
hammadelerini büyük ölçüde Denizli dışından temin etmektedirler. Gerçekten, anket verilerine göre Denizli' den hammadde sağlayan hiçbir orman ürünleri sanayii kuruluşu bulunmamaktadır. Denizli' de orman ürünlerini temsil eden sanayi kuruluşlarının hammadde olarak kullandığı kereste daha çok İnegöl, Simav ve İstanbul çevresinden, sunta ise İzmir ve İstanbul' da bulunan fabrikalardan temin edilmektedir. Öte yandan orman ürünleri sanayii sektöründe faaliyet gösteren ve kurşun kalem üreten tesis, hammaddesinin tümünü İndonezya' dan getirtmektedir (Şekil 68)

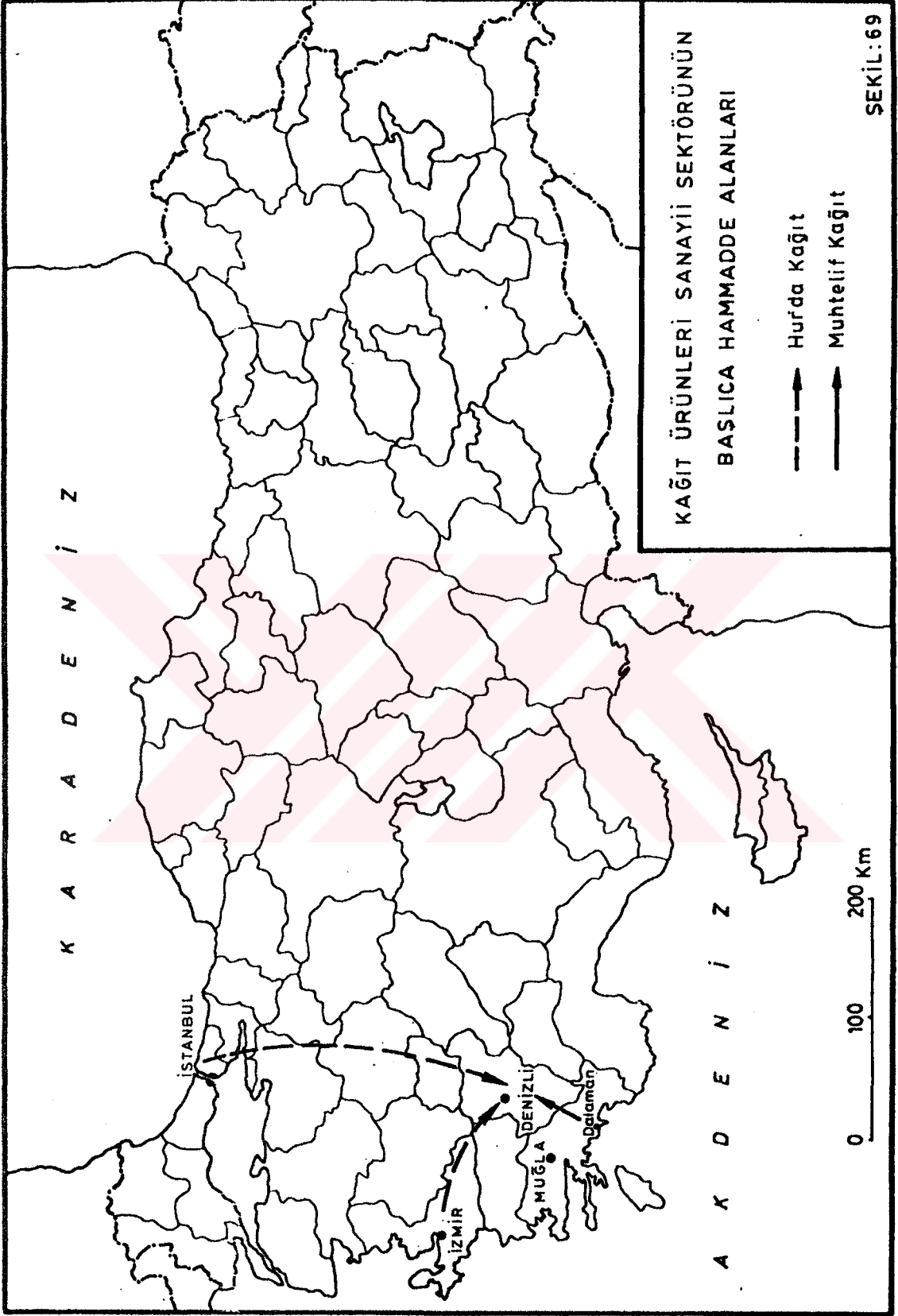
Orman ürünleri sanayii sektöründe olduğu gibi, hammaddesini Denizli dışından sağlayan bir başka sektör de kağıt ürünleri sanayiidir. Bu sektörde kullanılan kağıt Dalaman' da bulunan Seka Kağıt Fabrikası' ından karşılanmaktadır. Ayrıca bu sektörde İzmir ve İstanbul' dan getirilen hurda kağıt da kullanılmaktadır (Şekil 69).

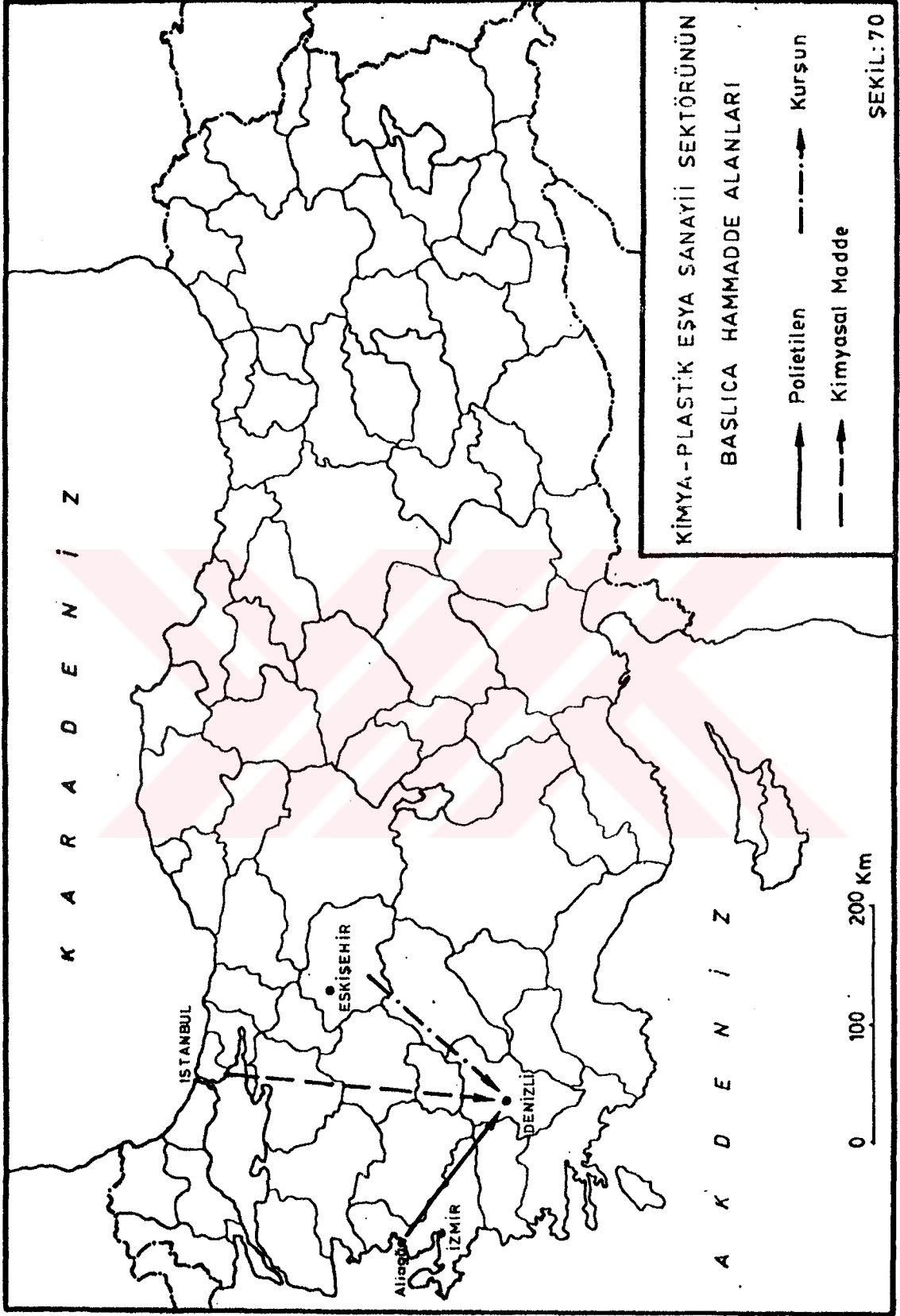
Kimya-plastik eşya sanayii sektöründe faaliyet gösteren ve plastik halat, ip, plastik ambalaj malzemesi ve sera örtüsü üreten tesislerin hammadde temin ettikleri kuruluş İzmir Aliağa' da bulunan petro-kimya tesisidir. Bu sektörde yer alan ve akü üreten kuruluşlar ise oksit ve plastik akü kabını İstanbul' dan, kurşunu Eskişehir' den sağlamaktadırlar (Şekil 70).

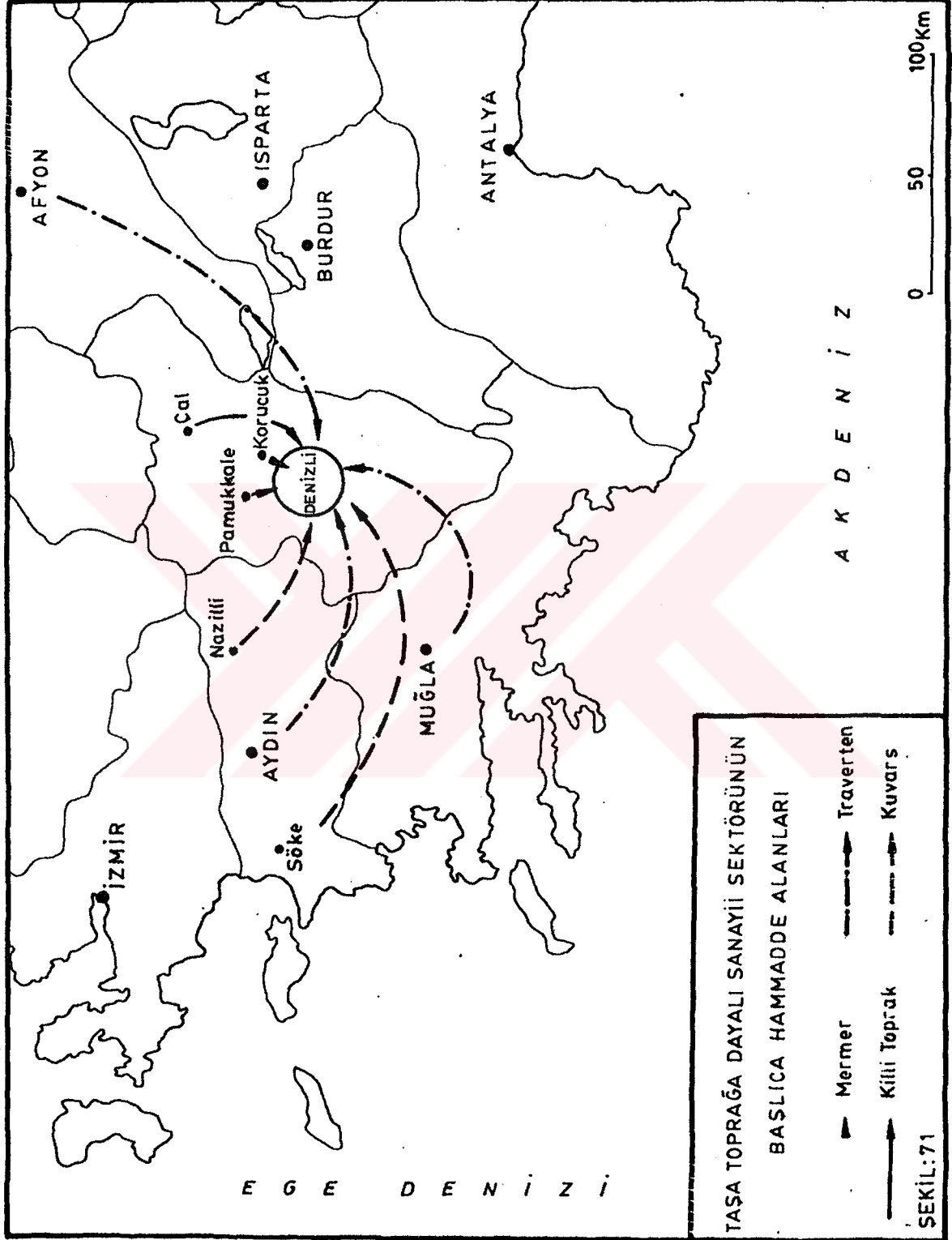
Denizli' de yerel hammaddeyi en fazla kullanan sanayi kolu taşa ve taprağa dayalı sanayi sektörüdür. Gerçekten, tuğla ve kiremit üreten sanayi kuruluşları, gerekli olan killi toprağı Denizli çevresinde Çal ve Pamukkale' den, mermer işleme tesisleri de mermeri Pamukkale ile Honaz-Kocabaş köyü Ballık mevkiinde bulunan yataklardan karşılamaktadırlar. Bu sektörde cam ev eşyası ve oto camı üreten tesislerde kullanılan kuvarsın Söke, Nazilli, Çine ve Muğla' dan, düz camın ise İstanbul Paşabahçe tesislerinden temin edildiği gözlenmektedir (Şekil 71). Mermer tesisleri Denizli dışından, özellikle de Afyonkarahisar iline bağlı Işçehisar ilçesi ile Aydın ve Muğla illerinden de hammadde temin etmektedirler.

Denizli' de önemli bir sektör olan metal ana sanayiinde yer alan tesisler hammaddelerinin tümünü Denizli dışından getirmektedirler. Sözelimi bu sektörde faaliyet gösteren haddehaneler hammadde olarak kullandıkları kütük demiri İzmir ve İskenderun' da bulunan demir-çelik fabrikalarından karşılamaktadırlar. Bakır işleme sanayii ise blister bakırı Samsun' da bulunan

Karadeniz Bakır İşletmeleri' nden sağlamaktadır (Şekil 72).

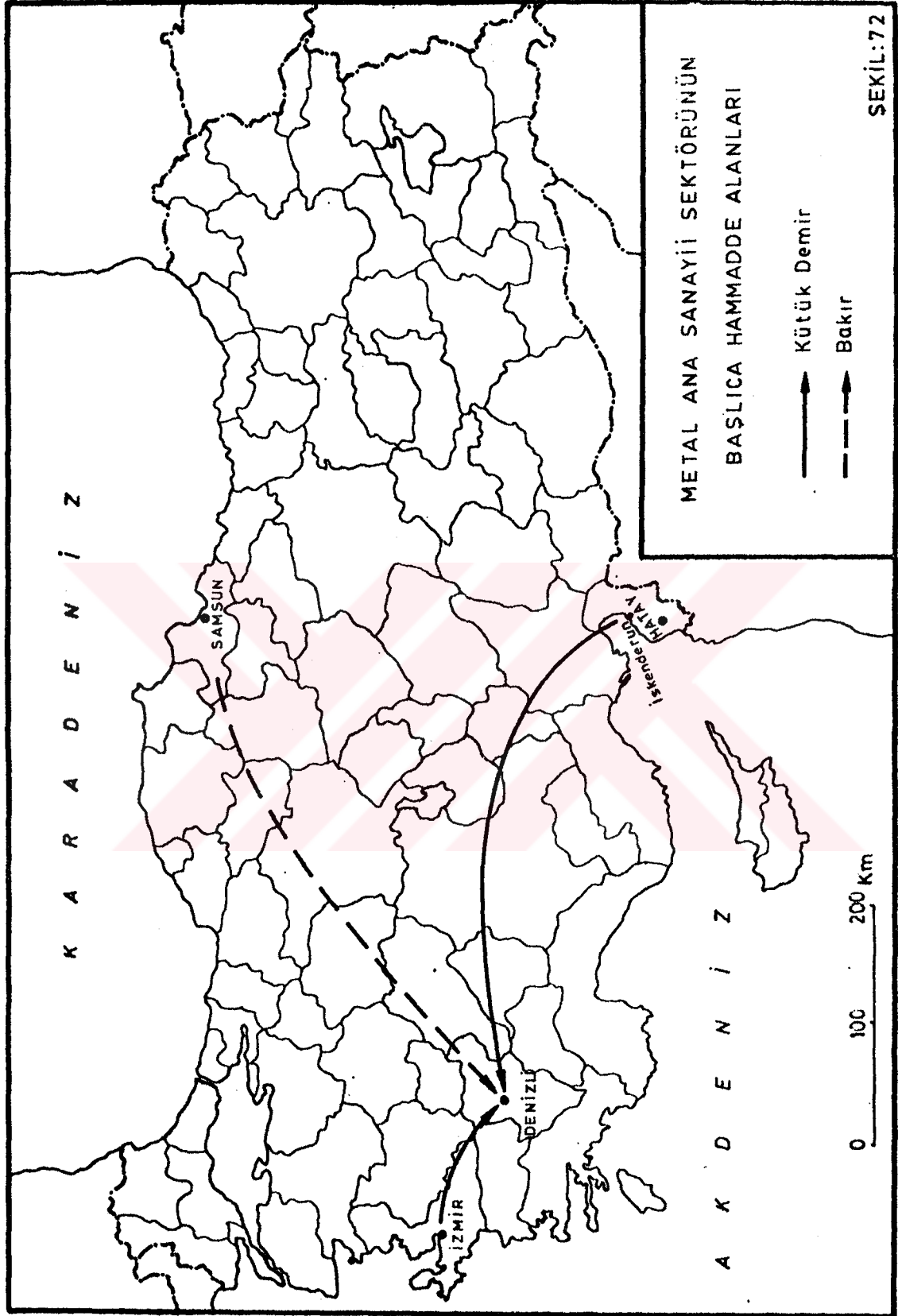
Dokuma sektöründen sonra Denizli sanayiinde önemli bir yer işgal eden metal eşya sanayii çok çeşitli tesislerden meydana gelmektedir. Bu nedenle sözkonusu tesisler değişik alanlardan sağlanan çok farklı hammaddeler kullanılmaktadırlar. Bu sektördeki kuruluşların sağladıkları hammaddeleri sınıflandırmak oldukça zor olmakla birlikte, genellikle saç, köşebent ve profil gibi hadde ürünlerinin Denizli' de bulunan haddehanelerden, pirinç, krom nikel çelik, ferro alaşım, demir boru ve çinko ürünlerinin daha çok İstanbul' dan sağlandığı görülmektedir. Civata ve somun üreten bazı kuruluşlar ise, filmaşini Almanya, Hollanda ve Avusturya gibi ülkelerden sağlamaktadırlar (Şekil 73). Diğer taraftan, Denizli' de önemli bir sanayi kuruluşu olan ve oto far ampülü üreten tesisin, ampul kavanozunu İngiltere' den, tungsteni ise Japonya ve İngiltere' den karşıladığı görülmektedir. Bu sektördeki tesislerde kullanılan alüminyumun temin edildiği tesis ise Seydişehir' de bulunan alüminyum sanayiidir.

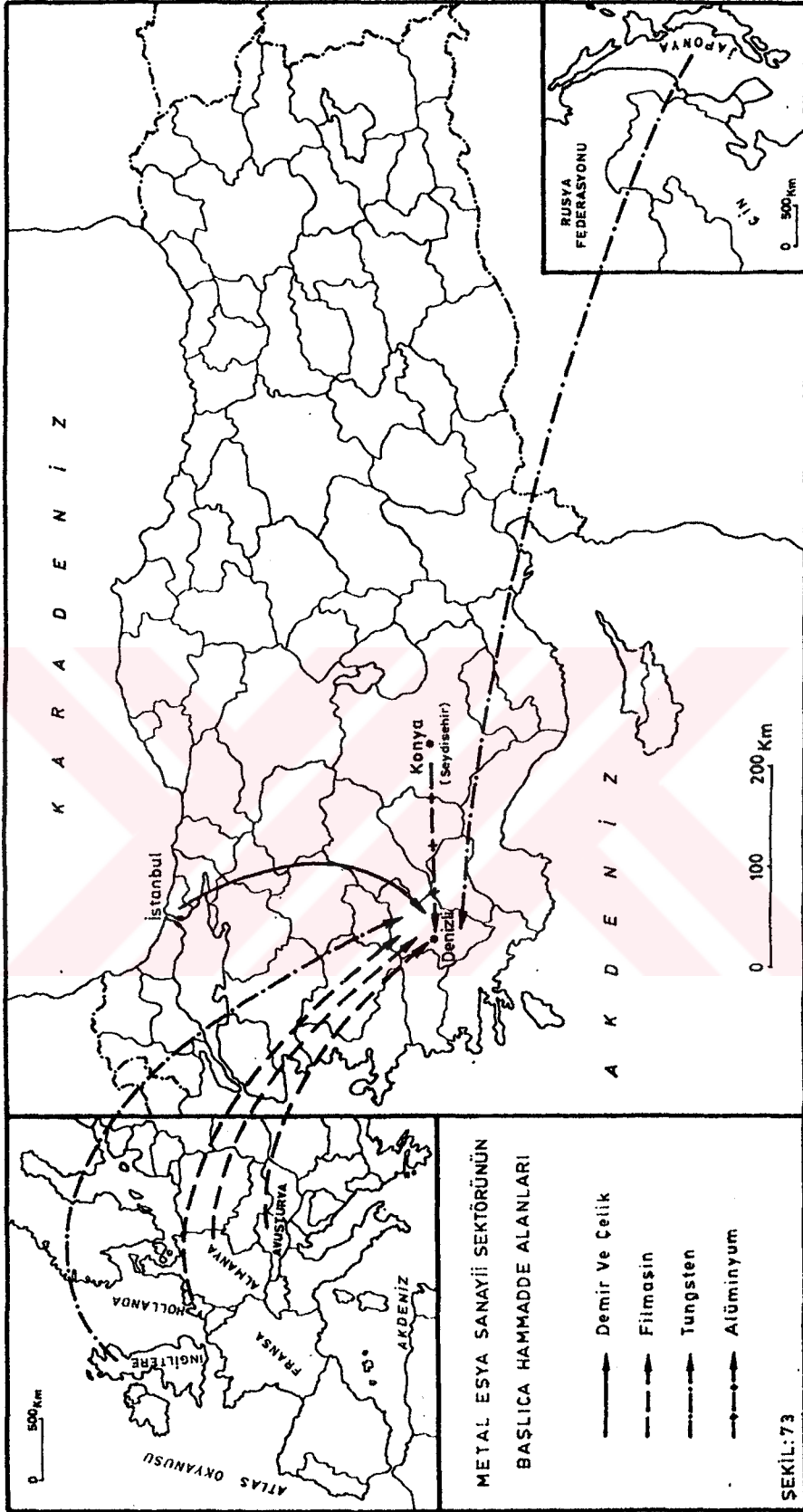
5. 5. Pazar yapısı ve pazar alanları

Bu bölümde Denizli' de sanayi kuruluşlarının yer almalarında etkili olan pazar faktörünü değil, sanayi kuruluşlarının gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan, sürekli olarak genişleyen ve değişen pazar yapısını ve pazar alanlarını inceleyeceğiz. Sanayi kuruluşlarının pazar yapısı ile ilgili olarak, pazar sistemini ve pazarlama kanallarını ele alırken, pazar alanları konusunda ise gerek yurt içi, gerekse yurtdışı pazarlar ayrı ayrı ortaya konulacaktır.

5. 5. 1. Pazar yapısı

Kuşkusuz, herhangi bir alanda üretim yapan ve üretimini sürekli olarak arttıran bir sanayi kuruluşu, herşeyden önce ürettiği malı satmak isteyecektir. Diğer taraftan, tüketici kitlesi de sanayi kuruluşlarının ürettiği malı talep edecek, böylece sanayi kuruluşu ile tüketici kitlesi arasında zorunlu olarak bir bağlantının kurulması gerekecektir. Farklı coğrafi mekanlarda yer alan sanayi kuruluşları ile tüketici kitlesi arasındaki bağlantılar ise, fiziki mekanın farklılığına, iki öge arasındaki mesafenin uzunluğuna, ulaşım ve iletişim araçlarının türü ve niteliğine, taşıma harcamalarının büyüklüğüne ve diğer soyo-ekonomik olgulara bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu durumda üretici sanayi kuruluşu ile tüketici kitlesi arasındaki zincir, çok karmaşık bir

pazar sistemini beraberinde getirmektedir (114).

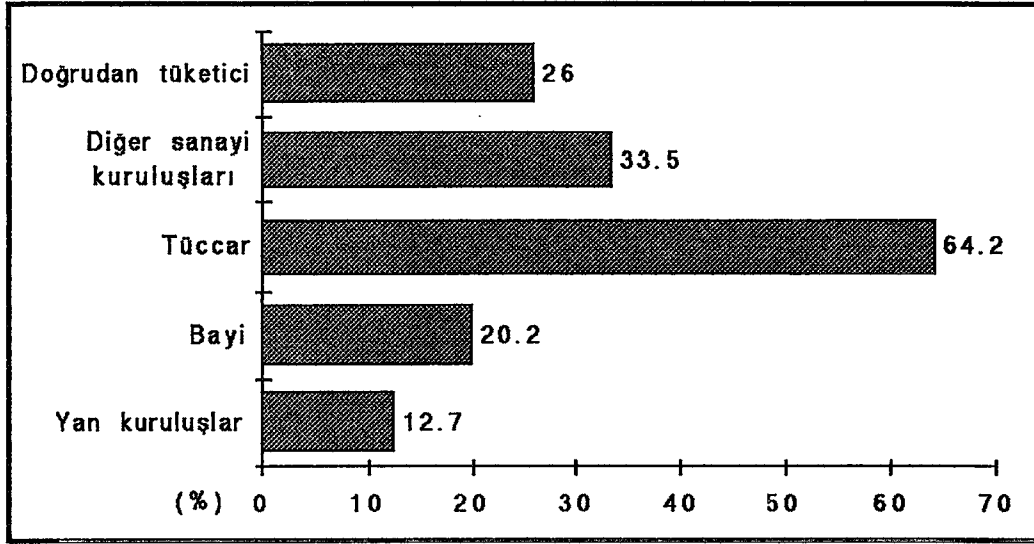
Pazar sisteminin en basit şekli, üretici ile tüketici arasındaki doğrudan ilişkidir. Bu sistemde yapılan işlemler küçük, ulaşım kısıtlıdır. Kişisel ilişkiler ön plandadır. Pazar sisteminin biraz daha karmaşık olanı, ürünlerin tüketiciye ulaştırılmasında en az bir ara basamağın var olduğu sistemdir. Burada, dağınık bir şekilde bulunan sanayi kuruluşlarının ürettiği malları toplayıp farklı coğrafi alanlarda dağıtan bir toptancı tüccar sistemde yer alır. Yukarıda belirttiğimiz sistemlerin dışında, bazı pazarlama sistemleri de, sanayi kuruluşlarının kendi oluşturdukları dağıtım şebekesidir (115).

Denizli' de sanayi kuruluşlarının pazar yapısı bu açıdan değerlendirildiğinde, sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünün pazarlama kanalı olarak toptancı tüccar ile ilişki kurulduğu, buna karşılık bazı sanayi kuruluşlarının kendi pazarlama sistemini oluşturduğu, başka bir deyişle ürünlerini bayiler aracılığıyla pazara ulaştırdığını görmekteyiz (Şekil 74). Diğer taraftan, bazı sanayi kuruluşlarının ise doğrudan tüketiciye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bunlar ya fabrika bünyelerinde (Fotoğraf 18), ya da Denizli kent merkezinde ürün satış birimleri ve mağazalar açarak ürünlerini piyasaya sürmektedirler. Sözkonusu pazarlama kanalları dışında da bazı pazar sistemlerinin varlığı dikkati çeker. Bunlar arasında en önemlileri doğrudan diğer sanayi kuruluşlarına yapılan satışlar ile yan kuruluşlar için yapılan üretimin pazarlanmasıdır.

Pazar yapısı çerçevesinde ele almamız gereken konulardan birisi de sanayi kuruluşlarının pazarlama örgütleriyle ilgilidir. Durmaksızın gelişen sanayi faaliyetleri kapsamında, sanayi tesisleri bir taraftan yeni teknolojileri kullanarak üretimlerini arttırlarken, bir taraftan da üretimlerini daha geniş kitlelere sunabilmek amacıyla gerek yakın çevrede, gerekse uzak bölgelerdeki pazar alanlarında kendi dağıtım örgütlerini kurmaktadırlar. Denizli sanayiinde de bu durum gözlenmektedir. Örneğin, Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 56' sı fabrika bünyesinde (Fotoğraf 18), % 22.5' i de fabrika dışında pazarlama birimlerini oluşturmuşlardır. Fabrika dışında kurulan

(114) GARNIER, J. B. / DELOBEZ, A., **Pazarlama Coğrafyası**, (Çev: E. TUMERTEKİN ve A. TUMERTEKİN), İstanbul Üniv. Yay. No: 3111, İşletme Fak. Yay. No: 143, İstanbul, 1983, s. 3.

(115) GARNIER, J. B. / DELOBEZ, A., A.g.e., s. 8-11 ve 21-32.

ŞEKİL 74- Sanayi kuruluşlarında pazarlama kanallarını kullanım oranları.

pazarlama birimleri çoğunlukla Denizli kent merkezinde, bir bölümü de ülkenin önemli pazar merkezleri olan İstanbul, İzmir ve Ankara ' da kurulmuşlardır. Denizli dışındaki önemli pazar merkezleri olan illerde pazarlama birimi oluşturan kuruluşlar, Denizli' nin önde gelen büyük sanayi tesisleridir.

5. 5. 2. Pazar alanları

Denizli sanayiinin pazar alanları daha öce de belirttiğimiz gibi üç kademeli bir yapı oluşturmaktadır. Birinci kademe pazar alanı Denizli il bütünü ile yakın çevrede yer alan Burdur, Isparta, Antalya, Aydın ve Muğla illeri ile bu illerin bazı ilçelerinden meydana gelmektedir. İkinci kademe pazar alanı başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türkiye bütünüdür. Nihayet üçüncü kademe pazar alanı ise özellikle A E T ülkeleri ve A.B.D. ' den oluşan yurt dışıdır. Aşağıda öncelikle birinci ve ikinci kademe pazar alanını kapsayan yurt içi pazar alanları ele alınacak, daha sonra ise yurt dışı pazar alanlarına değinilerek, Denizli' de yer alan sanayi kuruluşlarının hangi ülkelere ne tür ürün ihraç ettikleri ortaya konulacaktır.

5. 5. 2. 1. Yurt içi pazar alanları

Denizli' de sanayi kuruluşlarının ürettiği ürünlerin yurt içi pazar alanları

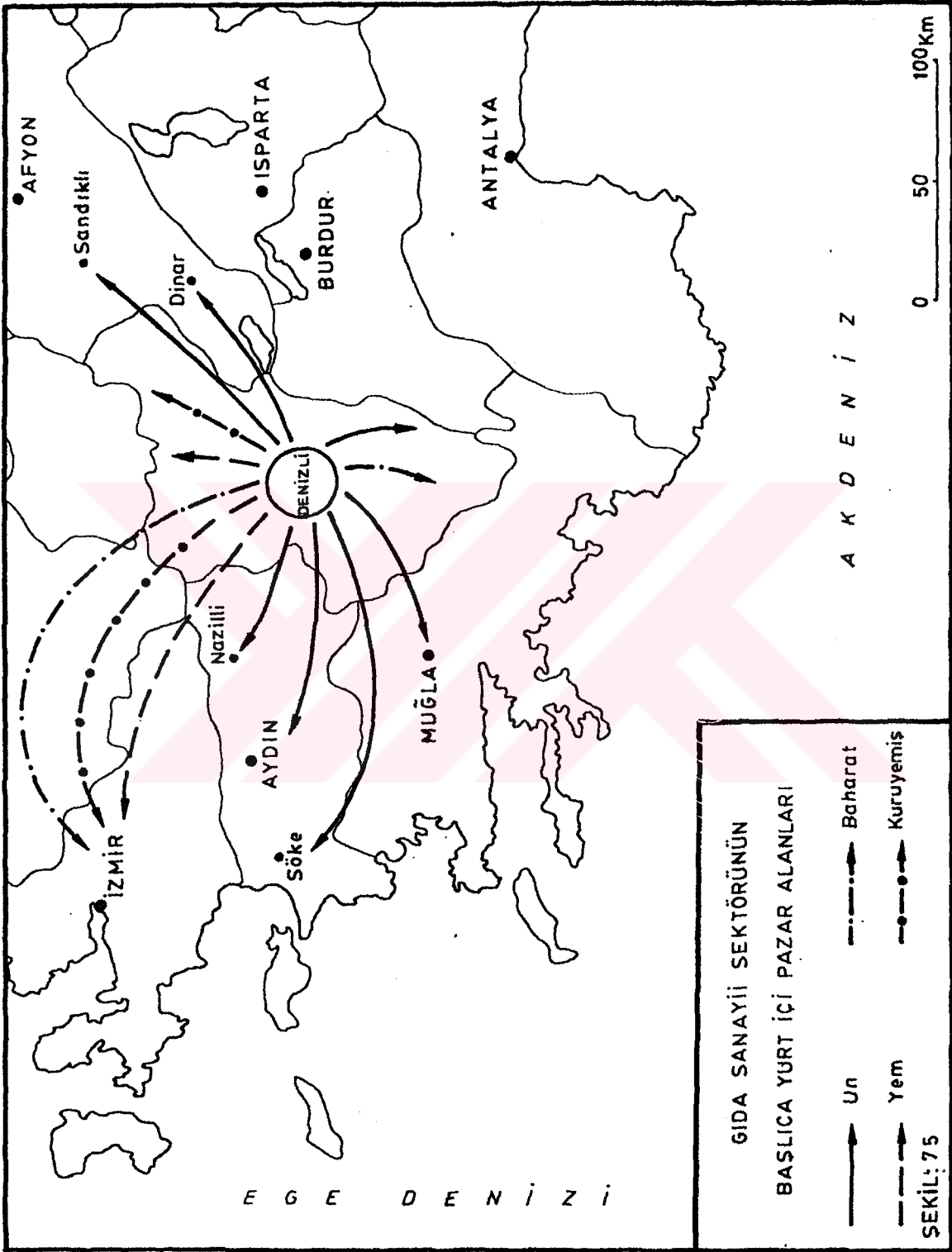
başta Denizli ve yakın çevresi olmak üzere Türkiye bütünüdür. Ancak, yurt içi pazar alanları, sanayi kuruluşlarının satış yoğunluğuna ve çeşitliliğine bağlı olarak bazı bölgelerde odaklanmıştır. Böylece her bir üretim sektörünün pazar alanları kolaylıkla ayırdedilebilmektedir.

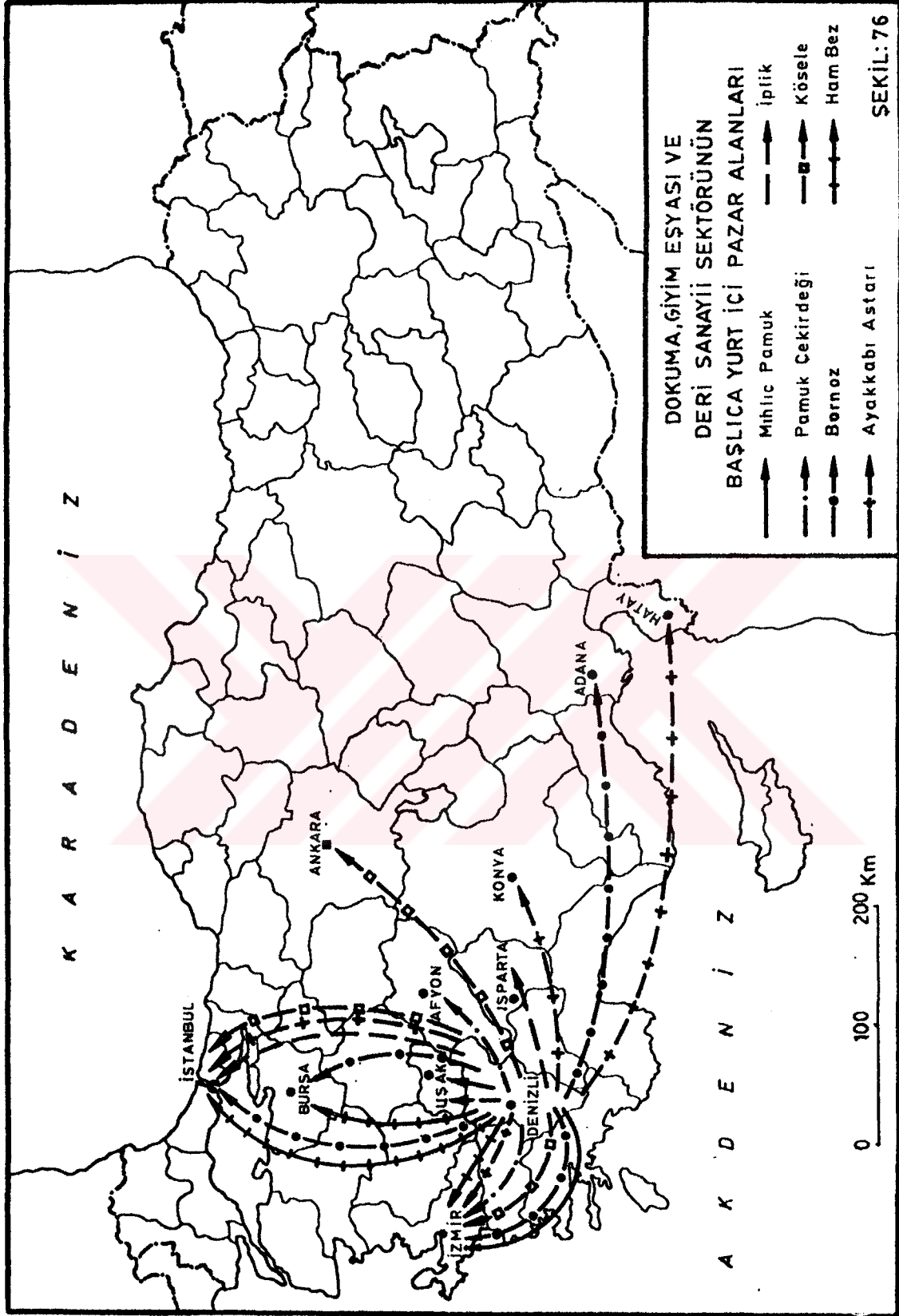
Gıda sanayii sektöründe üretim yapan kuruluşların pazar alanları genellikle Denizli ve yakın çevresinde yoğunlaşmaktadır. Gerçekten, bu sektörde faaliyet gösteren süt ve süt ürünleri, meşrubat, şekerli maddeler, kuruyemiş ve baharat üretimi yapan kuruluşlar ürünlerinin büyük bir bölümünü Denizli ve yakın çevresine pazarlamaktadırlar. Un fabrikaları ise Denizli ve çevresine olduğu kadar, bu ile komşu diğer il ve ilçelere de satış yapmaktadırlar. Sözelimi, un fabrikaları Aydın, Muğla, Nazilli, Söke, Dinar ve Sandıklı' ya kadar olan bölge içinde pazar bulabilmektedirler. Orta Doğu ve Balkanların en büyük fabrikası olduğu belirtilen yem fabrikasında ise satışların tümü İzmir' de gerçekleştirilmektedir (Şekil 75). Öte yandan kuruyemiş ve baharat üreten sanayi kuruluşlarının ikinci pazar alanı yine İzmir' dir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, gıda sektörünün pazar alanı oldukça dar bir bölgede yoğunlaşmaktadır. Bunu nedeni kuşkusuz, üretilen ürünlerin türleri ile ilgilidir. Çünkü gıda ürünleri genellikle çabuk bayatlayan ve bozulabilen ürünlerdir. Bunların çok hızlı bir şekilde pazara ulaştırılması gerekmekte, bu nedenle de gıda sektörü kuruluşları genellikle büyük nüfus kitlesini barındıran büyükçe kentsel yerleşim merkezlerinde pazar alanlarına yakın bir yerde kurulmaktadırlar.

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe durum, gıda sektöründen oldukça farklılık göstermektedir. Bu sektörde, özellikle çırçır tesislerinin pazarı Denizli' de bulunan iplik fabrikalarıdır. Bununla birlikte, çırçır tesislerinde işlenen pamuğun bir bölümü de İzmir' de pazarlanmaktadır. Çırçır tesislerinde elde edilen pamuk çekirdeği ise İzmir ve Afyonkarahisar' da satılmaktadır.

Denizli' de iplik ve ham bez dokuma tesislerinin pazar alanları daha geniştir. Nitekim iplik Denizli, İstanbul, Uşak ve Isparta, ham bez ise Denizli, Ankara, Uşak, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi pazar alanlarına ulaştırılmaktadır (Şekil 76). Denizli' de son yıllarda hızlı bir gelişim sürecine giren

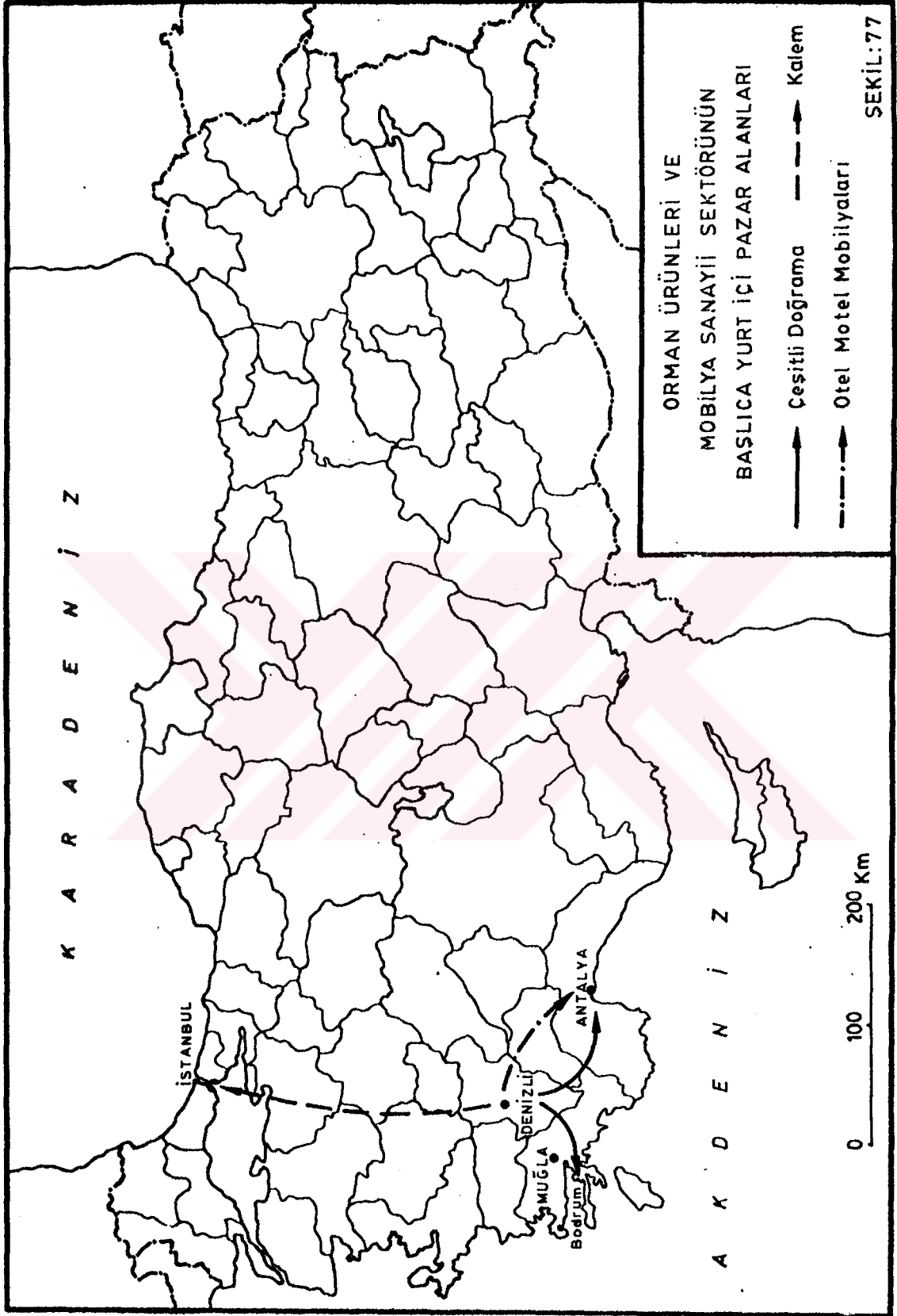
konfeksiyon ve trikotaj sanayiinin asıl pazar alanı yurtdışıdır. Bununla birlikte, Denizli çevresi ile İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana gibi iller de bu tesislerin pazar alanları durumundadırlar. Dokuma sektörü kapsamına giren kösele ve deri ürünlerinin pazar alanı Denizli dışındadır. Bu ürünler de yine büyük pazar alanları olan İzmir ve İstanbul' a yöneliktir.

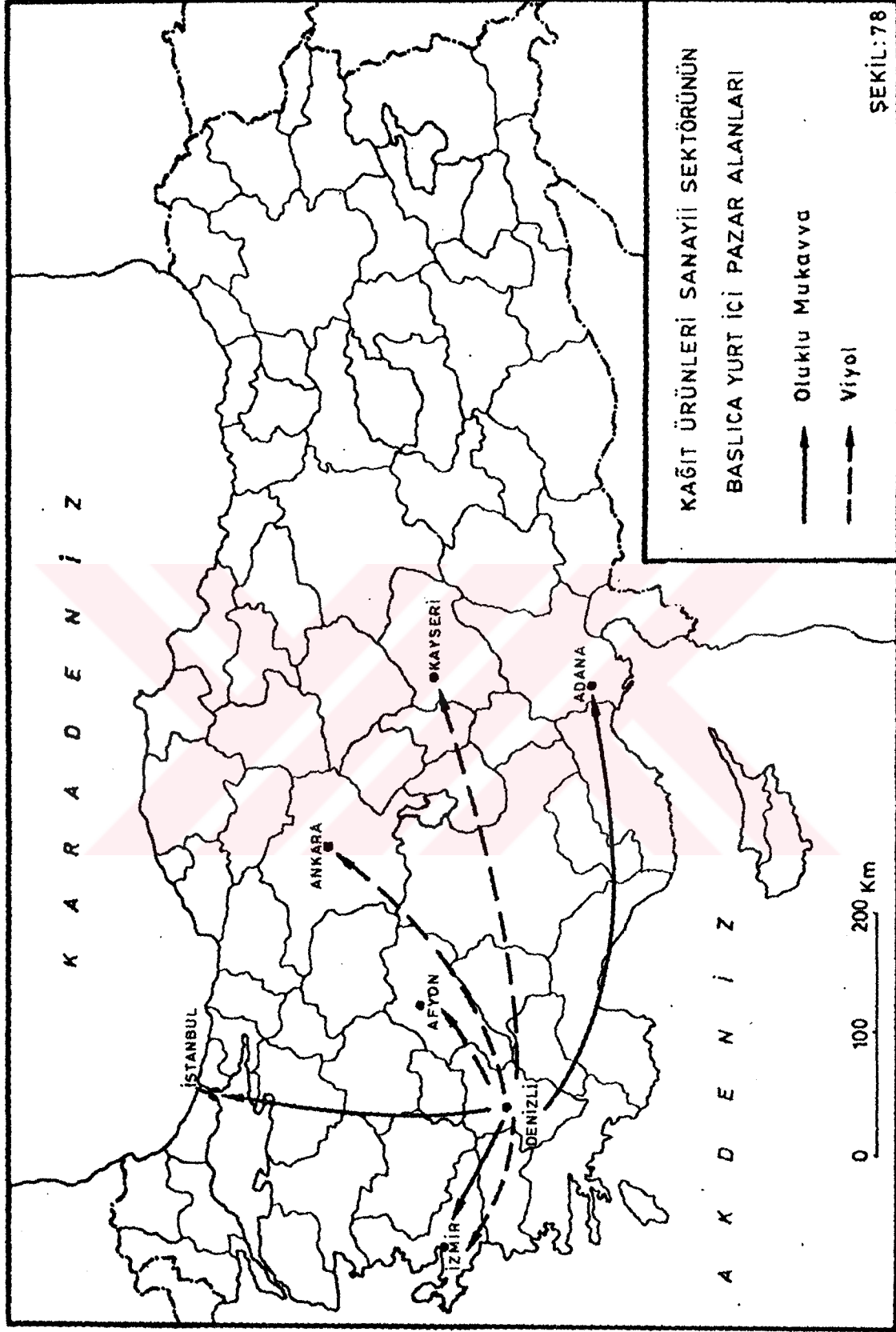
Orman ürünleri ve mobilya sanayii Denizli' de yeterince gelişmemiştir. Daha çok doğrama ve dış ahşap kaplama malzemesi üreten kuruluşlar, ürünlerini Antalya, Bodrum ve Marmaris gibi ikincil konut inşaatlarının yoğunlaştığı turistik bölgelere pazarlamaktadırlar (Şekil 77). Aynı şekilde ahşap otel ve motel mobilyalarının satışları da Antalya' ya yöneliktir. Bu sektörde faaliyet gösteren ve kurşun kalem üreten kuruluş, ürünlerinin tümünü İstanbul' da pazarlamaktadır.

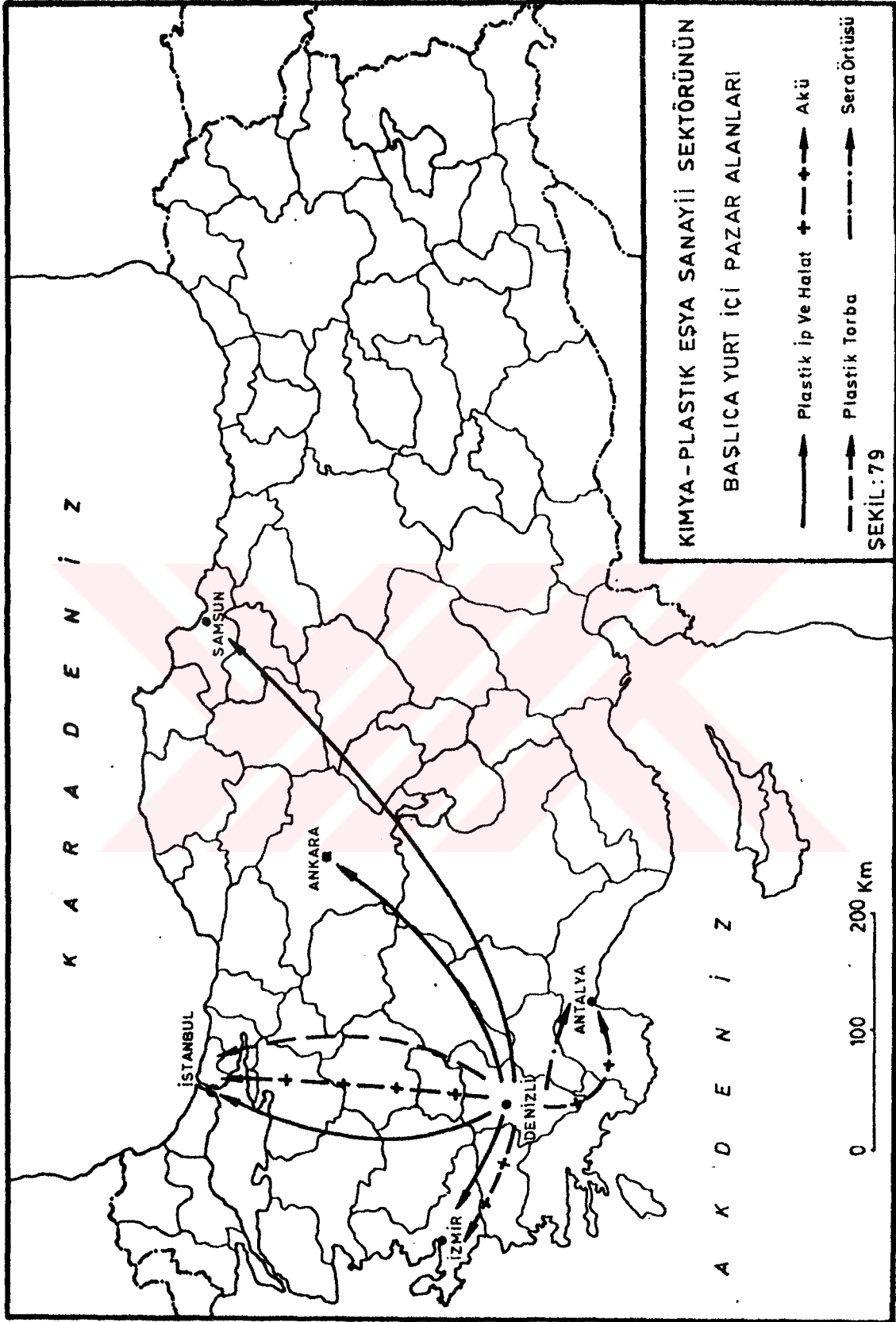
Kağıt ürünleri sanayi sektöründe Denizli' de oluklu mukavva üretimi gelişmiş durumdadır. Diğer sanayi kuruluşlarının bir ambalaj malzemesi olarak gereksinim duydukları mukavva kutu üreten bu kuruluşların pazar alanları da yine gelişmiş sanayi bölgeleridir. Sözgelimi, Denizli' de üretilen mukavva kutular Denizlinin yanı sıra, İstanbul, İzmir ve Adana' da bulunan sanayi kuruluşlarına pazarlanmaktadır (Şekil 78). Oluklu mukavva tesislerinde son yıllarda üretimine başlanan ve yumurta taşınmasında kullanılan viyollar ise Denizli, İzmir, Afyonkarahisar, Kayseri ve Ankara' ya gönderilmektedir.

Kimya ve plastik eşya sanayii sektöründe üretim yapan kuruluşların büyük bir bölümü plastik halat, plastik ip, sera örtüsü, plastik torba, plastik ambalaj malzemesi üretmektedirler. Bu ürünlerin satış alanlarının ise daha çok Denizli ve yakın çevresi olması beklenir. Fakat, Denizli' de üretilen plastik eşyaların asıl pazar alanları İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük kentlerdir. Sera örtülerinin pazar alanı ise seracılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı Antalya' dır. Diğer taraftan, ambalaj malzemesi olarak kullanılan naylon torba ve benzeri malzemeler genellikle İstanbul' da pazar bulmaktadır. Kimya sektöründe önemli bir yer işgal eden akü sanayiinin pazar alanları ise İzmir, İstanbul ve Antalya' dır (Şekil 79). Bu sektörde üretilen firit boya da tümüyle emaye çelik sanayiinde hammadde kaynağı olarak Denizli' deki kuruluşlarda kullanılmaktadır.

Taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe gelişme gösteren en önemli anayi

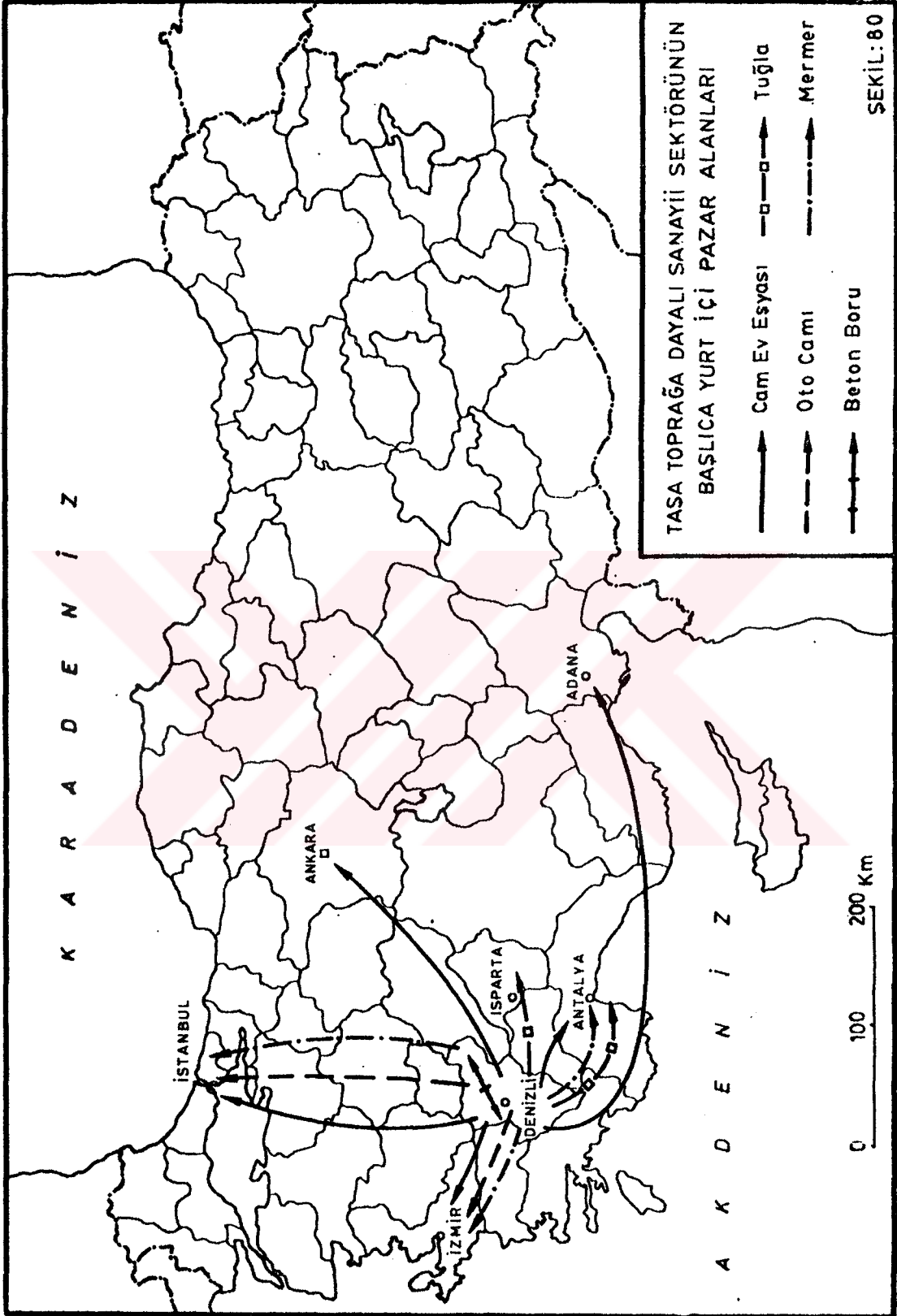

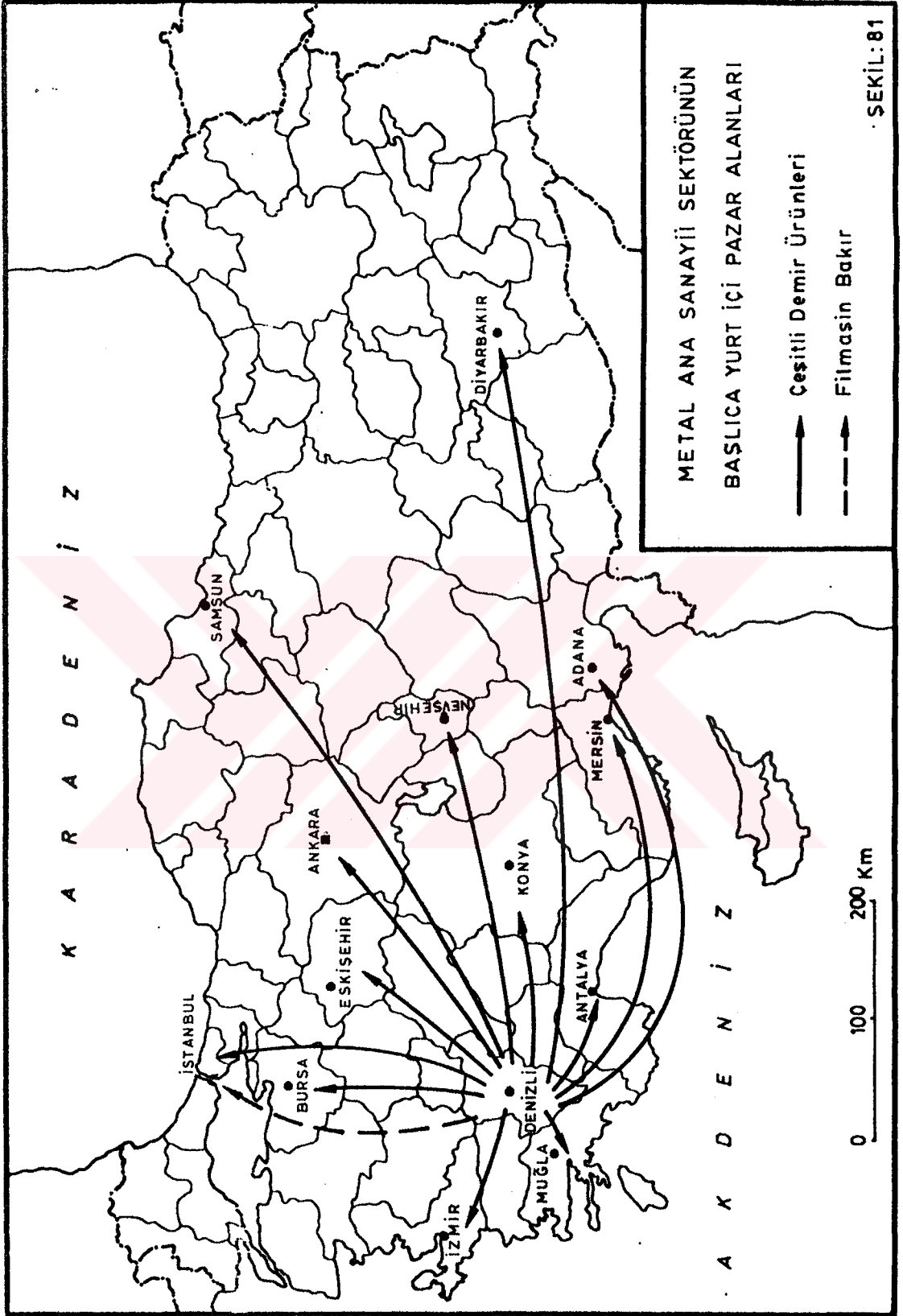

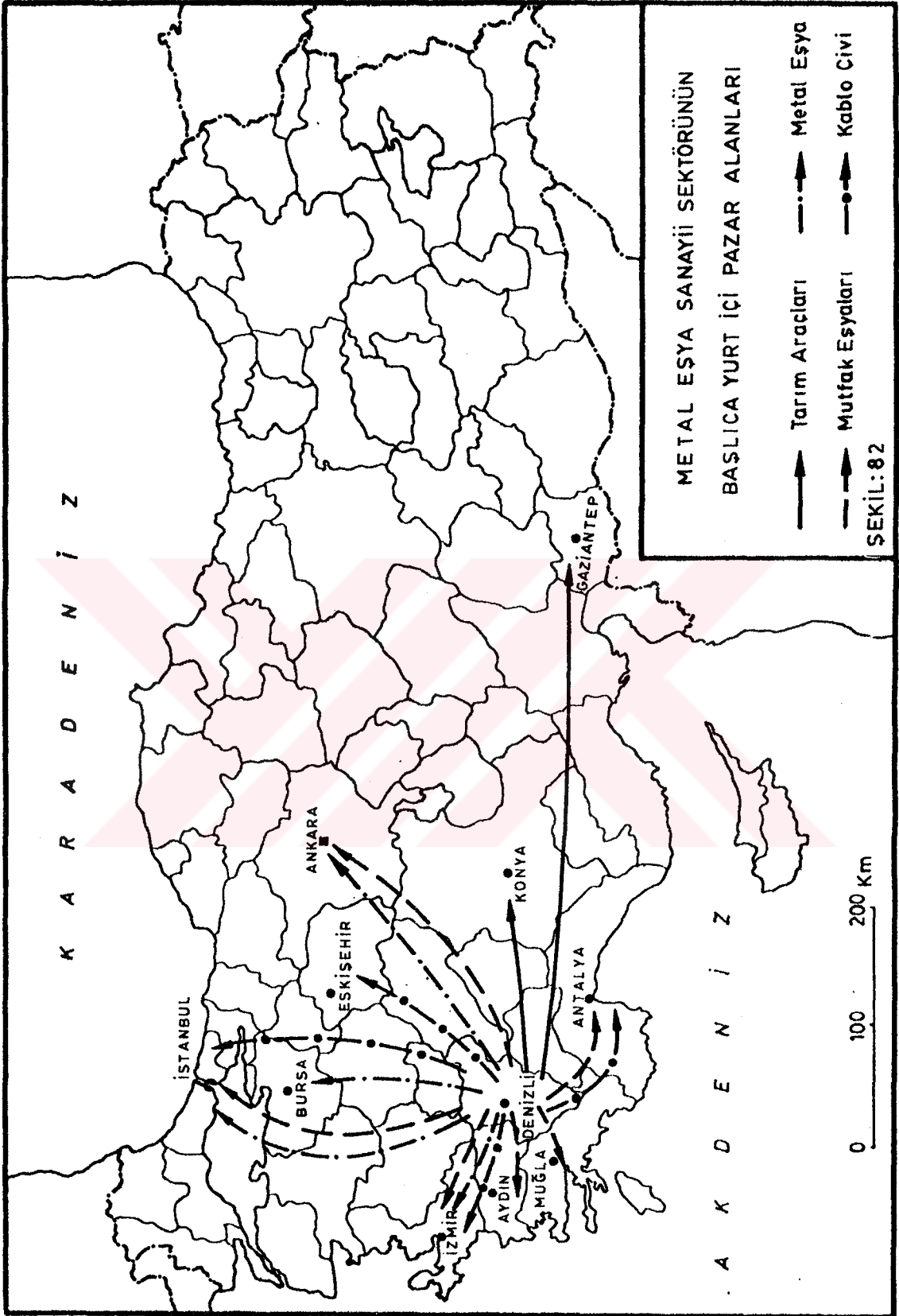
kuruluşları tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Bunların başlıca pazar alanları Denizli, Antalya ve Isparta' dır. Bu sektörde yer alan mermer sanayiinin pazar alanlarında da aynı durum gözlenmekte ve işlenen mermer levhalar Denizli çevresine olduğu kadar Antalya gibi turistik yörelere de pazarlanmaktadır. Mermer sanayii az da olsa İstanbul ve İzmir' de de pazar bulabilmektedir. Taş ve toprağa dayalı sanayii alanında daha çok Denizli dışında pazar bulan tesisler, cam ev eşyası ve oto camı üreten fabrikalardır. Gerçekten oto camının pazar alanları İstanbul ve İzmir' dir. Cam ev eşyası ise daha geniş bir pazar alanına sahip olup, bu ürünler İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Antalya ve Denizli' de pazarlanmaktadır (Şekil 80).

Denizli' de en geniş pazar alanına sahip olan sektör metal ana sanayiidir. Bu sektörde yoğunlaşan haddehaneler ürettikleri çeşitli demir ürünlerini Türkiye' nin bir çok illine göndermektedirler. Bununla birlikte bu sektörün en yoğun olduğu pazar alanları Denizli, Muğla ve Antalya illeridir. Denizli ve yakın çevresi dışında İstanbul, İzmir, Manisa, Eskişehir, Nevşehir, Adana, Konya, Bursa, Samsun ve Diyarbakır illeri de Denizli' den hadde ürünü talep eden iller arasındadırlar (Şekil 81).

Denizli sanayiinde son yıllarda büyük bir gelişme içine giren sektörlerden birisi de metal eşya sanayiidir. Metal eşya sanayii sektörünün özelliğine bağlı olarak çok çeşitli alanlarda üretim yapılmaktadır. Bu sektörün pazar alanlarında gözlenen en belirgin özellik, tarımsal araçlar, tekstil makineleri ve ev aletlerinin daha çok Denizli ve yakın çevresine, diğer ürünlerin ise büyük pazar alanlarına gönderilmekte olmasıdır. Gerçekten Denizli' de üretilen römork, operatör kabini, traktör jantı gibi ürünler, tekstil terbiye makineleri, dokuma tezgahları, kablo, çivi, kazma, balyoz vb. gibi el ve ev aletleri genellikle Denizli çevresinde pazarlanmaktadır. Buna karşılık hadde merdanesi, elektrikli kantar, sinyalizasyon malzemeleri, civata, somun, oto kaldırma lifi, çelik mutfak eşyaları, bakır kablo vb. gibi metal eşya sanayii ürünlerinin büyük bir bölümü İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Konya, Aydın, Muğla ve bazı diğer illere gönderilmektedir (Şekil 82).

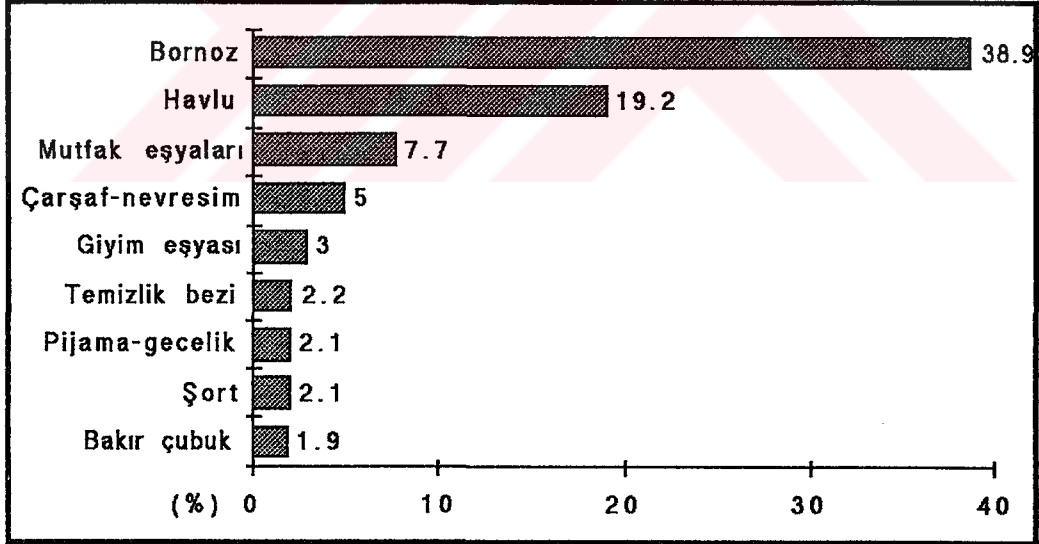

5. 5. 2. 2. İhracat yapısı ve yurt dışı pazar alanları

5. 5. 2. 2. 1. İhracat tutarı ve ihraç edilen ürünler

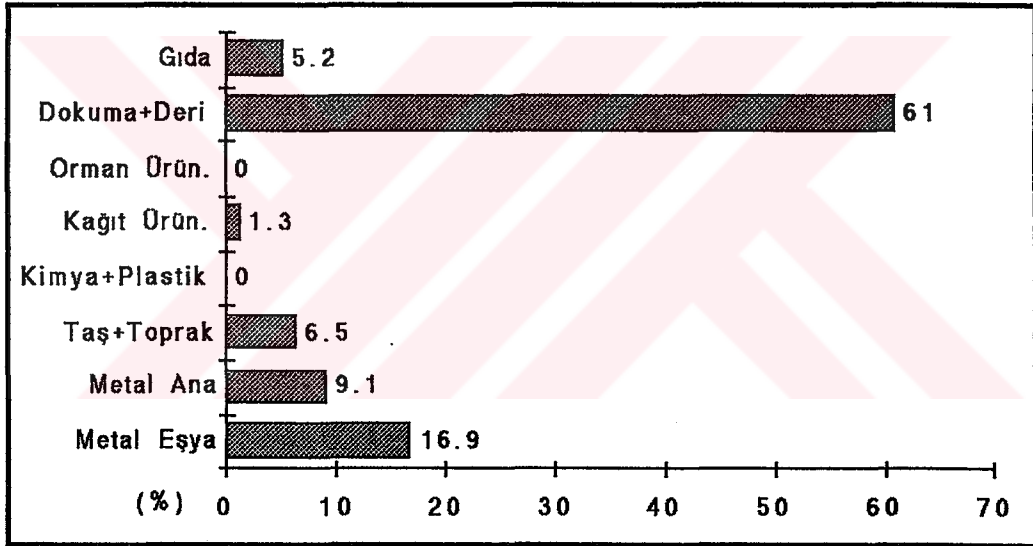
Denizli Ticaret Odası'ndan elde ettiğimiz verilere göre 1992 yılında Denizli' den toplam 154 milyon dolar tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir. İhracatın önemli bir bölümü tekstil ürünlerinden oluşmakta ve tekstil ürünleri arasında da bornoz ve havlu ihracatı ilk sırada yer almaktadır. Gerçekten söz konusu veriler göz önüne alındığında toplam ihracatın % 38.9' unu bornoz, % 19.2' sini havlu oluşturmaktadır. Bornoz ve havlu ihracatını % 7.7 ile mutfak eşyaları, % 5.0 ile çarşaf, yorgan vb., % 3.0 ile bluz, pantolon ve mont' tan oluşan giyim eşyaları, % 2.2 ile temizlik bezi, % 2.1 ile pijama ve gecelik, % 2.1 ile şort ve % 1.9 ile de bakır çubuk ihracatı izlemektedir (Şekil 83). Verilerden de anlaşıldığı gibi, Denizli' den gerçekleştirilen ihracatın büyük bir bölümü konfesiyon türü ürünlerden oluşmaktadır. % 17.9 luk bir oran meydana getiren ve yukarıda belirtmediğimiz diğer ürünlerin bazıları ise pamuk ipliği, kuru yemişler, gömlek, makine, oto yedek parçası, traverten gibi ürünlerden meydana gelmektedir.

ŞEKİL 83- Denizli' de 1992 yılında gerçekleştirilen toplam ihracat tutarının ihraç ürünlerine göre dağılımı.

5. 5. 2. 2. 2. İhracat yapan kuruluşların sektörlere göre dağılımı

Denizli' de sanayi kuruluşlarının bir bölümü yurt içi pazarının yanı sıra yurt dışında da pazar bulmuşlardır. Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun % 43.9' u (76 tesis) ihracat yapmaktadır. İhracat yapan kuruluşların sektörler itibariyle dağılımı gözden geçirildiğinde, ihracat yapan kuruluşların özellikle dokuma sanayii ile metal eşya sanayiinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. İhracat yapan tesislerin % 61.0' i dokuma, % 16.9' u da metal eşya sanayii sektöründe bulunmaktadır. Buna karşılık, ihracat yapan tesislerin oranı gıda sektöründe % 5.2, metal ana sanayii sektöründe % 9.1, taş ve toprağa dayalı sanayii sektöründe % 6.5, kağıt ürünleri sanayii sektöründe de % 1.3' tür (Şekil 84). Orman ürünleri sanayii ile kimya-plastik eşya sanayii sektöründe ihracat yapan hiç bir kuruluş bulunmamaktadır.

ŞEKİL 84- Denizli' de ihracat yapan sanayi kuruluşlarının sektörel dağılımı.

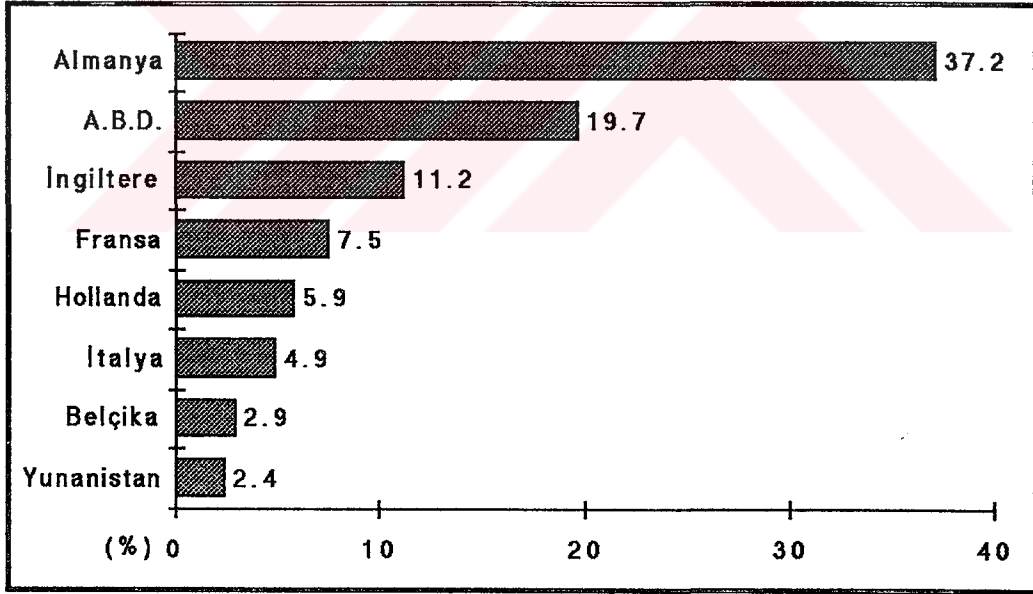
Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Denizli' de ihracat yapan sanayi kuruluşlarının dokuma sektöründe yoğunluk göstermesine karşılık, bu sektörde asıl ihracat yapan tesisler konfeksiyon ve trikotaj üreten tesislerdir. Söz gelimi bu sektörde yer alan 78 sanayi tesisininin 46' sı ihracat yapmakta ve ihracat yapan bu tesislerin ise 31' i konfeksiyon ve trikotaj tesislerinden oluşmaktadır. Bu sektörde çırçır, ham bez dokuma, boya ve baskı tesislerinin ihracatları son

derece sınırlıdır. İhracatın yoğunlaştığı ikinci sektör olan metal eşya sanayii sektöründe ise ihracat yapan kuruluşlar, makine-techizat ve mutfak eşyaları üreten tesislerdir.

Diğer sektörlerde az da olsa ihracat yapan kuruluşların gıda sektöründe yem ve baharat, taş ve toprağa dayalı sanayii sektöründe cam ev eşyası ve mermer levha, metal ana sanayii sektöründe ise hadde ürünleri ve bakır filmaşın üreten tesislerden oluştuğu gözlenmektedir.

5. 5. 2. 2. 3. Yurt dışı pazar alanları

Denizli' de sanayi kuruluşlarının ihracat yaptığı ülkelerin sayısı 50' yi bulmaktadır. Bununla birlikte, ihracat yapılan ülkeler arasında ihracat tutarı açısından ilk sırada % 37.2' lik bir oran ile Almanya gelmektedir. Almanya' yı % 19.7' lik ihracat tutarı oranı ile A.B.D., % 11.2 ile İngiltere, % 7.5 ile Fransa, % 5.9 ile Hollanda, % 4.9 ile İtalya, % 2.9 ile Belçika ve % 2.4 ile Yunanistan izlemektedir (Şekil 85).

ŞEKİL 85- Denizli' de 1992 yılında gerçekleştirilen toplam ihracat tutarının ülkelere göre dağılımı

Bu genel değerlendirmelerden sonra konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele alacak olursak, sektör bazında ihraç edilen ürünlerin farklı ülkelere doğru yöneldiği açık bir şekilde ortaya çıkar. Denizli' den en fazla ihracat yapan sektör olma özelliği taşıyan dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinin ihracat yaptığı ülkeler Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, İtalya, ABD ve Kanada' dır (Şekil 86). Ancak iplik, bornoz kumaşı, pamuklu kumaş, sargı bezi ve deri giysi gibi ürünler bir ve birkaç ülkeye ihraç edilirken, konfeksiyon ürünleri geniş bir ihracat yelpazesine sahiptir.

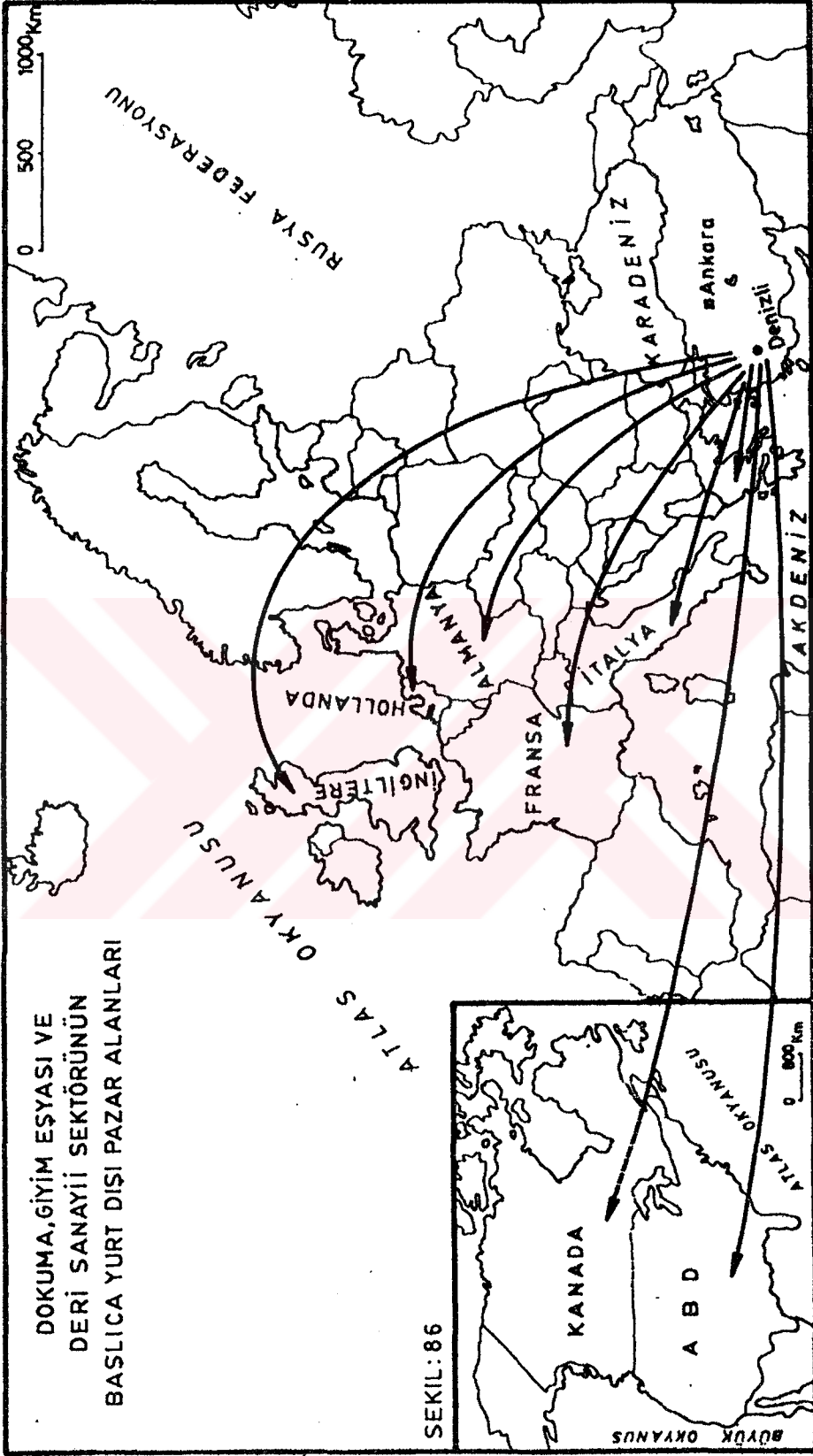
Ihracat açısından ikinci sırada yer alan metal eşya sanayii sektöründe ise ihracatın önemli bir bölümü Ürdün, Suriye, İran, Suudi Arabistan gibi Orta Doğu ülkelerine yapılmaktadır (Şekil 87). Orta Doğu Ülkeleri' ne yapılan ihracat tekstil makinası, saya kesim presi, civata ve somun, opartör kabini gibi ürünlerden oluşmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz ve ihracatın yoğunlaştığı ülkelerin dışında metal eşya sanayiinin az da olsa ihracat yaptığı diğer ülkeler ise Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya Federasyonu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti' dir.

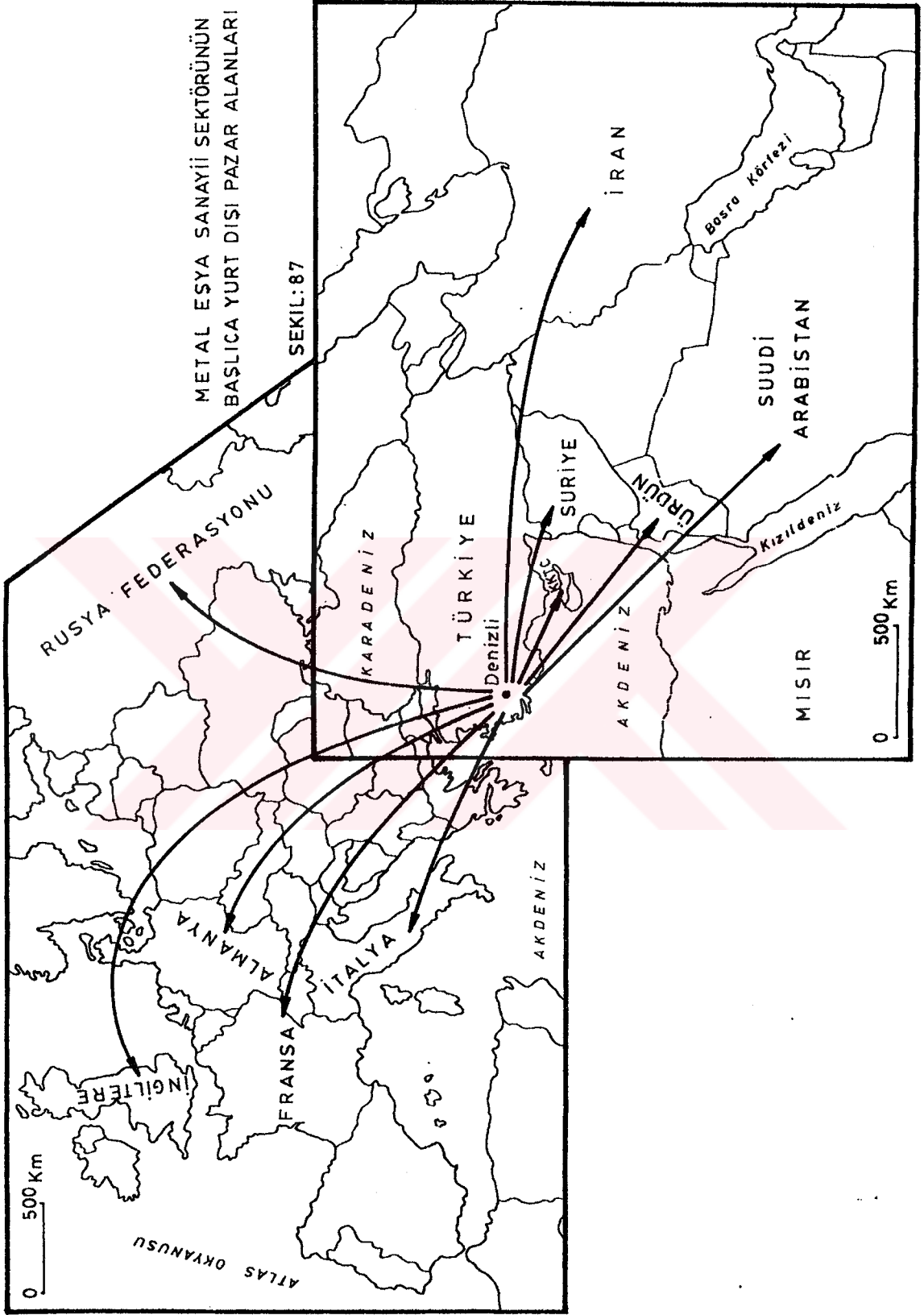
Metal ana sanayii sektöründe yapılan ihracatın büyük bir bölümü de Orta Doğu ülkelerine yöneliktir. Ayrıca Kuzey Afrika Ülkeleri ile Yunanistan ve İtalya gibi Avrupa Ülkelerine de ihracat yapılmaktadır (Şekil 88). Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracat çeşitli demir ürünlerinden, Yunanistan ve İtalya' ya yapılan ihracat ise bakır ürünlerinden oluşmaktadır. Taşa ve toprağa dayalı sanayii sektöründe cam ev eşyası genellikle Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Avrupa ülkelerine ihraç edilirken, mermer levha özellikle Orta Doğu Ülkeleri' ne yöneliktir (Şekil 89). Gıda sektöründe üretilen kuru yemiş ve baharat gibi gıda ürünlerinin ihraç edildiği ülkeler ise genellikle A.E.T ülkeleri ve A.B.D' dir (Şekil 90).

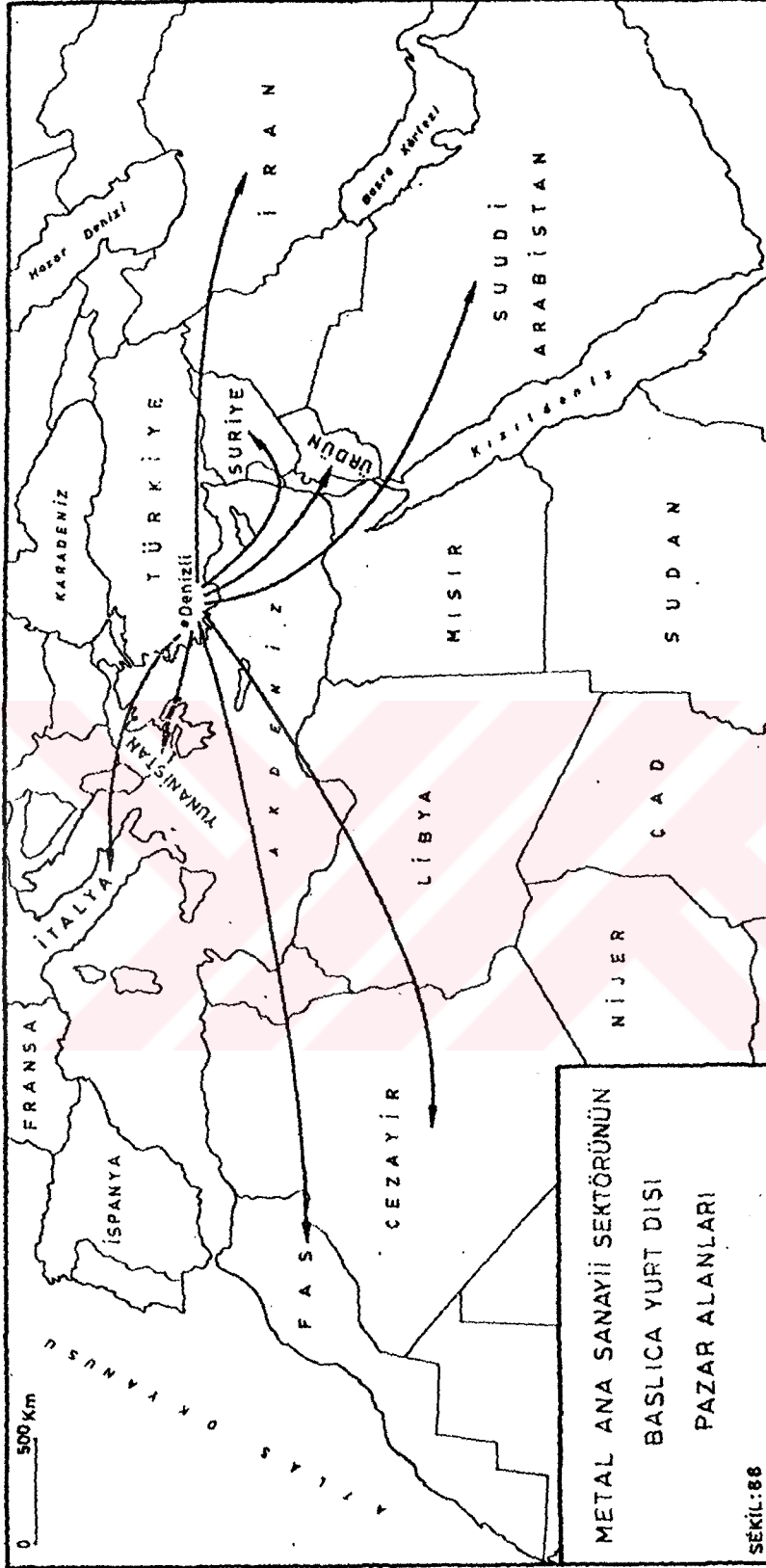
5. 6. Modernizasyon ve yatırım projeleri

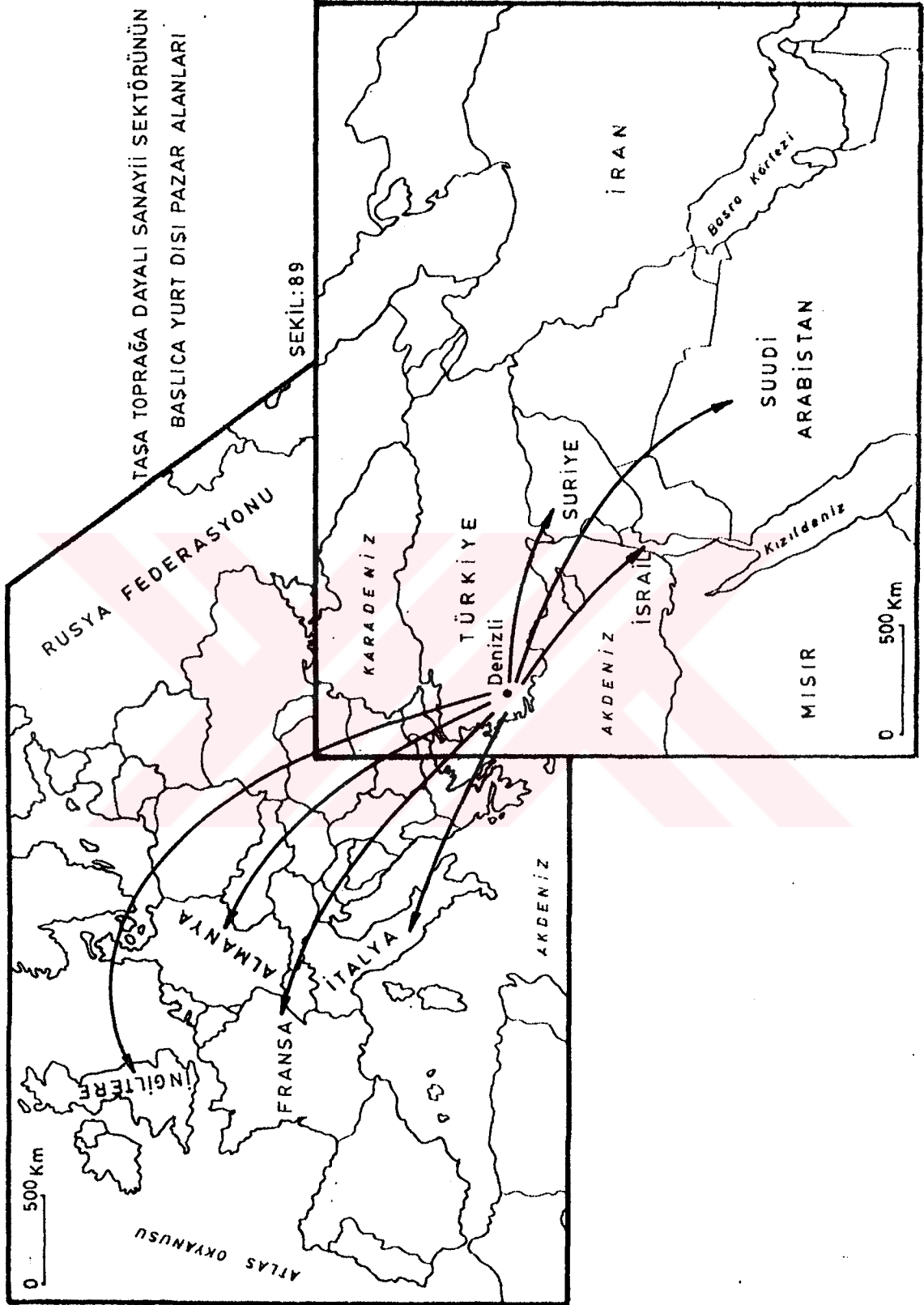
5. 6. 1. Gerçekleştirilen yatırımlar

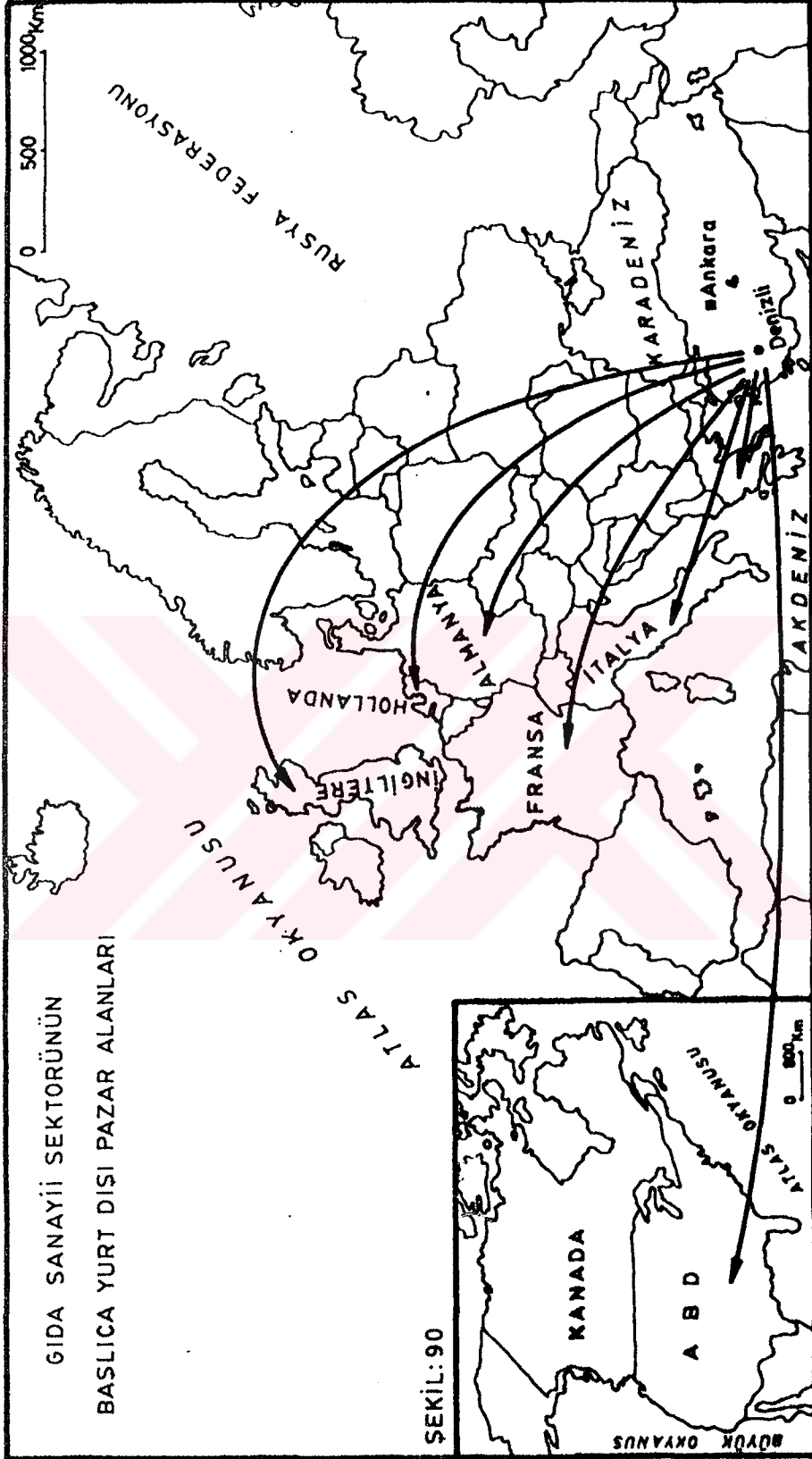
Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 83.2' si faaliyete başladıktan sonra bazı yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Sanayi kuruluşlarının yatırımlarının ise tüm sektörlerde daha çok makine arttırma, makine yenileme ve yeni fabrika binası yapımına yönelik olduğu dikkati çekmektedir. Gerçekten kuruluşlarından sonra yatırım gerçekleştiren 144

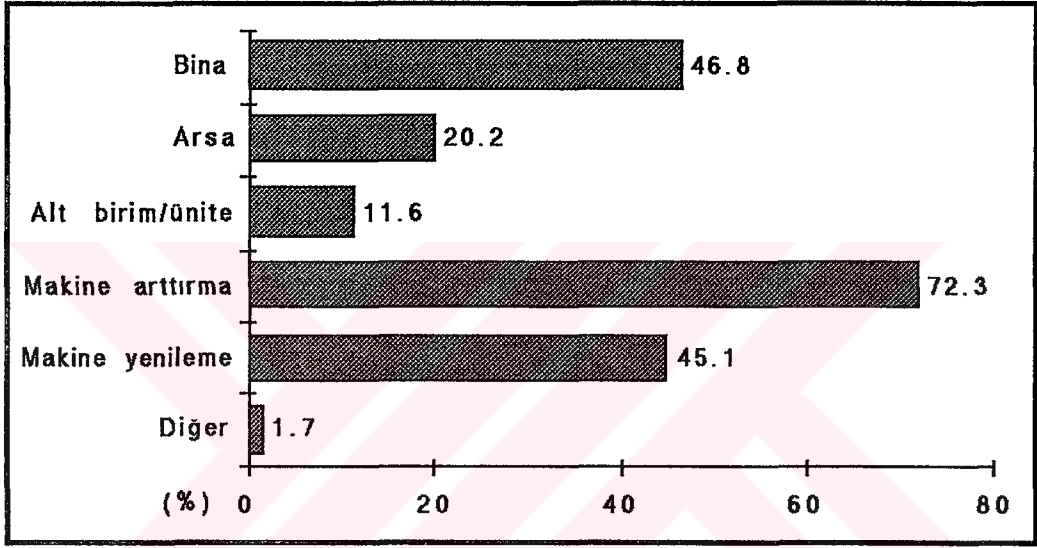

GIDA SANAYİİ SEKTÖRÜNÜN
BASLİCA YURT DIŞI PAZAR ALANLARI

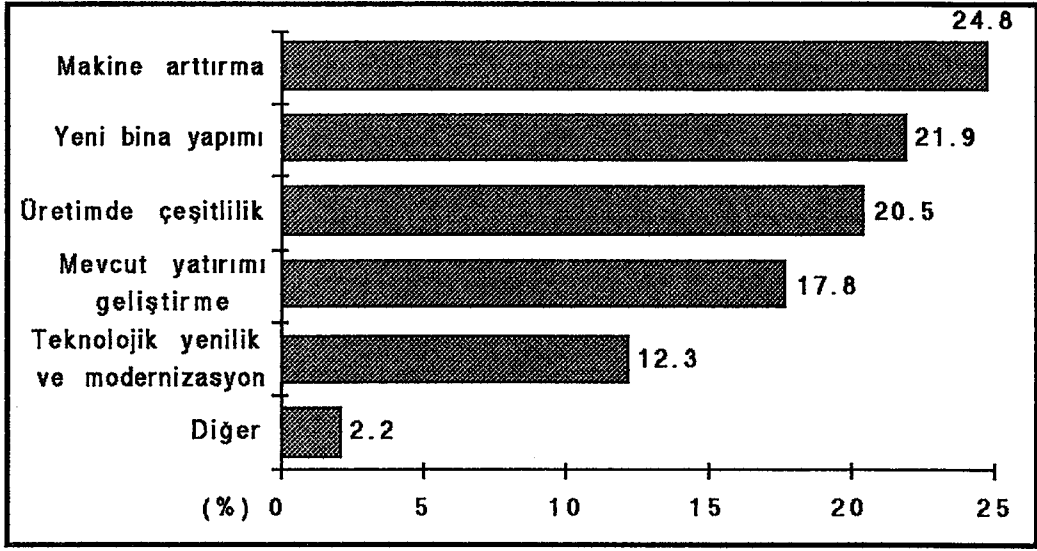
sanayi kuruluşunun % 72.3' ü makine-teçhizat arttırımı, % 46.8' i yeni fabrika binası yapımı ve % 45.1' i de fabrikada bulunan makinelerin teknolojik düzeyi yüksek olan yeni makinelerle değiştirme gibi yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (Şekil 91). Yatırım yapan sanayi kuruluşlarının belli bir bölümü de gelecekte ek tesisler kurma veya tesisin yerini değiştirme düşüncesiyle arsa alımına, bazıları da alt birimler kurma gibi yatırımlara yönelmişlerdir.

ŞEKİL 91- Sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilen yatırımlar ve yatırım oranları.

5. 6. 2. Yeni yatırım projeleri

Anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 49.1' i ileriye dönük olarak bazı yatırım projelerinin var olduğunu belirtmişlerdir. Bu projeler arasında dikkat çekici olanlar, makine-teçhizat arttırımı, yeni fabrika binası yapımı, üretimde çeşitlenme, mevcut yatırımı geliştirme ve yeni teknolojiye geçmeye yöneliktir. Gerçekten, yatırım projelerini açıklayan sanayi kuruluşu sahiplerinin % 24.8' i makine ve teçhizat arttırımı projelerinin olduğunu ve böylece üretim artışı gerçekleştirmeyi planladıklarını belirtmişlerdir (Şekil 92). Sanayi kuruluşu sahiplerinin % 21.9' u da yeni bina yapma projelerinin olduğunu açıklamışlardır. Bunlar, iş yerlerinin konut alanları içinde kalması

ŞEKİL 92- Sanayi kuruluşlarının sahip olduğu yatırım projelerinin yatırım alanlarına göre dağılımı.

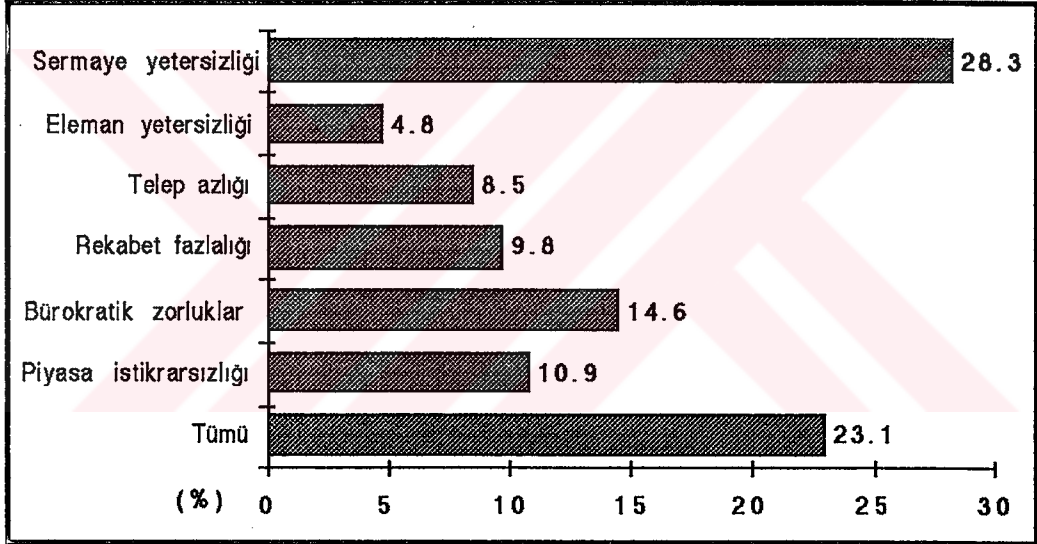
nedeniyle kent dışında, özellikle organize sanayi bölgesinde yeni fabrika binalarının yapımı devam eden ve daha çok metal ana sanayiinde hammaddeye uzaklık nedeniyle tesislerini İzmir-Aliğa' ya nakletmeyi planlayan işyeri sahiplerinden oluşmaktadır.

Diğer taraftan, Denizli' de özellikle dokuma sanayiinde, son yıllarda ihracat olanaklarının artması sonucunda, özellikle ham bez dokuma, iplik, boya-baskı, haşıl-çözgü tesisleri bazı ek yatırımlarla ürün çeşitliliğine girerek konfeksiyon üretimine yönelmektedirler. Bu nedenle tesis sahiplerinin % 20.5' i de üretimi çeşitlendirme gibi yatırım projesi içindedirler. Mevcut yatırımlarını geliştirme düşüncesinde olan ve bu yönde yatırım yapma düşüncesinde olan tesis sahiplerinin oranı ise % 17.8' dir. Bunlar daha çok mevcut üretim binalarına ek olarak ya yeni bir bina veya üretim ünitelerini genişletmeyi düşünmektedirler.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının % 12.3' ü de teknolojik yenilik ve modernizasyon projesine sahiptirler. Bunlar, sürekli olarak gelişen ve büyüyen Dünya pazarlarına ayak uydurabilmek amacıyla teknolojik seviyelerini yükseltmek ve böylece daha fazla ve daha kaliteli üretim yapmayı planlamaktadırlar.

5. 6. 3. Yatırımları engelleyen nedenler

Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 50.9' u herhangi bir yatırım projesine sahip olmadıklarını belirtmişler ve bunun bazı nedenlere dayandığını açıklamışlardır. Anket verilerine göre, yatırımlarını ve yatırım projelerini engelleyen sözkonusu nedenler arasında en önemlileri sermaye yetersizliği (% 28.3), bürokratik nedenler (% 14.6), piyasa istikrarsızlığı (% 10.9), rekabet fazlalığı (% 9.8), talep istikrarsızlığı (% 8.5) ve nitelikli eleman yokluğudur (%4.8) (Şekil 93). Sanayi kuruluşlarının % 23.1' i de yukarıda belirtilen sorunlardan birkaçı veya tümüne sahip olmaları nedeniyle yeni yatırımlara yönelemediklerini açıklamışlardır. 6 sanayi kuruluşundan bu konu ili ilgili yanıt alınmamıştır.

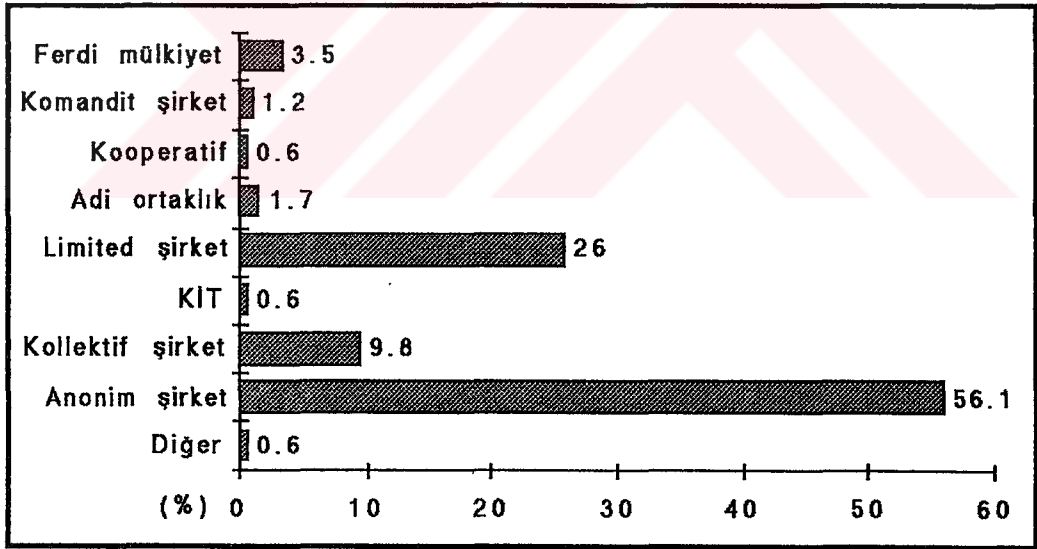
ŞEKİL 93- Sanayi kuruluşlarının yatırımlarını ve yatırım projelerini engelleyen nedenlerin oransal dağılımı.

5. 7. Hukuki durum

Denizli' de sanayi kuruluşlarının yapısal özellikleri kapsamında, son olarak sanayi kuruluşlarının hukuki statüleri ele alınacaktır. Bunda amaç, tesislerin hukuki açıdan örgütlenme yapılarını ortaya koymaktır.

Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının hukuki durumları

incelendiğinde, tesislerin hemen hemen tamamının özel sektör tarafından kurulduğu gözlenir. Gerçekten, Denizli' de 1953 yılında kurulan Sümerbank Bez Fabrikası dışında hiç bir kamu kuruluşu bulunmamaktadır. Özel sektöre ait kuruluşların hukuki durumları gözden geçirilirse, bunların % 56.1' inin anonim şirket, % 26.0' inin limited şirket ve % 9.8' inin de kolektif şirket olduğu dikkati çeker (Şekil 94). Ferdi mülkiyet, komandit şirket, adi ortaklık, kooperatif v.b. gibi hukuki duruma sahip sanayi kuruluşlarının da Denizli' de faaliyette bulunduğu ve bunların sayısının oldukça az olduğu gözlenmektedir. Adi ortaklık, ferdi mülkiyet, komandit şirket gibi firmalar sermaye yetersizliği nedeniyle büyüme imkanı gösterememektedirler. Anonim şirketler ise çok sayıda sermaye sahibini bir araya getirebildiği için özellikle son yıllarda dikkati çeken bir gelişme göstermektedirler. Böylece firma, gerektiği durumlarda daha fazla sermayeyi bir araya getirebilme, iş yerini yeni teknolojiye uyarlayabilme, makine, ekipman, bina ve personel gibi genişlemeleri zamanında yapabilme gibi bir çok avantajlara sahip olabilmektedir.

ŞEKİL 94- Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarına göre dağılımı.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının hukuki durumları kuruluş yılları ile birlikte incelendiğinde, 1960' lı yıllardan önce daha çok komandit şirket, kooperatif ve kollektif şirket olarak kurulan sanayi tesislerinin 1960-1970 yılları arasında hukuki yapılarının yelpazesinin genişlediği görülür. 1970' li yıllardan sonra ise özellikle anonim şirket ve limited şirket tipi kuruluşlarda belli bir ağırlığın söz konusu olduğu dikkati çeker. Denizli' de 1970-1980 yılları arasında 35, 1980-1990 yılları arasında ise 48 anonim şirket kurulmuştur. Aynı şekilde 1960' lı yıllardan sonra kurulmaya başlayan limited şirketler, 1960-1970 döneminde artış göstermeye başlamış sonraki dönemlerde de giderek çoğalmıştır. 1980 yılından sonra Denizli' de 28 limited şirket kurulmuştur (Çizelge 35).

Denizli' de faaliyet gösteren sanayi tesislerinin hukuki durumları sektörlere göre de bazı farklılıklar göstermektedir. Büyük ölçüde yatırım gerektiren sektörler daha çok anonim şirket olarak faaliyet gösterirken, fazla bir yatırıma gerek duyulmadan kurulan sektörlerde hukuki yapılanmalar değişebilmektedir. Önemli yatırım gerektiren orman ürünleri ve kağıt ürünleri sanayii dalında kurulan sanayi tesislerinin tamamı anonim şirkettir. Aynı şekilde gıda, dokuma, taşa toprağa dayalı sanayii ve metal eşya dalında faaliyet gösteren tesislerin de büyük bir bölümü anonim şirket olarak kurulmuşlardır. Örneğin, dokuma sektöründe tesislerin % 59.0' u, gıda sektöründe % 54.5' i, metal eşya sanayiinde % 62.2' si, taşa toprağa dayalı sanayiinde de % 58.3' ü anonim şirketlerden oluşmaktadır (Çizelge 36). Kimya-plastik eşya sanayii ile haddehanelerden oluşan metal ana sanayii tesislerinin daha çok limited şirketlerden oluştuğu gözlenir.

Yıllar Hukuki durum	1950 öncesi		1950-1960		1960-1970		1970-1980		1980-1990		1990 sonrası	
	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%	T.S.	%
Ferdi mülkiyet					1	7.1	3	4.9	2	2.6		
Komandit şirket			1	14.3	1	7.1						
Kooperatif			1	14.3								
Adi ortaklık					1	7.1	2	3.3				
Limited şirket					5	35.8	12	19.7	25	32.1	3	27.3
K.I.T.			1	14.3								
Kollektif şirket	2	100.0	3	42.8	1	7.1	8	13.1	3	3.8		
Anonim şirket			1	14.3	5	35.8	35	57.4	48	61.5	8	72.7
Diğer							1	1.6				
TOPLAM	2	100.0	7	100.0	14	100.0	61	100.0	78	100.0	11	100.0

ÇİZELGE 35- Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarının kuruluş yıllarına göre dağılımı.

Sektörler Hukuki durum	Gıda		Dokuma Deri		Orman ürün.		Kağıt ürün.		Kimya Plastik		Taş Toprak		Metal ana		Metal eşya		TOPLAM	
	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%
Ferdi mülkiyet			4	5.1					1	9.1					1	2.7	6	3.5
Komandit şirket			2	2.6													2	1.2
Kooperatif			1	1.3													1	0.6
Adi ortaklık			1	1.3					1	9.1					1	2.7	3	1.7
Limited şirket	1	9.1	19	24.3					5	45.5	5	41.7	11	57.9	4	10.8	45	26.0
K.I.T.			1	1.3													1	0.6
Kollektif şirket	4	36.4	3	3.8					2	18.2					8	21.6	17	9.8
Anonim şirket	6	54.5	46	59.0	3	100.0	2	100.0	2	18.2	7	58.3	8	42.1	23	62.2	97	56.1
Diğer			1	1.3													1	0.6
TOPLAM	11	100.0	78	100.0	3	100.0	2	100.0	11	100.0	12	100.0	19	100.0	37	100.0	173	100.0

ÇİZELGE 36- Sanayi kuruluşlarının hukuki yapılarının sektörlerine göre dağılımı (T.S.: Tesis sayısı).

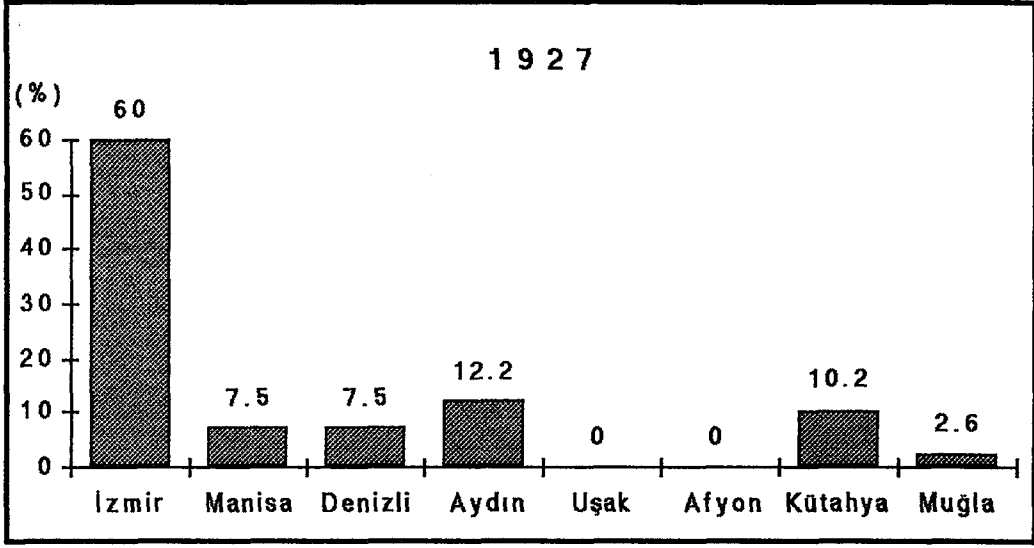
6. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİİNİN EGE BÖLGESİ SANAYİİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Bu bölümde Denizli sanayiinin Ege bölgesi sanayii içindeki yeri ve önemi, tesis sayısı, çalışanlar ortalaması ve katma değer olmak üzere üç ana başlık altında incelenecektir. Bu bağlamda Denizli sanayiinin önemini ortaya koyabilmek amacıyla, Ege bölgesi sınırları içinde kalan illerin Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan sanayi sayımlarına ilişkin verileri kullanılacak ve iller arasında karşılaştırmalar yapılacaktır. Öte yandan, il bütününe ilişkin veriler tarihsel gelişim süreci dikkate alınarak değerlendirilirken, Denizli sanayiinde önem taşıyan dokuma, giyim eşyası ve deri, metal eşya ve metal ana sanayii sektörleriyle diğer illerin sözkonusu sektörleri de karşılaştırılacaktır. Denizli' nin yanı sıra, karşılaştırma kapsamına aldığımız Ege Bölgesi sınırları içinde kalan iller İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya ve Muğla' dır.

6. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi tesisi sayısı açısından karşılaştırılması

Türkiye' de ilk kez 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre, Ege Bölgesi' nde 11 ve daha fazla işçi çalıştıran 147 sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Bu sanayi kuruluşlarının % 60.0' inin bulunduğu İzmir, sanayi tesisi sayısı bakımından sözkonusu yılda ilk sırada yer almaktadır. Bu yılda İzmir' i % 12.2 ile Aydın, % 10.2 ile de Kütahya ili izlemektedir. 1927 yılında Ege Bölgesi' ndeki sanayi kuruluşlarının % 7.5' inin bulunduğu Denizli, Ege Bölgesi' ndeki iller arasında Manisa ile birlikte 4. ve 5. sırayı paylaşmaktadır (Şekil 95). Sözkonusu dönemde Muğla ilinde tesislerin % 2.6' sı bulunurken, Afyonkarahisar' da hiçbir sanayi kuruluşu bulunmamakta, Uşak ili ise o dönemde Kütahya' ya bağlı bir ilçe olması nedeniyle istatistiklerde yer almamaktadır.

Yukarıdaki istatistik değerlerinden de anlaşıldığı gibi, Cumhuriyet Dönemi' nin başlangıcında Denizli' de henüz sanayi faaliyetleri gelişmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu' nun son döneminde, Batı Anadolu' da yetiştirilen tarımsal ürünlerin ihraç kapısı olan İzmir' in geniş bir hinterlanda sahip olması nedeniyle ticaret alanında olduğu kadar tarıma dayalı sanayi alanında da oldukça geliştiği gözlenmektedir. İç kesimlerde ise özellikle Aydın' da ve

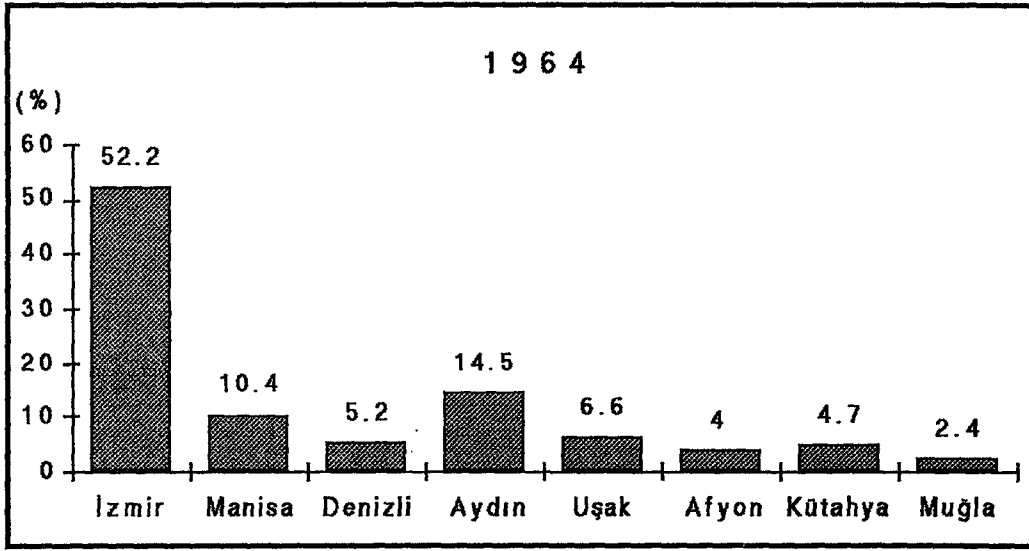

ŞEKİL 95- 1927 yılında Ege Bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı.

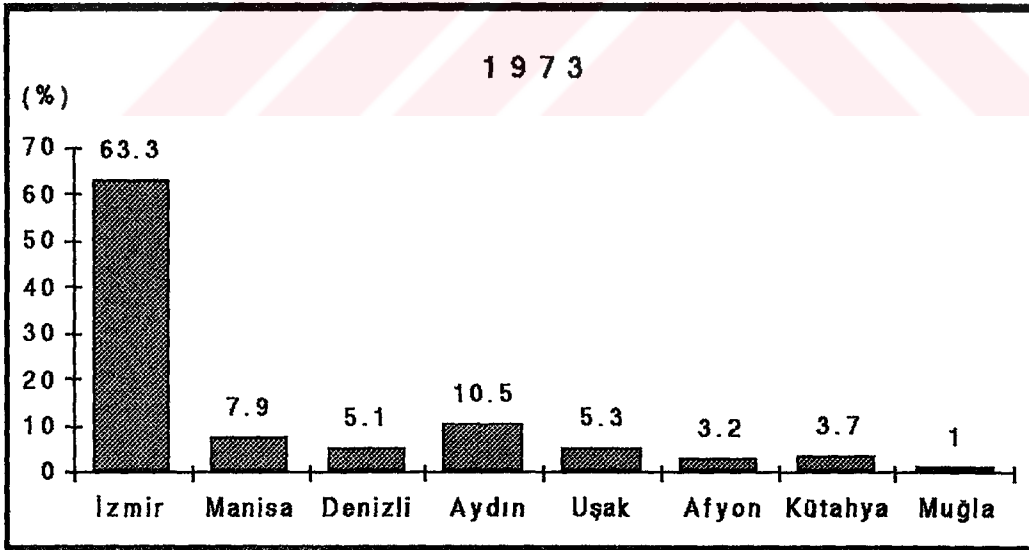
Kütahya iline bağlı bir ilçe olan Uşak' ta dokuma sanayiinin bir kolu olan halı dokumacılığının yaygınlaşmış olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum 1950' li yıllara kadar devam etmiştir.

1927 yılından 1964 yılına kadar olan dönemde il bazında sanayi kuruluşlarına ait istatistik verileri bulmak mümkün olmamıştır. 1964 yılındaki verilere göre, toplam sanayi tesisi sayısı bakımından İzmir, Ege Bölgesi' nde birinci sıradaki yerini korumaktadır. Bu ilin 1964 yılındaki tesis sayısı oranı % 52.2' dir. Denizli ili % 5.2 ile Aydın (% 14.5), Manisa (% 10.4) ve Uşak (% 6.6) illerinden sonra, beşinci sırada yer almaktadır. Uşak' ın Kütahya ilinden ayrılmasından sonra Kütahya ilinin payı % 4.7' ye gerilemiş, Afyonkarahisar ve Muğla illerinin durumları pek değişmemiştir(Şekil 96).

10 ve daha fazla işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarını kapsayan 1973 yılı verilerine göre, Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi kuruluşları sayısı bakımından durumlarında büyük bir değişme gözlenmemektedir. Gerçekten İzmir ili % 63.3' lük bir pay ile ilk sırada yer alırken, bunu % 10.5 ile Aydın, % 7.9 ile Manisa ve % 5.3 ile de Uşak ili izlemektedir. Denizli 1964 yılında olduğu gibi 1973 yılında da % 5.1' lik bir pay ile beşinci sırada bulunmaktadır (Şekil 97).

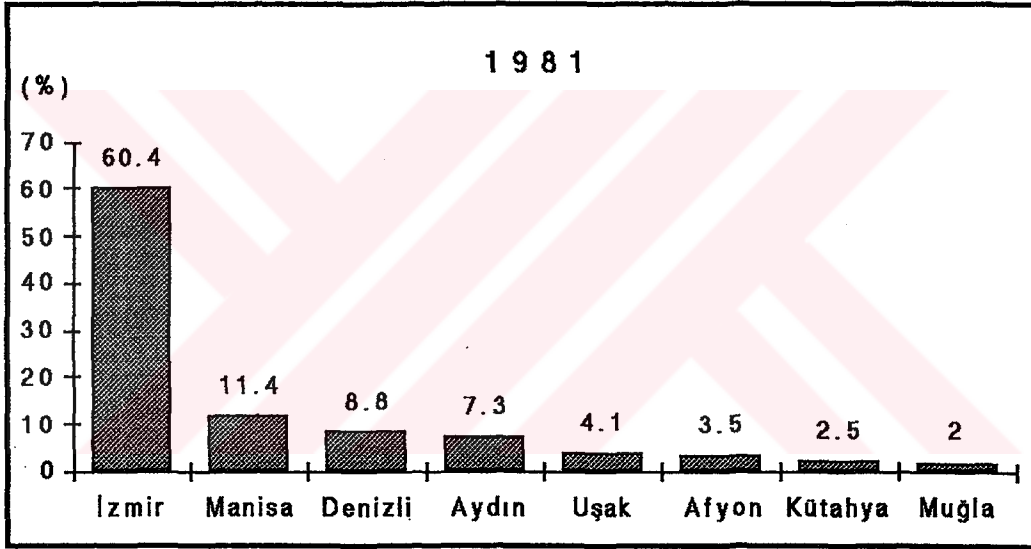

ŞEKİL 96- 1964 yılında Ege Bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı.

ŞEKİL 97- 1973 yılında Ege Bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı.

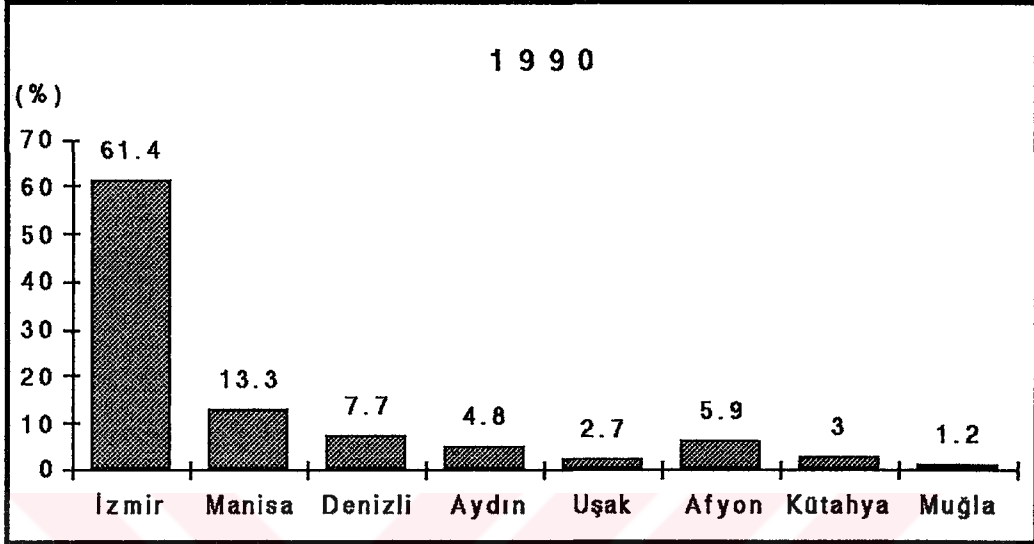
Denizli ili açısından asıl önemli değişiklik 1981 yılı istatistiklerinde gözlenmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, Denizli ilinin 1973 yılında kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla birlikte, bu yıldan sonra ildeki sanayi kuruluşlarının sayısında belirgin bir artış meydana gelmiş, bu artışı yurt dışından dönen işçilerin kurdukları işçi şirketleri desteklemiştir. Bu gelişmeler, Denizli sanayini % 8,8' lik bir pay ile 1981 yılında İzmir (% 60,4) ve Manisa (% 11,6) illerinden sonra üçüncü sıraya yükseltmiştir (Şekil 98). 1973 yılına kadar İzmir' den sonra ikinci sırada yer alan Aydın, 1981' de % 7,3 ile dördüncü sıraya gerilemiştir. Bu durum Ege Bölgesi' nde İzmir' den sonra Manisa ve Denizli' nin sanayi faaliyetleri açısından adeta birer merkez konumuna gelmeye başladığını ortaya koymaktadır.

ŞEKİL 98- 1981 yılında Ege Bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı.

1981 yılından sonra da Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi tesisi sıralaması bakımından durumlarında belirgin bir değişiklik gözlenmemektedir. D.İ.E. tarafından henüz yayınlanmayan, fakat tarafımızdan Ankara' da bulunan Devlet İstatistik Enstitüsü' nden elde edilen 1990 yılı istatistiklerini içeren verilerde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Gerçekten 1990 yılında İzmir % 61,4' lük bir pay ile Ege Bölgesi illeri arasında ilk sırada yer alırken, Manisa % 13,3 ile ikinci, Denizli ise % 7,7 ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Aydın ili ise toplam tesis sayısı bakımından Afyonkarahisar (% 5.9) ilinden sonra % 4.8' lik bir oranla beşinci sıraya gerilemiştir (Şekil 99).

ŞEKİL 99- 1990 yılında Ege Bölgesi' nde yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı.

D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistiklere göre durum böyle olmakla birlikte, 1992 ve 1993 yıllarında Denizli' de yapmış olduğumuz araştırmalarda bazı farklı sonuçlar elde etmiş bulunmaktayız. 1990 yılı istatistik verilerinde Denizli' de 25 ve daha fazla işçi çalıştıran 70 sanayi kuruluşunun bulunduğu görülmektedir. Bu rakama göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi Denizli, 556 tesis bulunan İzmir ve 120 tesis bulunan Manisa' dan sonra üçüncü sırada yer alır. Oysa Denizli kent merkezinde yapmış olduğumuz anketlerde 1990 yılından daha önce kurulan ve 25 kişiden daha fazla işçi çalıştıran 98 adet sanayi kuruluşunun varlığını saptamış bulunuyoruz. Bu durum Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarının D.İ.E. tarafından yayınlanan istatistiklere tam olarak yansıtılmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu duruma göre, Denizli' de bulunan sanayi kuruluşlarının sayısı 1990 istatistiklerinde görülen rakamdan daha yüksektir.

Sonuç olarak 1927-1990 yılları arasında Ege Bölgesi' nde toplam tesis sayısı açısından birinci sırada yer alan İzmir' in önemini koruduğu, 1927-1973 yılları arasında ikinci sırada yer alan Aydın' ın söz konusu yıldan sonra

gerilediği, buna karşılık Manisa ve Denizli' de meydana gelen gelişmelerle bu illerin ön sıralara çıktığı gözlenmektedir.

Denizli sanayinin Ege Bölgesi sanayii içindeki yeri ve önemini tesis sayısı bakımından ortaya koyduktan sonra, Denizli sanayiinde büyük bir önem taşıyan dokuma, giyim eşyası ve deri, metal eşya ve metal ana sanayii sektörlerini de diğer illerin aynı sektörleri ile karşılaştırmak gerekmektedir.

6. 1. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe yer alan sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı tarihsel bir süreç içinde değerlendirildiğinde, 1927 yılından günümüze İzmir ilinin tesis sayısı bakımından ilk sırada yer aldığı, diğer illerin sıralamalarının ise sayım yıllarına göre bazı değişiklikler gösterdiği dikkati çekmektedir. 1927 yılı sanayi sayımına göre, Ege Bölgesi' nde bulunan dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe üretim yapan tesislerin % 44.4' ü İzmir, % 17.5' i Kütahya (Uşak bu yılda Kütahya ili kapsamına alınmıştır), %14.3' ü Denizli, % 12.7' si Aydın ve % 11.1' i Manisa' da yer almaktadır (Çizelge 37). 1927 yılında

Yıllar İller	1927		1964		1973		1981		1990	
	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%
İzmir	28	44.4	48	29.8	96	42.7	145	46.8	168	66.9
Manisa	7	11.1	27	16.8	35	15.7	39	12.6	16	6.4
Denizli	9	14.3	15	9.3	16	7.1	29	9.4	26	10.4
Aydın	8	12.7	41	25.5	39	17.3	41	13.2	14	5.4
Uşak	0	0.0	23	14.3	37	16.4	44	14.2	19	7.6
Kütahya	11	17.5	1	0.6	1	0.4	2	0.6	3	1.2
Muğla	0	0.0	4	2.5	0	0.0	8	2.6	3	1.2
Afyon	0	0.0	2	1.2	1	0.4	2	0.6	2	0.8
TOPLAM	63	100.0	161	100.0	225	100.0	310	100.0	251	100.0

ÇİZELGE 37- Ege Bölgesi' nda dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1927-1990).

Denizli ili bu sektörde üçüncü sıradadır.

1964 yılında, Aydın ve Manisa illeri sektörde önemli gelişmeler kaydetmiş, Ege Bölgesi' ndeki oranları % 25.5' e (Aydın) ve % 16.8' e (Manisa) yükselmiştir. Denizli ili Kütahya' dan ayrılan Uşak ilinden sonra % 9.3' lük bir oranla beşinci sıraya gerilemiştir.

1973 yılında, 1964 yılına göre büyük bir değişiklik meydana gelmemiş, İzmir % 42.7' lik bir oranla ilk sırada yer alırken, bu ili % 17.3 ile Aydın izlemiştir. 1964 yılında dördüncü sırada yer alan Uşak 1973 yılında % 16.4' lak bir oranla üçüncü sıraya yükselmiş, Manisa ise % 15.7' lik bir payla dördüncü sıraya gerilemiştir. Denizli' nin sıralamadaki yeri değişmemiştir.

1981 yılı sanayi istatistiklerine göre, İzmir ilk sıradaki yerini korurken (% 46.8), Uşak % 14.2' lik bir oranla ikinci sıraya yükselmiştir. Bu yılda Denizli beşinci sıradaki yerini korumuş (% 9.4), Aydın üçüncü sırada (%13.2), Manisa ise dördüncü sırada (%12.6) yer almıştır.

1983 yılından sonra sanayi sayımlarında 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesisler sayım kapsamına alınmış, bu nedenle dokuma sanayiinde Ege Bölgesi' nde yer alan illerdeki sıralamalarda değişiklikler meydana gelmiştir. En son elde ettiğimiz 1990 yılı verilerine göre, Denizli % 10.4 ile dokuma sektöründe İzmir' den sonra (% 66.9) ikinci sıraya yükselmiştir. Uşak % 7.6 ile üçüncü, Manisa % 6.4 ile dördüncü ve Aydın ise % 5.4 ile beşinci sırayı işgal etmiştir.

6. 1. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Denizli' de özellikle son yıllarda gelişme gösteren sektörlerden birisi metal eşya sanayiidir. Bu sektör Denizli' de 1973' den sonra gelişmiş ve günümüzde tesis sayısı bakımından İzmir ve Manisa' dan sonra üçüncü sırada yer almıştır. Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayiinin illere göre gelişimini 1927, 1964, 1973, 1981 ve 1990 sanayi istatistiklerine göre incelemek mümkündür.

1927 yılında metal eşya sanayiinin en yoğun olduğu il İzmir' dir. Gerçekten sözkonusu yılda 11 ve daha fazla işçi çalıştıran tesis sayısı İzmir' de 13, Aydın' da 5, Muğla' da 2, Kütahya ve Manisa' da 1' dir. Bu yılda

Denizli ve Afyonkarahisar' da metal eşya sektöründe faaliyet gösteren herhangi bir tesis bulunmamaktadır.

1964 yılında İzmir' de metal eşya sanayii hızla gelişerek tesis sayısı 41' e yükselmiştir. Aydın' da 1927 yılında 5 tesis bulunmakta iken, 1964 yılında metal eşya sanayiindeki tesis sayısı 1' e düşmüştür. Manisa' da ise 1964 yılında 4 sanayi kuruluşunun bulunduğu gözlenmektedir.

1973 yılında İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli' de metal eşya sanayiinde tesis sayısı açısından belirgin bir artışın meydana geldiği dikkati çekmektedir. İzmir, Manisa ve Aydın' da tesis sayısı bir önceki yıla göre artarken, Denizli' de ilk kez 4 tesisin yer aldığı görülmektedir (Çizelge 38).

Yıllar İller	1927		1964		1973		1981		1990	
	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%
İzmir	13	60.0	41	89.1	143	86.2	270	81.3	129	75.0
Manisa	1	4.5	4	8.7	9	5.4	17	5.1	21	12.2
Denizli	0	0.0	0	0.0	4	2.4	18	5.4	11	6.4
Aydın	5	22.7	1	2.2	9	5.4	17	5.1	6	3.5
Uşak	0	0.0	0	0.0	0	0.0	3	0.9	0	0.0
Kütahya	1	4.5	0	0.0	0	0.0	1	0.3	0	0.0
Muğla	2	9.1	0	0.0	0	0.0	2	0.6	2	1.2
Afyon	0	0.0	0	0.0	1	0.6	4	1.3	3	1.7
TOPLAM	22	100.0	46	100.0	166	100.0	332	100.0	172	100.0

ÇİZELGE 38- Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1927-1990).

1981 yılında da İzmir, Manisa, Denizli ve Aydın illerinde metal eşya sanayii tesis sayılarının hızlı bir artış içine girdiği, diğer illerde de az da olsa bazı yeni sanayi kuruluşlarının faaliyete başladığı görülmektedir. Tesis sayısı bakımından Denizli (18 tesis) sözkonusu yılda İzmir (270 tesis)' den sonra

ikinci sırada yer almaktadır. 1983 yılından sonraki istatistiklerde 25 ve daha fazla işçi çalıştıran tesislerin sayım kapsamına alınmasıyla, bu yıldan sonraki istatistiklerde illerin sanayi tesisi sayılarında belirgin bir düşme gözlenmektedir. Sözelimi 1990 yılı istatistiklerinde İzmir' de metal eşya sanayiinde faaliyet gösteren 129 sanayi kuruluşunun bulunduğu dikkati çekmektedir. İzmir bu tesis sayısı ile Ege Bölgesi' nde ilk sıradaki yerini korumaktadır. Bu ili ise 21 sanayi kuruluşu ile Manisa ikinci sırada, 11 sanayi kuruluşu ile da Denizli üçüncü sırada izlemektedir (Çizelge 38).

6. 1. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde tesis sayısının metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Denizli sanayiinde önemli bir yer işgal eden metal ana sanayii sektörünün diğer iller ile karşılaştırılmasında da yarar bulunmaktadır. Bu bağlamda, 1973 yılından sonra tüm sayım yılları boyunca tesis sayısı açısından Denizli' nin İzmir' den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. 1927 yılı istatistiklerinde metal ana sanayii sektörler arasında yer almamıştır. Bu nedenle, bu yıla ait herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1964 yılı istatistiklerinde ise Ege Bölgesi' nda bulunan 4 sanayi kuruluşunun 2' sinin Denizli' de, 1' inin İzmir, diğerinin ise Aydın' da bulunduğu anlaşılmaktadır.

1973 yılına gelindiğinde İzmir' deki tesis sayısının 15' e, Denizli' dekilerin ise 10' a yükseldiği görülmektedir. Bu illerin yanı sıra, Aydın ve Afyonkarahisar' da da 2' şer tesis bulunmaktadır.

1981 yılında Denizli metal eşya sektöründe Ege Bölgesi' nde tesis sayısı bakımından ilk sıraya yükselmiştir. Sözkonusu yılda Denizli' de bulunan tesis sayısı 25, İzmir' de bulunan tesis sayısı ise 24' tür. 1990 yılı istatistiklerine göre, metal ana sektöründe faaliyet gösteren tesis sayısı, sayım kapsamının değiştirilmesi nedeniyle İzmir' de 19, Denizli' de ise 10 olarak görülmektedir (Çizelge 39). Bu yılda Denizli İzmir' den sonra ikinci sırada yer almıştır. Ancak Denizli' de metal ana sanayiini esas itibariyle haddehaneler meydana getirmekte ve bu ilde 40' ın üzerinde küçükü büyüklü haddehane bulunmaktadır. Konu hadde açısından değerlendirildiğinde Denizli' nin haddecilik bakımından Ege Bölgesi' nin en önemli merkezi olduğu ileri sürülebilir.

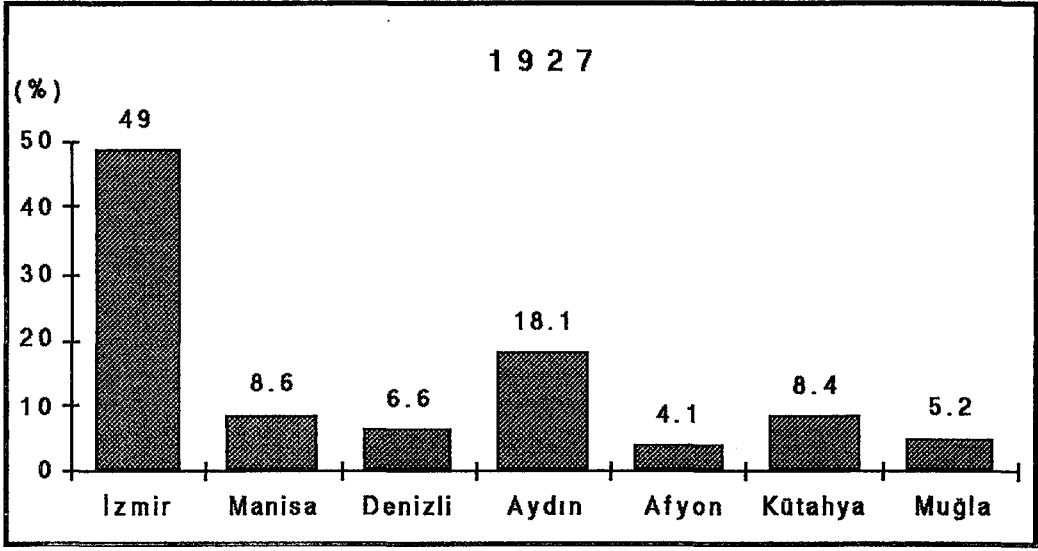
Yıllar İller	1964		1973		1981		1990	
	T.S	%	T.S	%	T.S	%	T.S	%
İzmir	1	25.0	15	51.7	24	45.3	19	57.6
Manisa	0	0.0	0	0.0	1	1.9	2	6.1
Denizli	2	50.0	10	34.5	25	47.2	10	30.1
Aydın	1	25.0	2	6.9	2	3.7	2	6.1
Uşak	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Kütahya	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Muğla	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Afyon	0	0.0	2	6.9	1	1.9	0	0.0
TOPLAM	4	100.0	29	100.0	53	100.0	33	100.0

ÇİZELGE 39- Ege Bölgesi' nde metal ana sanayii sektöründeki tesislerin illere göre dağılımı (1964-1990).

6. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi sektöründe çalışanlar ortalaması açısından karşılaştırılması

İllerin sanayi faaliyetleri açısından öneminin belirlenmesinde tesis sayısının yanı sıra, çalışanlar ortalaması da önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu ölçüte göre, Ege Bölgesi' nde yer alan iller karşılaştırıldığında tüm sayım yılları boyunca İzmir' in ilk sırada yer aldığı dikkati çeker. İzmir dışındaki illerin ise, sayım yılları boyunca sıralamadaki yerleri değişmektedir.

1927 yılı sanayi sayımına göre, bölgedeki 8 ilin sanayi sektöründe istihdam edilenlerin paylarına bakıldığında İzmir' in % 49.0, Aydın' ın % 18.1, Manisa' nın % 8.6, Kütahya' nın % 8.4 ve Denizli' nin % 6.6 olduğu gözlenir (Şekil 100). Bu yılda Muğla % 5.2 ve Afyonkarahisar % 4.1 ' lik çalışanlar ortalaması oranlarına göre son sırada yer almaktadırlar. Bu değerlere göre Denizli diğer iller arasında beşinci sırada bulunmaktadır.

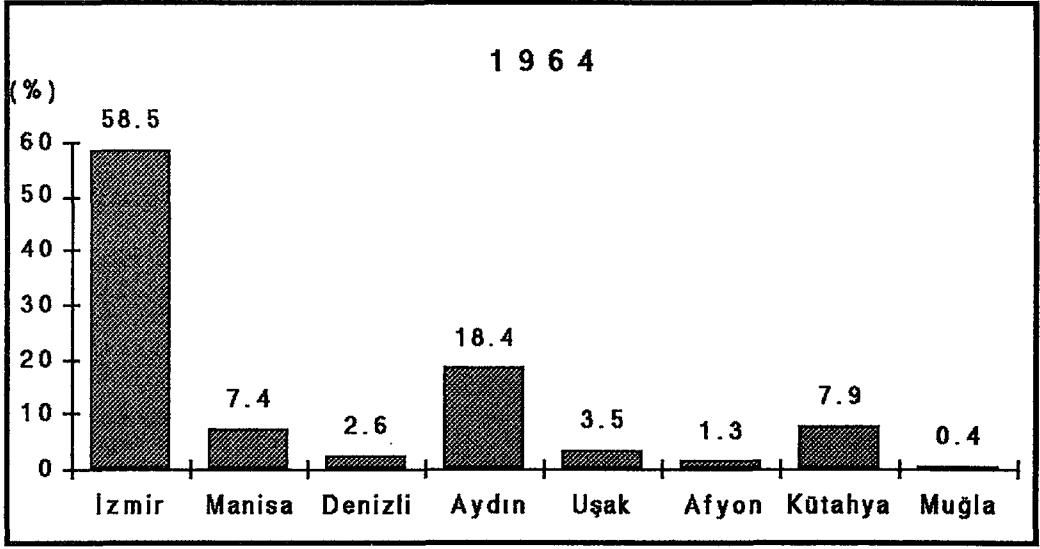
ŞEKİL 100- 1927 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı.

1964 yılı sanayi sayımında İzmir % 58.5' lik bir oranla yine ilk sırada yer alırken, Aydın % 18.4 ile ikinci sıradaki yerini korumuş, Kütahya ise Uşak' ın bir il olarak kendisinden ayrılmasına karşın % 7.9' luk bir pay ile üçüncü sıraya yükselmiştir. Denizli ilinin bu sayım yılında % 2.6' lık bir pay ile altıncı sıraya gerilediği görülmektedir (Şekil 101).

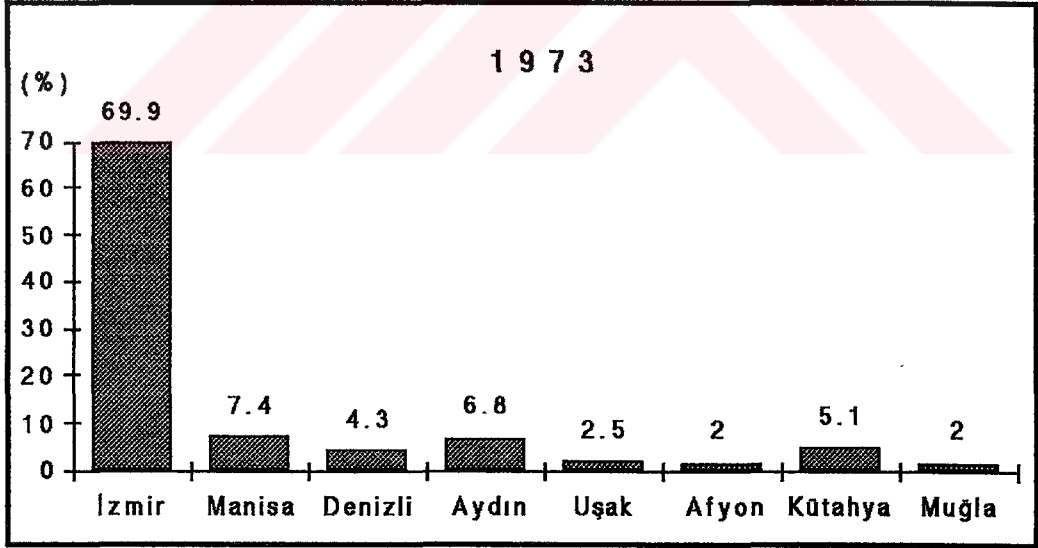
1973 yılı sanayi istatistiklerinde, Manisa ilinin % 7.4' lük bir pay ile İzmir' den sonra (% 66.9) ikinci sıraya yükselmesi dikkat çekici bir gelişme olarak izlenmektedir. Bu sayımda Aydın % 6.8 ile üçüncü, Kütahya % 5.1 ile dördüncü sırada yer almıştır. Denizli ili ise % 4.3 ile beşinci sırayı işgal etmektedir (Şekil 102).

1981 yılında Denizli ilinin çalışanlar ortalamasında belirgin bir artış gözlenmiş, bu il % 6.8 ile İzmir (% 64.2) ve Manisa (% 9.1) illerinden sonra üçüncü sıraya yerleşmiştir (Şekil 103). Bu yılda Adın ili % 6.3 ile dördüncü sıraya gerilemiştir.

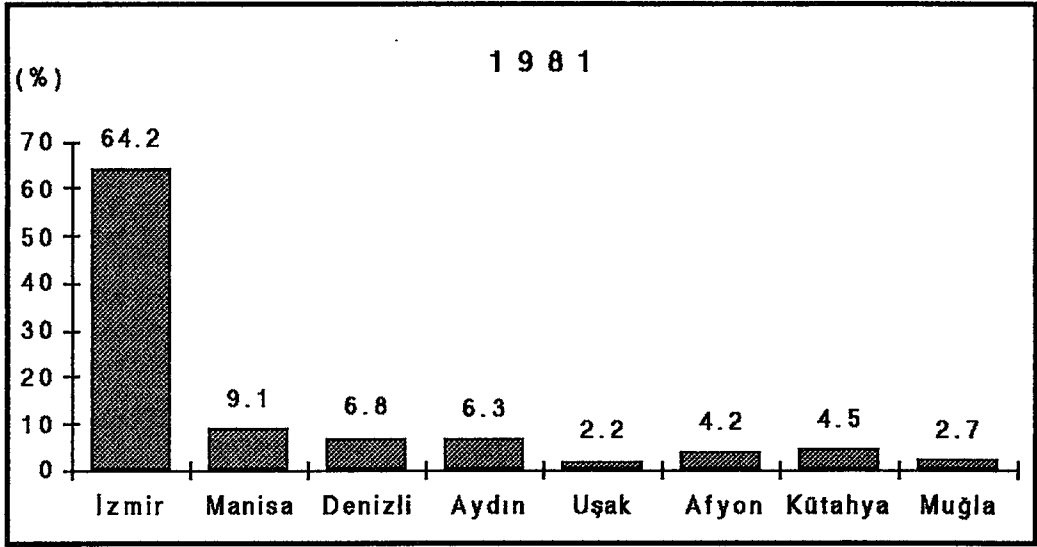
1990 yılı verilerinde, 1981 yılına göre önemli bir değişiklik gözlenmemektedir. Gerçekten İzmir % 60.9 ile ilk sırada yer alırken, bunu % 13.6 ile Manisa, % 7.8 ile de Denizli ili izlemektedir (Şekil 104).

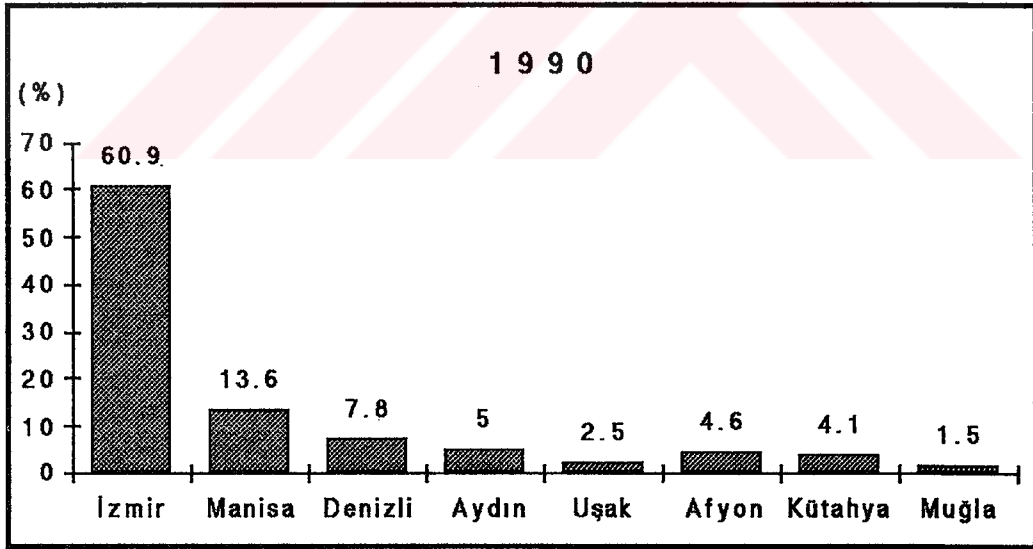
ŞEKİL 101- 1964 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı.

ŞEKİL 102- 1973 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı.

ŞEKİL 103- 1981 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı.

ŞEKİL 104- 1990 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı.

6. 2. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Ege bölgesi bütününde önemli bir yer işgal eden dokuma, giyim eşyası ve sanayii sektöründe çalışanlar ortalamasının 1964 yılı ayımı dışında en yüksek olduğu il İzmir' dir. Diğer iller ise İzmir' i farklı sıralarla izlemektedirler.

1927 sanayi sayımında sektörler ve iller bazında çalışanlar ortalamasını elde etmek mümkün olmamıştır. 1964 yılında ise, Ege Bölgesi bütününde 20.845 kişiden oluşan dokuma sektörü çalışanlarının % 38.9' u Aydın ilinde bulunmakta, bu ili ikinci sırada % 37.8 ile İzmir, % 14.9 ile de Manisa izlemektedir. Sözkonusu yılda büyük ölçekli dokuma sanayiinin tam olarak gelişmediği, Denizli ve Uşak illerinde çalışanlar ortalamasının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Gerçekten bu yılda dokuma sektöründe çalışanlar ortalaması Denizli' de % 4.6, Uşak' ta ise % 3.4' tür (Çizelge 40).

Yıllar İller	1964		1973		1981		1990	
	Ç.O	%	Ç.O	%	Ç.O	%	Ç.O	%
İzmir	7.887	37.8	12.225	52.0	14.996	55.3	24.094	54.9
Manisa	3.111	14.9	2.644	11.2	1.371	5.1	5.201	11.9
Denizli	956	4.6	2.907	12.3	3.682	13.6	6.470	14.8
Aydın	8.102	38.9	4.497	19.1	5.420	20.0	5.004	11.4
Uşak	704	3.4	1.069	4.5	1.363	5.0	2.359	5.4
Kütahya	0	0.0	205	0.9	0	0.0	552	1.3
Muğla	85	0.4	0	0.0	266	1.0	109	0.2
Afyon	0	0.0	0	0.0	0	0.0	50	0.1
TOPLAM	20.845	100.0	23.547	100.0	27.098	100.0	43.839	100.0

ÇİZELGE 40- Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı (1964-1990).
Ç.O.: Çalışanlar ortalaması.

1973 yılında İzmir' in Aydın' ı geçtiği ve çalışanlar ortalamasının % 52.0 olduğu görülmektedir. Bu sayım yılında Aydın' ın payı % 19.1' dir. Bir önceki sayım yılında dördüncü sırada bulunan Denizli büyük bir sıçrama kaydederek % 12.3' lük bir değere ulaşmıştır. Manisa ise % 11.2 ile dördüncü sırada yer almıştır.

1981 yılında İzmir daha önceki dönemde de olduğu gibi ilk sıradaki yerini korumuştur (% 55.3). Buna karşılık Denizli % 13.6 ile bir önceki döneme göre oransal olarak yükselmiş olmakla birlikte, % 20.0 olan Aydın' ın gerisinde kalmıştır(Çizelge 40).

1990 yılına gelindiğinde Denizli' nin İzmir' den (% 54.9) sonra tekrar ikinci sıraya yükseldiği (%14.8) görülmektedir. Sözkonusu yılda Manisa' nın dokuma sektöründeki çalışanlar ortalamasındaki payı % 11.9, Aydın' nki ise % 11.4' tür (Çizelge 40).

6. 2. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Denizli sanayiinde büyük bir önem taşıyan metal eşya sanayii sektörünün çalışanlar ortalaması da, diğer illerin sektörleriyle karşılaştırıldığında Denizli' nin bu sektörde de önemli bir merkez olduğu ortaya çıkar. Metal eşya sanayii Ege Bölgesi' nde İzmir, Manisa ve Denizli' de oldukça gelişmiş durumdadır. Denizli' de özellikle 1970' li yıllardan sonra gelişme gösteren bu sektörde çalışanlar ortalamasının İzmir ve Manisa' dan sonra üçüncü sırada yer aldığı gözlenir.

1973 yılı sanayi sayımlarına göre, metal eşya sektöründe çalışanların % 95.4' ünün İzmir' de istihdam edildiği, buna karşılık bu sektörde istihdam edilenlerin Denizli' de % 2.3, Aydın' da % 2.1 ve Manisa' da % 0.2 olduğu dikkati çeker. Bu veriler, sözkonusu yılda İzmir dışındaki illerde metal eşya sektörünün henüz tam anlamıyla gelişmediğini ve sektörün yeni kurulmaya başladığını göstermektedir.

1981 yılında metal eşya sanayii İzmir dışındaki illerde, özellikle de Denizli ve Manisa' da gelişme göstermiştir. Bu yılda toplam metal eşya çalışanlar ortalamasının % 80.5' i İzmir, % 9.7' si Denizli, % 5.4' ü Manisa ve % 2.7' si de Aydın' da bulunmaktadır (Çizelge 41).

Yıllar İller	1964		1973		1981		1990	
	Ç.O	%	Ç.O	%	Ç.O	%	Ç.O	%
İzmir	1.318	96.8	9.579	95.4	12.852	80.8	14.390	63.7
Manisa	43	3.2	18	0.2	861	5.4	5.866	25.9
Denizli	0	0.0	230	2.3	1.546	9.7	1.604	7.1
Aydın	0	0.0	207	2.1	424	2.7	550	2.4
Uşak	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Kütahya	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Muğla	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Afyon	0	0.0	0	0.0	230	1.4	211	0.9
TOPLAM	1.361	100.0	10.034	100.0	15.913	100.0	22.621	100.0

ÇİZELGE 41- Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektörü çalışanlar ortalamasının illere göre dağılımı (1964-1990).
Ç.O.: Çalışanlar ortalaması.

1990 yılında Manisa' nın % 25.9 ile İzmir' den sonra (% 63.7) ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Denizli ise, % 7.1 ile bu iki ili izlemektedir. Metal eşya sanayii sektörü İzmir, Manisa ve Denizli dışında kalan illerde gelişmemiştir.

6. 2. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde çalışanlar ortalamasının metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Ege Bölgesi' nde metal ana sanayiinin geliştiği iki il İzmir ve Denizli' dir. Çalışanlar ortalamalarını ancak 1973 yılından itibaren yayınlanan istatistiklerden bulabildiğimiz bu iki ilin değerleri dikkate alındığında, tüm sayımlar boyunca İzmir' in ilk sırada yer aldığı görülür. Gerçekten, metal ana sanayi sektörü çalışanlar ortalamalarında İzmir' in payının 1973 yılında % 91.8, 1981' de % 77.8, 1990' da ise % 81.0 olduğu, buna karşılık Denizli' nin metal ana sektörü çalışanlar ortalamasının payının 1973' de 8.2, 1981' de %

22.2 ve 1990' da da % 19.0 olarak gerekleŖtiđi dikkati çeker.

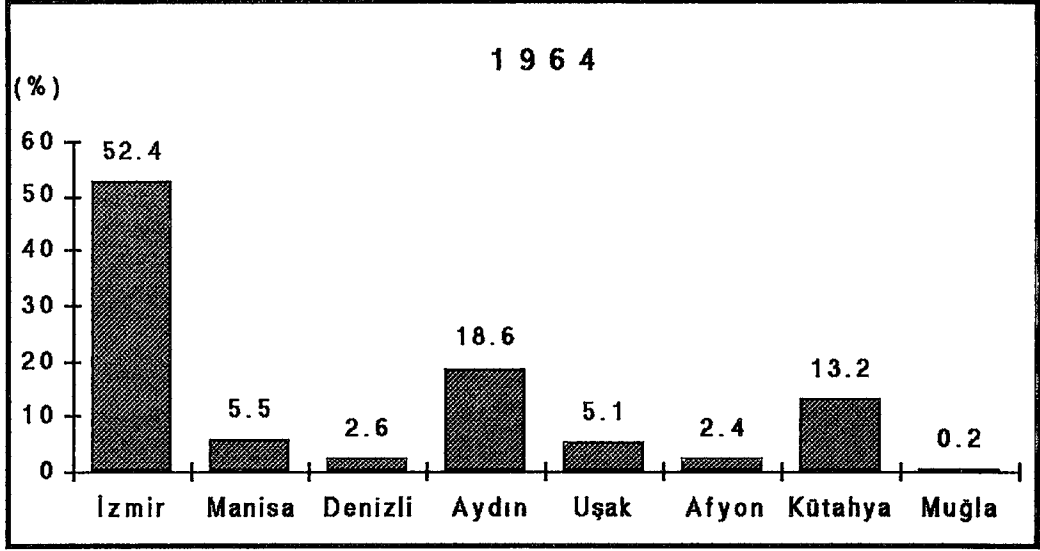
6. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi sektörü katma değer üretimleri açısından karŖılaŖtırılması

Buraya kadar Ege Bölgesi' nde yer alan illerin sanayi faaliyetleri açısından önemini, tarihsel geliŖim süreci doğrultusunda ve sanayi tesisi sayısı ile alıŖanlar ortalaması bağlamında incelemiŖ bulunuyoruz. Burada ise, sanayi sektörünün önemini belirlemede bir diğer ölçüt olan, katma değer üretiminin illere göre dağılımını irdeleyeceğiz. Daha nceki alt bölümlerde yaptığımız gibi, burada da öncelikle illerin katma değer üretimleri tarihsel bir süreç içinde ele alınacak, daha sonra ise Denizli sanayiinde önem taŖıyan sektörlerin karŖılaŖtırılmasına geçilecektir.

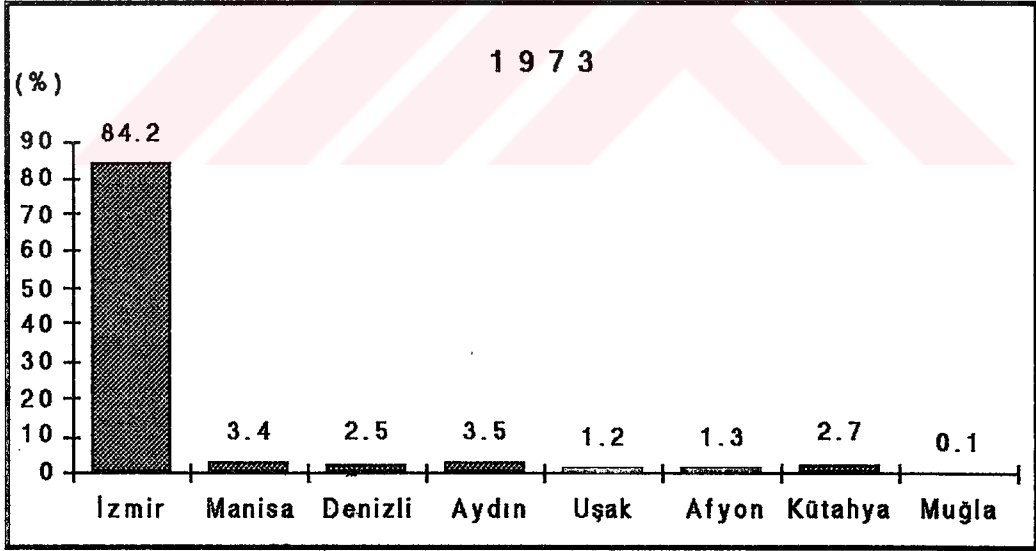
Ege Bölgesi' nde yer alan illerde sanayi sektörü katma değerinin en yüksek olduğu il, hiç kuŖkusuz İzmir' dir. Bu durumun sanayi sayımları boyunca da hiç deđiŖmediđi gözlenmektedir. Buna karŖılık, bölgede yer alan diğer illerin katma değer üretimleri sayım yılları boyunca bazı deđiŖiklikler gstermiŖ, tarihsel süreç içinde sanayileŖme açısından geliŖme gösteren iller st sıralara doğru tırmanmıŖlardır. Ege Bölgesi' nde İzmir dıŖında sanayi sektörü katma değer retilimi bakımından en fazla geliŖme gösteren iller Manisa ve Denizli' dir. Gerçekten 1964' ten günümüze değin illerin durumu bu açıdan gözden geçirildiğinde, bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.

İllerin katma değer üretimlerini elde edebildiğimiz ilk sayım yılı 1964' tür. Bu yılda Ege Bölgesi' nde üretilen katma değerin % 52.4'  İzmir' e aittir. Bu ili % 18.6 ile Aydın, % 13.2 ile de Kütahya izlemektedir. Denizli ise % 2.6' lık bir katma değer üretim payı ile Manisa (% 5.5) ve UŖak (% 5.1) illerinden de geride yer almaktadır (Ŗekil 105).

1973 yılında İzmir' in Ege Bölgesi katma değerini içindeki payı % 84.2' ye ykselmiŖtir. Aydın ilinin payı söz konusu yıllarda oldukça gerilemiŖ olmasına karŖın, sıralamadaki yerini korumuŖtur. Gerçekten, Aydın' ın 1973 yılı katma değer payı % 3.5 olarak gerekleŖmiŖ, fakat İzmir' den sonra ikinci sıradaki yeri deđiŖmemiŖtir. Kütahya ise % 2.7' lik bir pay ile üçüncü sıradan dördüncü sıraya gerilemiŖtir. Bu sayım yılında önem sırası bakımından az da olsa geliŖme gösteren iller Manisa ve Denizli' dir. Söz konusu yılda katma değer retilimi içindeki payları Manisa' nın % 3.4, Denizli' nin ise % 2.5 olmuŖtur (Ŗekil 106).

ŞEKİL 105- 1964 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı.

ŞEKİL 106- 1973 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer in illere göre dağılımı.

1981 yılına ait yıllık imalat sanayii istatistiklerinde, İzmir' in Ege Bölgesi katma değer üretimi içindeki payı % 71.2 olmuştur. Aynı yıl, özellikle gıda sanayiinde meydana gelen gelişmelerle Afyonkarahisar ili % 6.6' lık bir katama değer üretimi oranıyla İzmir' den sonra ikinci sırada yer almıştır. Manisa ise % 6.0' lık bir değerle üçüncü sırada yer almış, Denizli ve Aydın illeri ise % 4.3' lük paylarıyla dördüncü ve beşinci sıraları paylaşmışlardır (Şekil 107).

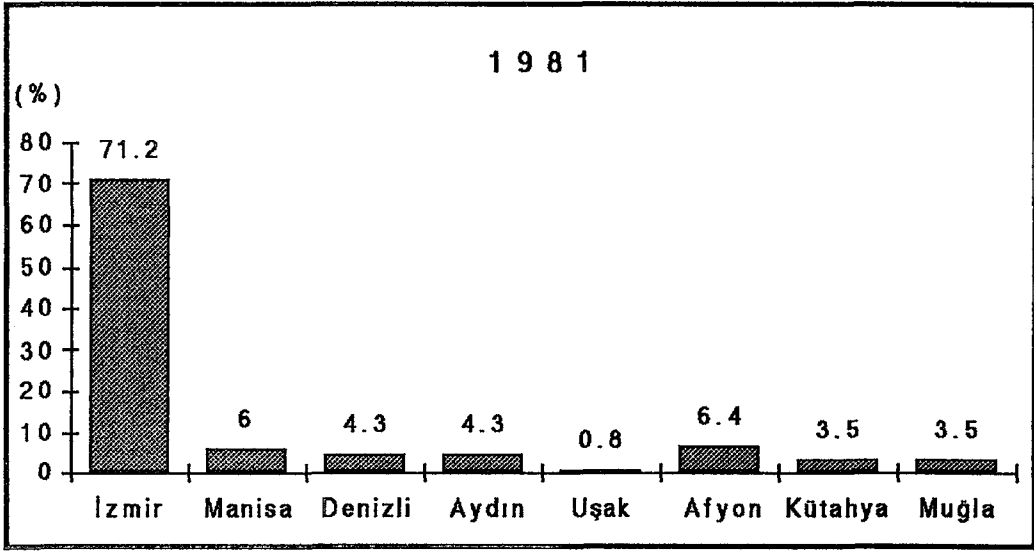
1989 yılı imalat sanayii istatistiklerinden elde ettiğimiz verilere göre, Ege Bölgesi' nde özellikle Manisa ve Denizli' nin katma değer üretimi açısından gelişme gösterdikleri dikkati çekmektedir. Bu yılda İzmir, Ege Bölgesi katma değer üretiminin % 77.4' ünü oluşturmuştur. Manisa % 9.3' lük bir pay ile ikinci, Denizli ise % 4.1 ile üçüncü sırada yer almıştır (Şekil 108).

Denizli' nin katma değer üretimi açısından Ege Bölgesi' ndeki illere göre üçüncü sıradaki yeri il bütününde üretilen toplam katma değer miktarı ile elde edilmektedir. Oysa diğer ölçütlerde, yani tesis sayısı ve çalışanlar ortalaması ölçütlerinde olduğu gibi, katma değer üretimi sektörler bazında değerlendirilirse, Denizli' nin bazı sektörlerde İzmir' den sonra ikinci sırada yer aldığı ortaya çıkmaktadır.

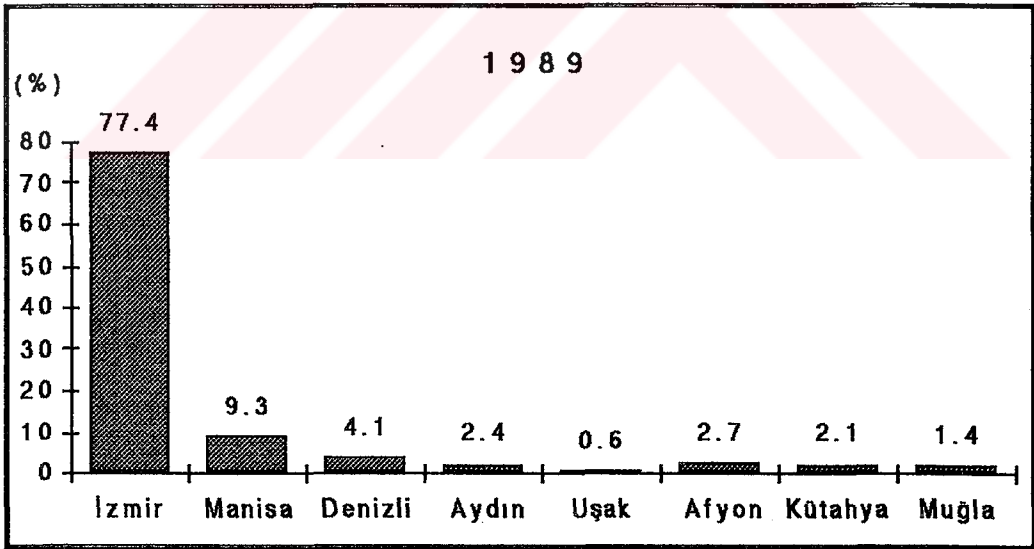
6. 3. 1. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Ege Bölgesi' nde dokuma sektörünün en fazla geliştiği iller İzmir, Manisa, Denizli ve Aydın' dır. Sözkonusu iller arasında ise İzmir dokuma sektörü katma değer üretimi açısından ilk sırada yer almaktadır. Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe, il bazında katma değer verilerini bulabildiğimiz 1964 yılı değerlerine göre, Aydın ili % 42.1' lik katma değer üretimiyle ilk sırayı işgal etmektedir. İzmir ise, % 39.8 ile Aydın ilini izlemektedir. 1964 yılında dokuma sektörünün bir ölçüde gelişmiş olduğu diğer iller ise Manisa ve Denizli olup, bu illerin katma değer üretimi içindeki payları % 11.1 ve % 5.1' dir.

1973 yılında İzmir' in % 69.0' luk katma değer üretim payı ile ilk sıraya yerleştiği görülmektedir. Sözkonusu yılda Aydın % 12.6 ile ikinci sıraya gerilemiş, Denizli % 9.2' lik bir katma değer üretim payı ile üçüncü sırayı

ŞEKİL 107- 1981 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer illere göre dağılımı.

ŞEKİL 108- 1989 yılında Ege Bölgesi' nde sanayi sektöründe yaratılan katma değer illere göre dağılımı.

işgal etmiştir. Manisa ise % 7.4 ile dördüncü sırada bulunmaktadır.

1981 yılı imalat sanayii istatistiklerine göre, İzmir dokuma sektöründeki katma değer üretimi bakımından Ege Bölgesi' ndeki ilk sıradaki yerini % 53.0' lük bir pay ile, Aydın ikinci sıradaki yerini % 24.6 ile ve nihayet Denizli üçüncü sıradaki yerini % 14.9 ile korumuşlardır.

En son yayımlanan 1989 yıllık imalat sanayii istatistiklerine göre de bir önceki sıralamanın değişmediği gözlenir. Gerçekten, bu yılda İzmir' in dokuma sektörü katma değer üretimi payı % 55.0, Aydın' ın % 15.5, Denizli' nin ise % 14.0' dır (Çizelge 42). Ancak 1989 yılı verilerinde Denizli' de dokuma sektörü tesis sayısının Aydın' dan daha yüksek olduğu, buna karşılık katma değer üretimi bakımından ise Aydın' dan geride kaldığı dikkat çekici bir özelliktir. Bu durumun, Aydın' da yer alan büyük kamu sektörü kuruluşlarının katma değer üretimlerinin yüksek olmasından kaynaklandığı kanısındayız.

Yıllar İller	1964	1973	1981	1989
	%	%	%	%
İzmir	39.8	69.0	53.0	55.0
Manisa	11.1	7.4	1.9	9.3
Denizli	5.1	9.2	14.9	14.0
Aydın	42.1	12.6	24.6	15.5
Uşak	1.6	1.7	2.7	2.8
Kütahya	0.0	0.0	0.0	2.1
Muğla	0.3	0.0	2.9	1.1
Afyon	0.0	0.0	0.0	0.2
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

ÇİZELGE 42- Ege Bölgesi' nde dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe yaratılan katma değerlerin illere göre dağılımı (1964-1989).

6. 3. 2. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin metal eşya sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde olduğu gibi, metal eşya sektörü katma değer üretimi bakımından da Ege Bölgesi' nde başta gelen il İzmir' dir. Ancak 1964 ve 1973 yıllarında İzmir' de bu sektör diğer illere göre büyük bir üstünlüğe sahip iken, 1981' den sonra İzmir' in eski üstünlüğü azalmaya başlamış, buna karşılık Manisa ve Denizli' de de önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Çizelge 43' de de görüldüğü gibi, 1964 yılında metal eşya sektörü katma değer üretimi yalnızca İzmir ve Manisa' da elde edilmiştir. Bu yılda İzmir' in payı % 97.6, Manisa' nın payı ise % 2.4 olarak gerçekleşmiştir. 1973 yılında da İzmir % 97.0' lik metal eşya katma değer üretim payı ile önemini korumaktadır. Sözkonusu yılda az da olsa Aydın ve Denizli' de metal eşya sektörü katma değer üretimi gerçekleşmiştir.

Yıllar İller	1964	1973	1981	1989
	%	%	%	%
İzmir	97.6	97.0	75.5	54.4
Manisa	2.4	0.1	6.2	36.4
Denizli	0.0	1.6	9.8	7.1
Aydın	0.0	1.3	7.6	1.6
Uşak	0.0	0.0	0.0	0.0
Kütahya	0.0	0.0	0.0	0.0
Muğla	0.0	0.0	0.0	0.0
Afyon	0.0	0.0	0.9	0.5
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

ÇİZELGE 43- Ege Bölgesi' nde metal eşya sanayii sektöründe yaratılan katma değerlerin illere göre dağılımı (1964-1989).

1981 yılında İzmir' in bir önceki dönemde çok yüksek olan bölge katma değerindeki payı % 75.5' e gerilemiştir. Bu yılda asıl gelişme Denizli ve Aydın' da gerçekleşirken, bu illerin katma değer üretimindeki payları sırasıyla % 9.8 ve % 7.6 olmuştur (Çizelge 43).

1989 yılında İzmir' in payı % 54.4' e gerilemiş, Manisa' nınki ise % 36.4' e yükselmiştir. Denizli % 7.1' lik bölge katma değer üretim payı ile üçüncü sıraya yerleşmiştir.

6. 3. 3. Ege Bölgesi' nde yer alan illerde katma değer üretiminin metal ana sanayii sektörü açısından karşılaştırılması

Son olarak ele aldığımız metal ana sanayii, daha önce de değindiğimiz gibi yalnızca İzmir ve Denizli' de gelişmiş bulunmaktadır. Her iki ilin metal ana sanayii katma değer üretimi sayım yılları boyunca değişmemiş, İzmir ilk sırada yer alırken, bu ili Denizli izlemiştir. Sözkonusu iki ilin bölge katma değer üretimindeki payları İzmir' de 1973' de % 95.9, 1981' de % 92.6, 1989' da % 91.5 olarak gerçekleşmiştir. Denizli' de ise metal ana sanayii katma değer üretimi payı 1973 yılında % 4.1, 1981 yılında % 7.4 ve 1989 yılında da % 8.5 olmuştur.

Sonuç olarak, tesis sayısı, çalışanlar ortalaması ve katma değer üretimi bağlamında Ege Bölgesi' nde yer alan iller gözden geçirildiğinde, üç ölçüt açısından da İzmir' in önemi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İzmir dışında ise özellikle Manisa ve Denizli'nin son yıllarda önemli gelişmeler kaydettiği anlaşılmaktadır. İstatistik verilerine dayanarak yaptığımız değerlendirmelerde, Manisa sanayiinin toplam sanayi tesisi, çalışanlar ortalaması ve katma değer üretimi bakımından Denizli' den önde geldiği gözlenmektedir. Fakat, Manisa sanayiinin İzmir' in bir uzantısı, bir aksı olarak geliştiği, Denizli' nin ise Ege Bölgesi, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında yeni bir sanayi odağı olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan Denizli sanayii, sektörler bazında değerlendirildiğinde, özellikle dokuma, giyim eşyası ve deri, metal eşya ve metal ana sanayiinin bu ilde diğer illere göre daha hızlı geliştiği gözlenmektedir.

7. BÖLÜM: DENİZLİ SANAYİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, Denizli' de sanayii faaliyetleri özellikle 1970' li yıllardan itibaren hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Bu gelişme, gerek tesis sayısındaki hızlı artışlar, gerekse sanayi sektörlerindeki çeşitlenmeler şeklinde meydana gelmiştir. İzmir ve Manisa' dan sonra Ege Bölgesi' nde önemli bir sanayi merkezi durumuna dönüşen Denizli' de, sanayi hızla gelişirken bazı sorunları da beraberinde taşımaktadır. Genel olarak bu sorunlar, sanayi sektörünün yapısal sorunları, çevre sorunları ve kuruluş yeri sorunları olmak üzere 3 alt başlık altında incelenebilir.

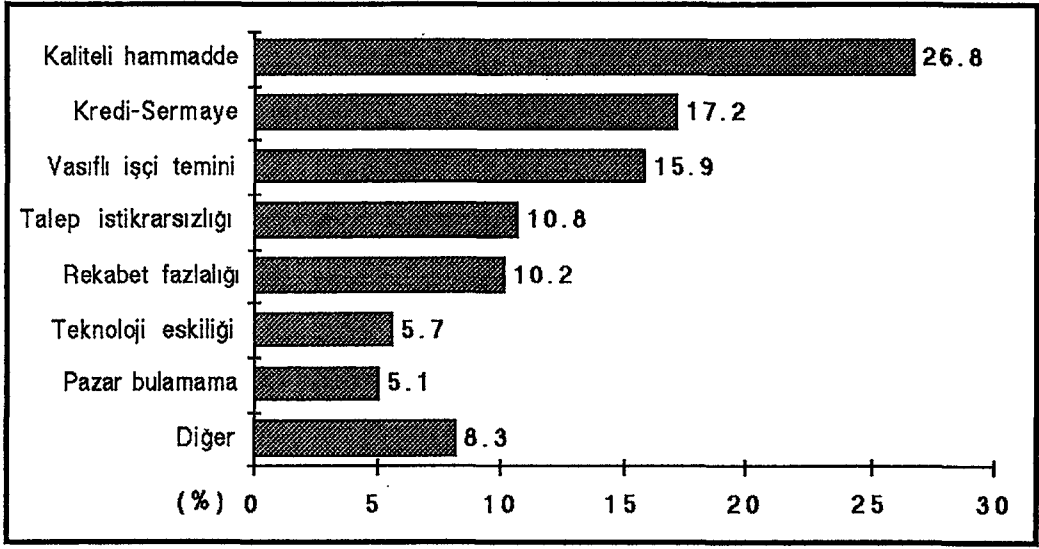
7. 1. Sanayi sektörünün yapısal sorunları

7. 1. 1. Sorunların öncelik derecesi ve türü

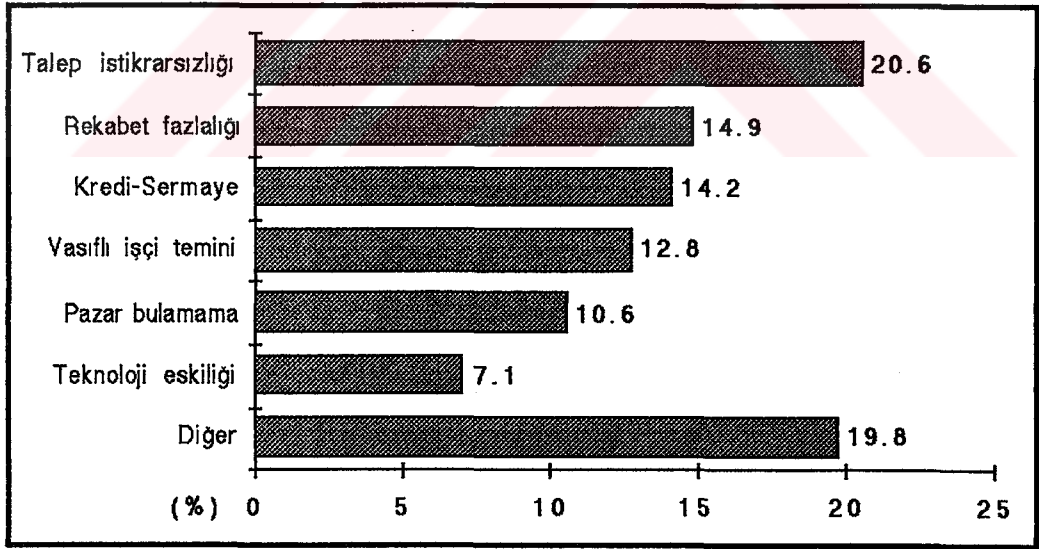
Denizli sanayinin yapısal sorunlarını ortaya koyabilmek amacıyla, anket uyguladığımız herbir sanayi kuruluşuna, sorunlarının neler olduğu sorulmuş ve bu sorunların önem derecesine göre yanıtlanması istenmiştir. Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun 16' sı hiçbir sorunu olmadığını belirtmiş, 157' si ise sorunlarını önem sırasına göre yanıtlamıştır.

Değerlendirmeye aldığımız 157 sanayi kuruluşunun birinci öncelikli sorunları daha çok hammadde, kredi ve sermaye, vasıflı işçi temini, talep istikrarsızlığı ve rekabet fazlalığı sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerçekten sanayi kuruluşlarının % 26.8' i hammadde, % 17.2' si kredi ve sermaye, % 15.9' u nitelikli eleman temini, % 10.8' i talep istikrarsızlığı ve % 10.2' si de rekabet fazlalığı sorunlarını birinci derecede önemli sorunları olarak belirtmişlerdir (Şekil 109).

Kuşkusuz, sanayi kuruluşlarının yalnızca bir değil, en önemli sorunun yanı sıra, bunu izleyen başka sorunları da bulunmaktadır. Bu nedenle, sanayi kuruluşlarından yanıtlamalarını istediğimiz ikinci derecede önemli olan sorunlar, birincisine göre bazı değişiklikler göstermektedir. Anket verilerine göre 173 sanayi kuruluşunun 32' sinin ikinci derecede bir sorunu yoktur. Asıl sorunun yanı sıra, ikinci derecede sorununun olduğunu belirten anketler arasında talep istikrarsızlığı sorunu ön plana çıkmakta (% 20.6), bunu rekabet fazlalığı (% 14.9), kredi - sermaye (% 14.2) ve nitelikli eleman temini (% 12.8) sorunları izlemektedir (Şekil 110).

ŞEKİL 109- Sanayi kuruluşlarında birinci öncelikli sorunların dağılımı.

ŞEKİL 110- Sanayi kuruluşlarında ikinci öncelikli sorunların dağılımı.

Sanayi kuruluşlarının üçüncü derecede öneme sahip sorunlarının neler olduğu sorusundan elde ettiğimiz bulgular, ikinci derecede öneme sahip sorunlarla belirgin bir paralellik göstermektedir. Bu nedenle üçüncü derecede öneme sahip sorunlar burada değerlendirmeye alınmamıştır.

7. 1. 2. Sorunların sektörel dağılımı

Yukarıda sanayi kuruluşlarının sorunları önem sırasına göre gözden geçirilmiştir. Ancak, bu sorunların sektörel dağılımı ve herbir sektörde var olan sorunun hangi faktörlerden kaynaklandığını ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle, tüm işletmelerin birinci dereceden önem taşıyan sorunları sektörel açıdan incelenecek ve her bir sektörün sahip olduğu sorunlar ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının sorunları sanayinin faaliyet kolları açısından gözden geçirildiğinde, kuruluşların en önemli sorununu oluşturan ham madde ve kredi - sermaye sorununun dokuma ve metal eşya, nitelikli eleman temini sorununun dokuma, taş-toprak ve metal eşya, talep istikrarsızlığının gıda ve metal ana sanayii sektörlerinde yoğunlaştığı dikkati çeker. Gerçekten Çizelge 44' de de görüldüğü gibi, hammadde sorunu bulunan 42 sanayi kuruluşunun 18' i dokuma, giyim eşyası ve deri, 9' u metal ana, 7' si de metal eşya sektöründe yer almaktadırlar. Diğer sektörlerde hammadde sorununun fazla önemli olmadığı dikkati çekmektedir.

Hammadde sorunundan sonra, önemli bir sorun oluşturan kredi-sermaye yetersizliği sorununun en fazla etkilediği sektörler ise büyük yatırım gerektiren metal eşya ve dokuma sanayiidir. Kredi-sermaye sorunu bulunan 27 sanayi kuruluşunun 11' i metal eşya, diğer 11' i de dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının önemli sorunları arasında yer alan nitelikli işçi temini sorununa en fazla sahip olan sektör, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiidir. Nitelikli işçi temini sorununun olduğunu belirten 25 sanayi kuruluşunun 15' i bu sektörde, 4' ü taşa toprağa dayalı, diğer 4' ü de metal eşya sektöründe yer alan kuruluşlardan oluşmaktadır. Önemli sorunlar arasında yer alan rekabet fazlalığı ve talep istikrarsızlığı sorunları tüm sektörlerde varlığını hissettirmektedir. Bununla birlikte, rekabet fazlalığı sorunundan en fazla etkilenen sektörler, gıda, dokuma ve metal eşya sanayiidir. Talep

Sektörler \ Sorunlar	Sorunlar												TOPLAM
	Hammadde	Ulaşım	Kredi - Sermaye	Teknoloji eski.	Enerji	Bürokrasi	Yasatlı işçi	Pazar	Rekabet	Talep ist.	Diğer	Sorun olmayan	
Gıda	2		2						3	4			11
Dokuma-Deri	18		11	5	2	3	15	4	5	3	2	10	12
Orman ürün.	1							1		1			3
Kağıt ürün.									1		1		2
Kimya-plast.	2		2			1			2	1		1	11
Taş-Toprak	3			1			4	1	1			2	12
Metal ana	9	1	1	1						5		2	19
Metal eşya	7	2	11	2	1	1	4	2	4	2		1	37
TOPLAM	42	3	27	9	3	5	25	8	16	17	2	16	173

ÇİZELGE 44- Sanayi kuruluşlarının sahip olduğu sorunların sektörlere göre dağılımı.

istikrarsızlığı ise daha çok gıda, dokuma, metal ana ve metal eşya sektörlerini etkilemektedir.

Bu en önemli sorunlar dışında, ulaşım sorununun metal eşya ve metal ana, teknoloji eskiliğinin dokuma, metal eşya, metal ana ve taşa toprağa dayalı sanayii, enerji sorununun dokuma ve metal eşya, bürokratik sorunların dokuma, kimya ve plastik eşya sanayii sektörlerini etkilediği anlaşılmaktadır.

Konuya bir başka açıdan, yani her bir sektörün en önemli sorununun nerelerde yoğunlaştığı bağlamında bakılırsa, gıda sektöründe talep istikrarsızlığı ve rekabet fazlalığı, dokuma sektöründe hammadde temini, nitelikli eleman temini ve kredi - sermaye sorunu, taşa toprağa dayalı sanayii sektöründe nitelikli eleman temini ve hammadde sorunu, metal ana sanayii sektöründe hammadde sorunu ve talep istikrarsızlığı, metal eşya sanayii sektöründe ise kredi-sermaye ve hammadde sorunlarının yoğunlaştığı

gözlenmektedir.

7. 1. 2. 1. Gıda sanayiinin sorunları

Gıda sektörünün en önemli sorunu talep istikrarsızlığı ve rekabet fazlalığıdır. Bu sektörde görülen talep istikrarsızlığı sorunu özellikle süt, süt ürünleri, meşrubat ve kuruyemiş üreten sanayi kuruluşlarında gözlenmekte, sektörün yapısından kaynaklanan ve belli dönemlerde artan, belli dönemlerde ise azalan tüketim özellikleri sektörü etkilemektedir. Gerçekten, gıda sektöründe özellikle meşrubat sanayiinde daha çok yaz döneminde belli bir üretim artışı gözlenirken, kış döneminde meşrubata olan talebin düşmesi ve esneklik kazanması nedeniyle bazı kuruluşlar talep istikrarsızlığı sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Kış döneminde meydana gelen talep istikrarsızlığı sorununun yanı sıra bu dönemde istihdam edilen iş gücünün boş bekletilmesi de kaynak israfına neden olmakta ve genellikle işçi çıkarmalar gündeme gelmektedir.

Rekabet fazlalığı ise, aynı malı üreten küçük işletmelerin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Sözelimi, Denizli' de süt ve süt ürünleri üretimi yapan 1, meşrubat üretimi yapan ise 2 kuruluş bulunmaktadır. Ayrıca Denizli' de üretim yapan küçük ölçekli sanayi kuruluşları Coco - cola ve Pepsi gibi Dünya pazarını elinde tutan, Pınar Süt gibi de Türkiye pazarını eline geçiren çok büyük firmaların ürünleriyle rekabet etmek durumuyla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

7. 1. 2. 2. Dokuma sanayiinin sorunları

Çizelge 45' de de görüldüğü gibi, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe en önemli sorunlar arasında hammadde, nitelikli işçi temini ve kredi- sermaye yetersizliği gelmektedir.

Öte yandan, dokuma sektörünün en önemli sorununu oluşturan hammadde temini sorunu ise özellikle boya, baskı, apre ve hazır giyim sanayii dallarında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Nitekim, bu sektörde hammadde sorunu bulunan 18 sanayi kuruluşunun 12' si hazır giyim sektöründe, 2 si de boya, baskı ve apre sektöründe faaliyet göstermektedir (Çizelge 45). Sözkonusu sanayi kollarının yanı sıra dokuma, çırçır ve deri sanayii dallarında da hammadde sorunu az da olsa hissedilmektedir.

Sanayi kolları	Sorunlar											
	Hammadde	Kredi-Sermaye	Teknoloji	Enerji	Bürokrasi	Yasflı işçi	Pazar	Rekabet	Talep istik.	Diğer	Sorunsuz	TOPLAM
Çırçır	1	1					2		1		1	6
İplik				1						1	2	4
Dokuma	2	1	1		1	4	2	1	2	1	2	17
Dokuma+Konfek	12	3	1		2	6		2			2	28
Konfeksiyon		4	1			1		1			2	9
Boya-Baskı	2		1	3	1		3					10
Deri-Ayakkabı	1	1				1		1				4
TOPLAM	18	10	4	4	4	12	7	5	3	2	9	78

ÇİZELGE 45- Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe, sorunların alt sanayi kollarına göre dağılımı.

7. 1. 2. 2. 1. Hammadde sorunu

Hazır giyim sanayii dalında yoğunlaşan hammadde sorunu, yardımcı malzemelerle ilgilidir. Bu dalda, konfeksiyon üretimini destekleyen ve Denizli dışından sağlanan özellikle dikiş ipliği, tela, astar, fermuar ve düğme gibi yardımcı malzemeler standartlara uymamakta ya da çok kalitesiz olarak üretilmektedir. Ayrıca bu ürünlere olan talebin arttığı dönemlerde sanayi kuruluşlarının aşırı üretim yapmaları kaliteyi daha da düşürmektedir.

Boya, baskı ve apre sanayii dalında ise daha çok yurt dışından sağlanan kimyasal maddelerin temininde güçlük çekilmesi asıl sorunu oluşturmaktadır. Kimyasal maddelerin teminindeki güçlük, kimyasal madde stoklarının büyümesine dolayısıyla belli dönemlerde iş veriminin sürekliliğinde kullanılacak sermayenin bu stoklara ayrılmasına yol açmaktadır.

Dokuma sektöründe meydana gelen hammadde sorunu ise bazı ürünlerin

yurtdışından getirilmesi ile ilgilidir. Bu sektörde hammadde büyük ölçüde Denizli çevresinden sağlanmakla birlikte, merinos yapağı, floş ve viskon lifi ithal yoluyla sağlanmakta olup, bu durum bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir.

Son yıllarda, yurt içi piyasada iplik ve pamuk fiyatlarının yüksek olması nedeniyle, özellikle Pakistan ve Sri Lanka gibi ülkelerden bu ürünler ithal edilmektedir. İthal ürünler kaliteli ürünler olmayıp, nihai ürünü etkilemektedir.

7. 1. 2. 2. 2. Nitelikli eleman sorunu

Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe hammadde sorunundan sonra ikinci sırada gelen sorun, nitelikli eleman teminindeki güçlüklerdir. Bu sektörde nitelikli eleman teminindeki güçlük, konfeksiyon, dokuma, boya, baskı ve apre sanayii dalında ağırlık kazanan bir sorundur (Çizelge 45). Sanayi kuruluşlarından aldığımız bilgilere göre dokuma sanayii dalında temin edilmesinde güçlük çekilen nitelikli eleman, orta kademe yöneticileri ile tecrübeli makine operatörleridir. Son yıllarda bu alanda yüksek nitelikli elemanlar yetişmiş olmakla birlikte, bu kişiler daha çok büyük dokuma işletmeleri tarafından istihdam edilmekte, orta ve küçük ölçekli iş yerleri eleman bulamamaktadırlar.

Konfeksiyon sanayii dalında ise asıl sorun işçi devingenliğinin yüksekliğidir. Bu dalda iş gücünün büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Kadın iş gücü temini kolay olmakla birlikte, özellikle genç işçiler belli bir çalışma döneminden sonra iş yerinden ayrılmaktadırlar. Böylece, sanayi kuruluşunda tecrübeli kadınlar yerlerini genç ve tecrübesiz işçilere bırakmaktadırlar. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu söktörde işçi başına düşen yatırım son derece düşüktür. Başka bir anlatımla bu sektör emek yoğun bir sanayi dalıdır. İşçi devingenliğinin yüksek olmasının asıl nedeni işçi ücretlerinin düşüklüğüdür.

7. 1. 2. 2. 3. Kredi ve sermaye sorunu

Dokuma sanayii sektöründe, kredi sorunu hammadde ve nitelikli eleman sorunundan sonra üçüncü sırada yer almakta ve sektördeki tüm alt sanayi kollarında görülmektedir. Ancak, daha çok emek yoğun sanayi kuruluşlarından meydana gelen bu sektörde kredi ve sermaye sorunu metal ana ve metal eşya

sektörlerinde olduğu kadar hissedilmemektedir. Bu sorun özellikle büyük yatırım gerektiren dokuma sanayii alanında ağırlık taşımakta ve eski olan dokuma tezgahlarının yenilenmesi konusunda sorunlara yol açmaktadır.

7. 1. 2. 2. 4. Teknoloji sorunu

Dokuma giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe teknolojik sorunlar, özellikle makine parkının eskiliğinden kaynaklanmaktadır. Denizli Sanayi Odası yetkililerinden ve sanayi kuruluşlarından aldığımız bilgilere göre, Denizli ve çevresinde büyük sanayi kuruluşları dışında dokuma tezgahlarının büyük bir kısmı eskidir. Bu eski dokuma tezgahlarında üretilen pamuklu ham kumaş, genellikle kalın iplikli ve düşük kaliteli olarak üretilmektedir. Diğer taraftan sanayi kuruluşlarının yatırımları konusunda da değinildiği gibi, Denizli' de özellikle dokuma sanayii sektöründe yapılan yatırımlar makine yenileme ile ilgilidir. Bu durum da dokuma sektöründe makine ve techizatın oldukça eski olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu sorun kredi ve sermaye sorunu ile ilişkili olup, finansman sorunu çözümlenmedikçe önemli bir gelişmenin sağlanamayacağı kanısındayız.

Teknoloji sorunuyla ilgili bir diğer konu teknik bilgi eksikliğidir. Kuşkusuz bu modern makine ve techizat kurulmasıyla ilgili bir konu olmakla birlikte, iş yerinde çalışan yüksek nitelikli elemanların teknolojiyi kullanabilme ve yeni teknolojiye kolayca uyabilme yeteneğine bağlı bir olgudur. Teknik bilgi eksikliği genellikle kumaş kayıpları ve hatalı işlemler olarak ortaya çıkmaktadır.

Konfeksiyon sanayii alanında gözlediğimiz teknolojik sorunlar ise, iş yerindeki verim düşüklüğüdür. Verim düşüklüğü sanayi tesislerindeki iç organizasyon düzeyi ile ilgilidir. Bu sektörde kullanılan iş makinelerinin büyük bir bölümü yenidir. Ancak, genellikle iş yerlerinin dar olması, üretimin bu iş için pek uygun olmayan apartman katlarında, kiralık binalarda veya yanlış yerlerde inşaa edilen binalarda yapılması gibi faktörler modern iş makinelerinden beklenen verimin elde edilememesine neden olmaktadır.

Yukarıda belirlemeye çalıştığımız teknolojik sorunlara, Denizli' deki boya, baskı ve apre tesislerinin durumu da eklenebilir. Denizli'de boya-baskı, apre tesisleri genellikle dokuma üretimini tamamlayan bir yapıdadırlar.

Bu durum uzmanlaşma eksiliği, kaynak israfı, rantabl olmama ve çevre kirliliği konusunda yeterli önlem alınamaması gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerde bu tür işlemler genellikle tam entegre tesislerde yapılmaktadır.

7. 1. 2. 2. 5. Pazar ve pazarlama sorunları

Denizli dokuma sanayiinin pazar ve pazarlama sorunlarını, Türkiye dokuma sanayiinin sorunlarından soyutlayarak ortaya koymak olanaksızdır. Başka bir anlatımla, Türkiye tekstil sanayiinin pazar ve pazarlama sorunları bir bakıma Denizli içinde geçerlidir. Örneğin, Denizli' de dokuma sektörünün önemli bir bölümünü meydana getiren ve bu sektörün gelişmesine yol açan konfeksiyon sanayii kolunda en büyük sorun ürün ihracı konusunda yaşanmaktadır. Bu soruna ise, AET ülkeleri ile A.B.D.' nin Türk tekstil ürünlerine koyduğu kotalar neden olmaktadır.

Türk çıkışlı pamuk ipliğine kota uygulanmasına Avrupa Topluluğu Ülkeleri 1982 yılında, A.B.D. ise 1987 yılında başlamıştır. Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve A.B.D. 'nin Türkiye' ye uyguladıkları kota miktarı tekstil sanayii ürünlerine göre değişiklikler göstermektedir. Avrupa Topluluğu Ülkeleri 75. 500 ton olarak uygulamaya koydukları pamuk ipliği kotasını 1989 yılında 92.500 tona yükseltmişlerdir. Topluluk ülkeleri arasında ise Türkiye' ye en fazla kota uygulayan ülkeler İtalya ve Almanya'dır. A.B D. 1987 yılında koyduğu kotayı 1990 yılına kadar % 12.4 oranında arttırmıştır. Kotalar yalnızca, pamuk ipliğine değil özellikle konfeksiyon ürünlerine de uygulanmaktadır. Sözgelimi, 1989 yılı verilerine göre pamuklu dokumaya Almanya' nın uyguladığı kota 5.433 ton/yıl, İtalya' nın uyguladığı kota ise 4.183 ton/yıl dır. Denizli' den ihraç edilen ürünler arasında önemli yer tutan havlu türü dokuma ve kumaşlara ise 1989 yılında Almanya 1.134 ton, Fransa 338 ton, Benelüks ülkeleri 945 ton kota uygulamaktadırlar (116). Kota sorunu mal çeşitlendirilmesi ve kaliteli üretim ile belli bir ölçüde de olsa çözümlenebilmektedir. Ancak bu yeni yatırımları gündeme getirmekte, sermaye yetersizliği ise yatırımların gerçekleştirilmesini engellemektedir.

Tekstil sektöründe pazar ile ilgili bir diğer sorun, devlet politikalarından

(116) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Pamuklu, A.g.e., s. 122-127.

kaynaklanmaktadır. Denizli de sanayi kuruluşlarından aldığımız bilgilere göre ihracata yönelik teşvikli yatırım indirim oranı Ege Bölgesi' nde % 10-15 oranında uygulanırken, doğu ve güneydoğu illerinde bu oran % 40-60' lara varmaktadır. Sanayileşmede bölgesel dengesizliği gidermek açısından olumlu gibi gözükse de bu uygulama, batı bölgelerinde gelişmiş olan tekstil sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Dış pazarda rekabet, başta ucuz ve kaliteli mal üretimiyle gerçekleşmektedir. Ucuz ve kaliteli mal üretimi ise üretim girdilerinin düşük tutulmasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle devlet ham madde., kredi, enerji, su, çevre korunması gibi girdilerde subvansiyonlar uygulayarak üretim maliyetini düşürebilir. Bu da dolaylı olarak tekstil ürünlerinin ihracat payını arttıracaktır.

Tekstil sektöründe meydana gelen pazarlama sorunu ise sanayi kuruluşlarının yönetimleriyle ilgilidir. İş yeri sahipleri aracılar vasıtasıyla gelen yabancı müşteriler için fason üretim yaparak ihracata yönelmektedirler. Bu durum yeni pazarların araştırılması ve ürün tanıtımını büyük ölçüde engellemektedir.

7. 1. 2. 3. Metal ana sanayiinin sorunları

Metal ana sanayii ekonomiyi etkileme ve yönlendirme gücü bakımından en önemli sektörler arasında yer alır. Bu sektörün ekonomiyi etkileme gücü kendisine girdi veren (hammadde) ve ürettiği malları girdi olarak kullanan sektörlerin gelişmesinde itici bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, metal ana sanayii, yardımcı hammadde olarak kullandığı elektrod, refrakter gibi ürünleri satın alarak bu ürünleri üreten kuruluşların gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan ürettiği sac, profil, kütük demir gibi ürünleri verdiği, özellikle metal eşya sanayiinin gelişmesinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Belli bir yöredeki ekonomik gelişmeyi bu denli etkileyen bir sektörün rantabl bir şekilde üretim yapması sorunlarının en aza indirilmesiyle olanaklıdır.

Denizli' de de metal ana sanayii önemli bir yere sahip olup, yörenin sanayi açısından gelişmesinde destek olmaktadır. Ancak bu sektörde meydana gelen sorunlar büyük boyutlarda olup, gerek kendi bünyesinde, gerekse diğer sanayi kuruluşları açısından bazı problemleri de beraberinde getirmektedir.

7. 1. 2. 3. 1. Hammadde sorunu

Denizli' de küçüklü büyüklü haddehanelerden oluşan 40' a yakın sanayi kuruluşundan 19' una uyguladığımız anketlerden elde ettiğimiz bulgulara göre, bu sektörün en önemli sorununu hammadde temini oluşturmaktadır. Metal ana sanayiinde hammadde ve yardımcı malzeme gibi girdilerin toplam maliyet içindeki payı % 75 civarındadır (117). Söz konusu girdiler kütük demir, hurda demir, elektrod, refrakter malzemesi gibi ürünlerden oluşmaktadır. Daha çok İzmir Aliğa' da bulunan gemi söküm atölyelerinden sağlanan hurda demir, Denizli' de bulunan hadde tesislerinde kullanılmaktadır. Fakat bu kaliteli değildir. Ancak metal ana sanayiinin asıl sorunu bu değildir. Asıl sorun, Aliğa' dan getirilen hurda demirin taşıma maliyetlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Hurda demir dışında, Denizli' deki haddehanelerde kullanılan kütük demirin Ereğli, İskenderun ve İzmir' de bulunan demir-çelik fabrikalarından taşınmasında da aynı sorun yaşanmaktadır.

Taşıma maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle, hammaddenin bulunduğu ve kolayca temin edilebildiği yerlerde kurulması gereken bu sektörün, Denizli gibi hammadde kaynaklarından uzak bir yerde kurulması yanlış yer seçiminin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu nedenlerle metal ana sanayii sektöründe anket uyguladığımız pek çok sanayici, özellikle Aliğa çevresinde boş arsa aramakta ve bu bölgeye yatırımlarını kaydırmak istemektedirler.

Yukarıda belirttiğimiz sorun, hammadde taşımalarının karayolu yerine demiryoluna kaydırılmasıyla belli bir ölçüde de olsa çözülebilir gibi görünmektedir. Ancak bu da demiryolu ağının yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Hammadde sorunlarından bir diğeri ise yardımcı malzeme olarak kullanılan elektrod, refrakter gibi malzemelerin ithal edilmesindeki güçlüklerden kaynaklanmaktadır.

7. 1. 2. 3. 2. Talep istikrarsızlığı sorunu

Metal ana sanayiinde talep istikrarsızlığı sorunu, hammadde sorunundan sonra ikinci sırada gelmektedir. Sözkonusu sektörün, uzun hadde mamulleri

(117) ÇELEBİ, İ. / BALKIR, C. / BARAY, İ., Türkiye AET Entegrasyonunda Demir-Çelik Sanayii, Metaş, İzmir, 1986.

olarak adlandırılan ürünleri, bazı metal eşya sanayii (traktör römorku, su tankı, profil imali) ile özellikle inşaat sektörünün temel girdilerini oluşturur. Bu nedenle inşaat sektöründeki salınımlar sektörü doğrudan doğruya etkilemektedir. Ülkemizde 1981-1985 yılları arasında yürürlüğe konulan imar affı ve toplu konut projeleri gibi uygulamalar uzun hadde ürünlerine olan talebi arttırmış ve bu dönemde metal ana sanayiinin gelişmesinde belli bir hızlanma gözlenmiştir. Ancak, özellikle 1989 yılından itibaren inşaat sektöründe belli bir durgunluğu girilmiş ve uzun hadde ürünlerine olan talep gerilemiştir. Bu ürünlere olan talebin gerilemesi de metal ana sanayiini önemli ölçüde etkilemiştir. Öte yandan, gerek Türkiye' nin diğer bölgelerinde, gerekse Denizli' de bulunan metal ana sanayii sektörünün ihracatı İran ve Irak başta olmak üzere Ora Doğu Ülkeleri' ne yöneliktir. Coğrafi yakınlıktan kaynaklanan bu olumlu durum körfez krizinin başlamasıyla bozulmuştur. Ayrıca karayolu ile bu ülkelere yapılan ihracat doğu bölgelerimizdeki yol güvenliğinin yeterince sağlanamaması nedeniyle azalmıştır.

7. 1. 2. 3. 3. Kredi ve sermaye sorunu

Metal ana sanayiinde gözlenen en önemli sorunlardan bir başkası, aynı zamanda diğer sektörleri de doğrudan ilgilendiren kredi - sermaye sorundur. Metal ana sanayii, metal eşya dışında en fazla işletme sermayesi gerektiren bir sektördür. Çünkü, bu sektörde çok çabuk yıpranan makine ve teçizatın yenilenmesi, yeni teknolojilerin transfer edilmesi büyük yatırımları gerektirmektedir. Ancak bu sektörde yatırımların oto- finansman yoluyla karşılanması genellikle mümkün olmamakta ve artan oranda krediye gereksinim duyulmaktadır. Oysa Türkiye' de kredi kullanma oldukça pahalı bir borçlanma yöntemidir. Bu sorun ucuz ve bol kredi imkanları yaratılmadıkça çözümlenemeyecektir.

7. 1. 2. 3. 4. Enerji sorunu

Metal ana sanayiinde son olarak ele alacağımız sorun enerji sorunudur. Sektör, elektrik enerjisini en fazla kullanan bir sanayi koludur. Bu nedenle diğer ülkelere göre ülkemizde oldukça pahalı olan elektrik enerjisi, girdi fiyatlarını yükseltmektedir. Öte yandan, elektrik şebekelerinde meydana gelen voltaj düşüklükleri ve elektrik kesintileri sektörü olumsuz yönde etkilemektedir.

7. 1. 4. Metal eşya sanayii sektörünün sorunları

7. 1. 4. 1. Kredi ve sermaye sorunu

Sermaye yoğun bir sektör olan metal eşya sanayii sektörü tesis sayısı bakımından Denizli' de ikinci sırada yer alır. Sermaye yoğun bir sektör olması dolayısıyla, bu sanayi kolunun en önemli sorununu kredi ve sermaye yetersizliği oluşturmaktadır. Metal ana sanayiinde olduğu gibi bu sektörde de işletme sermayesi büyük bir öneme sahiptir. İşletme sermayesine olan gereksinimin, kurulmuş ve halen üretim yapmakta olan sanayi kuruluşlarında özellikle hammadde ve yardımcı hammadde alımında artmaktadır. Büyük bir çoğunlukla yurtdışından getirilen hammadde ve yardımcı maddelere ayrılan tutar büyük boyutlara ulaşmaktadır. Yeterli öz sermayeye sahip olmayan kuruluşlar bu finansmanı karşılamakta güçlük çekmektedirler.

Metal eşya sanayiinde kredi ve sermaye sorununun dağılımı incelendiğinde, bu sorun daha çok, makina ve techizat, elektrikli ev eşyaları, kablo ve çivi gibi ara ve yatırım malları üreten kuruluşlarda yoğunlaştığı gözlenmektedir. Oysa, tarımsal araç, metal inşaat malzemeleri, profil ve metal el eşyası üreten kuruluşlar daha çok emek yoğun çalıştıkları için kredi - sermaye sorunu fazla etkili olmamaktadır (Çizelge 46).

7. 1. 4. 2. Hammadde sorunu

Metal eşya sanayii sektöründe ikinci derecede önemli olan sorun hammadde teminindeki güçlüklerdir. Sektörde kaliteli üretim yapabilmek için özellikle ithal ürünlere gereksinim duyulmaktadır. Örneğin, ham bakır, çelik, elektrod, kurşunlu cam boru vb. gibi metal eşya sektöründe hammadde olarak kullanılan yüzlerce tür ürün genellikle yurtdışından temin edilmektedir. Bu ürünlerin yurtdışından sağlanmasındaki en büyük güçlük, ithal edilen ürünün sanayi kuruluşlarına gelinceye kadar geçen zaman süresinden kaynaklanmaktadır. Zaman kaybı ise daha çok gümrükteki bürokratik işlemlerin uzunluğu ve karmaşıklığı ile ilgilidir. Ayrıca, bu sektörde ithal edilen ham ve yardımcı hammaddelerin sağlanmasındaki güçlükler nedeniyle büyük stoklarla çalışılmakta, stokların artması büyük yatırımları gündeme getirmektedir.

Sanayi kolları	Sorunlar											
	Hammadde	Ulaşım	Kredi -Sermaye	Teknoloji	Enerji	Bürokrasi	Vasıflı işçi	Pazar	Rekabet	Talep istik.	Sorunsuz	TOPLAM
Makine- teçhizat	1	1	2				1		1			6
Tarımsal araç	1			1			1	2		1		6
Mutfak eşyaları	2		3	1			1					7
İnş.malz- mobilya	2	1	1							1		5
Metal eşya			1		1		1					3
Kablo- çivi	1		4			1			3		1	10
TOPLAM	7	2	11	2	1	1	4	2	4	2	1	37

ÇİZELGE 46- Metal eşya sanayii sektöründe sorunların alt anayi kollarına göre dağılımı.

7. 1. 2. 4. 3. Metal eşya sanayii sektörünün diğer sorunları

Metal eşya sektöründe görülen önemli sorunlar arasında nitelikli eleman teminindeki güçlükleri ve rekabet fazlalığını da belirtmek gerekmektedir. Bu sektörde, daha çok yeni makinaları kullanabilecek teknik personel bulmak zor olmaktadır. Nitelikli eleman ile ilgili bir diğer sorun ise, çok tecrübeli yetişmiş elemanların yönetici olarak istihdam edilmesidir. Asıl üretim ünitesinde çalışması gereken bu tür elemanlardan yeterince yararlanılamamaktadır.

Metal eşya sektöründe görülen rekabet sorunu daha çok çivi ve kablo üretimi yapan kuruluşlarda gözlenmektedir. Denizli' de metal eşya sanayii sektöründe 37 metal eşya kuruluşunun 10' u çivi ve kablo tesisidir. Denizli ve yakın çevresi için üretim yapan bu tesislerin rekabet sorunu, aynı üretimi yapan firma sayısının fazlalığı ile ilgilidir ve bu sektördeki pazar payını daraltmaktadır.

7. 1. 2. 5. Diğer sektörlerin sorunları

Denizli sanayiinde önemli bir yeri olan sektörlerin sorunlarını

irdeledikten sonra, bu alt bölümde diğer sektörlerin sorunlarını ana hatlarıyla ele alacağız.

Denizli' de sanayi tesislerinin sahip olduğu sorunlar bazı değişikliklerle birlikte tüm sektörlerde aynıdır. Genellikle, daha önce belirttiğimiz hamadde sorunu orman ürünleri sanayii, kimya-plastik eşya sanayii ve taşta toprağa dayalı sanayii sektöründe görülmektedir. Sözelimi Denizli' de kalem imal eden sanayi kuruluşu, hammaddesinin hemen hemen tamamını Indonezya' dan getirmektedir. Kimya sanayiini temsil eden ve akü üreten kuruluşlar hammadde açısından İstanbul' a bağıllık göstermekte, bu da ulaşım problemine bağılı olarak sorun yaratmaktadır. Taşta toprağa dayalı sanayii sektöründe ise hammadde büyük ölçüde Denizli çevresinden sağlanmakla birlikte, Denizli dışından da hammadde temin edilmekte ve taşıma giderlerinin yüksekliği hammadde maliyetini arttırmaktadır.

Taşta toprağa dayalı sanayii sektöründe cam ev eşyası üreten sanayi kuruluşlarında pazar sorunu bulunmaktadır. Son yıllarda Bulgaristan ve eski Çekoslovakya gibi ülkelerden ucuz ve kalitesiz cam eşyaların Türkiye' de piyasaya girmesi, yerli ürünlere olan talebi sınırlandırmaktadır. Pazarlama ve rekabet sorunu kimya sektöründe faaliyet gösteren ve akü üreten kuruluşlarda görülmektedir.

Hemen hemen her sektörün sorunu olan nitelikli eleman yetersizliği orman ürünleri, kağıt ürünleri, kimya ve plastik eşya ile taşta toprağa dayalı sanayii sektörlerinde de görülmektedir.

7. 2. Çevre sorunları

Denizli' de sanayi kuruluşlarının çevre sorunu yarattıkları hemen hemen herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Ancak, biz bu konuda uzman olduğumuz iddasında değiliz. Bu nedenle konuyu detaylarına inerek, hatta su, çevre ve gürültü kirliliği yaratan unsurların ve bu kirliliğin boyularını ortaya koyarak değil, ana hatlarıyla ele alacağız.

Denizli' de anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşunun 12 ' si iş yerlerinin çevre kirliliğine neden olduğunu belirtmişlerdir. Çevre kirliliğine yol açan iş yerlerinin sektörel dağılımı incelendiğinde, en fazla kirliliğe yol açan kuruluşların haşıl, çözü, boya ve baskı tesislerinin olduğu dikkati çeker. Gerçekten çevre kirliliğine yol açan 12 sanayi kuruluşunun 8 ' i bu alanlarda

faaliyet göstermektedir. Çevre kirliliğine neden olan diğer tesisler ise meşrubat sanayii, haddehaneler ve kimyasal madde kullanan metal eşya sanayii sektörüdür.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz ve çevre kirliliğine neden olduğunu belirttiğimiz tesislerin Denizli çevresinde yarattığı kirlilik, zaman zaman Denizli il sağlık müdürlüğü tarafından saptanmakta ve durum ilan edilmektedir. Bu duyurularda, Denizli' de ölçülen bir m³' teki kükürtdioksit ve toz miktarının oldukça yüksek olduğu belirtilmektedir (118).

Hava kirliliği dışında Denizli' de özellikle dokuma sanayii alanında faaliyet gösteren kuruluşlarda gürültü kirliliğinin hat safhada olduğu ve bundan da en fazla iş yerinde çalışanların etkilendiği gözlenmektedir.

Çevre kirliliği yaratan bir diğer unsur ise, sanayi aksları boyunca iç içe giren sanayi tesislerine hammadde getiren ve mamul ürün götüren araçların yol açtığı aşırı gürültü, eksoz dumanı ve tozlanma kirliliğidir.

7. 3. Kuruluş yeri ile ilgili sorunlar

Denizli sanayiinde, yapısal sorunlar ve çevre sorunları dışında ele alınması gereken bir diğer sorun, sanayi kuruluşlarının buldukları alan veya yerle ilgilidir. Burada sorun, yanlış yer seçimi ile ilgili olarak ortaya çıktığı gibi, sanayi tesislerinin kuruluş yerinin altyapı özellikleri ve çevreyle olan bağlantılarında da gözlenmektedir.

Bu bağlamda, Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının 32'si bulunduğu alandan memnun olmayıp, bazı kuruluş yeri sorunlarıyla karşı karşıya olduklarını belirtmişlerdir. Sanayi kuruluşlarının kuruluş yeri ile ilgili ortaya çıkan sorunlar sektörlere göre bazı değişiklikler göstermektedir. Gıda sektöründe, en önemli kuruluş yeri sorunu, tesislerin kent içinde bulunması nedeniyle yer darlığı ve ulaşım güçlüklerinin bulunmasıdır. Bu sektörde meşrubat ve şekerli maddelerin üretiminin yapıldığı tesisler genellikle küçük olup kent içinde bulunmaktadırlar. Zamanla teknolojik olarak yenilenmesi gereken bu tesislerin kent içinde alansal olarak genişlemesi mümkün olamamaktadır. Ayrıca, belli ölçüde de olsa artan talebin etkisiyle

(118) DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yönü İle Denizli, Denizli Tic. Od. Yay. No: 19, Denizli, 1992, s. 25.

gerek hammadde alımı ve gerekse mamul ürünün tüketiciye ulaştırılması yük trafiğinin de yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Böylece, kent içinde zaten yoğun olan yük ve yolcu trafiği daha da karmaşıklaşmakta ve çözümü güç sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Gıda sanayiinde kuruluş yeri ile ilgili bir başka sorun su kaynaklarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Meşrubat sanayii gibi bol su kullanan tesislerin, büyük ölçüde suya gereksinimleri bulunmaktadır. Kent içinde resmi kuruluşlar, konutlar ve sanayi tesislerinin kullandığı su miktarı sürekli olarak artmakta ve yeni su kaynaklarının devreye sokulmasını zorunlu kılmaktadır.

Dokuma sektöründe, kuruluş yeri ile ilgili sorunlar, daha çok konfeksiyon üretimi yapan kuruluşlarda yoğunlaşmaktadır. Gıda sektöründe olduğu gibi, konfeksiyon tesisleri de kent içinde, bu sanayi kolu için uygun olmayan dar, kiralık binalarda ya bir apartman dairesinde ya da birkaç dikiş makinesinin sığdırılabildiği bodrum katlarında bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu sanayi kolunda bulunan yeni makinelerden iç organizasyon bozukluğu nedeniyle optimum verim sağlanamamaktadır. Ayrıca işçi ve yük devingenliğinin bir hayli yüksek olduğu bu sanayi dalında ulaşım sorunlarının da var olduğu gözlenmektedir.

Dokuma sektöründe, kent dışındaki tesislerde ise Denizli kent merkezine uzak olmaktan kaynaklanan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu tesislerde çalışan ve genellikle kent merkezi ve çevre mahallelerde oturan işçilerin üç vardiya halinde iş yerine ulaşımı büyük güçlükleri doğurmaktadır. Sözgelimi Denizli'ye 20 km uzaklıkta kurulan organize sanayi bölgesinde bulunan bazı kuruluşlar bu sorundan yakınmaktadır. Denizli kent merkezine uzak olan tesislerin kuruluş yeri ile ilgili sorunları yalnızca bunlar değildir. Ürün pazarlamasında da kent merkezine uzak olmaktan kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Müşteriler öncelikle kent merkezine yakın olan tesislere gitmekte, uzak olan tesislerin yerini bulamadığı gibi, aynı alanda üretim yapan çok sayıda tesis bulunduğu için başka bir firma aramamaktadır. Ürünün pazarlamasında ise aktarma noktası Denizli kent merkezinde odaklaşmakta, böylece ek taşıma masrafları gündeme gelmektedir. Bu sektörde haşıl, çözü, boya, tekstil terbiyesi gibi alanlarda faaliyet gösteren tesislerde ise sorun su kalitesinin uygun olmamasından kaynaklanmaktadır.

Kimya sanayii ile metal eşya sanayii sektörlerinde de kent içinde bulunan bazı küçük tesislerin yukarıda belirttiğimiz sorunları bulunmaktadır.

Denizli sanayiinde yanlış yerleşiminden en fazla etkilenen sektör, metal ana sanayiidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren haddehaneler hammadde kaynaklarına uzakta bulunmaları nedeniyle önemli bir sorunla karşı karşıyadırlar. Denizli' de bulunan küçük ölçekli büyük 40' ın üzerindeki hadde tesisi hammadde açısından İzmir' e bağımlı olarak faaliyet göstermekte, İzmir' de bulunan Metaş, İzmir Demir Çelik gibi büyük metalurji tesisleri ile Aliğa' da bulunan gemi söküm atölyelerinden hammadde getirmektedirler. Demiryolu taşımacılığının yaygın olarak kullanılmaması nedeniyle, hammadde taşınması karayolu ile yapılmakta ve bu durum taşıma maliyetlerini yükseltmektedir. Dolaylı olarak girdi fiyatları da yükselmektedir. Denizli' de bulunan haddehaneler hammadde alanlarına uzak olmaları nedeniyle İzmir Aliğa çevresine taşınma eğilimindedirler.

7. 4. Sorunlarla ilgili çözüm önerileri

Denizli sanayiinin sorunlarıyla ilgili yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmelerden de anlaşıldığı gibi, sözkonusu sorunların bir bölümü ülke genelinde yaşanan ve daha çok yüksek faiz, enflasyon ve sık sık değişen ekonomik kararlardan, başka bir deyişle istikrarsızlıktan kaynaklanan sorunlardır. Sorunların bir bölümü ise, daha çok Denizli sanayiini ilgilendiren lokal ölçekli sorunlardır.

Ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle, kredi faizlerinin yüksek düzeylere ulaştığı bilinen bir gerçektir. Sanayi kuruluşlarının yeni yatırımlarını olumsuz yönde etkileyen bu durum, aynı zamanda üretimlerine devam eden kuruluşların çok ciddi finansman darboğazlarıyla karşılaşmalarına, dolayısıyla üretimin yavaşlamasına ve hatta durmasına da neden olmaktadır. Bu sorunun çözümü hiç kuşkusuz, enflasyonun aşağıya çekilmesiyle ilgilidir. Ancak, kısa dönemde kredi faizlerinin düşük tutulması ve faizlerde belli bir kararlılık politikasının uygulanması gerekmektedir. Denizli' de sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü orta ve küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Yeterli öz sermayeye sahip olmayan bu kuruluşlar, ülke genelinde yaşanan kötü ekonomik koşullardan en fazla etkilenen işletmeler durumundadırlar. Bunların uygun kredilerle desteklenmeleri zorunludur. Bu çerçevede yeni bir kredi

sistemi oluşturmalı ve bu uygulamadan en çok, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler yararlandırılmalıdır.

Ülke genelinde yaşanan sorunların yanı sıra, Denizli' de sanayi kuruluşlarının yerel sorunları da bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli sorunların başında, hammadde teminindeki güçlükler gelmektedir. Dokuma sektöründe hammadde sorunu, daha önce de değindiğimiz gibi daha çok yardımcı malzeme ve ipliğin kalitesizliği ile ilgilidir. Bu sorun, standartlara uygun üretimin gerçekleştirilmesiyle aşılabilir. Bu nedenle, ülke genelinde üretimler denetlenmeli ve TSE' ye uygun üretim yaygınlaştırılmalıdır. Yurtdışından ithal edilen hammaddelerin yurda getirilmesinde bürokratik sorunlar giderilmelidir.

Denizli çevresinde nitelikli eleman sorunu özellikle orta kademe yöneticileri ve tecrübeli makine operatörlerinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu soruna yönelik olarak, nitelikli eleman yetiştirilmesine özen gösterilmeli, konuyla ilgili yüksek teknik okullar açılmalı ve kurslar düzenlenmelidir.

Kuşkusuz, günümüzde sanayi sektörleri içinde en fazla sorunu bulunan sektör, metal ana sanayiidir. Metal ana sanayiinde faaliyet gösteren haddehaneler, hammadde kaynaklarına uzak olmaları nedeniyle büyük taşıma giderleriyle karşı karşıya bulunmaktadır. Denizli' de bulunan haddehanelerin kapatılarak tesisleri hammadde kaynaklarına yakın olan alanlara, özellikle İzmir Aliağa' ya kaydırılması, sorunun başlıca çözümü değildir. Bu sektörde karayoluyla yapılan hammadde taşımacılığı, daha ucuz olan demiryoluna kaydırılmalıdır. Bu amaçla, İzmir-Denizli demiryolu hattı yeniden düzenlenmeli, gerekli yerlerde ek bağlantılar ve yükleme boşaltma istasyonları yapılarak demiryoluna işlerlik kazandırılmalıdır. İzmir-Afyon demiryoluna Goncalı' da tali bir hatla bağlanan Denizli demiryolunun güzergahı değiştirilmelidir. Organize sanayi bölgesinin kenarından geçen demiryolu hattı üzerinde uygun bir yükleme boşaltma istasyonu kurulmalıdır. Günümüzde İzmir asfaltı üzerinde bulunan haddehanelerin bulunduğu alan, uygun bir kuruluş yeri değildir. Haddehaneler tüm ulaşım sisteminden yararlanacak şekilde organize sanayi bölgesine taşınmalıdır.

Metal ana sanayii sektöründe yaşanan sorunun bir başka çözümü de,

küçük küçük tesislerden oluşan haddehanelerin birleşerek entegre bir metalurji tesisi oluşturulmasına bağlı görünmektedir.

Ulaşım sorunları kapsamında, demiryolu hattının düzenlenmesi dışında, İzmir-Denizli ve Denizli-Uşak karayolu iyileştirilmeli, İzmir-Aydın arasında yapımı sürdürülen oto yolu Denizli' ye kadar uzatılmalıdır. Denizli' ye 70 km uzaklıkta Kaklık' ta bulunan havaalanından yeterince yararlanılamamaktadır. Bu havaalanının yerine, daha yakın bir alanda modern bir havalimanı yapılmalıdır. Yoğun bir yük ve yolcu trafiğine sahip olan Denizli kent merkezi ile organize sanayi bölgesi arasındaki karayolu genişletilmelidir.

Denizli kent merkezi ile organize sanayi bölgesi arasının uzak olması (20 km) nedeniyle, özellikle işçi taşınmasında büyük sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu çerçevede, kent merkezi ile organize sanayi bölgesi arasında uydu kent biçiminde yeni yerleşim alanları projelendirilmeli ve bu yerleşim alanından daha çok işçi kitleleri yararlandırılmalıdır. Kısa dönemde, kent merkezi ile organize sanayi bölgesi arasında hızlı ulaşım sistemleri geliştirilmelidir.

Denizli' de sanayileşme hareketleri hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Yeni sanayi kuruluşları daha çok organize sanayi bölgesinde kurulmaktadır. Yakın bir gelecekte, bu bölge yetersiz kalabilir. Bu nedenle, organize sanayi bölgesi genişletilmeli ve şimdiden yeni bir organize sanayi bölgesi yeri saptanarak altyapı inşaatına başlanmalıdır.

Denizli sanayiinde tüm sektörlerde yaşanan teknolojik eskilik, gelişmiş ülkelerde uygulanan yüksek teknolojilerin ülkemize transfer edilmesiyle giderilebilir. Bu amaçla, öncelikle bu teknolojilerin ithal edilmesi, daha sonra da yeni teknolojiler üretecek araştırma geliştirme ünitesinin organize sanayi bölgesinde kurulması gerekmektedir. Böylece, Denizli organize sanayi bölgesi Batı Avrupa Ülkeleri' nde gözlenen teknopol durumuna dönüştürülmelidir.

Denizli' de sanayi kuruluşlarının dağılışı düzenli değildir. Hangi sanayi kuruluşunun nerede bulunduğu, ne ürettiği ve ürünün kalitesi hakkında topluca bir bilgiye sahip olmak oldukça güçtür. Ticari bağlantılar alışlageldiği şekilde kişisel çabalarla yapılmaktadır. Bu çerçevede, Denizli sanayiinin dış pazarlara açılmasında ve daha fazla tüketici kitlesine ulaşmasında büyük güçlükler bulunmaktadır. Bu olumsuz koşulları ortadan kaldırmak amacıyla, Denizli

kent merkezinin uygun bir yerinde ticaret faaliyetlerini organize bir şekilde yürütecek ticaret siteleri ve enformasyon büroları kurulmalıdır. Herbir sanayi kuruluşunun ürettiği ürün, bu sitelerde sergilenmelidir. Belediyenin öncülüğünde, her yıl belli dönemlerde sanayiye yönelik olarak uluslararası bir fuar açılmalı, festivaller düzenlemeli ve Denizli daha fazla tanıtılmalıdır.

Araştırmalarımızdan elde ettiğimiz bulgulara göre, Denizli sanayii bölgesel karakterlidir. Bu durum, sanayi faaliyetlerinin daha da gelişmesini sınırlandırmaktadır. Bu amaçla İzmir-Denizli sanayi entegrasyonu gerçekleştirilmeli, ortak yatırım potansiyelinden yararlanılmalıdır. Yabancı yatırımcılar teşvik edilmlidir.

Kısaca, Denizli' de yaşanan sorunların etkin ve bilinçli yöntemlerle kısa sürede çözümleneceği kanısındayız. Bu konuda gerçekleştirilen çabalar, güncel sorunların çözümünün yanı sıra, gelecekte Denizli sanayiinin daha da gelişmesine katkıda bulunacaktır.

SONUÇ

"Denizli' de Sanayi Faaliyetleri ve Sorunları Üzerine Bir Ekonomik Coğrafya Araştırması" adını taşıyan çalışmamızda, Ege Bölgesi' nin iç kesiminde gelişmiş bir sanayi merkezi olarak ortaya çıkan Denizli' de, sanayi faaliyetlerinin bu denli gelişmesinde etkili olan faktörleri belirlemek temel amacımızı oluşturmuştur. Bu bağlamda, Denizli' de meydana gelen hızlı sanayileşmenin niçin ve nasıl oluştuğuna ilişkin soruların yanıtları aranmıştır. Öte yandan, çalışmamızda, Denizli sanayinin gelişimi tarihsel süreç içinde ele alınmış, bu gelişimin Türkiye' de uygulanan ekonomik politikalarla ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin coğrafi dağılışı ve bu dağılışı etkileyen faktörler, sanayi kolları, sanayinin yapısal özellikleri ve sorunları üzerinde de durulmuştur. Denizli sanayinin Ege Bölgesi sanayii içindeki yeri ve önemi, bölgede yer alan diğer illerle karşılaştırılmalı olarak gözden geçirilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz konular çerçevesinde ulaştığımız sonuçlar, aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

1- Araştırmalarımız sonucunda ulaştığımız ilk sonuç, sanayi kuruluşu sayısı, çalışanlar ortalaması ve katma değer üretimi açısından, Denizli' nin Ege Bölgesi illeri arasında İzmir ve Manisa' dan sonra üçüncü sırada yer almasıdır. Ancak Manisa, İzmir sanayi bölgesinin bir uzantısı ya da tali bir sanayi aksı durumundadır. Denizli ise Ege Bölgesi' nin iç kesiminde sanayi faaliyetlerinin hızla geliştiği bir odak noktası ve dinamik bir sanayi merkezidir. Öte yandan, Denizli' nin durumu sektör bazında değerlendirildiğinde, özellikle dokuma ve metal ana sanayii açısından Denizli' nin İzmir' den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

2- Denizli' de sanayi tesislerinin kuruluş yılları incelendiğinde, tesislerin büyük bir bölümünün 1970-1990 yılları arasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Buradan çıkardığımız sonuç, Denizli sanayinin yakın bir geçmişe sahip olduğudur.

3- Denizli' de sanayi faaliyetlerinin yakın bir geçmişe sahip olmasıyla birlikte, yöredeki sanayi faaliyetlerinin temelini antik çağda atıldığı dikkati çekmektedir. Fakat, antik çağda temeli atılan ve Cumhuriyet Dönemi' ne kadar devam eden faaliyetler, dokumacılık el sanatı üzerinde yoğunlaşmış,

ilkel tezgahlarda ev ve atölye tipi üretim biçimi fabrika tipi üretim biçimine uzun bir süre dönüşmemiştir.

4- Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında ilkel el tezgahlarında ev ve atölyelerde gerçekleştirilen dokumacılığın fabrika tipi üretime geçememesinde bazı faktörler oldukça etkili olmuştur. Bu faktörlerden en önemlisi Türkiye bütününde olduğu gibi Denizli yöresinde de yerli üretimin ithal ürünler ile rekabet edememesidir. Böylece çok sayıda atölyede üretim faaliyetleri sona ermiş ve atölyeler kapanmıştır. Bir başka faktör söz konusu dönemlerde çıkarılan ve üreticiyi atölyeden eve çekilmeye zorlayan vergi kanunlarıdır. Söz konusu faktörlerden bir diğeri, yeterli miktarda ipliğin temin edilememişidir.

5- Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle 1935 yılından sonra Denizli yöresinde sanayi faaliyetlerinin belli bir kısırdanma içine girdiği gözlenmektedir. Söz konusu yıllarda Denizli çevresinde devletin desteği ile çok sayıda dokumacılık kooperatifi kurulmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, yörede öteden beri yapılagelen dokumacılık belli ölçüde de olsa manifaktür üretime dönüşmeye başlamıştır.

6- Denizli' de sanayi faaliyetlerinin asıl gelişimi 1970' li yıllarda başlamıştır. Bu gelişimde 1973 yılında Denizli' nin Kalkınmada Öncelikli İller arasına alınması ve yörede peş peşe işçi şirketlerinin kurulması etkili olmuştur.

7- Denizli' de en fazla sanayi tesisinin kurulduğu dönem 1985-1990 dönemidir. Söz konusu dönemde 60 sanayi tesisi kurulmuş ve bu tesislerin büyük bir bölümünü konfeksiyon işletmeleri oluşturmuştur. Bunun en temel nedeni dönem içinde uygulanan devlet politikalarıdır. Bir devlet politikası olarak ihracatın teşvik edilmesi, Denizli' li sanayicileri en önemli ihraç ürünü olan konfeksiyon üretimine yöneltmiştir.

8- Denizli' de sanayi faaliyetlerinin bu denli gelişmesinde ve Denizli' nin Ege Bölgesi' nin iç kesiminde bir sanayi merkezi olarak ortaya çıkmasında çok sayıda lokal faktör de etkili olmuştur. Denizli uygun coğrafi konumu nedeniyle öteden beri yöresel bir ticaret merkezi olarak gelişmiş ve yaratılan ticaret sermayesi zamanla sanayi yatırımlarına dönüşmüştür. Anket verilerine göre, sanayi kuruluşlarının % 57.8' inin kurucu sermayeyi ticaret

kesiminden sağladıkları saptanmıştır.

9- Sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde geleneksel faktörlerin de etkili olduğu gözlenmektedir. Denizli' li girişimciler üretim yaptıkları alanda iş yeri kurmadan önce, kendi alanlarıyla ilgili çeşitli işlerle uğraşmışlardır. Özellikle dokuma sanayii sektörünün gelişmesinde kuşaktan kuşağa aktarılan deneyimlerin büyük bir rolü bulunmaktadır. 78 sanayi kuruluşunun faaliyet gösterdiği dokuma sektöründe sanayi kuruluşu sahip veya ortaklarının 38' i daha önce bu sektörde ticaret, 16' sı yöneticilik, ustalık ve işçilik, 16' sı da küçük iş yeri sahipliği yapmıştır. Burada kısaca vurgulamak istediğimiz nokta, Denizli' de sanayi faaliyetlerinin birdenbire ve kendiliğinden ortaya çıkmış bir olgu olmamasıdır. Yılların verdiği birikim Denizli sanayiini bugünkü konumuna ulaştırmıştır.

10- Anket uyguladığımız 173 sanayi kuruluşu sahip ya da ortaklarının % 91.3' ü nün Denizli doğumlu olduğu saptanmıştır. Ayrıca diğer sanayi kuruluşlarının ise ya kamu kuruluşu ya da bazı bankaların yönetimine geçen eski çok ortaklı şirketlerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Öte yandan, sanayi kuruluşu sahip ya da ortaklarının kökeni incelendiğinde, özellikle dokuma sektöründeki tesis sahiplerinin kökeninin Babadağ olduğu gözlenmektedir. Bu bilgilerden hareketle, Denizli sanayiinin geleneksel değerlerin etkisinde ve bölgesel karakterli olduğu sonucuna varılmıştır.

11- Denizli sanayiinde en önemli yeri dokuma, giyim eşyası ve deri, metal eşya ve metal ana sanayi sektörleri almaktadır. Sanayi kuruluşları sektörel dağılımı incelendiğinde, tüm kuruluşların % 45.0' i dokuma, % 21.4' ü metal eşya, % 11.0' i ise metal ana sanayiinde yer aldıkları gözlenmektedir. Dokuma sanayiinde özellikle, dokuma ve konfeksiyon, metal ana sanayiinde ise haddehaneler büyük yer işgal etmektedirler.

12- Denizli' de sanayi kuruluşlarının yer aldığı 8 sanayi aksı veya bölgesi saptanmıştır. Bunlar İzmir asfaltı sanayi aksı, Ankara asfaltı ve Pamukkale yolu sanayi aksı, Göveçlik-Şirinköy-Başkarcı yolu sanayi aksı, Kayhan-Karakurt yolu sanayi aksı, Sümer Mahallesi sanayi bölgesi, organize sanayi bölgesi ve kent merkezi sanayi alanıdır. Bu akslarda yer almayan münferit sanayi tesislerinin bulunduğu da dikkati çekmektedir.

13- Sanayi alanlarının oluşmasında, yakın çevrenin topoğrafik yapısı

etkili olmuş, topoğrafik yapıya uygun olarak seçilen karayolu güzergahının çevresi sanayi tesisleri tarafından işgal edilmiştir. Denizli imar palanları da sanayi akslarının oluşumunda etkili olmuştur.

14- Denizli' de ilk kurulan sanayi tesisleri daha çok kent merkezinde yer almış, daha sonra kurulan tesisler ise kent merkezinden çevreye doğru yayılarak, özellikle karayolları boyunca sanayi aksları oluşturmuşlardır. Bu oluşum kademeli bir şekilde gerçekleşmiş, karayollarının bazı alanlarında kurulan sanayi tesislerinin çevresi yeni sanayi kuruluşlarıyla dolmuş, daha sonraki etapta başka bir alana sığarama meydana gelmiştir. Son yıllarda Denizli' de sanayi tesislerinin en fazla kurulduğu alan organize sanayi bölgesi ve İzmir asfaltı sanayi aksının Helvacıkırı mevkiidir.

15- Kent merkezinden çevreye doğru yeni sanayi alanlarının açılmasıyla birlikte, konut alanları içinde kalan bazı sanayi kuruluşları, yeni gelişen sanayi alanlarına göç etmişlerdir. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir.

16- Denizli' de sanayi kuruluşlarının % 80.4' ü 1000 m2 den daha geniş bir kapalı alan üzerinde üretim yapmaktadırlar. Buradan hareketle, Denizli' deki sanayi kuruluşlarının kapalı alanlar açısından büyük tesisler oldukları ileri sürülebilir.

17- Sanayi kuruluşlarının sahip oldukları kapalı alanlar tarihsel süreç içinde düşünüldüğünde, ilk kurulan tesislerin daha çok küçük, yeni kurulan tesislerin ise değişen koşullara uygun olarak daha geniş bir kapalı alan üzerinde üretim yaptıkları dikkati çekmektedir.

18- Sektörel açıdan, gıda, dokuma, kimya-plastik eşya ve metal eşya sanayii tesislerinin özelliklerine göre küçük, orman ürünleri, kağıt ürünleri ve taşa toprağa dayalı sanayi kuruluşlarının geniş kapalı alanlar üzerinde yer aldığı gözlenmektedir.

19- Sanayi kuruluşlarının hemen hemen tamamı, ana üniteler açısından tam bir örgütlenme yapısı göstermektedirler. Ancak, çevre sağlığı bakımından önemli olan arıtma tesisi ve atık madde deposu gibi ünitelere çok az sayıda tesisin sahip olduğu dikkati çekmektedir.

20- Denizli' de sanayi kuruluşlarının sahip olduğu çevirici güçleri genellikle yüksek değildir. Tüm kuruluşların % 45.1' i 200 BG' den daha fazla

çevirici güce sahipken, 5-99 BG çevirici güce sahip olan tesislerin oranı % 30.8' dir. En yüksek çevirici güce, metal ana sanayii sektöründe faaliyet gösteren haddehaneler sahiptir.

21- Sanayi tesisi binalarının % 84.4' ü tesis sahiplerinin kendi malıdır. Tesislerini kiralık olarak işleten % 15.6 ' lık bir grup, daha çok kent merkezinde yer alan konfeksiyon tesislerinden meydana gelmektedir.

22- Denizli' de en fazla katma değer üretim payına sahip olan sektör, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektörüdür. % 37.6' lık bir katma değer üretim payı ile ilk sırada yer alan bu sektörü, % 17.6 ile metal eşya sanayii, % 15.1 ile taşa toprağa dayalı sanayii, % 12.5 ile de metal ana sanayii sektörü izlemektedir. Diğer sektörlerde katma değer üretimi yüksek değildir.

23- Sanayi kuruluşlarının üretimlerinde genellikle yıldan yıla üretim artışları görülmektedir. Ancak, gıda ve orman ürünleri sanayii sektörlerinde talep istikrarsızlığı nedeniyle üretimlerinde belirgin bir azalma meydana gelmektedir.

24- Denizli' de sanayi sektöründe istihdam edilenlerin % 64.1' i dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii sektöründe çalışmaktadırlar. Bu sektörü ise % 18.1 lik bir pay ile metal eşya sanayii sektörü izlemektedir.

25- İş gücünün dağılımı incelendiğinde dokuma sektörü dışındaki tüm sektörlerde daha çok erkek personelin istihdam edildiği dikkati çekmektedir.

26- Denizli' de sanayi sektöründe istihdam edilen işgücünün % 76.8' ini ilkökul mezunu olanlar meydana getirmektedir. Bunun dışında ortaokul mezunu olanların oranı % 6.0, lise ve dengi okul mezunu olanların oranı % 6.2, fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı ise % 1.7' dir. İşgücünün % 9.3' ünü de herhangi bir öğretim kurumundan mezun olmayanlar oluşturmaktadır. Bu verilerden elde ettiğimiz sonuç, işgücünün eğitimsiz olduğu ve işgücünün daha çok usta-çırak ilişkisiyle yetiştiğini ortaya koymaktadır.

27- Sanayi kuruluşlarının iş yeri büyüklüğü dikkate alındığında, tesislerin büyük bir bölümünün orta büyüklükteki işletmelerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Anket verilerine göre, kuruluşların % 31.2' si 26-50, % 13.3' ü 51-75, % 69.0' u 76-100, % 9.8' i 101-200, % 6.4' ü 201-500 ve %

3.5' i 501-1000 kişi arasında personel çalıştıran tesislerden oluşmaktadır.

28- Denizli' de sanayi kuruluşları hammadde açısından yakın çevreye bağımlı değillerdir. Tesislerin büyük bir bölümü, Denizli ve yakın çevresinde yer alan diğer illerden, geri kalan bölümü de Türkiye' nin diğer illerinden yada yurt dışından hammadde sağlamaktadır.

29- Denizli' de sanayi kuruluşlarında üretilen ürünlerin pazar alanları üç kademeli bir yapı göstermektedir. Bunlardan birincisi Denizli ve yakın çevresi, ikincisi Türkiye bütünü ve üçüncüsü ise yurt dışıdır. Yurt içi pazar alanlarının başlıcaları İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerdir.

30- Denizli' den ihraç edilen ürünlerin önemli bir bölümünü bornoz, havlu, mutfak eşyaları, çarşaf- nevesim, giyim eşyası, temizlik bezi, pijama- gecelik ve bakır çubuklar oluşurmaktadır.

31- İhracat yapılan ülkelerin başında Almanya gelmekte, bu ülkeyi ihracat sıralamasına göre A. B. D. , İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Belçika ve Yunanistan izlemektedir.

32- Denizli' de sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümünde, tesislerin kurulmasından sonra yeni yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen yatırımlar makine-techizat arttırımı, yeni fabrika binası yapımı, makine değiştirmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

33- Denizli' de sanayi kuruluşlarının yarısı (% 49.1' i), ileriye dönük olarak bazı yatırım projelerine sahiptirler. Sözkonusu projeler arasında dikkat çekici olanlar makine-techizat arttırımı, yeni fabrika binası yapımı, üretimde çeşitlenme, mevcut yatırımları geliştirme ve yeni teknolojilere geçmektir.

34- Herhangibir yatırım gerçekleştirmeyen ve yatırım projesine sahip olmayan tesisler, sermaye yetersizliği, bürokratik nedenler, piyasa istikrarsızlığı, rekabet fazlalığı, talep istikrarsızlığı ve nitelikli eleman yokluğu nedeniyle yeni yatırımlara ynelememektedirler.

35- Denizli' de sanayi kuruluşlarının % 56.1' i anonim şirket, % 26.0' sı limited şirket, % 9.8' i de kollektif şirkettir. Geleneksel bir yapı gösteren ve aile şirketi olan kuruluşların oranı % 3.1' dir.

36- Denizli' de anket uyguladığımız sanayi kuruluşlarının % 26.8' i

kaliteli hammadde, % 17.2' si kredi-sermaye, % 15.9' u nitelikli eleman temini, % 10.8' i talep istikrarsızlığı, % 10.2' si de rekabet fazlalığı sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır.

37- Sektörler arasında en fazla soruna sahip olanlar dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii ile metal ana sanayii sektörleridir. Dokuma sektörünün sorunları arasında hammadde, nitelikli eleman, kredi-sermaye, talep istikrarsızlığı ve pazar sorunu önemli bir yer işgal etmektedir. Metal ana sanayiinin sorunları ise hammadde kaynaklarına uzak olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle metal ana sanayii sektöründe üretim yapan haddehaneler hammadde kaynağına yakın olmak için İzmir- Aliğa' ya taşınma eğilimindedirler.

38- Denizli' de sanayi kuruluşlarının yarattığı çevre sorunu henüz büyük ölçüde etkili değildir. Ancak, şimdiden bazı temel önlemlerin alınması ve gelecekte daha büyük çevre sorunlarının önüne geçilmesi gerekmektedir.

39- Denizli' de sanayi kuruluşlarının sorunlarının çözümlenemeyecek derecede olmadığı görülmüştür. Etkin, bilimsel ve kararlı önlemlerle hemen her sektörün sorunu çözümlenebilir niteliktedir.

Bir coğrafyacı olarak, insan ve doğal ortam koşulları içinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümleri belli bir mekan organizasyonu ile ele alarak Denizli' de sanayi etkinliklerinin tarihsel gelişimini, kuruluş yeri faktörlerini, alansal dağılımını, yapısal özelliklerini ve sorunlarını inceleyen bu araştırmamızın, bundan sonra da ülkemizin farklı bölge ya da illerinde bu yönde yapılmasına inandığımız araştırmalara yardımcı ve katkılı olacağını umut etmekteyiz. Çünkü, ülkemizde son yıllarda hızla gelişmeye başlayan Uygulamalı Coğrafyanın sistematik yaklaşımları içinde bu tür sorunların ele alınarak değerlendirilmesi, her ne kadar monografik bir araştırma niteliği gösterse de, ülkemizin gerek bölgesel, gerekse iller düzeyinde ortaya çıkan ekonomik yapılanmaları ve bu yapılanmalardan kaynaklanan sorunların çözümlenmesinde yardımcı olacaktır. Araştırmamızı, bu yönde değerlendiren bilim adamı, sanayi kuruluşları yöneticileri ve sanayi ile ilgili kurumların eksiklerimizi hoşgörüle karşılamalarını dilemekteyiz.

Kuşkusuz, bu araştırmamızda belki de eksikliği sözkonusu olabilecek kentleşme-sanayileşme, toplumsal yapı ile ilgili sanayi kuruluşlarının yarattığı

artı değerin yaşam standartlarına yönelik göstergelerinin ele alınmadığı dikkatimizi çekmektedir. Ancak, tez konumuzun sınırlarını zorlamaya yönelik bu tür değerlendirmeler başka araştırmaları yönlendirecek boyuttur. İnanıyoruz ki, "Denizli' de sanayi faaliyetleri ve orunları" ile ilgili yaptığımız bu kapsamlı araştırma, bundan sonra yapılacak yukarıda zkonusu ettiğimiz araştırma konularıyla ilgili incelemelere ışık tutacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKDAĞ, Mustafa, **Celali İsyanları (1550-1603)**, Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay. No: 144, Ankara, 1963.
- AKYOL, Salahaddin, "Yurtdışında Çalışan İşçilerimizin Kurdukları İşletmelerin Yatırım Sorunları", (Tebliğ), 26 Kasım 1976, İstanbul Üniv. İşletme Fak.Yay. No: 66, Ankara, 1977
- ALPUGAN, Oktay, **Küçük İşletmeler, Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi**, Karadeniz Teknik Üniv., Yay. No: 125, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Yay No: 3, Trabzon, 1988.
- AYAN, Mesut, "Sanayinin Kentleşmeye Etkisi (Seydişehir Örneği)", **Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu**, (1-3 Kasım 1984.), Adana, 1985, s. 124-143.
- AYDIN, S. / SOYKAN, M. / İSKENDER, C. , **Tekstil Sektörü**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Yay. No: 20, İstanbul, 1978.
- BAILLY, A. / BEGUIN, H., **Introduction à la Géographie Humaine**, Masson, Paris, 1993.
- BARAN, Tuncer, **Türkiye' nin Sanayileşmesi ve Sanayi Politikaları**, Ankara, 1979.
- BARAY, İlkin, "Ege Bölgesi Sanayinin Yapısı", **Ege Bölgesi' nin Ekonomik Durumu ve Geleceği Sempozyumu**, (11-13 Ekim 1989), Tarışbank Genel Md. Yay. No: 1990/1, İzmir, 1990, sayfa: 41-60.
- BAYKAL, Füsün, "Işıkent-Pınarbaşı Sanayi Bölgesi", **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı:3, Ege Üniv. Edebiyat Fak., İzmir, 1985, sayfa: 101-127.
- BAYKARA, Tuncer, **Denizli Tarihi**, 2. Kısım 1070-1429, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.
- CERİT, Sevil, "Türkiye' de İller Arası Göçler (1950-1980)", **Nüfusbilim Dergisi**, Cilt: 8, Hacettepe Üniv., Nüfus Etüdüleri Enst. , Ankara, 1986, s. 81-103.
- CILLOV, Haluk, **Denizli El Dokumacılığı Sanayii**, İst. Üniv. , İktisat Fak., İktisat ve İçtimaiyat Enst. Yay. No: 10, İstanbul, 1949.
- CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985.
- CUINET, Vital, **La Turquie d' Asie**. III, Paris, 1894.

- ÇALIŞMA ve SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Yurtdışında Çalışan ve Yurda Dönen Vatandaşlarımıza Sunulan Hizmetler, (Rehber), Ankara, 1989.**
- ÇELEBİ, I. / BALKIR, C. / BARAY, İ., Türkiye - AET Entegrasyonunda Demir - Çelik Sanayii, METAŞ, İzmir, 1986.**
- ÇELEBİ, Nilgün, Aydın' daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açından İncelenmesi, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 26 , İzmir, 1983.**
- DARKOT, B. / TUNCEL, M., Ege Bölgesi Coğrafyası, İstanbul Üniv. Yayını, İstanbul, 1978.**
- DENİZLİ BELEDİYESİ, Denizli Kenti Analitik Etüdü, Denizli, 1992.**
- DENİZLİ TİCARET ve SANAYİ ODASI, Broşür, Vilayet Matbaası, Denizli, 1933.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1985, Denizli Tic. Od. Yay. No: 12, Denizli, 1985.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1986, Denizli Tic. Od. Yay. No: 13, Denizli, 1986.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1987, Denizli Tic. Od. Yay. No: 14, Denizli, 1987.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1988, Denizli Tic. Od. Yay. No: 15, Denizli, 1988.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1989, Denizli Tic. Od. Yay. No: 16, Denizli, 1989.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1990, Denizli Tic. Od. Yay. No: 17, Denizli, 1990.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1991, Denizli Tic. Od. Yay. No: 18, Denizli, 1991.**
- DENİZLİ TİCARET ODASI, Ekonomik Yöntü ile Denizli - 1992, Denizli Tic. Od. Yay. No: 19, Denizli, 1992.**
- DENİZLİ VALİLİĞİ, Denizli İl Yıllığı-1973, Denizli, 1973.**
- DERRUAU, Max, Géographie Humaine, Armand Colin, Paris, 1991.**
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1927 Sanayi Sayımı, Ankara,1969.**
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, DİE Yay. No: 547, Ankara, 1968.**
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1973 Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri, DİE Yay. No: 1005, Ankara, 1982.**

- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, **1981 Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri**, DİE Yay. No: Ankara, 1983.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, **1989 Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri**, DİE Yay. No: 1504, Ankara, 1992.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, **1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, DİE Yay. No: 1616, Ankara, 1990.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, **1927-1990 Genel Nüfus Sayımları**.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1972.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1967.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1973.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1979.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1985.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1989.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tesbiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri**, DPT Yay. No:1304, KÖYD Yay. No: 4, Ankara, 1973.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Çok Ortaklı Şirketler**, DPT Yay. No: 1463, KÖYD Yay. No: 15, Ankara, 1978.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Türkiye' de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi**, Cilt-1, DPT Yay. No: 1806, KÖYD Başkanlığı Yay. No: 27, Ankara, 1982.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Cam Sanayii**, DPT Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ö. İ. K. Raporu, Ankara, 1990.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Pamuklu**, DPT Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö. İ. K. Raporu, Ankara, 1990.
- DEZERT, B. / VERLAQUE, C. , **L' Espace Industriel**, Masson, Paris,1978.
- DİNLER, Zeynel, **Bölgesel İktisat**, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1986.

- DİNLER, Zeynel, "Sanayinin Yer Seçimi, Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Kutbu Politikası", **2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi**, (27-28 Ekim 1989), İ.T.Ü. Mimarlık Fak., İstanbul, 1989, s. 129-134.
- DOĞAN, Fatih, **1313 (Hicri) Aydın Vilayeti Salnamesi**, (Yayınlanmamış Mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1990.
- DÜLGEROĞLU, Ercan, "Türkiye' de Sınai Yerleşim ve Kalkınma", **2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi**, (27-28 Ekim 1989), İ.T.Ü. Mimarlık Fak., İstanbul, 1989, s. 101-108.
- EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI, **1968 Yılı Ekonomik Raporu**, İzmir, 1968.
- EKONOMİK PANAROMA DERGİSİ, Yıl: 5, sayı: 3, 20-29 Mart 1992, İstanbul.
- ERKAN, Hüsnü, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniv. Yay. No: 0906.87. AR.005.038, İzmir, 1987.
- ERKAN, Hüsnü, "Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Ege Bölgesi", **Ege Bölgesi' nin Ekonomik Durumu ve Geleceği Sempozyumu**, (11-13 Ekim 1989), Tarışbank Genel Md. Yay. No: 1990/1, İzmir, 1990, s. 19-29.
- ERKİN, Engin, **Denizli (Merkez) Nazım İmar Planı Raporu**, Denizli, 1983.
- GARNIER, J. B./ DELOBEZ, A., **Pazarlama Coğrafyası**, (Çeviren: E. TÜMERTEKİN ve A. TÜMERTEKİN), İstanbul Üniv. Yay. No: 3111, İşletme Fak. Yay. No: 143, İstanbul, 1983.
- GİRİTLİOĞLU, Cengiz, "Sanayi Yerleşme Yerleri Seçim ve Kurgusunda Kullanılabilecek Bir Yöntem Yaklaşımı", **Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu**, (1-3 Kasım 1984), Adana, 1985, s. 82-88.
- GİTMEZ, Ali Sadi, **Göçmen İşçilerin Dönüşleri, 1- Yurtdışından Önen İşçiler ve İstihdam Sorunları**, O.D.T.Ü. İdari Bilimler Fak., Ankara, 1977.
- GİTMEZ, Ali Sadi, **Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.
- GÖKDERE, Ahmet Yılmaz, "Batı Avrupa Ülkelerine İşgücü Göçünün Türk Sanayii Üzerine Etkileri", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye' de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, (28-31 Ocak 1974), Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 382, Maliye Enst. Yay No: 36, Ankara, 1975, s. 207-251.

- GÖNEY, Süha, **Büyük Menderes Bölgesi**, İstanbul Üniv. Yay No: 1895, Coğr. Enst.Yay. No: 79, İstanbul,1975.
- GÜVEN, Sami, **Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enst. Yay No: 168, Ankara,1977.
- HOOVER, E., **La Localisation des Activiés Économiques**, Les Éditions Ouvrières, Paris, 1955.
- İMAR ve İSKAN BAKANLIĞI, **Ege Bölgesi, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni**, İmar ve İskan Bak., Planlama ve İmar Genel Md., Bölge Planlama Dairesi Yayını, Ankara, 1970.
- İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı-1933**, Türk Tarih Kurumu Yay., XVI. Seri, Sayı: 14, Ankara, 1972.
- İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı-1936**, Türk Tarih Kurumu Yay., XVI. Seri, Sayı: 21, Ankara, 1973.
- İSTANBUL TİCARET ODASI, **Türkiye' nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu**, İstanbul, 1991.
- İŞLETMELER BAKANLIĞI, **Halk Girişimleri-Anket Sonuçları**, İşletmeler Bak. Yay. No: 3, Ankara, 1979.
- KARA, Hamdi, **Çukurova' da Endüstri**, (Yayınlanmamış Docentlik Tezi), Ankara Üniv. D.T.C.F., Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Kürsüsü, Ankara, 1981.
- KARPAT, Kemal, **Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-83**, IJEMES, IX, 2, 1978
- KAYNAK, Muhteşem, "Osmanlı Devletinde Ulaştırma Sistemi ve Demiryolları", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Sempozyumu**, (21-23 Kasım 1985), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s. 28-47.
- KEPENEK, Yakup, **Türkiye Sanayisinin Yapısal Sorunları, "Sanayinin Üretim Yapısı"**, T.M.M.O.B., Makine Müh. Odası Yay. No: 106/4, Ankara, 1977.
- KEPENEK, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, (2. Baskı), Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- KOÇMAN, Asaf, "Çukurova Bölgesinde Şehirsel Fonksiyonlar, Sanayi İş Sahaları ve Sanayide Kuruluş Yeri", Atatürk Üniv. Edebiyat Fak., **Araştırma Dergisi**, Sayı: 12, Ankara, 1980, s. 413-450.

- KOPARAL, Tenay, **Türkiye'nin Kalkınmasında Küçük Sanayinin Önemi ve Katkısı**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1977.
- KURMUŞ, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye' ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974.
- KUTBAY, Cemil, **Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Diğer İller İtibariyle Dağılımı**, (1963-1981 Dönemi), DPT Yay. No: 1830, KÖYD Yay No: 28, Ankara, 1982.
- MADEN TETKİK ve ARAMA ENSTİTÜSÜ, **Türkiye Maden Envanteri**, M.T.A. Enst. Yay. No: 179, Ankara, 1980.
- MALAY, Hasan, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu**, (27-30 Eylül 1988), Bildiriler, Denizli, s. 295-298.
- MANZAGOL, C., **Logique de L' espace Industriel**, *Le Géographie*, No: 28, PUF, Paris, 1980.
- MERENNE-SCHOUMAKER, Bernadette, **La Localisation des Industries**, Nathan, Paris, 1991.
- MILLER, E. W., **Manufacturing. A Study of Industrial Location**, The Pennsylvania State University Press, 1977.
- MİLLİ PRODÜKTİVİTE MERKEZİ, **Türkiye Pamuklu Dokuma Endüstrisi**, MPM Yay. No: 125, Ankara, 1973.
- MÜFTÜOĞLU, Tamer, **Sanayi İşletmelerinde Kuruluş Yeri Seçimi ve Ölçek Sorunu**, Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fak. No: 530, Ankara, 1983.
- OCAK, Sefa, **Tuğla ve Kiremit Sanayii Araştırması**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yay. No: 19, İstanbul, 1978.
- ÖKÇÜN, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, Ankara, 1968.
- ÖZBEK, Gürhan, **1301 Hicri Aydın Vilayeti Salnamesi**, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1991.
- ÖZDEMİR, Mahmut, **Türkiye' de Organize Sanayi Bölgeleri**, T.O.B.B. Yay. No: 155, Ar-Ge: 65, Ankara, 1990.
- ÖZGÜÇ, Nazmiye, "Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı", İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., **Coğrafya Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, 1986-1987, s. 35- 55.

- PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988
- PLANHOL, de Xavier, "La Cadre Géographique: Le Pays de Laodicée-Denizli", Laodicée du Lycos, **le Nymphée Campagnes 1961-1964**, Université Laval, Recherches Archéologiques, Série 1, Québec- Paris, 1969, s. 391- 419.
- SAĞLAM, Dünder, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolü Üniv Yay. No: 117, A.Ö.F. Yay. No: 43, Ankara, 1985.
- SANAYİ ve TİCARET BAKANLIĞI, **Türk Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1983.
- SERİN, Necdet, **Türkiye' nin Sanayileşmesi**, Ankara, 1963.
- SEVGİ, Cezmi, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayım Dağıtım, No: 504, İstanbul, 1994.
- SEVGİ, Cezmi, **İzmir' de Sanayi Kuruluşlarının Yapısal Özellikleri ve Alansal Dağılımı**, (Yayınlanmamış Araştırma), Ege Üniv. Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, İzmir, 1994.
- SÖNMEZ, Necla, **1304 Mali Aydın Vilayeti Salnamesi**, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1987.
- SÖZER, Ahmet Necdet, "İzmir: Ege' nin Metropolü", Ege Üniv. Edebiyat Fak., **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı: 4, İzmir, 1988, s. 1-18.
- STEWIG, Reinhard, **Batı Anadolu' nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler**, Çeviren: R. TURFAN), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1968
- ŞAKİR, Dr. Kemal, **Denizli**, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1927.
- TANDOĞAN, Alaettin, **Türkiye' de 1975- 1980 Döneminde İller Arası Göçler**, Karadeniz Teknik Üniv. Yay No: 141, İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Yay. No: 5, Trabzon, 1989.
- TEKELİ, İlhan, **Mekân Organizasyonlarına Makro Yaklaşım: Türkiye Üzerine Bir Deneme**, O.D.T.Ü. Mimarlık Fak. Yay. No: 28, Ankara, 1979.
- TEKELİ, İ. / İLKİN, S., "Türkiye' de Ulaştırmanın Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 10, s. 2758-2768.
- TEKELİ, İ. / İLKİN, S., "Türkiye' de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri (Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesi' nde Çeşitlenmesi)", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Sempozyumu**, (21-23 Kasım 1985), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s. 190-211.

- TEKER, Mustafa, "Türkiye' nin En Hızlı Gelişen İllerinden Biri: Denizli", **Egevizyon Dergisi**, ESIAD, Sayı: 4, İzmir, 1993.
- TEZEL, Yahya, S., **Cumhuriyet Dönemi' nin İktisat Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1968.
- TİCARET GAZETESİ, **Ege' de Sanayi**, Ticaret Gazetesi Özel Eki, İzmir, 1990.
- TOKGÖZ, Erdinç, **Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye**, Hacettepe Üniv. Yayını, Ankara, 1976.
- TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye' de Kalkınmada Öncelikli Yörelere Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniv. Yayını, Ankara, 1985.
- TOPÇUOĞLU, Abdullah, **Konya' da Büyük Sanayiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Konya, 1990.
- TOPRAK, Zafer, "Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ekonomisindeki Gelişmeler", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Sempozyumu**, (21-23 Kasım 1985), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s. 22-27.
- TUTSAK, Sadiye, **Mali 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi**, Cilt III, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), E.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İzmir, 1988.
- TÜMERTEKİN, Erol, "İstanbul' da Sanayi Faaliyetlerinin Bünyesi ve Türkiye Sanayiindeki Yeri", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 16, (1960-1961), İstanbul, 1961, s. 105-125.
- TÜMERTEKİN, Erol, **İstanbul' da Bir Sanayi Bölgesi: Bomonti**, İstanbul Üniv. Yay. No: 1282, Coğrafya Enst. Yay. No: 48, İstanbul, 1967.
- TÜMERTEKİN, Erol, **Sanayi Coğrafyası**, (Üçüncü Baskı), İstanbul Üniv. Yay. No: 751, Coğrafya Enst. Yay. No: 22, İstanbul, 1969.
- TÜMERTEKİN, Erol, **İstanbul Sanayiinde Kuruluş Yeri**, İstanbul Üniv. Yay. No: 1808, Coğrafya Enst. Yay. No: 71, İstanbul, 1972.
- TÜRK, İsmail, "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye' de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, (28-31 Ocak 1974), Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 382, Maliye Enst. Yay. No: 36, Ankara, 1975, s. 655-683.
- TÜRKEN, Erdal, "Sanayi Yerleşimi ve Sanayileşme Stratejileri", **Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu**, (1-3 Kasım 1984), Adana, 1985, s. 49-85.
- TÜRKİYE KALKINMA BANKASI, **Sanayi Yıllığı-93**, Ankara, 1993.

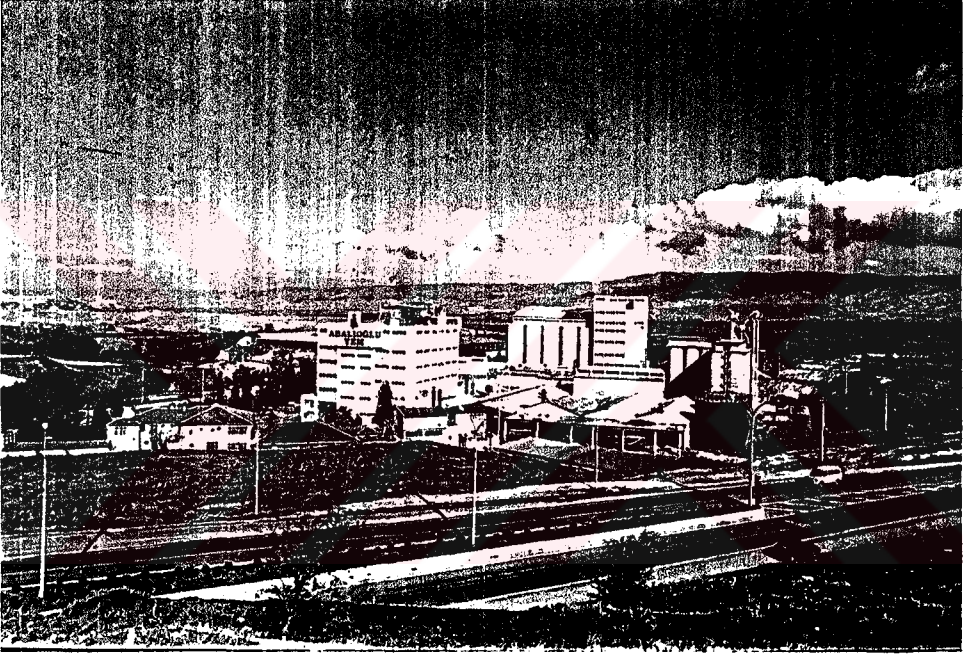
- TÜRKİYE ODALAR ve BORSALAR BİRLİĞİ, Ege Bölgesi Ekonomik Raporu**, T.O.B.B. Yay. No: 132, Ar-Ge No: 50, Ankara, 1989.
- TÜRKİYE SINAİ KALKINMA BANKASI, Tekstil Sektörü**, T. S. K. B. Yay. No: 20, İstanbul, 1978.
- ÜLKER, Necmi**, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 5, E.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İzmir, 1990, s. 23-40
- WALTER, Hinz, İslamda Ölçü istemleri**, (Çev: Sevim ACAR), Marmara Üniv. Fen-Ed. Fak. Yayını, No: 211, İstanbul, 1990
- YILMAZ, Cevdet, Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye' de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul, 1992.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ, Denizli Maddesi**, Cilt: III, İstanbul, 1981.
- ZAIM, Sabahattin, İstanbul Sanayi Bölgeleri**, İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yay. No: 304, İstanbul, 1971.

FOTOĞRAF 1- Denizli' de dokuma sektörünün bir alt kolunu oluşturan konfeksiyon atölyeleri genellikle kent içinde bir apartman katında ya da bodrumunda faaliyet göstermektedir.

FOTOĞRAF 2- Konfeksiyon atölyelerinin apartmanların bodrum katında bulunması hemen hemen her tesise özgü bir olgudur. Fotoğraf, bunun ikinci bir örneği durumundadır.

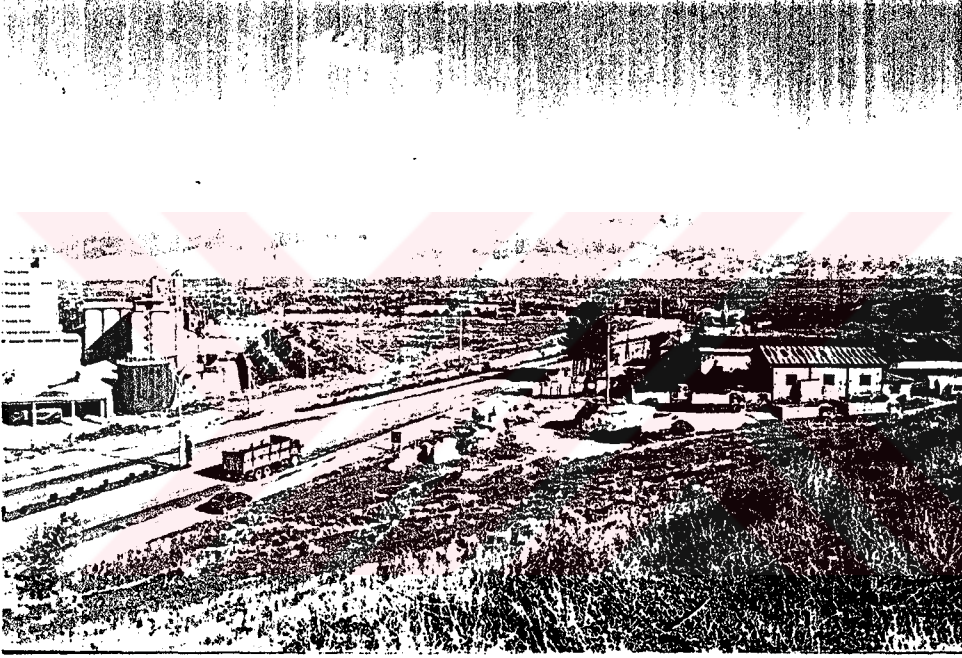
FOTOĞRAF 3- Denizli' nin en önemli sanayi kuruluşlarından birini meydana getiren Abalıoğlu Yem Sanayii, alanında Türkiye ve Balkanların en büyük tesisi olarak kabul edilmektedir.

FOTOĞR AF 4- İzmir asfaltı çevresi topografyanın uygunluğu nedeniyle sanayi kuruluşları tarafından işgal edilmiş ve bu kuruluşlar bir sanayi alanı oluşturmuşlardır. Karayoluunun çevresindeki uygun boş döz alanlarda, geliştirilmiş de de tesis inşaatları sürdürülmektedir.

FOTOĞR AF 5 - 1960-1970 yılları arasında Ankara asfalanın Pamukkale yol aynası çevresi yeni tirsanayi sanayi toplanma alanı olarak oluşmaya başlamıştır.

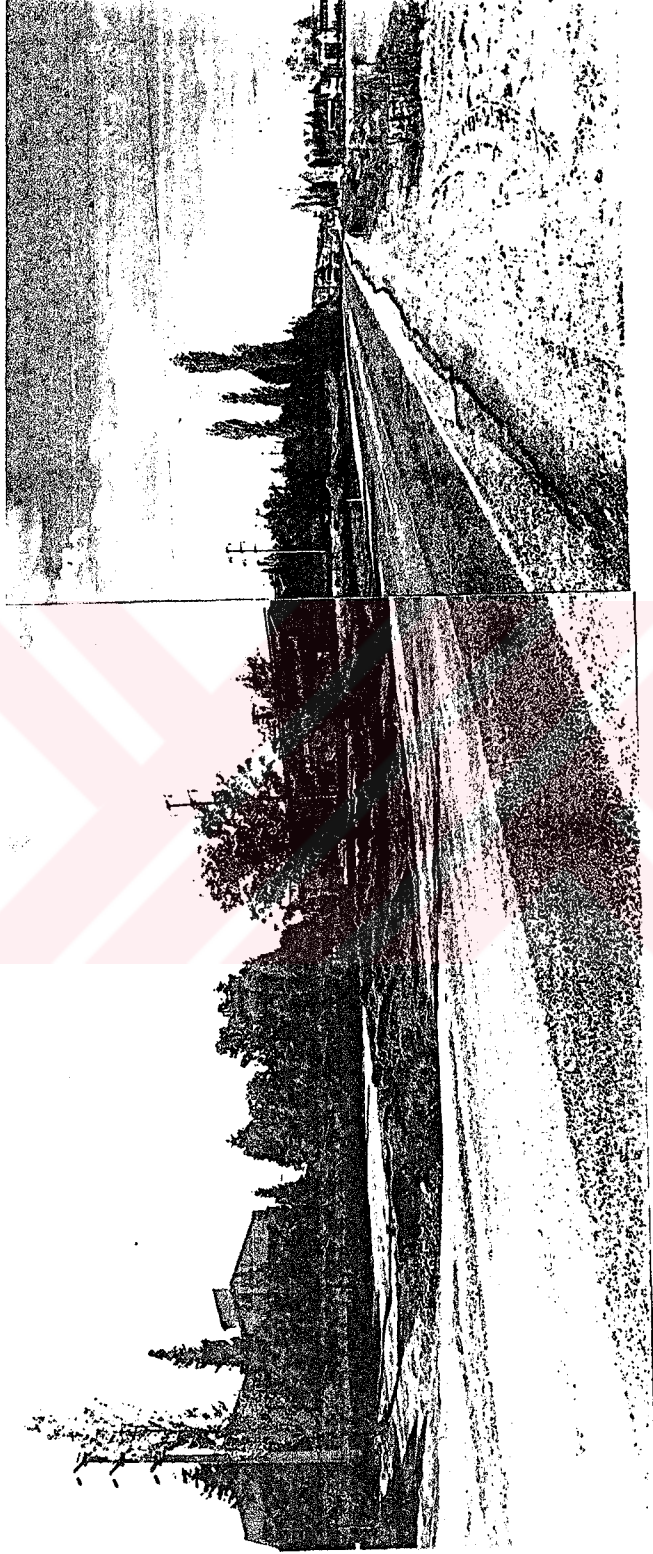
FOTOĞRAF 6- Ankara asfaltı Pamukkale yol ayrımı çevresi sanayi kuruluşlarının bir toplanma alanıdır. Aynı zamanda bu alan sanayi tesislerinin kent merkezinden kaçışın ilk etabı olarak dikkati çekmektedir.

FOTOĞRAF 7- Denizli kent çevresinin ginyebanında yer alan Göveçlik köylü ve çevresi, yurt dışından dönen işçilerin kurdukları tesislerin başlıca kuruluş yerini oluşturmaktadır.

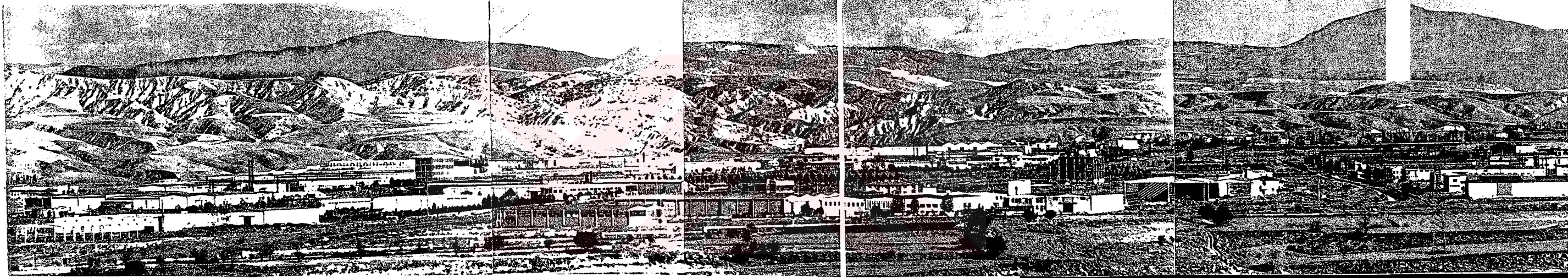
FOTOĞRAF 8- Ankara asfaltlı sanayi alanında, Pamukkale yol ayırımı çevresinden sonra, tesislerin ikinci bir toplanma alanı Alkhan köyü çevresidir. Bu alanda daha çok tuğla ve kiremit fabrikalarının yer aldığı görülmektedir.

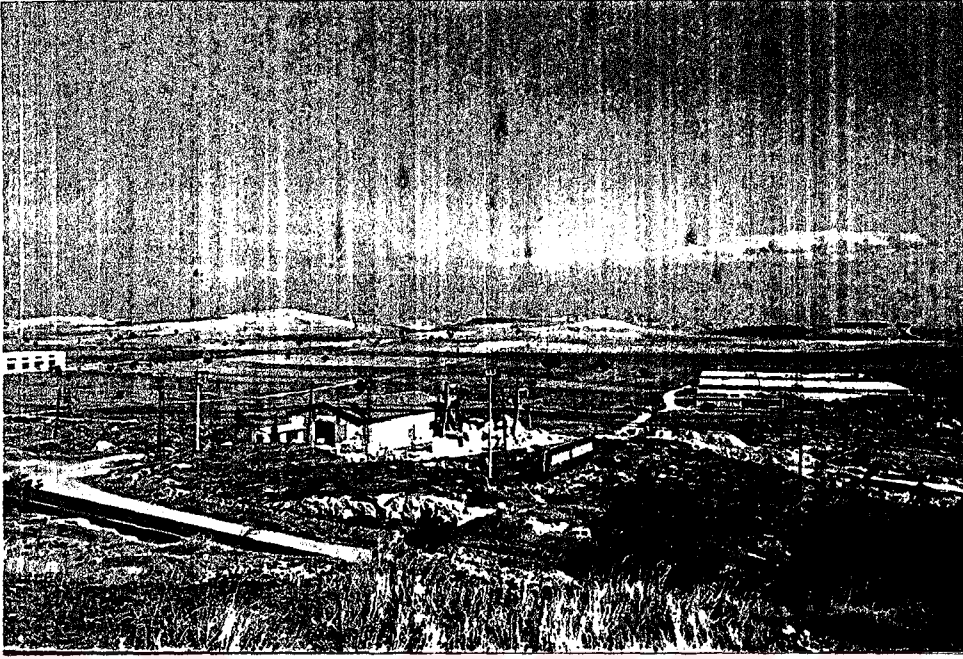
FOTOĞR AF 9 - 1975-1980 Yılları arasında Ankara asfaltlı sanayi alanı Kale köyüne kadar uzanmıştır. Kale köyü çerçevesinde yer alan sanayi kumuluğundan genellikle büyük ölçekli ve metal eşya sanayi tesislerinden oluşmaktadır.

FOTOĞR AF 10- Denizli kent merkezinin kuzeybatısında, kent merkezine yaklaşık olarak 9 km uzaklıkta, İzmir asfaltının Kuruçuk mevki, sanayi kuruluşlarının yeni bir toplama alanını oluşturmaktadır. Bu kesin İzmir asfaltı sanayi alanının sonunu meydana getirmektedir.

FOTOĞRAF 11- 1988 Yılında hizmete giren organize sanayi bölgesi, günümüzde sanayi tesislerinin yeni bir yoğunlaşma alanı haline gelmiştir. 1992 yılına kadar organize sanayi bölgesinde 47 sanayi tesisi faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Organize sanayi bölgesinin bulunduğu kesim Denizli çevresindeki en uygun sanayi alanını oluşturur. Bu alan, büyük ölçekli sanayi kuruluşları için en uygun sit ve siltasyon koşullarına sahip bulunmaktadır.

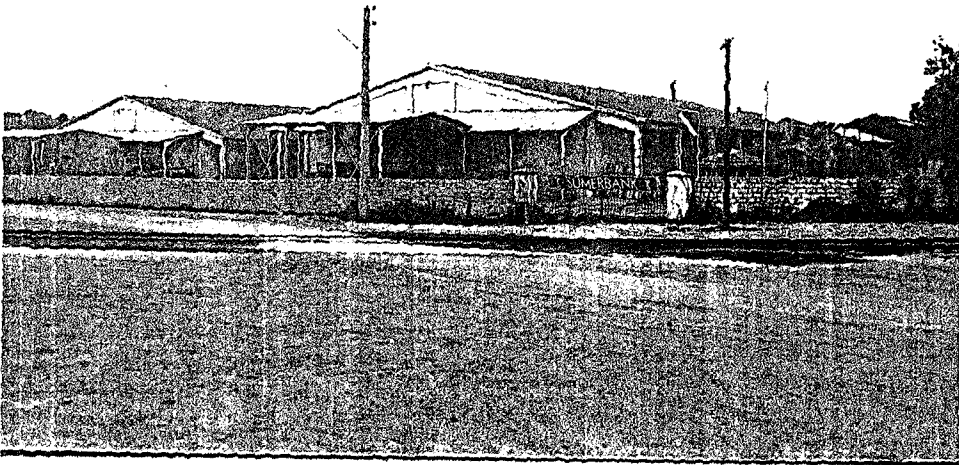
FOTOĞRAF 12- İzmir asfaltı sanayi aksında, Helvacıkırı mevkiindeki boş alanlar yeni sanayi kuruluşları ile doldurulmaktadır. Çevrenin topografik açıdan uygunluğu ve karayoluna yakınlığı bu kesimi elverişli bir sanayi alanı haline getirmiştir.

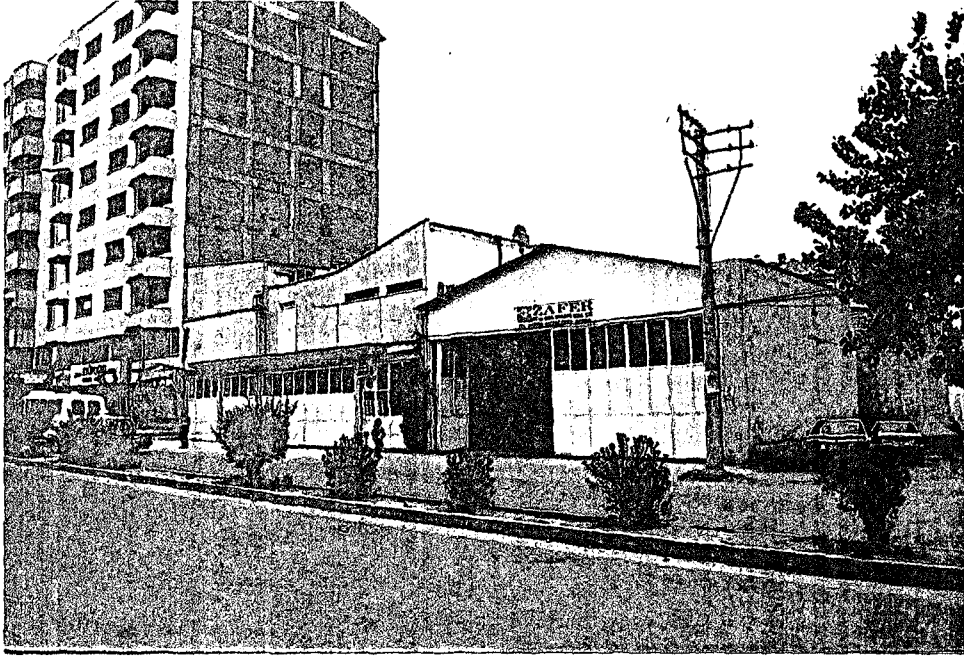
FOTOĞRAF 13- Denizli kent merkezi girişinde, karayolu kenarında yer alan sanayi kuruluşları, kentin artan yük trafiği karşısında sıkışıp kalmışlardır. Bu kuruluşlar hareket edebilme ve genişleyebilme olanaklarına sahip olamamaktadırlar.

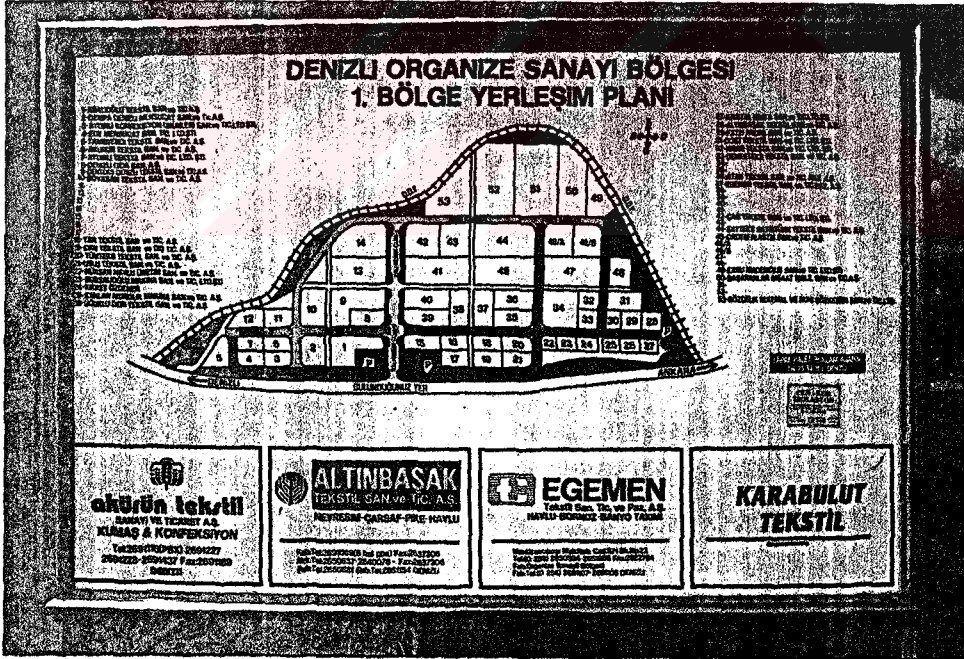
FOTOĞRAF 14- Hammadde kaynaklarının bolluğu nedeniyle Denizli çevresinde yeni kurulmaya başlayan çok sayıda mermer tesisi genellikle kent merkezine uzak alanlarda kurulmaktadır. Bu tesislerden birisi de, taşkın tehlikesine karşın Pamukkale yolu üzerinde B. Menderes nehri yatağının hemen kenarına kurulmuştur

FOTOĞRAF 15- Denizli' de Sümerbank Müessesesi araştırma alanımızdaki tek kamu kuruluşu olup, Sümer mahallesinde ilk kurulan tesisi meydana getirmektedir.

FOTOĞRAF 16- Denizli kent merkezinde konfeksiyon atölyelerinin yanı sıra, gıda sanayiinde de bazı tesisler konutlar ile yan yana bulunmaktadır. Bu tesisler genellikle küçük ölçekli iş yerlerinden oluşmaktadır. Kurulduğu dönemde kentin biraz dışında olan bu tesisler, günümüzde konut alanlarının içinde kalmışlardır.

FOTOĞRAF 17- Organize sanayi bölgesi, Denizli' de planlı sanayileşmenin ilk örneğini oluşturmaktadır. Ankara karayolunun Gürlek mevkiinde kurulan organize sanayi bölgesi, her ölçekte sanayi kuruluşunu barındırabilecek bir şekilde, altyapı donanımları ile birlikte planlanmıştır. Fotoğraf, Ankara karayolunun kuzey kesiminde yer alan 1. bölgenin yerleşim planını içermektedir.

FOTOĞRAF 18- Denizli' de bazı sanayi kuruluşları, tüketiciye doğrudan ulaşarak fabrika bünyesinde ürün satış birimlerini oluşturmaktadırlar.

EK-1: SANAYİ KURULUŞLARINA UYGULANAN ANKET SORULARI

1. İş yerinin adı ve ünvanı: _____

2. İş yerinin adresi:

İl : _____ İlçe: _____ Mahalle: _____

Bucak veya köy: _____ Cade: _____ Sokak: _____

Telefon: _____

3. İş yerinin hukuki durumu:

- Ferdi Mülkiyet Adi Ortaklık Kollektif Şirket
 Komandit Şirket Limited Şirket Anonim Şirket
 Kooperatif KİT Diğer (Belirtiniz)

4. İş yerinin ortak sayısı kaç kişidir: _____

5. İşletmenin kayıtlı olduğu oda ya da dernek adı: _____

6. İş yeri sahibi ya da sahiplerinin doğum yeri:

Sahipler	İl	İlçe	Köy
1			
2			
3			
4			

7. İş yeri sahibi ya da sahiplerinin öğrenim durumu:

Sahipler	İlkokul	Ortaokul	Lise ve dengi	Üniversite
1				
2				
3				
4				

8. İş yeri sahibinin bu işletmeyi kurmadan önceki mesleği hangisidir.

- Ticaret Sanat Memur Çiftçi
 İlk iş bu Başka (Belirtiniz): _____

KURULUŞ

9. İşletmeniz hangi yılda kurulmaya başladı: _____
10. İşletme hangi yılda üretime başladı: _____
11. İşletmenizde üretim yapmakta olduğunuz alanı seçmekte hangi faktörler etkili olmuştur.
- Daha önceki mesleğimdi
 - Daha önce bu ürünlerin ticareti ile uğraşıyordum
 - Piyasada bu ürüne olan talep fazlalığı
 - Bu alanda rekabetin az olması
 - Başkaca (Belirtiniz): _____

12. İşletmenin kuruluş aşamasında ilk sermaye nereden sağlandı ?
Önem sırasına göre numara vererek belirtiniz.

- Ticaret Kredi alındı Miras kaldı Çiftçilik
- Başkaca (Belirtiniz) _____

13. İş yerinin kuruluş aşamasında teşvik alındı mı? Alındı ise:

Teşvik alınan kuruluş Teşvik Türü
.....

14. Kredi aldınız ise kredi kuruluşunun adı: _____

15. İş yerinin ilk kuruluş yeri burasımıdır? Evet Hayır

16. Burası değil ise, daha önceki yerini mevkii olarak belirtiniz.

Önceki yeri Yer değiştirme sebebi Yer değiştirme yılı
.....

KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİ

17. İş yerinin Denizli'de kurulmasının ilk üç nedenini önem sırasına göre numaralandırarak belirtiniz.

- Hammaddeye yakınlık ve bolluk
- Enerji kaynaklarına yakınlık
- Ucuz ve bol işçi temini
- Su kaynağına yakınlık
- Denizli'li olmak
- Ulaşım kolaylığı
- Pazara yakınlık
- Devletin teşvik tedbirleri
- Yerel rekabetin yokluğu
- Başkaca: _____

18. İş yerinin Denizli'nin bu bölgesinde kurulmasının nedenlerinden ilk üçünü önem sırasına göre numaralandırarak belirtiniz.

☐ Bu bölgede alt yapının varlığı	☐ Arsa sahipliği
☐ Ucuz arsa temini	☐ Kara yoluna yakınlık
☐ Su kaynağına yakınlık	☐ Belediyenin yer göstermesi
☐ Organize sanayi bölgesi olması	☐ Diğer sanayi kollarına yakınlık
☐ Başkaca: _____	

İŞ YERİNİN FİZİKİ YAPISI

19. İşletmenin alansal büyüklüğü kaç metrekaredir?

 Açık alan Kapalı alan Toplam

20. İş yerinin başka şube, fabrika ve tesisleri var mıdır? Var ise:

 Birimin adı Üretim alanı Yeri

21. İş yerinde aşağıdaki ana birimlerden hangileri bulunmaktadır.

☐ Üretim ünitesi	☐ Depo/Antrepo	☐ Park yeri
☐ Arıtma tesisi	☐ Yakıt ve su deposu	☐ Atık madde deposu
☐ Başkaca: _____		

22. İş yerinde aşağıdaki alt ünitelerden hangileri bulunmaktadır.

☐ Yönetim	☐ Ham madde alım	☐ Kalite kontrol
☐ Personel	☐ Muhasebe	☐ AGP
☐ Pazarlama	☐ Halkla ilişkiler	☐ İthalat/İhracat

23. İş yerinin Denizli'ye olan uzaklığı kaç Km'dir? _____

24. İş yerinin kiracı ya da sahiplik durumu: Sahip Kiracı

25. İşletmenin makine/teçhizat/tezgah sayısı ne kadardır?

 Türü Adedi

26. İşletmedeki elektrikli motorları veya diğer çevirici güç kaç BG 'dir? _____

ÜRETİM YAPISI

27. İş yeri aşağıdaki sektörlerin hangisinde faaliyet yapmaktadır?

- Gıda, içki ve tütün sanayii
- Dokuma,giyim eşyası ve deri sanayii
- Orman ürünleri ve mobilya sanayii
- Kağıt,kağıt ürünleri ve basım sanayii
- Kimya,petrol,kauçuk ve plastik ürünleri sanayii
- Taş ve toprağa dayalı sanayii
- Metal ana sanayii
- Metal eşya,makine ve teçhizat,ulaşım aracı,ilmi ve mesleki ölçme aletleri
- Diğer(Belirtiniz): _____

28. İş yerinde neler üretilmektedir? Üretim miktarı ne kadardır.

Üretilen Mallar	Miktarı
_____	_____
_____	_____
_____	_____

29. Üretimde kullanılan teknoloji hangisidir?

- Birim imalat
- Seri imalat
- Aralıksız imalat

30. İş yeri sürekli mi,mevsimlik olarak mı çalışmaktadır?

- Sürekli
- Mevsimlik ise çalışma dönemi: _____

31. İş yerinde kaç vardiya halinde çalışılmaktadır: _____

32. Üretimde bir artma ya da azalma var mıdır?

- Artma var
- Azalma var
- Durağan

İSTİHDAM DURUMU

33. İş yerinde kaç kişi çalışmaktadır?

	Erkek	Kadın
ÜRETİMDE	1/Teknik personel	_____
	2/Şef-ustabaşı	_____
	3/İşçiler	_____
İDARİ VE DİĞER	1/Sevk ve idare	_____
	2/Büro personeli	_____
	3/Diğer işler	_____
TOPLAM		_____

34. İş yerinde çalışan işçiler daha çok nereden sağlanmaktadır?

Açıklayınız: _____

HAMMADDE TEMİNİ

35. İş yerinde kullanılan hammaddeler nelerdir

<u>Hammaddenin türü</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Temin edildiği yer/mevkii</u>
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

36. Hammaddeyi nasıl temin ediyorsunuz?

- Doğrudan üreticiden Tüccardan İthal
 Başkaca: _____

37. Üretimde kullandığınız makine ve teçhizat nerede üretilmiştir?

- Yerli _____ (İl/ilçe) İthal _____ (Ülke adı)

PAZAR

38. İş yerinde üretilen ürünler daha çok nereye satılıyor?

<u>Ürünler</u>	<u>Satıldığı yerler(İl/ilçe)</u>
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

39. Müşterileriniz kimlerden oluşuyor?

- Doğrudan tüketici Diğer sanayi kuruluşları Tüccar
 Bayii Başkaca: _____

40. Pazarlama kuruluşunuz var mıdır?

- Var _____ (Bulduğu yer) Yok

41. İhracat yapıyor musunuz?

- Hayır Evet ise hangi ülkeler _____

42. Yıl içinde yurt içi ve yurt dışına satılan toplam ürün miktarı ne kadardır?

<u>Ürünler</u>	<u>Yurt içi</u>	<u>Yurt dışı</u>
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

ULAŞIM

43. İşletmenizin sahip olduğu araçların türü ve miktarı ne kadardır?

Türü	Miktarı(adet)
_____	_____
_____	_____
_____	_____

44. Hammadde,yardımcı madde ve malzemeyi hangi araçla getirtiyorsunuz?_____

45. İş yerinde üretilen maddelerin pazara ulaştırılmasında daha çok hangi araçları kullanıyorsunuz?_____

46. İş yerinde personel ve işçilerin yararlandığı bir servis var mıdır?

Evet _____ (Sayısı) Hayır

47. Servis araçları ile günde kaç kez personel ve işçi taşıyorsunuz?_____

48. İş yerinin ana kara yoluna uzaklığı kaç Km'dir?_____

49. İş yerinin ana kara yoluna bağlandığı tali yol nasıldır?

Asfalt Stablize

YATIRIMLAR

50. Yeni yatırım projeleriniz var mıdır? Var Yok

51. Yeni yatırım projeleriniz var ise,ne yapmayı planlıyorsunuz?

Açıklayınız:_____

52. İşletmenin kuruluşundan bu yana bina,makine ve teçhizatda bir artış var mıdır? Var Yok

53. Var ise,hangi alanda belirtiniz.

Bina Arsa Alt birim/ünite Makine arttırma
 Makina yenileme Diğer(Belirtiniz)_____

54. Yok ise önünüzdeki engeller nelerdir?

Sermaye yetersizliği Eleman yetersizliği Talep azlığı
 Rekabet fazlalığı Bürokratik zorluklar Piyasa istikrarsızlığı
 Başkaca:_____

SORUNLAR

55. İş yerinizde aşağıdakilerden hangileri sorunlarınız arasında yer almaktadır.Önem sırasına göre numaralandırarak belirtiniz.

☐ Kaliteli ham madde sorunu	☐ Enerji sorunu	☐ Pazar sorunu
☐ Ulaşım sorunu	☐ Bürokratik sorunlar	☐ Rekabet fazlalığı
☐ Kredi ve sermaye sorunu	☐ Nitelikli işçi temini	☐ Talep istikrarsızlığı
☐ Teknoloji eskiliği	☐ Başkaca:_____	

56. İş yerinizin şu anda bulunduğu yerden memnunmusunuz?

- Evet Hayır Nedeni_____
- _____
- _____

57. İş yeriniz sizce çevre kirliliğine neden oluyor mu?

- Evet Hayır

EK-2: DENİZLİ' DE ANKET UYGULANAN SANAYİ KURULUŞLARI

Tesis No:

1- Aktan Süt Mam. Koll. Şti.	23- Vecdet Kulaklı
2- İnceoğlu Makine A.Ş.	24- Atak Tekstil A.Ş.
3- Kaşıkçı Un San. Koll. Şti.	25- Neşe Tekstil A.Ş.
4- Karakurt Gıda San. A.Ş.	26- Sönmez Mensucat Kom. Şti.
5- Abalioğlu Yem San. A.Ş.	27- Kaynak Tekstil A.Ş.
6- Zafer Meşrubat San. Koll. Şti.	28- Durmaz Tekstil Ltd. Şti.
7- Efe Meşrubat Koll. Şti.	29- Sayıntürk Tekstil A.Ş.
8- Helta Gıda San. Ltd. Şti.	30- Hisar Tekstil Ltd. Şti.
9- Seyran Gıda San. A.Ş.	31- Bayraklar Tekstil A.Ş.
10- Altuntaş Baharat San. A.Ş.	32- Starteks Tekstil Ltd. Şti.
11- Kanarya Gıda A.Ş.	33- Mehmet Uysal
12- Hulusi Kulaklı	34- Eke Tekstil A.Ş.
13- Pamukış Koll. Şti.	35- Aydınlı Tekstil A.Ş.
14- 134 Nolu PTS Kooperatifi	36- Yedeks Tekstil A.Ş.
15- Kaleli Toprak Mah. Ltd. Şti.	37- Temaş A.Ş.
16- Evran Çırçır San. Ltd. Şti.	38- Uğurlular Tekstil A.Ş.
17- Abalioğlu Tarım Ürünleri A.Ş.	39- Denizli Basma ve Boya San. A.Ş.
18- Köseoğlu Tekstil Ltd. Şti.	40- Gürcan Tekstil A.Ş.
19- Uslu Tekstil A.Ş.	41- İrem Tekstil A.Ş.
20- Gipsan A.Ş.	42- Emek Boya ve Deri San. A.Ş.
21- Abalioğlu Tekstil San. A.Ş.	43- Atlas Tekstil
22- Sümerbank Holding A.Ş.	44- Uğurlu Deri Tekstil A.Ş.
	45- Tan Tekstil A.Ş.

- 46- Boyasan Tekstil A.Ş.
47- Zümrüt Haşıl Ltd. Şti.
48- Sarıkaya Tekstil A.Ş.
49- Mebateks Tekstil A.Ş.
50- Mutcalı Tekstil Ltd. Şti.
51- Egemen Tekstil A.Ş.
52- Bateks A.Ş.
53- Denteks Tekstil A.Ş.
54- Dempa Mensucat A.Ş.
55- Gökhan Tekstil A.Ş.
56- Hürsan Havlu A.Ş.
57- Ozanteks Tekstil A.Ş.
58- Küçüker Tekstil A.Ş.
59- Funiteks Ltd. Şti.
60- Tümteks Tekstil A.Ş.
61- Tosunoğlu Tekstil A.Ş.
62- Örsan Tekstil A.Ş.
63- Doğmuş Tekstil A.Ş.
64- Dok-San A.Ş.
65- Dost Tekstil Ltd. Şti.
66- Gamateks Tekstil A.Ş.
67- Demsan Mensucat A.Ş.
68- Çiçek Tekstil A.Ş.
69- Köseler Tekstil Ltd. Şti.
70- Yasemin Tekstil Ltd. Şti.
71- Ada Tekstil A.Ş.
72- Akürün Tekstil A.Ş.
73- Şenteks Tekstil Ltd. Şti.
74- Altınbaşak Tekstil A.Ş.
75- Cepateks Tekstil A.Ş.
76- Metot Tekstil Ltd. Şti.
77- Can Tekstil A.Ş.
78- Gürcan Nakış San. A.Ş.
79- Asil Nakış A.Ş.
80- Akkoç Tekstil Ltd. Şti.
81- Yenici Tekstil A.Ş.
82- Kartal Konfeksiyon
83- Kayalar Nakış A.Ş.
84- Bahar Koll. Şti.
85- Pamukkale Giyim Ltd. Şti.
86- Kavallar Deri Ltd. Şti.
87- Kabaklıoğlu Deri Koll. Şti.
88- Şarksan
89- Aytaş A.Ş.
90- Orem Orman San. A.Ş.
91- Emtaş Eğitim Malz. A.Ş.
92- Yonga Mobilya A.Ş.
93- Dentaş Oluklu Mukavva A.Ş.
94- İpek Oluklu Mukavva A.Ş.
95- Egemsan A.Ş.
96- Seval Halat San.
97- Saran Halat Plastik San.

- 98- Yelkenli Halat Ltd. Şti.
99- Toker Seracılık ve Pls. A.Ş.
100- Orhun Gıda ve Plastik Ltd.Şti.
101- Füze Akü Ltd. Şti.
102- Has Akü Ltd. Şti.
103- Günsur Plastik Koll. Şti.
104- Güven Plastik Ltd. Şti.
105- Özyıldız Koll. Şti.
106- Ertopsan Tuğla A.Ş.
107- Tuğsan Tuğla Ltd. Şti.
108- Kılıçoğlu İnş. A.Ş.
109- Anı Kiremit Tuğla Ltd. Şti.
110- Denizli Cam A.Ş.
111- Uğurlu Oto Cam A.Ş.
112- Tümaş Mermer A.Ş.
113- Başaranlar İnş. Malz. A.Ş.
114- Sirmersan Mermer A.Ş.
115- Eyüpoğlu Mermer Ltd. Şti.
116- Kömürcüoğlu Mermer A.Ş.
117- Betonsu Boru Ltd. Şti.
118- Detaş Demir Çelik A.Ş.
119- Ekhan A.Ş.
120- Demiroğlu Haddecilik A.Ş.
121- Akın Haddecilik Ltd. Şti.
122- Aki Demir San. Ltd. Şti.
123- Özgür Haddecilik A.Ş.
124- Aşfat Haddecilik Ltd. Şti.
125- Hisar Haddecilik Ltd. Şti.
126- Kayhan Çelik A.Ş.
127- Akar Haddecilik Ltd. Şti.
128- Selçuklar Haddecilik Ltd. Şti.
129- Kocaer Demir San. Ltd. Şti.
130- Kocaer Haddecilik Ltd. Şti.
131- Sözden Haddecilik Ltd. Şti.
132- Önder Demir A.Ş.
133- Beşel Haddecilik A.Ş.
134- Özak Demir Ltd. Şti.
135- Sözçelik Ltd. Şti.
136- Erbakır A.Ş.
137- İrtek Isı A.Ş.
138- Ardöküm A.Ş.
139- Borçelik A.Ş.
140- Filiz Makina A.Ş.
141- Küçüker Makina A.Ş.
142- Astaş Azim Civata A.Ş.
143- Azim Jant Koll. Şti.
144- Kaleli Remsan Koll. Şti.
145- Şahlan Tarım ve İş Mak.
146- Konmak A.Ş.
147-Uygar Motor A.Ş.
148- Ofas Oto Far A.Ş.
149- Isıgaz Ltd. Şti.

- 150- Temizel Ltd. Şti.
- 151- Emsan Beş Yıldız A.Ş.
- 152- Emsan Madeni Eşya A.Ş.
- 153- Mektaş Madeni Eşya A.Ş.
- 154- Desan A.Ş.
- 155- Mega A.Ş.
- 156- Şenel Makina Koll. Şti.
- 157- Fatih Profil A.Ş.
- 158- Sözkese Ltd. Şti.
- 159- Depaş Boru A.Ş.
- 160- İmsan A.Ş.
- 161- Çalışkan A.Ş.
- 162- Aki Çelik Koll. Şti.
- 163- Emsan Baskı A.Ş.
- 164- Erkablo A.Ş.
- 165- Seval Kablo Koll. Şti.
- 166- Ögüven Kablo Koll. Şti.
- 167- Toros Kablo Koll. Şti.
- 168- Erikoğlu Emaye A.Ş.
- 169- Elsan Elektrik Gereçleri A.Ş.
- 170- Pamukkale Kablo
- 171- İlke Çelik Metal A.Ş.
- 172- Başgünler Çivi Koll. Şti.
- 173- Ege Demir Tel Çivi Ltd. Şti.

ÖZGEÇMİŞ

1959 yılında Kütahya ilinin Simav ilçesinde doğdum. İlk öğrenimimi İzmir/Urla Barbaros köyünde, orta öğrenimimi ise Burdur' da tamamladım. 1980 yılında adı sonradan "Edebiyat Fakültesi" olarak değiştirilen, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü' ne girdim. Bu fakülteden 1984 yılında mezun oldum. 1985 yılında E.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü' nün açmış olduğu Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı araştırma görevliliği sınavını kazandım. 1985-1986 yılları arasında 16 ay İstanbul ve Edirne/İpsala' da yedeksubay olarak askerlik görevimi tamamladım. 1986 yılının Ağustos ayında Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü' nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladım. 1990 yılında "Edremit-Burhaniye Ovası ve Yakın Çevresinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası Üzerine Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tezimi tamamladım. Halen E.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü' nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım. Evli ve bir çocuk babasıyım.

Mustafa MUTLUER

30 Aralık 1994